riječi

časopis za književnost, kulturu i znanost
Matice hrvatske Sisak
Utemeljen 1969.
1-2/2020.

riječi

časopis za književnost, kulturu i znanost
Matice hrvatske Sisak
Utemeljen 1969.
1-2/2020.

Nakladnik
Matica hrvatska Sisak

Za nakladnika
Tomislav Škrbić

Glavna i odgovorna urednica
Đurđica Vuković

Uredništvo
Đurđica Vuković, Tomislav Škrbić - zamjenik glavne i odgovorne urednice,
Darija Žilić - urednica, Petra Sigur, Tomislav Dovranić, Ivan Novak,
Iva Pavušek Rakarić - lektorica

Oblikovanje
Julija Marjanović

Tisak
Grafomark d.o.o. Zagreb

Uredništvo	Ogranak Matice hrvatske Sisak, Rimska 9, 44000 Sisak
Internet	www.maticahrvatskasisak.hr

Uredništvo prima srijedom 17 do 20 sati. Rukopise ne vraćamo. Cijena pojedinog broja 60,00 kn. Godišnja pretplata 200,00 kn. Ovaj broj tiskan je novčanom pomoći Županije Sisačko-moslavačke i Ministarstva kulture RH.

Sadržaj

USKLIČNIK **1**

Đurđica Vuković / Matica hrvatska u Sisku, *30 godina obnoviteljskog rada* 1

PROZA **10**

Milan Rakovac & Jovan Nikolaidis / Adrianske kartoline 10

Marina Šur Puhlovski / Anđeoska duša 17

Jadranka Pintarić / Ostale boljetice 19

Acija Alfirević / Tko se boji Dolly Wilde? 27

Sanja Kobasić-Bužimkić / Žute klompe jednog djetinjstva 29

Petra Sigur / Svatko se spašava kako zna 31

Tatjana Gromača / Budimpešta 38

Krešimir Jelić / Iz torbe sjećanja 41

Stanka Gjurić / Tri eseja 45

Adam Rajzl / Priče 47

Nerina Sarkotić / Crvena vjetrenjača 52

Damir Stanić / Sjetno o Kordunu ili o tranzitu kroz ambis 54

POEZIJA **63**

Slavko Jendričko / Pisma 63

Marija Lamot / Novi redoslijed zbivanja 77

Damir Radić / Pjesme 82

Vanda Petanjek / Pjesme 88

Snježana Tramburovski / Pjesme 95

Sonja Delimar / Odjednom, odnekud tako to 103

Domagoj Rogulj / Odbačeno more 112

Marin Kos / Pjesme 124

Albert Halasz / Pjesme 131

Bence Lajos / Sadiocima stabala 136

LIKOVNOST **148**

Enes Quien / Prvi hrvatski moderni kipar Rudolf Valdec (1872. – 1929.): Od secesije i simbolizma do realizma i naturalizma 148

ESEJISTIKA **155**

Krunoslav Mrkoci / Fran Krsto Frankopan ili Ferenac Krištof Frangopan, grof Teržački, zaboravljeni barokni pjesnik 155

Karl Kerényi / Orfej i Euridika – Uzoriti mitologem 163

Ivan Sklizović / Uporaba grčke filozofijske terminologije na prvim crkvenim saborima 167

KRITIKA/PRIKAZ/OGLED **177**

Tatjana Gromača Vadanjel / Žarko Paić: Neiskazivost, O mišljenju kao pisanju 177

Petra Sigur / Nasušna vodonoša divljine, Ana Brnardić: Vuk i breza 180

EX PANNONIA **184**

Kristian Županić / Opsada Segestike 184

Domagoj Sremić / Postanak Državne realne gimnazije u Sisku, 1919. godine 188

Đurđica Vuković

Matica hrvatska u Sisku
30 godina obnoviteljskog rada

U ovome tekstu nije moguće dati potpuni pregled aktivnosti Matice hrvatske u Sisku u proteklih trideset godina, nego ćemo izdvojiti one u kojima je Matica najžešće ustrajala, a to je najvažnija Matičina djelatnost – nakladništvo koje obuhvaća periodiku i knjige različitih tema, od povijesnih do beletristike.

Vratimo se, načas, u prošlost kako bismo saznali kako je sve počelo.

19. I PRVA POLOVINA 20. STOLJEĆA

Matica hrvatska uvijek je imala uporište u Sisku i pristaše među Siščanima, otkako je ustrojena 1874. godine. Već je 1887. godine zabilježeno[1] da Matica hrvatska u Sisku ima 34 člana. Najpoznatiji njezini članovi od 19. do sredine 20. stoljeća bili su Franjo Lovrić[2], gradonačelnik Siska. Adela i Andrija Milčinović, književnici, Alberto Weber, gradski vijećnik, Milan Šenoa, kotarski predstojnik, Ante Kovačević, književnik, dr. Antun Radić, Hermina Berkić, učiteljica, Slava Collusi, Dobrinić Blaženka, Dragutin Grozaj, đak[3] i mnogi drugi. Članstvo je obuhvaćalo i okolna sela, tako je iz Topolovca član Matice Dragutin Seljan, a iz Martinske Vesi u Matici djeluje Dragutin Galac. Dušan Kotur iz Siska je prvi pri Matici hrvatskoj ustrojio vlastitu zakladu 1878. godine. Sidonije Berkić cijelu je ostavštinu darovao Matici hrvatskoj 1905. godine.

Matica je imala na području Siska i Banovine svoje povjerenike, zakladnike i prinosnike. Godine 1910. nalazimo među prinosnicima dr. Franju Gutschya, liječnika, Frana Sariđu, trgovca, Josipa Muzlera, umirovljenoga podžupana, Šandora Zlatarića, pekara i druge.

Krajem 1935. godine osnovan je prvi Pododbor Matice u Zagrebu i predsjednik Nadzornog odbora bio je rođeni Siščanin, književnik, Ante Kovačić.

Hrvatske Novine su od 4. siječnja 1936. godine najavile ustrojavanje prvog *Pododbora Matice hrvatske u Sisku*.

1 Iz izvještaja Matice hrvatske za upravnu godinu 1887.

2 Iz Izvještaja Matice hrvatske za upravnu godinu 1900.

3 Iz Izvještaja Matice hrvatske za upravnu godinu 1030.

Utemeljiteljska skupština je održana **26. travnja 1936.** godine u Velikom kaptolu. Tako je Sisak odmah poslije Zagreba osnovao Pododbor. Već je u svibnju 1936. godine Pododbor organizirao Dane hrvatske knjige. U razdoblju do Drugog svjetskog rata Pododbor je imao bogatu izdavačku djelatnost čiji je temelj bilo izdavanje novela, pripovjedaka, romana i drugih tekstova autora sisačkoga kraja. Među autorima/piscima bili su dr. Antun Radić, Adela Kamenić-Milčinović, Andrija Milčinović, Ante Kovačić i drugi.

Valja istaknuti da je prvi hrvatski zemljopis *Zemljopis pokraina ilirskih* napisao Topolovčanin Dragutin Seljan, tiskan 1843. godine u izdanju Matice Ilirske.

Još se spominje u Izvještaju Matice hrvatske za upravnu godinu 1942. da u Sisku djeluje 27 članova, među njima su i prinosnici[4] Josip Antolčić, Ivan Basariček, Pavao Febo, Đuro Haman, Đuro Hatić, Branko Momčilović, Ivan Posevec, Petar Salopek, Franjo Strmecki, Obrtnička zadruga Mije Popovića i Tvornica tanina d. d. Petra Teslića i drugi. Nakon ovoga je Izvješća djelovanje Matice hrvatske u Sisku utihnulo u ratnome vremenu.

NOVO BUĐENJE 1964. – 1971.

Novo buđenje Matice hrvatske u Sisku započelo je 1963. godine, a Pododbor je osnovan **21. ožujka 1964.**[5] godine u prostorijama Društva inženjera i tehničara. Pred brojnim kulturnim djelatnicima iz Siska Skupštini su prisustvovali prof. Jakša Ravlić, tadašnji predsjednik Matice hrvatske, Slavko Mihalić, tajnik Društva hrvatskih književnika i mnogobrojni književnici, među njima Anđelka Martić i Milivoj Slaviček. Za prvoga je predsjednika izabran prof. dr. sc. Vladimir Lačan, dekan odjela Tehnološkog i Metalurškog fakulteta u Sisku. Članovi predsjedništva uprave bili su Egon Bauman dipl. ing. - potpredsjednik, Mladen Klijenak - tajnik, Juraj Bedenici, prof. - gospodarski tajnik, a članovi Milan Tomaško, dipl. ing., Dragan Božić, Stjepan Vrbanović, prof., Božo Babić i Đorđe Đurić.

Već prvu godinu djelovanja Pododbor je organizirao obilježavanje 125 godina od praizvedbe drame Ivana Kukuljevića Sakcinskog: *Juran i Sofija ili Turci kod Siska*. Tom je prigodom otkrivena i spomen-ploča na zgradi Velikog kaptola gdje je drama praizvedena.

Godine 1966. za predsjednika Ogranka izabran je Stjepan Vrbanović, prof., godine 1967. Josip Zagorac, prof., 1968. Božidar Šimunić, prof. i 1970. prof. dr. sc. Vladimir Logomerac.

Tajnici Ogranka bili su: 1965. Miroslav Matovina, novinar; 1966. Đorđe Đurić, novinar, a od 1966. do 1971. Ivo Matijašević, nastavnik.

Godine 1969. objavljen je prvi broj *Riječi, časopis za književnost kulturu i društvena pitanja* čijemu je izlaženju prethodilo izlaženje *Paralela*, mjesečnika objavljivanog u sastavu novina *Jedinstvo* kao samostalan podlistak. Urednik *Paralela* bio je Dragan Božić.

U razdoblju od 1964. do 1971. godine Ogranak Matice hrvatske Sisak bio je jedan od najznačajnijih pokretača i organizatora kulturnoga života u gradu. Ogranak je organizirao Majski festival kulture koji je otvoren 6. svibnja 1969., pretpremijerom filma Antuna Vrdoljaka *Kad čuješ zvona*. Tijekom trajanja Festivala (1969. – 1971.) održano je pedesetak kulturnih događaja s više od petnaest tisuća posjetitelja.

Izdavačka djelatnost Ogranaka također je bila bogata. Objavljene su knjige poezije: Đorđa Đurića *Jato crnih ptica*, 1965.; Miloša Kordića: *Postojalo jedno more*, 1966.; Josipa Stanića Šipkove ruže,1966.; Slavka Jendrička *Nepotpune dimenzije*, 1969., Stanićevu i Kordićevu knjigu pjesama likovno je oblikovao Slavo Striegl. Objavljena je i proza Mladena Kljenka *Danak*, 1966. te roman Jovana Vraneševića *Brodolom i obale,* 1968. Najveći izdavački pothvat tadašnjeg Ogranka bilo je izdavanje monografije Ive Maroevića *Sisak, grad i graditeljstvo* u likovnoj opremi Alfreda Pala. Monografija je izašla iz tiska 21. siječnja 1971. godine. Zabranom rada Matice hrvatske monografija je nestala u vlažnim sisačkim podrumima.

Ogranak Matice hrvatske u Sisku prestao je djelovati 28. prosinca 1971. godine zbog poznatih političkih događaja toga vremena.

OBNOVITELJSKI RAD

Godine 1990. nakon demokratskih promjena ponovno je **2. listopada 1990.** godine obnovljen rad Matice u Sisku koji kontinuirano djeluje i danas. Najveća zasluga za obnavljanje rada pripada dugogodišnjemu tajniku Ivanu Matijaševiću koji je 1971. stradao u čistkama kada je nedemokratska vlast udarila na Maticu, ukinula njezino djelovanje, pozatvarala njezine

4 Iz Izvještaja Matice hrvatske za upravnu godinu 1942.

5 Đurđica Lasić Vuković, Miroslav Matovina: *Matica hrvatska Sisak, 1842. – 2000*, Matica hrvatska Sisak, Sisak, 2000.

prvake i članove proglasivši ih neprijateljem vlasti i države. Članovi Inicijativnog odbora bili su još Ivan Varošanec, prof., dr. Josip Ivšić, Zvonko Balenović, prof., Bartol Biličić, prof., Ivan Sremić, dipl. oecc. i drugi.

Za prvoga je predsjednika izabran, 2. listopada 1990., Ivan Varošanec, prof., a za tajnika Ivan Matijašević, nastavnik. Aktivnosti Ogranka započele su nakon obnoviteljskog rada, tako je već je 21. prosinca 1990. godine u Glazbenoj školi Frana Lhotke na promociji imena *Svečanost riječi* predstavljen prvi broj časopisa *Riječi,* čiji je glavni i odgovorni urednik bio Ante Matijašević. Na tomu veličanstvenom skupu i promociji prisutnima se obratio i predsjednik Matice hrvatske Vlado Gotovac prigodnim riječima: „…mi koji smo se ujedinili u Matici hrvatskoj, kao i dosadašnjih 150 godina, a s punim osjećajem odgovornosti prihvatiti se toga da u okviru, u kojem se Matica hrvatska bavi sudbinom hrvatskog naroda, budemo oni koji će tu sudbinu ispunjavati na način koji pripada kulturi i civilizaciji zapadnog svijeta.

Upravo su to i takav pravac inspirirali obnovu *Riječi* u Sisku, jer onaj koji vjeruje u riječi na način na koji vjeruje zapadna civilizacija, bez njih nikad ne poduzima ništa…", i nastavio, „Matica hrvatska je uvijek bila središte velike izdavačke djelatnosti, okupljanja onih koji se riječju služe, da bi sudjelovali u sudbini svoga naroda. Mi ćemo to nastaviti i dalje, i čestitam vama što ste među prvima uspjeli obnoviti izdavačku djelatnost Matice, što ste među prvima koji su je obnovili tako da to izgleda kao pravi uistinu sabran i s punim računom mali korak prema velikom koraku koji nas čeka."

Glavni i odgovorni urednik *Riječi* bio je Ante Matijašević, a članovi uredništva Bartol Biličić, Ivica Golec, Franko Gugić, Branko Hrs, Želimir Janeš, Ivan Komadina, Đurđica Lasić Vuković, Ivan Matijašević i Pavica Pirc Petrinjak, likovna urednica. U ovome je periodu od tri godine objavljeno 12 brojeva u 9 svezaka.

Mnogi programi Matice hrvatske u Sisku bili su vezani uz obilježavanje rođenja braće Radić, tako je 1991. obilježena 120. godišnjica rođenja Stjepana Radića, ali i 125. godišnjica rođenja Stjepana Radića 1996. Matica je sudjelovala u bogatoj nakladničkoj djelatnosti, ali i kazališnim predstavama na temu Radića: *Živi Radić,* 1991., dramaturgija Silvije Vadla, režija Đurđica Lasić Vuković, igrali su Perica Martinović (Katu Jančerevu), a Stjepana Radića igrao je Ivan Rukavina. U predstavi je sudjelovala Kazališna grupa NAR i KUD Martinčani iz Martinske Vesi. Predstava *Posavska Atlantida* Đurđice Vuković izvedena je 1996. godine u Domu kulture Kristalna kocka vedrine. Glavnu ulogu igrala je Barbara Vicković, a sudjelovao je i Plesni studio Doma kulture.

Ivan Komadina, dip. iur. izabran je za predsjednika Ogranka 1993. godine, a te su godine prestale izlaziti *Riječi*.

Godine 1996. za predsjednicu Matičina ogranka u Sisku izabrana je Đurđica Vuković, prof. i tu je dužnost obnašala do 2017., to jest neprekidnih 21 godinu. Pokrenula je treći niz *Riječi, časopisa za književnost, kulturu i znanost,* osmislila manifestacije *Kvirinovi poetski susreti*, *Salon mladih Sisak*, *Dani glazbe Miroslava Miletića, Stihovnica Siska*, a bila je i urednica mnogobrojnih nakladničkih izdanja.

Matica je u ovom razdoblju organizirala mnoge izložbe, tribine i promocije te obilježila i 400. godina od Bitke kod Siska, 1993. godine s mnogim nakladničkim izdanjima i u suradnji s ustanovama u kulturi Grada Siska: Gradskim muzejom, Domom kulture i Državnim arhivom. Objavljena je i antologija književnih testova inspiriranih temom bitke kod Siska *Sisačka pobjeda 1593: njezin odjek u hrvatskoj književnosti*. U knjizi je prvi put prevedena isusovačka drama s latinskoga jezika. Knjigu je priredio i uvod napisao dr. sc. Alojz Jembrih.

Organizirana je i 160. godišnjica od praizvedbe Kukuljevićeve drame *Juran i Sofija*, kao i predstavljanje prvoga povijesnog romana novije hrvatske književnosti *Severila ili slike iz progonstva krščanah u Sisku* Ivana Krstitelja Tkalčića. Neka od matičinih nakladnička izdanja objavljeni su u više tisuća primjeraka, a neka su doživjela nekoliko uzastopnih izdanja.

Zalaganje i djelovanje Matice hrvatske u Sisku prepoznala je i gradska vlast te joj 2000. godine dodijelila gradski prostor na korištenje, koji od 2017. sadašnja vlast pokušava preuzeti, iako je uz potporu donatora, sisačkih obrtnika, prostor uredila i osposobila za rad.

Godine 2017. izabrana je za predsjednicu Jelena Folnović, dipl. iur. koja je tu dužnost obnašala do jeseni 2019. godine.

Godine 2019. za predsjednika je izabran dr. sc. Tomislav Škrbić koji je pokrenuo novu Filozofsku biblioteku Hermes.

Istaknuti članovi radnici i članovi predsjedništva od 1990. do 2019. godine bili su: Bartol Biličić, prof. - tajnik; Goran Zagorac, nastavnik - tajnik; Lojzo Buturac, dipl. ing. - tajnik; Tomislav Dovranić, prof. - tajnik; Jelena Folnović, dip. iur. - tajnica i dopredsjednica; Branko Skrbin, dipl. arh. - dopredsjednik.

Među članovima posebno su se isticali dr. Stjepan Ivšić, mr. sc. Pavica Pirc, Ankica Rupčić, knjižničarka, Nevenka Klasić, prof., Nada Mikulić, nastavnica, Nada Jaić, sutkinja, vlč. Alojzije Petranović, Jasna Jednačak, prof., Tatjana Rožanković, prof., Ivan Sremić, prof., Želimir Janeš, akademski kipar, Mladen Knežević, dip. ing. Nataša Nježić, prof., Valentina Badanjak Pintarić, dipl. muzikolog, Slavko Jendričko, književnik, Ivica Antolčić, slikar, Mladen Knežević, dip. ing.; Josip Vrban, prof., Siniša Matasović, književnik, Miljenko Žamarija, dipl. ing., Jana Kocijančić, dipl. ing., dr. sc. Vlatko Čakširan, Iva Pavušek Rakarić, prof., Branko Tompić, dr. sc. Tomislav Škrbić i mnogi drugi.

KVIRINOVI POETSKI SUSRETI
Pjesnička manifestacija od 1996. do 2020.

Ogranak Matice hrvatske u Sisku organizira dvadeset četiri godine pjesničku manifestaciju Kvirinovi poetski susreti na kojima sudjeluju ugledni hrvatski pjesnici i pisci.

Susreti nose ime po zaštitniku grada Siska, biskupu i mučeniku sv. Kvirinu, sedmome sisačkom biskupu u vrijeme cara Dioklecijana i progona kršćana. Na Susretima se dodjeljuju dvije nagrade: Plaketa sv. Kvirina, rad akademskoga kipara Zlatka Brkića kao najveće priznanje jednom od sudionika za ukupan prinos hrvatskome pjesništvu. Dodjeljuje se i nagrada, takozvani *Mali Kvirin,* za najbolju knjigu poezije objavljenu između dva Susreta autoru do 35 godina.

Plaketu sv. Kvirina dobili su: Stjepan Vladimir Letinić, (1997.) za inicijativu pokretanja Susreta, Tito Bilopavlović (1998.), Miroslav Mađer (1999.), Dragutin Tadijanović (2000.), Zvonimir Mrkonjić (2001.), Zvonko Maković (2002.), Branimir Bošnjak (2003.), Borben Vladović (2004.), Milorad Stojević (2005.), Slavko Jendričko (2006.), Ivan Rogić Nehajev (2007.), Branko Čegec (2008.), Tea Benčić Rimay (2010. posthumno), Sonja Manojlović (2011.), Boris Domagoj Biletić (2012.), Krešimir Bagić (2013.), Delimir Rešicki (2015.), Petar Gudelj (2016.), Miroslav Mićanović (2017.), Branko Maleš (2018.) i Zvonko Kovač (2019.).

Nagradu za najbolju knjigu poezije autoru do 35. godine objavljenu između dva Susreta, dobili su: Ivica Prtenjača *Pisanje oslobađa*, Drago Glamuzina *Mesari,* Damir Radić *Jagode i čokolada*, Romeo Mihaljević *Noćni jezik*, Marijana Radmilović *Bolest je sve uljepšala*, Ana Brnardić *Valcer zmija*, Ivana Bodrožić *Prvi korak u tami*, Marko Pogačar *Pijavica nad santa Cruzom*, Franjo Nagulov *Tanja*, Branislav Oblučar *Pucketanja*, Vanja Jambrović *Pjesme za vunene noći*, Davor Ivankovac *Freud na Facebooku*, Nataša Nježić *Soba 99*, **Stipe Odak** *Trobojno bijelo*, Aleksandar Hut Kono *Padajući izbornik*, Goran Gatalica *Kozmolom*, Monika Herceg *Početne koordinate* i Marija Dejanović *Etika kruha i konja*.

STIHOVNICA SISKA,
poetska tribina od 2010. do 2020.

Stihovnica Siska poetska je tribina Ogranka Matice hrvatske Sisak pokrenuta 2010. godine na inicijativu tadašnje predsjednice Ogranka Đurđice Vuković, ujedno i prve voditeljice tribine. Osnovni razlog pokretanja ovoga hvalevrijednog projekta bila je šira popularizacija poezije, razvijanje publike i pružanje prilike sisačkim pjesnicima, s posebnim naglaskom na mlade, da publici „iz prve ruke" predstave vlastite stihove. Svatko tko je želio govoriti svoju autorsku poeziju mogao je to učiniti bez prethodne najave organizatorima.

Takva je praksa zadržana do danas. Tribinu nastavlja voditi pjesnikinja Nataša Nježić do 2014. godine, a od 2014. vodi je spisatelj Siniša Matasović koji joj pridaje novu kvalitetu time što poziva i recentne hrvatske pjesnike. Stihovnica Siska otada se kontinuirano održava jednom mjesečno.

Stihovnica Siska postupno je stekla prepoznatljivost i renome na široj poetsko/književnoj karti Hrvatske. Na Stihovnici Siska nastupilo je pedesetak renomiranih pjesnika u ulozi glavnih gostiju večeri i stotinjak pjesnika amatera koji su nastupili na tribini čitajući svoje autorske stihove. Krajem 2017. godine tiskan je zbornik poezije autora, sudionike Stihovnice naziva *Stihovnica Sisak the best of.*

KNJIGE MATICE HRVATSKE U SISKU
1990. – 2019.

Ivan Krstitelj Tkalčić: Severila ili slike iz progonstva krščanah u Sisku, Biblioteka Slovo-duh-misao, knjiga 1, priredio Stjepan Damjanović, suradnici Josip Bratulić, Krešimir Nemec, grafika i crteži Želimir Janeš, uredila Đurđica Lasić Vuković, oblikovala Pavica Pirc, Matica hrvatska Sisak, 1991., 360 str., drugo izmijenjeno izdanje

Radić, Posebno izdanje prigodom 120. obljetnice rođenja Stjepana Radića, priredio Ante Matijašević, fotomaterijal Krešimir Kiš, Mladen Knežević i Silvije Vadla, Matica hrvatska Sisak, 1991., 44 str.

Ferdo Hefele: Tristogodišnjica u spomen boja sisačkog, urednica Đurđica Lasić - Vuković, Matica hrvatska Sisak, 1992., 71 str., pretisak, 1. izd. iz 1893.

Slike rata Croatia-Sisak i Banovina, Slike rata : Croatia-Sisak i Banovina, 1991./92. = War pictures = Kriegsbilder = Images de guerre, tekstovi Bartol Biličić, Đurđica Lasić Vuković, Darko Pavlak, Ivica Golec, fotografija Mladen Knežević, Boris Savić, Željko Grgurinović, prijevod Gordana Medarac… [et al.], osmislila i priredila Đurđica Lasić Vuković, oblikovanje Pavica Pirc, Matica hrvatska Sisak, 1992., 120 str.

Slavko Jendričko: Hrvatska Sfinga, Biblioteka Slovo-duh-misao, knjiga 2, pogovor Dalibor Cvitan, urednica Đurđica Lasić Vuković, oblikovanje Pavica Pirc, Matica hrvatska Siska, 1992., 48 str.

Josip Hrastović: Ništavilo, kratke priče, Biblioteka Slovo-duh-misao, mala edicija, knjiga 2, urednica Đurđica Lasić Vuković, Matica hrvatska Sisak, 1993., 123 str.

Dokumenti o Sisačkoj bici: 1592. – 1598., priredio i preveo Josip Barbarić, Matica hrvatska Sisak i Povijesni arhiv Sisak, 1993., 211 str.

Sisak u obrani od Turaka: izbor građe 1543 – 1597., urednik Josip Kolanović, Matica hrvatska Sisak, Povijesni arhiv Sisak, 1993., 772 str.

Dubravko Horvatić: Nepostojeći hrvatski pisci: eseji i članci, Consillium i Matica hrvatska Sisak, 1993., 93 str.

Sisačka pobjeda 1593: njezin odjek u hrvatskoj književnosti, priredio Alojz Jembrih, Biblioteka Slovo-duh-misao, knjiga 3, urednica Đurđica Lasić Vuković, oblikovanje Pavica Pirc, Matica hrvatska Sisak, 1993., 234 str.

Josip Hrastović: Otpadnik, urednik Ante Matijašević, Matica hrvatska Sisak, 1996., 107 str.

Didov kantun: U ozračju crkvenosti i hrvatskog proljeća, priredio Zlatko Vidulić, urednica Đurđica Lasić Vuković, Matica hrvatska Sisak, 1997.,160 str.

Đurđica Lasić Vuković: Ribica mala ili zašto ribe ne govore, crteži Pavica Pirc, fotografije Boris Krstinić, urednik Silvije Vadla, Matica hrvatska i Euroart93 Sisak, 1997., 51 str.

Ivan Sinovčić: Sjetne latice, poezija, urednica Đurđica Lasić Vuković, Matica hrvatska Sisak, 1997., 63 str.

Ivo Marojević: Sisak: grad i graditeljstvo, Biblioteka Slovo-duh-misao, knjiga 4, urednica Đurđica Lasić Vuković, oblikovala Pavica Pirc, Matica hrvatska Sisak, 1998., drugo prošireno izdanje, 739 str.

U sjećanje - Želimir Janeš: 1996. – 1998., priredila Đurđica Lasić Vuković, oblikovala Pavica Pirc, Matica hrvatska Sisak, 1998., 24 str.

Alojzije Petranović: Uz put, poezija, crteži Slavo Striegl, urednica Đurđica Lasić Vuković, Matica hrvatska Sisak, 1998., 83 str.

Slavko Jendričko: Orguljaš na kompjutoru, izabrane pjesme: 1969. – 1999., izbor i pogovor Branko Maleš, Biblioteka Slovo-duh-misao, knjiga 5, urednica: Đurđica Lasić Vuković, oblikovanje Jurica Vuković, Matica hrvatska Sisak, 1999., 210 str.

Slike rata Croatia-Sisak i Banovina, 2. izmijenjeno i prošireno izdanje., Slike rata : Croatia-Sisak i Banovina, 1991./92. = War pictures = Kriegsbilder = Images de guerre, tekstovi Bartol Biličić, Đurđica Lasić Vuković, Darko Pavlak, Ivica Golec, fotografija Mladen Knežević, Boris Savić, Željko Grgurinović, prijevod Gordana Medarac… [et al.], osmislila i priredila Đurđica Lasić Vuković, oblikovanje Pavica Pirc, Matica hrvatska Sisak, 2000., 168 str.

Krešimir Zimonić, Đušan Gačić: Bitka kod Siska 1593., strip, urednica Đurđica Lasić Vuković, Matica hrvatska Sisak, 2000., 44 str.

Alojzije Petranović: Na putu, poezija, crteži Slavo Striegl, urednica Đurđica Lasić Vuković, Matica hrvatska Sisak, 2000., 107 str.

Narodne pjesme, plesovi i običaji Posavine, Donjeg Pokuplja i…, sakupio i priredio Stjepan Hrvačić, urednica Đurđica Lasić Vuković, stručna suradnica za glazbu Marija Rija Dokman, oblikovao Jurica Vuković, Matica hrvatska Sisak, 2000., 358 str.

Matica hrvatska Sisak : 1842. – 2000., priredili i napisali Đurđica Lasić Vuković i Miroslav Matovina, Matica hrvatska Sisak, 2000., 57 str.

Slike rata Croatia-Sisak i Banovina, 3. izmijenjeno i prošireno izdanje., Slike rata : Croatia - Sisak i Banovina, 1991./92. = War pictures = Kriegsbilder = Images de guerre, tekstovi Bartol Biličić, Đurđica Lasić Vuković, Darko Pavlak, Ivica Golec, fotografija Mladen Knežević, Boris Savić, Željko Grgurinović, prijevod Gordana Medarac… [et al.], osmislila i priredila Đurđica Lasić Vuković, oblikovanje Pavica Pirc, Matica hrvatska Sisak, 2000., 168 str.

Tihana Jendričko: Grudanje oblacima, poezija, Biblioteka Poezija, knjiga 4, urednica Đurđica Lasić Vuković, oblikovao Jurica Vuković, Matica hrvatska Sisak, 2001., 58 str.

Sanjin Sorel: Hologrami, žudnje, strojevi zavođenja, poezija, Biblioteka Poezija, knjiga 5, urednica:u Đurđica Lasić Vuković, oblikovao Jurica Vuković, Matica hrvatska Sisak., 2001., 58 str.

Ante Matijašević: Neuspjeli spasitelj, kratka proza, urednica Đurđica Lasić Vuković, Matica hrvatska Sisak, 2002., 74 str.

Ivan Krstitelj Tkalčić: Severila ili slike iz progonstva krščanah u Sisku, Biblioteka Slovo-duh-misao, knjiga 1, priredio Stjepan Damjanović, suradnici Josip Bratulić, Krešimir Nemec, grafika i crteži Želimir Janeš, uredila Đurđica Lasić Vuković, oblikovala Pavica Pirc, Matica hrvatska Sisak, 1991., 360 str., treće izmijenjeno izdanje.

Đurđica Lasić Vuković: Priča o brkatom somu, crteži Vjekoslav Turajlić, urednik Silvio Vadla, Matica hrvatska Sisak, 2004., 25 str.

Miroslav Kirin: Iza renesanse, poezija, Biblioteka Delta, knjiga 1, urednik Slavko Jendričko, oblikovanje Jurica Vuković, Matica hrvatska Sisak, 2004., 60 str.

Ankica Vujnović i Đurđica Vuković: 130-godišnjica osnivanja hrvatskog pjevačkog saveza u Sisku, urednik Silvije Vadla, oblikovanje Jurica Vuković, Matica hrvatska Sisak, 2005., 42 str.

Slavko Jendričko: Kada prah ustaje, poezija, Biblioteka Delta; knjiga 2,urednica Đurđica Lasić Vuković, oblikovao Jurica Vuković, nakladnik Matica hrvatska Sisak, 2005., 50 str.

Ana Brnardić: Valcer zmija, Biblioteka Delta, knjiga 3, urednik Slavko Jendričko, oblikovao Jurica Vuković, Matica hrvatska Sisak, 2005., 54 str.

Petra Brnardić: Posjekotine, Bibliotek Delta, knjiga 5, uredniku Slavko Jendričko, oblikovanje Jurica Vuković, Matica hrvatska Sisak, 2006., 81 str.

Kožarić, monografija, Ivan Kožarić: Jerko Denegri [životopis, bibliografija, dokumentacija Ivica Župan, prijevod sažetaka Aleksandra Imegon Ivir, fotografije Boris Cvjetanović … [et al.], urednica Đurđica Vuković, oblikovanje Boris Greiner, Matica hrvatska Sisak, 2006., 176 str.

Valentina Đureković… [et al.]: Mlada SK poezija, urednici Slavko Jendričko i Petra Sigur, oblikovanje Martina Skender, Matica hrvatska Sisak, 2007., 58 str.

Dragan Božić: Povijest rijetke ptice, Biblioteka Sisački retrovizor, knjiga 1, urednik Slavko Jendričko, Matica hrvatska Sisak, 2008.

Alojzije Petranović: U svjetlu križa, Biblioteka Ljudi i događaji, knjiga 1, priredila/uredila Đurđica Lasić Vuković, oblikovala Julija Kozarić, Matica hrvatska Sisak, 2008., 229 str.

Đurđe Zorko: Bibliografija časopisa *Riječi* (1969. – 2009.), urednica Đurđica Vuković, oblikovala Jurica Vuković, Matica hrvatska Sisak, 2009., 80 str.

Miroslav Miletić: Stjepan Radić, muzikolog, 2011., urednica Đurđica Vuković, Matica hrvatska Siska, 2011.

Nataša Nježić: Srebrna ljuljačka, poezija, Biblioteka Delta, knjiga 6, urednik Franjo Nagulov, oblikovanje Julija Kozarić, Matica hrvatska Sisak, 2010.

Želimir Janeš, monografija, Ivan Šimat Banov: Tihi čovjek u središtu, Ivica Župan: Bibliografija, urednice Đurđica Vuković, Alma Trauber, fotografije Boris Cvjetanović [et al.], oblikovanje Euroart93 d. o. o., Matica hrvatska Sisak i Narodna knjižnica i čitaonica Vlado Gotovac Sisak, Sisak, 2013.

Iva Dužić, Kristina Mareković: Sisak Smjehograd, slikovnica, urednica Đurđica Vuković, Matica hrvatska Sisak, 2014.

Siniša Matasović: Sisak se uspješno pretvara da spava, poezija, Biblioteka Delta, knjiga 7, urednik Davor Šalat, oblikovanje Žarko Jovanovski, Matica hrvatska Sisak, 2015.

Andrija Tunjić: Teret šutnje, knjiga razgovora, urednik Miroslav Ležaja, Matica hrvatska Sisak, 2015., 807 str.

Mirna Rudan Lisak: Apstraktna reproduktivna kao produktivna umjetnost, urednik Andrija Tunjić, Matica hrvatska Sisak, 2015., 238 str.

Antonija Ugarković: Mogu biti sve što poželim, poezije, urednica Đurđica Vuković, oblikovanje Julija Kozarić, Matica hrvatska Sisak, 2016.

Miljenko Žamarija: Dobro došli u realnost, urednica Đurđica Vuković, oblikovanje Julija Kozarić, Matica hrvatska Sisak 2016., 102 str.

Siniša Matasović: Nećak, roman, urednica Lada Španić Žigo, oblikovanje Žarko Jovanovski, Matica hrvatska Sisak, 2016.

Vesna Rogulja Mart: Granice, poetska proza, urednica Đurđica Vuković, oblikovanje Julija Marjanović, Matica hrvatska Sisak, 2016., 70 str.

Nataša Nježić Bublić: Sunce za malu M., poezija, Biblioteka Delta, knjiga 7, urednica Darija Žilić, Matica hrvatska Sisak, 2016.

Slavko Jendričko: Strieglovi hologrami, poezija; Biblioteka Delta, knjiga 8, pogovor Davor Ivankovac, urednica Đurđica Vuković, oblikovanje Julija Marajanović, Matica hrvatska Sisak, 2017., 37 str.

Slavko Jendričko: Crni krugovi, poezija; Biblioteka Delta, knjiga 9, urednik Davor Ivankovac, oblikovanje Julija Marjanović, Matica hrvatska Sisak, 2017.

Slavko Jendričko: Magijsko zatvaranje krugova, poezija; Biblioteka Delta, knjiga 10, urednica Đurđica Vuković, oblikovanje Julija Marjanović, Matica hrvatska Sisak, 2017., 78 str.

Andrija Tunjić: Pogled iza maske, *ogledi i kritike,* urednik Boris Senker, izvršna urednica Đurđica Vuković, oblikovanje Željko Podoreški, Matica hrvatska Sisak, 2017., 492 str.

Biserka Goleš Glasnović: Lusteri i knjige, ogledi, urednik Andrija Tunjić, oblikovanje Mihael Giba, Matica hrvatska Sisak, 2017, 248 str.

Stihovnica Sisak the best of, zbornik radova, urednik Siniša Matasović, oblikovanje Žarko Jovanovski, Matica hrvatska Sisak, 2017., 71 str.

Slavko Jendričko: Crteži jelena, poezija, Biblioteka Delta, knjiga 11, pogovor Davor Ivankovac, urednica Đurđica Vuković, fotografija naslovnice Sadika Bajutti, oblikovanje Julija Marjanović, Matica hrvatska Sisak, 2018., 64 str.

Siniša Matasović: Tvoj novi dečko, poezija, Biblioteka Delta, knjiga 12, urednik Davor Šalat, oblikovanje Žarko Jovanovski, Matica hrvatska Sisak, 2018.

Slavko Jendričko: Apostolke, poezija, biblioteka Delta, knjiga 13, urednica Đurđica Vuković, oblikovanje Tomislav Škrljac, fotografija naslovnice Sadika Bajutti, Matica hrvatska Sisak, 2018., 151 str.

Đurđica Vuković: Simetrija tišine, poezija, Biblioteka Delta, knjiga 14, urednica Darija Žilić, oblikovanje Dinko Medved, Matica hrvatska Sisak, 2019. , 74 str.

Umjetnost i ljepota, Filozofska biblioteka Hermes, zbornik radova, uredio Tomislav Škrbić, Matica hrvatska Sisak, 2019., 174 str.

Branko Tompić: Granice kretanja, poezija, Biblioteka Delta, knjiga 15, urednik Siniša Matasović, oblikovanje Žarko Jovanovski, Matica hrvatska Sisak, 2020., 92 str.

PERIODIKA

Riječi, časopis za književnost kulturu i znanost

Časopis *Riječi* Ogranka Matice hrvatske u Sisku osnovan je 1969. godine, dakle prije pedeset jedne godine. Prethodna dva niza časopisa potrajala su jedva sedam godina, što zbog političkih događaja ili pak nedostatka financijske potpore.

Godine 1999. projekt je ponovno pokrenut, a nova je uredničke postava uspjela ostvariti kontinuitet izlaženja časopisa do danas.

Glavni i odgovorni urednici časopisa bili su: Dragan Božić (1969. – 1971.), Ante Matijašević (1990. – 1993.), Đurđica (Lasić) Vuković (1999. – 2005.), Slavko Jendričko (2006. – 2009.), Đurđica (Lasić) Vuković (2009. – 2020.)

Članovi redakcije bili su: Bartol Biličić, Marijan Crtalić, Branko Hrs, Slavko Jendričko, Ivan Mareković, Tanja Rožanković, Branko Skrbin, Lojzo Buturac, Jasna Jednačak, Marija Buzov, Agneza Szabo, Nataša Nježić, Iva Pavušek, Alma Trauber, Tomislav Dovranić, Ivan Novak, Siniša Matasović, Jelena Folnović, Sanja Mioković, Miljenko Žamarija, Petra Sigur, Darija Žilić, Tomislav Škrbić, Andrija Tunjić i Đurđica Vuković.

Zamjenik glavne i odgovorne urednice je Tomislav Škrbić, a pomoćnik Siniša Matasović.

Gosti urednici koji su doprinijeli uređivačkoj politici časopisa bili su: Ludwig Bauer, Andrija Tunjić i Darija Žilić. Andrija Tunić dao je značajan doprinos časopisu kroz osmišljavanje novih rubrika *Uskličnik* i *Jedan autor* te zauzimajući se za predstavljanje književnosti iseljene hrvatske. Važne suradnice časopisa bile su i lektorice Gordana Devčić, Nevenka Klasić, a sada je to Iva Pavušek Rakarić. Časopis su likovno oblikovali Jurica Vuković, Julija (Kozarić) Marjanović, Darko Vuković, Tomislav Škrljac, Ivica Jandrijević i Studio Matija.

U trećemu nizu *Riječi, časopisa za književnost, kulturu i znanost* od 1999. do 2019. godine tiskano je 86 brojeva u 34 sveska (nekoliko dvobroja, trobroja i četverobroja). U trećemu nizu na 8155 stranica objavljeni su vrijedni prinosi književnosti, kulturi i znanosti više od 600 autora. Prilozi pokazuju brojnost, raznovrsnost, a ponajviše kvalitetu radova. U ukupnom razdoblju od 1969. do 2019. godine objavljene su 1572 bibliografske jedinice. Treći niz *Riječi* promijenio je i format u A4, te je uspješno likovno oblikovanje dalo novu vrijednost i prepoznatljivost časopisa.

Analizom objavljene suvremene poezije u časopisu postaje razvidno da je pomno birana kroz različite poetike, a to će zasigurno doprinijeti upoznavanju, ali i proučavanju poezije u hrvatskoj književnosti. Na promicanju poezije i poticanju mladih autora na pisanje iste najveći je doprinos dao dugogodišnji urednik *Riječi* pjesnik Slavko Jendričko.

Hrvatska medijska scena nudi dovoljno književnih časopisa, ipak malo je onih koji stižu iz takozvane „provincije“, izvan glavnih sveučilišnih središta.

Riječi su tu, one postoje, ali dokad, teško je predvidjeti, jer je financijska potpora znatno manja. Tako je primjerice financijska potpora Grada Siska za 2020. godinu svedena na nulu. U doba kada se zbog digitalizacije mijenja i prilagođava čitava medijska scena, književni časopisi moraju uložiti veće napore za opstanak.

Na tržištu će o(p)stati samo najbolji, među kojima su vjerujem i *Riječi*, čije su jamstvo i dosadašnje nagrade i priznanja: **Godišnja nagrada** Grada Sisak 1999., **Zlatna povelja** Matice hrvatske 2000., **Srebrna povelja** Matice hrvatske 2018. i naravno, financijska potpora Ministarstva kulture Republike Hrvatske i Sisačko-moslavačke županije. Vjerujem kako će se stvari promijeniti vezano uz potporu Grada Siska, jer su *Riječi* časopis s vizijom koji dvadeset jednu godinu, zahvaljujući angažmanu brojnih suradnika i urednika kroz relevantne sadržaja i atraktivno grafičko oblikovanje, bez ustezanja, pripada u vrhunce suvremene periodike u Hrvatskoj. Naša intermedijalnost, nepripadanje književnim lobijima jest ono što nas odlikuje, kao i kvaliteta na kojoj ćemo i nadalje ustrajati.

Rudolf Valdec: Alegorija Hrvatske (''Croatia'') s alegorijama Trgovine (Merkur s kaducejem) i Industrije (mladić s kotačem pod lijevom nogom), 1903./04., kamen,. Trg Nikole Šubića Zrinjskog 7, Zagreb. (foto: Enes Quien)

PROZA

Milan Rakovac[6] & Jovan Nikolaidis[7]

Adrianske kartoline

(korešpondenca 2010. – 2019.)

I. dio

(PO)VRH TIMORA iliti NIDAJAKIBOG ossia, ČA JE MORE DA BI BILO POLJE

Dragi moj Jovane Mahniti, oprosti, ali ti mi sam sebe tako nazva. Ti si dobro, kako sam ja? Znaš onu bosansku iz potonjeg rata: lete dva kondora nad Bosnom, reče prvi kondor drugome, de me pitaj kako mi je. Pa, kako ti je? Ne pitaj!

Sjetih se Kočićeva Davida Štrbca koji na isto pitanje odgovara austrijskome sucu: „Pritisla me neka dobrota, pa jedva dišem, veleglavati gospodine!"

Rekosmo da ćemo si pisati, guščjim perom elektroničnim koje ne ostavlja mrlje, i to s podlim naumom da ova naša Epistolaria Mediteranea et Balcanica bude ukoričena jednom u tvrde korice i uvezana dobrim koncem svilenim, (bješe li ono katuli ferman?) e, da bi netko jednom uzeo ovo u šake, pogladio dlanom, otvorio k'o da neće, očuo škriput uveza i omirisao ćuh prvih papirusa s egipatskih strana.

Čemu to?

6 **Milan Rakovac** rođen je 12. prosinca 1939. u Rahovcima pokraj Poreča. Završio je Vojnopomorsku akademiju u Divuljama. Objavljuje novinske kolumne i publicističke tekstove. Bio je urednik u dokumentarnome programu Hrvatske televizije te član više uredništava: edicije *Istra kroz stoljeća*, časopisa *Istra* i *Nova Istra*. Aktivan u Čakavskome saboru. Utemeljitelj i programski voditelj međunarodnih pograničnih susreta FORUM TOMIZZA u Umagu, Kopru i Trstu. Djela: *Haluj ili Sunce je ditesino zlatno* (roman), Istarska naklada, Pula 1986.; *Priko Učke* (poezija, eseji, putopisi, zapisi), Istra kroz stoljeća, II. kolo, knj. 12., Čakavski sabor, Pula – Rijeka 1980.; *Riva i druži ili, caco su nassa dizza* (roman), Globus, Zagreb 1983. [i. e. 1982.]; *Sik* (pjesme), „Otokar Keršovani", Rijeka 1980.; *Sliparija* (roman), Jugoart, Zagreb 1986.; *Snovid* (roman), Naprijed, Zagreb 1987.; *Istragram: štorije i uganke* (kratke priče), Areagrafika, Zagreb, 2000; *Sliparija* (obnovljeno), Istra kroz stoljeća, Pula, 2004.; *Cha for kids*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.; *La Triestina* (roman), Rijeka, 2006.; *Kvarnerski otočni lucidar*, Dom i svijet, Zagreb, 2006. i druga. Nagrađivan za poeziju i prozu: 1963. prva nagrada za zbirku pjesama, natječaj, Pula; 1986. prva nagrada za pripovijest, Međunarodni skup, Portorož; 2007. treća nagrada za dramski tekst *Marin Držić*.

7 **Jovan Nikolaidis** rođen je 11. srpnja 1950. u Ulcinju, crnogorski je pisac, izdavač i kulturni aktivist. Intenzivno je uključen u kulturni dijalog između pisaca Crne Gore i pisaca u susjednim zemljama: Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Albaniji. Od 1974. do 1990. Nikolaidis je živio u Sarajevu, gdje je radio kao novinar lista *Oslobođenje*. Od 1990. godine živi u svojem rodnom gradu Ulcinju, gdje radi kao književnik, urednik i direktor *Plimske* kulturne udruge. Glavni je cilj ovoga kulturnog udruženja, čiji je suosnivač Nikolaidis, promocija kulturnoga pluralizma u Crnoj Gori. Zato Nikolaidis izdaje dvojezični (srpski/albanski) kulturni časopis *Plima-Batica*.

10 ■ riječi ■ prozaprozaprozapr

Prvo, da sami sebe uzdignemo, naravno, pišući libar a-quattro-mani pa da zadivljeno uskliknu ohohooo!

Drugo, da vežemo u grop ovaj čarobni južni europski svijet, koji je i azijski i afrikanski, u grop kojega neće moći ni sablja Ace Golemog (sjajna autoironija makedonska) presjeći, i nadajući se da će i drugi za nama dovezivati i privezivati, i zaplitati i saplitati čvor u čvor, uzao za uzlom, grop na grop. Jer treba splitati i splesti sve ovo, do nerazmrsivosti, u novu Kulu babilonsku (by Ulderico Bernardi) kao vrhunaravni dar Starom kontinentu, a ne više kaštig Božji.

Treće, kreće se ovo i pokreće da bismo našim potomcima ostavili vlastiti pogled vrh Lovćena & Učke, tamo valje-svita-kraju. Da JESMO bili, i da nisu baš sve ruke njihovih predaka krvave.

Pomislih, da se dogovorimo što ćemo, kako ćemo, o čemu ćemo. A onda se uspeh po onih četiri stotine šezdeset i jednoj škalini u južnoslavjanski Empirej (by Vasilij Aksjonov), kroz onaj, biva, antiatomski tunel (Meštrović je ono smišljao poslije Hirošime & Nagasakija), onijemijeh u struji Njegoševa praha što se osu po meni iz kripte, smjerna sunca u sutonu zadivljenog ukamenjenim morem (by G. B. Shaw) i osjetim se (sebe ili se) kraljevski, jer se sjetim kako vrisnu u nebo ingeniozni James Cagney na vrhu benzinskog tornja ovijenog plamenom „I am on The Top of The World, mama!" I oćutjeh i ja da sam 'na vrhu svijeta', pa čemu onda 'disciplina kičme' nego da pišemo sebe same, kako nas nagna uzajamnost, s kraja na kraj Jadrana. S Učke do Lovćena, do Timora i povrh njega. Ti Ulcinjanin krajnje multietnični (bješe li ono u tebi arnautske, armenske, crnogorske, grčke krvi, moj ljuti kaurine, moja Bosančino?!). Ja, Istranin autohotni & autentični, Hrvat najčistiji – ali jasnih morlačkih i inih nečistih predaka, koji je naumio uz to biti Talijan (zbog Malapartea), Slovenac (zbog Kosovela), Austrijanac (zbog Kraussa), koliko zbog ovih država svih mojih četiriju, čije granice prijeđem u cigla dva sata vožnje, toliko zbog toga što uz Buglakova jesam Rus, zbog Dos Pasosa Amerikanac, poradi Gabriela Garcie M. – Latino…

Čekam odgovor, hoćemo li krenuti u ovu avanturu?!

OTPOZDRAV NA PISMO

Krenuti hoćemo, plemeniti istrijanski prijatelju! Pa kamo nas volja odnese, potreba natjera, starost priuči: ti o svojoj Istri, ja o Montenegru koji je odavno postao moja bolest i lijek najedno. Crna Gora je za me bolnica, a Ulcinj psihijatrijsko odjeljenje.

Tvoj boravak među naše gore, među našu čeljad, ljeta miholjskog 2010., mnogo mi je lijepoga dao: čuvam te darove razgovora i s njima krećem epistolom k tebi, lakši za volju, teži za cilj. U besjedu croatomontenegrinsku. Da nam se od nje neko naljuti, jedni nasmiju, a drugi zadive, jer biće i onih koji će pomisliti: rijetke li namjere i sreće od ovakvog susreta, ovakvog dogovora!

Luminom sam tvog iskrenog drugarstva osvijetljen. Koje traje dobru deceniju. Od onog toplog razgovora u pulskoj kavani „Mozart", kad slutili nijesmo da je gospar don Branko Sbutega na smrt obolio, a da će naš Albert Goldstein nakon pulskog omaža velikom Bokelju i sam odletjeti na Mirogoj.

Pa do slatkog razgovora na terasi nad Karučom dok smo udisali belavistu jezersku, sjećajući se vaših i naših partizana, pjesme proleterske, koja nam i danas lijepo zvoni. Zar će vaš i naš antifašizam zaboraviti ta kantanja? Pomenusmo i neumrlu zakletvu da je život ljudski jedino vrijedan ako ga dojiš dobrim namjerama, oglušujući se o zloslutne vapaje izgubljenih. Zapjevasmo li tog dana, šotovoće, onu staru: da se zlo ne zaboravi, a još manje dobro? Kraj dame koja nas je gledala u čudu, jer nas je voljela, jer nas je poštovala.

Pominješ moje slavne pretke, s visa lovćenskog te Njegoš zanio. Crnogorci jesu moji, zakletva i dika, ma ja sam voliji, kao i Marko Vešović, materinom se krvlju svojatati počešće no očevom. Jer je meni, mili prijatelju, ipak muka od crnogorskog muškardinstva, junaštva mimo junaštva, časti i dostojanstva bez pokrića, najduže butne kosti karadžićevske, srpskog Dubrovnika i dičenja ljepotom 'kakve na svijet niđe nema ka' ove naše'. Ubijeđen sam, ako već toga doista ima, i ako se na sve to davorijanje Crna Gora oslanja kao na krilata konja Jabučila, da je ono, i junaštvo i dostojanstvo, dobrim dijelom u Crnogorki podnjivljeno, iz nje niklo prkosom i trpnjom najedno, daleko više no u Crnogorcu. U Crnogorki leži najveći dio naše antike. Ma ko će to od našijeh priznati naglas! Eto ja, nečesovi pisac crnogorski i poslenik u kulturi njenoj, iz svega mozga to ponavljam, kad me pitaju: čiji sam. Ne Nikole Naumova, no Jovan Miličin, kćerke Đura Butorova Vukmanovića. Iseljenika s crmničke gladi u pitominu ulcinjsku…

Posebno se našoj prepisci radujem, jer ćemo i o Istri pripovijedati. Omiljenoj srcolikoj geografiji mojih putovanja, koja, u sebi i iz sebe, ljudskog toliko toga i meni pokaza. Drage ljude ja tamo sretoh, zavoljen ih i ožalih, Gospode, svih nas gospodaru! Kakve sve škoje, gradišća, gromače i pržune, skale i pute pod borovljem! Starine i novine istrijanske. Kužinu vašu osmočih, koja miriše i od malo smoka, i vina srkutah za koja ne znadoh, držeći da su crnogorska najbolja na svijetu. Vašu pjesmu koju rodi i strah i strast najedno. Veličanstveni govor težački i cvrkutanje žena vaših. A i vašu ćutnju spoznah, jed i tmicu, kad sam htio u prošlost vašu zaviriti, ja, neoprezni pitalac, radoznali obožavalac. U nas se lijepo govori, u vas se još ljepše šapuće…

Ovih dana zajedno smo po mojoj Crmnici hodali kao po edenu: da mi je da se mater vratiti može, da vidi da je danas njen Utrg, hrpica slatkih kuća pod Musinom kapom, probujao, procvjetao, uresio se obiljem.

proza proza proza

Onda, kad se ona, dijete, odavde iselila, tako bilo nije.

Pričala mi je nekoć: „Odlučim ti ja, sine, đevojkom u rod poći. Uska džada, sve u korov i draču, pred crkvom svak u crnini. Stanim se kod Ruže, najbliža mi je. Kraj očeve razvaline ućutim, rodbinu ophodim, rumetina s malo osta i soli prismoćim, raspredem pretke s preostalim komšijama, a sve naokolo golotinja i mrgud; stisla oskudica sav kraj. Noć-dvije, i bi mi dosta. I prije no se vratih, sagoh se, uzeh bubulj, i hitnuvši ga nizastranu, zalelekah: 'mileđurovaimakinašćerikadseovibubuljnaovajvisvrnuotadatidr ugi putuCrmnicudošla'."

I nije se više nikad na ovu bandu povrnula.

Kao što nas troje vidjesmo – danas, pak, Crmnička nahija je krajina na ures gostu, a na korist žitelju.

Moj Jole,

ukazati hoću na generični antifašizam koji je ugrađen u corpus Istre, a i Crne Gore, kao trajna filozofska matrica. Jer odavdje preko Slovenije i Austrije i Mađarske i Italije sve do Belgije, Irske, Norveške, kao i diljem Balkana, buja nacional-populizam, mnogo opasnija inačica fašizma, od njegovih izvornih oblika.

Suočiti se s njime sada, mnogo je teže, jer nacional-populizam iliti liberal-kritpofašizam danas je demokratičan, suptilan, retoričan, i jednako povijesno svjež, sa svojim lakim i olakim formulama, kao i sve revolucije nekada; populizam danas naprosto nema doraslog protivnika u degeneriranim strukturama ostataka europskog partizma.

Odgovor na ovaj degenerativni izboj demokracije jest u kolektivnoj historijskoj memoriji iz koje treba naći nove artikulacije.

Povijesno pamćenje Istre bilježi svoja čvrsta uporišta; buntovnu glagoljašku vertikalu, hereze, epidemije, reformaciju, migracije, conquiste, dominacije; mi nismo morali „trovarsi un altro signore" (Krleža) i signori venivano da soli, a vicenda, gospodari su dolazili sami, jedan za drugim; Rim, Bizant, Venecija, Habsburzi, Napoleon, Italija…

Dvije konstante (uzajamno povezane kao historijski kontinuitet), međutim, drže Istru uspravno kroz vrijeme – mletačka convivenza i antifašizam. Jer unatoč hrvatskom antimletačkom mitu (Nazor, Krleža) upravo je Serenissima, anticipatorica merkantilističnog liberalizma, ovdje uspostavila i hrvatsku kulturu, od glagoljaša do protestanata, od Hermana Dalmatina do Jure Žakna i Matije Vlačića i Stjepana Konzula Istranina i biskupa Vergerija, talijanska i hrvatska (i slovenska) kultura u Serenissimi traje neutrnuto sve do propasti Republike. Carevine, Napoleonova i Habsburška, i industrijska revolucija i ovamo donose sustave velikih brojki, i stupidni Ottocento razvit će i tu ideju nacije-države, poraznu po nas, jer umjesto convivenze, narodnjaci i iredentisti vode politiku aut-aut, ili-ili.

Hrvati i Slovenci, narodnjaci, klerikalci i liberalci, Borba i Tigr teroristi, komunisti, sve se to opire fašističkom kulturocidu koji će zapaliti Narodni dom u Trstu i Puli, konfinirati viđenije narodnjake u šezdeset pet logora diljem Italije (deset godina prije Hitlerovih konc-logora), ukinuti naše škole i ustanove, zabraniti naš jezik, mijenjati toponime, imena i prezimena; bili smo Židovi koji nisu smjeli biti Židovi, nego silom zakona Arijevci.

Talijani antifašisti jednako su žrtve, prve žrtve fašizma bili su vodnjanski komunisti, odmah poslije dolaska Italije, kao što će se tisuće Talijana, mnogo Porečana među njima, boriti protiv fašizma. Organizacija UAIS (Unione antifascista italo-slava) i danas može biti pouzdana transeuropska formula.

Fojbe, surova i sirova, starozavjetna kazna i odmazda, za fašistički kulturocid i genocid, neoprostivo se srozava u zlodjelo, a ja i ovdje, potomak poginulih pobjednika, kao i na stotinama stranica svojih romana, molim za oprost potomke pobijenih i poraženih protivnika.

Slavenski exodus poslije 1918. i romanski poslije 1945. teški su udarci Istri, u Jugoslaviju iz Italije bježe tri cijele obitelji mog užeg roda; još dvije u Italiju, zatim u Canadu i Australiju.

Danas, u osvitima stvaranja Europe Građana, Europe Domovine, u kojoj sadašnje domovine ostaju ubavi naši zavičaji, istarski antifašizam generirao je eklatantni euroregionalizam, koji više nije samo iskonska, intuitivna reakcija Istre na nacionalizme oko nje, nego i stabilna eurozona multietničke vrste, ogledni primjer i primjerak euroregionalizma, eksperimentalni vrt plurikulture, kojega trebamo pažljivo njegovati, jer obnovljeni su pogranični nacionalizmi; antieuropske prijetnje ovdje oko nas.

12 ■ riječi ■ prozaeprozaeprozaepr

CRNOGORSTVO I SRBOCRNOGORSTVO, O IDENTITETIMA NAŠIM PRED EVROATLANTSKU INTEGRACIJU MONTENEGRA

Dragi Milane,

i u nas su do dana današnjeg opstale dvije konstante i kulturološke i društvene i religijske, ma one nisu, kao u Istri convivenza i Serenissima, povezane, već su oponentne uzduž i poprijeko svog trajanja, u diskontinuitetu su, pokazuju se nama i svijetu kao trgovcu rogovi u vreći, kao da su osuđene da jedna drugu ne prihvataju. Jer pomirenja među njima bilo nije. A da li će ga biti, ostaje da nam kaže budućnost, bar bih ja u takav kompromis društveno-politički htio da vjerujem.

Dukljanstvo, zapravo crnogorstvo, i svetosavlje, zapravo srpstvo. Ovo drugo potrlo je ono, od prvog već naslijeđeno u montenegrinskom duhu. O čemu je riječ? O jednoj državi hiljadu godina staroj, ni katoličkoj ni pravoslavnoj, već i jednoj i drugoj, a tako voljnoj, uredbama svojim, bićem svojih žitelja naučenih da gaje koegzistentnost, i bude otvoreno za svijet i mediteranski i levantinski. I o ustrojbi, podmukloj misiji drugoj, (a o kakvoj je sociokonstrukciji riječ, govoriću u narednim epistolama tebi upućenima) staroj nepuna dva vijeka, koju je dinastija Petrovića u dobroj mjeri konstruisala od, opet, pored ostalih, i dva ključna generatora: misije svetosavaca i egoizma Rusije. Srpskoj Sparti datoj. Da bi sve puklo i u paramparčad se osulo odlukama Podgoričke skupštine 1918. Nakon toga nema ni Duklje ni Kraljevine Crne Gore. Sve dok trinaestojulska antifašistička borba i pobjeda nad zlom Hitlerovog suludog sna o arijevskom narodu nije povratila i nacionalnost crnogorsku, koja je dotad bila srpska, i državotvornost Crne Gore, koja je najprije, unutar Kraljevine Jugoslavije bila tek Zetska banovina, a za vlasti Slobodana Miloševića tek region.

A kad se misli na antifašizam (a on je i u Istri i u Crnoj Gori pokret slobodarstva), po prirodi stvari, misli se i na antinacionalizam, antišovinizam, na čovjekoljublje i pravednost. Neću sada pominjati ideološke stege, zvjerstva totalitarizma, koji su se, kod slovenskih naroda osobito, odmah nalijepile na anitifašističko, kao imela na zdravo stablo. Toga je, dakako, bilo, ma se ideal slobodoljublja i čovjekoljublja ne može sporiti.

A dualitet crnogorskog pravoslavnog življa danas je najveća prepreka napredovanju moje domaje. Ta struja podstiče zbrku oko identiteta, crnogorskog i srbocrnogorskog. Prvog, koji je u svom pamćenju očuvao, voli i oživljava duh kraljevstva dukljanskog, i koji hoće koegzistentnost. I drugog, srbocrnogorskog, a zapravo velikosrpskog, kome je Beograd centar svijeta i uzdanica; kome su Bošnjaci-Muslimani odrodi – poturčenjaci i turkešine, Albanci ljuti i primitivni Arnauti s kojima pogodbe nema, a Hrvati lacmani i vatikanska kopilad… Teška paranoja danas visi nad mojom Crnom Gorom.

Uzeću za primjer Crmnicu, zavičaj mojih predaka po materi. O kojoj ti pisah kao o rajskom džardinu. Nahija koja pamti, i svetovno i duhovno, i vremena dukljanska i okupaciju svetosavsku. Sred koga zmija oko stabla pradjedovskog, i jabuka u ruci nasljednika njihovih, danas mami zablude s jedne strane i prkos s druge. Jer jedni Crmničani su bez dileme Srbi, i to oni najljepši, najpametniji i najjači, dok su drugi, bez dileme, Crnogorci. Iako su što bliski što dalji rođaci, i među sobom se, kako se u Crmnici kaže: „ne mogu ni ženiti ni udavati, jer su četiri pokoljenja unazad – krvlju srodni" – oni su nacionalno – odvojeni. „Ne trpe se" – reklo bi se crmnički. Ne samo da su porodica s porodicom u zavadi, no su i braća pod jednim krovom 'jedni za Mila, drugi za Momira, jedni za dukljanstvo, drugi za svetosavlje' Kuku i lele!

Ipak, ova ortodoksna egocentričnost (jer ostali narodi u Crnoj Gori manje boluju od ovakvih infantilnosti), ova samoživost pravoslavnog svijeta, neće još uvijek u dovoljnoj mjeri da uzme u obzir najveću vrijednost današnje (a ne samo današnje) Crne Gore. Njenu viševjekovnu multikulturalnost. Koja traži i obavezuje – potvrdu višeznačja i u etnicitetu. Emancipovani identitet. Bez tog do kraja riješenog pitanja, ne na nivou deklaracije, prazne transparetnosti politike, već suštinskog odvijanja suživota i tolerancije, neće biti sreće za ovu teritoriju koju danas mnogi emisari, posmatrači, glasnici i ispitivači zovu zemljom pozitivnog primjera u regionu. Pored ostalog i zbog 'multikulturalnog, multinacionalnog i multikonfesionalnog sklada'. Ruku na srce, nije baš sve tako, ali je mnogo znakova da je sklad prisutan: ovdje se danas ne trvemo, ne psujemo, ne prijetimo jedni drugima. 'A što ti komšija misli?', kako bi, opet, rekli Crmničani, 'ma – nije ti ni u brata bolje ako je zàvade'.

Jer činjenica je da uprkos teškom iskustvu iz netom prohujalih ratova na ex-Yu prostoru, ovaj prostor resi neobična narav narodska: ovdje je mnogo toga različito, a istovremeno – najedno. Na tako malom prostoru sakupljen je sav galimatijas Balkana, njegov med i krv njegova, i Mediterana, lepršavost i preplitanje. Današnja Crna Gora ima od sveg toga u sebi, u njoj je mikrokozmos sabran, zbijen, prepleten toliko da može biti potomcima nada.

Ali nedostaje bitno da se takvo što dokraja oposli, pa da moja domovina bude čuđenje u svijetu. To će biti njeno novo poimanje identiteta. A ono će, po mom sudu, biti riješeno onog trena kad svaki od naroda u Montenegru, umetnut u regiju evropsku, shvati i prihvati da je identitet stanje duha koje pripada personalitetu, a ne plemenu. I da smo svi Crnogorci, jednaki građani države Crne Gore. A potom, naravno, i Crnogorci, i Srbi, i Bošnjaci-Muslimani, i Albanci, i Hrvati, i svaki drugi andio. Crna Gora još je prostor gdje razna plemena (a svaki od naroda, koji-manje-koji-više, svija još tu pagansku raspodjelu u grudima te svoje osobite počasti i igre), ne daju da u njima umre navika predaka: biti prestrašeno biće koje čuči u krugu oko ognjišta, koja su, dakako, vjekovna, spremno da oko te vatre zaigra, urličući svoj paganski zov. Čučeš i danas u nas – redovito, prije nego se pitaju za junačko zdravlje, najprije slijedi upit: čiji si, od kojih si?

Ako dođe vrijeme da se sva naša blaga očituju u djelovanju pojedinca, a plemensko postane folklorna atrakcija za turiste, mi smo spašeni. U protivnom, bićemo i dalje postaja u kojoj tinjaju mnoge vatre – opasnost za otvoreno građansko pokazivanje, prikazivanje i dokazivanje.

Paradoksalna jeste, mnogi prijatelji mi vele da je i romantičarska, mjesečarska, i da je nemoguće to što sve vrijeme ganjam, vjera moja: doći će dan kad će Crna Gora imati svoj identitet, osobit, jer u sebi ima sve identitete. Biće to zemlja multikulture u kojoj je jedino načelo pripadnost čovječanstvu radnih, tolerantnih i mirnih ljudi. Nešto vjerujem da će tek tada ime Crnogorac, u koga su sliveni svi narodi Crne Gore, ubiti i tu zmiju koja već dva stoljeća siplje otrov unaokolo, praveći od pravoslavnog življa podijeljenu naciju, a od drugih naroda frustrirane i sumnjičave pojedince, kojima je dojadila i herojska Crna Gora i Srpska Sparta.

Najzad, hoću da zajedno vjerujemo i u to da će uspravan antifašizam, koga, i u tvojoj Istri i u mom Montenegru još narodi pamte kao 'dobro i pravedno doba', na svojim temeljima izgraditi demokratiju. Našu, istrijansku i crnogorsku demokratiju. Koja i Balkanu treba onoliko koliko u budućnosti neće dati svijetu sa Zapada povod da nas uzima kao divlje i primitivne. Uostalom, mi ovom korespondencijom ne ispisujemo novu istoriju, već smo literate koji jedno drugom upućuju svoja duhovna ozračja. I nadu da će biti bolje. A tada je sve komotnije, makar i ne bilo – naučno. Ljepše jeste sigurno.

Mislim nešto, moj Jole,

a kako bi to bilo da su jedan drugome mogli e-mailirati, recimo, ,,Đido'' i ,,Leka'', nakon što su obojica bačena u ,,ropotarnicu historije''? Imali bismo maksimalnu epistolariju! Ili Nicolo Tommaseo i Petar Petrović Njegoš (koji su i pisali jedan drugome). Naravno, ,,slučajno'' mi padoše na pamet ova dva para našijenaca. Jer da je bilo sreće, danas bi postojala ,,federacija slobodnih jadranskih republika'' kako je to 1848. zagovarao Tommaseo (porijeklom Tomašić, šibenska loza). A ne mišljaše Nikica na upravo nastajuću Italiju, niti na potonju i sad pokojnu Jugoslaviju, nego na Veneciju (bio je među vođama ustanka za obnovu Serenissime, Prejasne naše Republike, mimo risorgimenta i protiv K. und K.), Istru, Dalmaciju, Crnu Goru…

U romanu *Snovid* (sredinom 80-ih 20. stoljeća) zagovarah ,,andorizaciju Europe'', što činim i sada pišući ti. Piše Jerome Glenn, zanimljiv futurolog koji planira budućnost: u doba poljoprivredne kulture dovoljna je bila Crkva za nadzor i vlast, u industrijskoj epohi država, u postindustrijskoj globalne multinacionalke, a sada dolazi doba u kojemu će dostajati za održavanje društva – tek pojedinac, mreža pojedinaca koji se spontano udružuju u ,,kolektivnu inteligenciju''. To mi pada na um kada rezoniraš o mogućoj budućnosti Crne Gore.

O ,,dokidanju'' države pisali su Marx i Engels, a onda generacije njihovih slijednika, i sada odjednom jasno vidimo suvišnost Države, skupog tereta koji ždere sve pa i samu sebe. Hoću reći, država zbilja odumire, a tako će i ovaj nezasitni aligator liberal-kapitalizma.

Kad mi pišeš, Jovane, o totalitarizmu, prisjetio bih te (i sebe) kako su ovi isti toliko moralistični ,,liberali'' mrtvoladno i posve legalno i legitimno pride, poklonili vlast i Hitleru i Mussoliniju, a nešto slično čine i danas, pogledaj samo parlamente Europe, ove žestoke kriptofašističke populiste, evo već ima i premijera i ministara i rasističkih zakona i prakse od Francuske do Njemačke, od Mediterana do Nord Capa. SVE će liberalija načiniti za svoju guzicu i ,,slobodu'', samo ne slobodu sirotinje, ergo, samo ne nikakav socijalizam i kontrolu kapitala, ergo viška dobiti! U tom grmu i leže svi zečevi moderne civilizacije, fašizam može, ako ne može drukčije, socijalizam ne može ako i nikako drukčije ne može!

Nema opravdanja za klanja, tu se slažemo. Ali Churchill je rekao da njemački narod mora biti kažnjen, zato je Dresden razoren do temelja. A pisac i partizan Elio Vittorini pisao je o kršćanskome pravu na osvetu, odmazdu, kaznu. Ne prihvaćam to ,,pravo'', talijanski fašisti i vojska pobili su oko 40 000 mahom Hrvata i Slovenaca, a zatim je u fojbe, kraške jame, skončalo njih oko 6000. Mahnita zlodjela u ime pravde! A zatim je oko 200 000 mahom Talijana moralo iz zemlje, pa onda još oko 500 000 vojvođanskih, slavonskih i štajerskih Nijemaca. Surova odmazda, za počinjeno i nepočinjeno. Čehoslovačka je protjerala oko 3 milijuna Nijemaca iz Sudeta, daljnje milijune protjerali su, bez uvijanja, Poljska i SSSR. Komunistički totalitarizam? Svakako, ali zašto Havel neće ni da čuje za ikakve kompenzacije, a kamo li povratak Nijemaca? Zato što su fašizmi i komunizmi bili samo presvučeni nacionalizmi!

Dakako, tu smo se osobito iskazali mi Balkanci. Što se klanja tiče, tu, Slaveni, ergo Balkanci, i jesmo najbolji u potonjih stotinak godina, nema šta! Piše u knjizi sjećanja pokojni zagrebački filmski snimatelj Tomislav Pinter ,,Pićo'' kako je šegrtovao u Jadran-filmu, a neka dvojica uvijek igrala šaha i pjevušila ,,past će krfca, krfca će se liti''; pa ona vaša ,,pas ti se mesa napoteza'', pa ona naša ,,evo mene i mojega noža, bit će danas proparanih koža'', pa ona bosanska ,,ne treba ti ni hljeba ni vode, kad te moja čakija ubode''; pa specijalni nož za rezanje karotida što su ga za ustaše u Jasenovcu napravili u tvornici Solingen pa četnici vezuju srpskog partizana između dvije daske i pile ga pilom od nožnih prstiju nagore…

I zato, kad kažem antifašizam, mislim na – Mykea Tyssona! Reći ćeš, Jole, što je ovo?! Slušam tog boksača (sada su mu 43 godine), nasilnika, kriminalca, koji veli; mislio sam kao neandertalac da mora biti rat, da bi nastao mir, i da čovjek mora imati vođu, e, ne mora! – čovjek mora samo malčice misliti i na susjeda, pomoći prvome do sebe…

14 ■ riječi ■ prozaprozaprozapr

I to je taj antifašizam, to je, najprije Saladin nasuprot sumanutih križarskih ubojica, to je, zatim, Savanarola, ne znam, Erazmus, naš Matija Vlačić Ilirik, „prvi od naših", isprva je govorio Martin Luther za nj, a kasnije, kad se Mate Labinjan usprotivio Interimu, kompromisu s papom, isti Luther govorio je „ona ilirska zmija"!

Robespierre do pada Bastille, Lenjin do slamanja pobune mornara iz Kronštata, Weimarska republika…

PS: o našijencima niti ne bih, osim nekoliko potonjih junaka kakvi su bili Marko Orlandić ili Zdravko Grebo, ili Vinko Hafner: „Druže Milošević, siješ vjetar, žeti ćeš oluju!"… Naš jugoslavenski socijalizam „s ljudskim likom" popišao se i posrao na sebe sama, a SKJ kao vodeća snaga kapitulirala pred uličarima jogurt-revolucije, iz koje je uskrsla Balvan-revolucija. Ma, jezivo…

A sve ovo nižem tu bez glave i repa, zbog jednog tvoga „ali", – i antifašizam je počinio grijehe. Jest, ali (sad ja – ali, ču'š ALI!), ali NEMA nijednog ali zbog kojega se kroz 15 000 godina civilizacije (toliko to broji Krleža) valja da se kotrljaju ljudske glave, osim kada brane svoju glavu. Možda. Kako – možda? Pa, kad je Petain osuđen na smrt rekao je da je svjestan svoje veleizdaje, ali da bi je i sutra počinio, kao i 1940., jer važno mu je bilo sačuvati Francusku od stradanja i razaranja! Imam li ja to razumijevanja za ustaše i četnike i ostale quislinge? A ne! Zašto ne? Zato što me baš briga za Francusku, a mi smo mi, biva, junačno sjeme pa onda ne mogu sinovi junaka, kojima je lasnije preklati ljudsko no ovčje grlo, biti plačipičke koje će pognuti šiju pred okupatorom, ako im je i tako koju godinu ranije ganz egal, svejedno, hoće li po Crnoj Gori zaviti u crno hiljade familija, pobivši im očeve i sinove, i nakon toga tamaniti cijela muslimanska sela…

Eto ti sad, stajem ovdje! Sad! A ti nastavi, evo, Jovane moj, zahuktava se ova naša mašinerija, zar ne, kao prvi vlak kroz Vranduk! Pričao mi prijatelj, pokojni Ligio Zanini („zemlja ne pripada nikome, mi pripadamo zemlji"), da mu je teže bilo na Vranduku nego na Golom; bando, tko se javi dobrovoljno za Šamac – Sarajevo, bit će slobodan (jer brigada je kriminalaca slabo radila). I lipo je bilo, žene nosile tulumbe i baklave, pjevalo se, ali i to je bio zatvor, daleko od Makove „modre ptice slobode" (je li to Mak?)…

(Tokom 2012. sporadično korespondiralo)

Spone se uplietu, a pašture se udilaju, za viezati volon noge, Kaurine muoj. Ben, barba mi Đovanin gleda si zrmana Marka Parentinovega kako zvijeni jasen na „u" pomalo z kosiron dilucka, pak z dliton još pomanje riže kvadrate škulje u pašturi, pak kline lipe kvadrate ča se hi zatuče u škulje paštur, ma sve pomalo, po meštarski. A Đovanin frkalas, kako ča smo svi mi nevuoljni muški, mu reče: Ter ča, ter i ja bin takove pašture načinija! Barba Marko ga pogleda i hiti mu u krilo zgobljeni jasen (i viežen, da se strdne) za drugu pašturu: Na! NE ja bin, ja ću, ja san kapac, NEGO DAJ! MA ZAJNO!

Jovane moj Nepomućeni, evo mene prija tebe, pa i pisma nekad draga dragom piše jedno za drugim, a on u 'Merike ni habera, naš'o drugu, Nji'ovicu, zarad Green Card. Jerbo ne daš mi mira s tom hekologijom, rek'o bi poneko u Bosni, a ja evo jutros na Velu Guospu svjedočim divnom prizoru: mačka jedna jadna malena, prvi nakot zacijelo, omacila pet mačića, pa ih hrani, a nema u njoj kilogram. Ni po jada, druga maca omacila troje, pa jadna presvisnula, e. Onda ona prva maca posvojila troje mačadi, pa sad ti hrani osmero gladnih malih usta, pojest će te živu, kakvo mliko, kakvi bakrači. E sad, na tu humanističku akciju jedne ženke CATO FELIX, nastavi se akcija druge ženke – HOMO SAPIENSA. Vidi iška nevista iz ljute Vlaške da će bit belaja, nalije mačienju mlika, ma mačienje je malo, i ni kapaco piti još, no frks: nevistica iška je kemičarka, laborantica, liječi starad po lžu, i ima svega blaga medicinskoga, pa onda uzme špricu i 'rani mačiće jednoga za drugim… Ča ga to ima z ekologijom, pitat ćeš me? Sve na svitu! Jer slijedi naravoučenije, kao u svakoj dobroj basni: SVU VLAST SOVJETIMA, propala stvar. Ali SVU VLAST ŽENAMA, e, to još nismo iskušali. Pa da probamo? Barem bi se brinule za POTOMSTVO…

Tàka si me đe me najviše svrbi. Žene! I vlast ženama? Ovaj bi globus šareni svakako s njima bio još šareniji, hoću reći: bio bi ljepše mjesto za život. Samo da ga hoće žene uzeti pod svoje. Kralj Nikola je stih napisao: 'Žene su Jadran po kom ljudi plove'. Što kojiput sred plovidbe u njega i potonu, Bože moj! i potonuća su za ljude. No, nesporno je – žene su bolji dio čovječanstva, rekli bi Marko Darinkin i Jovan Miličin.

Poslije neviđene sparine jutros su nada mnom oblaci. Uželio sam se škuroga zraka i juga, sve ljeto sam imao izmaglicu nad morem i nad kopnom, a turisti-štakori motali su se prostorom, slutilo je na apokalipsu. Ma nismo mi takve sreće, da nam zemljica eksplodira i u lagum se digne sav gad i sav jad ovog vremena. Napatićemo se i ti i ja još od ovoga svijeta, zlo će potrajati, nije njemu do skončanja u koga je davno dobar dio dobrote pao.

Skoro ću na dva-tri dana u Albaniju, samo da se razmakne duga linija turista na graničnom prijelazu. Pa da ti javim kako je među našom braćom ilirskom. I hoće li se Albanegra uskoro konstituisati?

Da, dragi moj Milane Rakovcu,

odgledah Ineskin dokumentarac o Tripalu. Koncizna slika, dobra poduka, jer ja o tom vremenu nisam mnogo znao, nažalost. Pletikos mi je pomogla da vidim posve drugačiju prošlost od one koju imađah u svijesti. Pa taj je drug, a za me Gospodin i za vremena kad smo svi bili druzi, bio preteča krajnje ozbiljnih planova, mogućnosti koje se nisu realizovale, a mogle su, trebale su: socijalizam po mjeri čovjeka, ne birokratska magluština za nadu puka, lagarije papaka useljenih u otete gosparske (kulačke?!) lođe i salone. Osma ofanziva i brđani ušuškani nenadanom lagodi. Koju su zagrabili u folksdojčerskim svinjcima popločanih keramikom, misleći da je to za njih najbolje mjesto za budući boravak. To su one naše obljubljene krajiške budaletine, koje smo selili kojekuda, onomah iščupanih iz čestara i drača. Spriječili su tog Gospara Tripala, u njegovoj plemenitoj nakani, te neznalice, te udvorice, u dupe Staroga uvlakači, politički delikventi socijalizma, seljačine i grmalji naših gora i polja. Odasvud stigli kao vrane da rastrgnu mladog sokola, za let u visine već spremnog letača.

A konciznost izgovorenog (ne čitanog s listova ideoloških i demagoških, već jasno, narodu razumljivo kazano), marljivost, skromnost i predanost ideji u koju vjerovaše Tripalo Miho, danas stoje kao jasne žalosti propuštenog.

Živ mi bio!

Gle čuda! TEK SAD NAŠA KNJIGA STVARA SE (SEBE-ILI-SE). ZAŠTO TEK SAD? Jerbo, kao da mi bajagi nećemo, no se to ona sama otkida iz glave i inih organa. Sjeti se što ti rekoh: ova knjiga nas stvara, a ne mi nju. I zato, Jole, jer umiješ bolje no ja, fajkaj ti ovo naše pa kad se nakupi – vala štampaj! Tripalo je bio čovjek budućnosti, kao i Latinka i Kavčič, i ZATO ih stara garda pomerla, o! ZATO je partija počinila kolektivno samoubojstvo. Jedini koji su na TO upozoravali bili su Marko i Mićun i Grebo Zdravko. Toliko za sada, pa hej-zasučimo-rukave-znoj-nek-se-lije-lije-mi-stvorit-ćemo-novoga-čovjeka. Mi nismo, ali oni jesu, i evo grlosječa i sjecikesa na čelu! I šta sad? Da bacimo šekiru u Moraču? A ne! Čitaj kako piše Arben Idrizi, zvijeri vole domovinu, svinje i ostala paščad. Ima naših i iza nas, i njima, Jole moj zdvojni, imamo nešto u amanet ostaviti…

Marina Šur Puhlovski[8]

Anđeoska duša

Anđeo vam je na ramenu – rekla je Karolina, smijuljeći se prijatelju kojega sam dovela da je upozna. Ne družimo se dugo Karolina i ja, nekih pet šest godina, a prijatelj ne živi u Zagrebu, sada je navratio pa je to bila prilika… Iznenadio se kad ju je vidio, jer smo skoro vršnjakinje, a izgledom bi mi mogla biti majka, šapnuo je. Jer Karolina je izrazito krupna, skoro bez kose, starački blaga, usporena… "Na kojem ramenu? Lijevom ili desnom?" upitao je, tobože ozbiljno, jer je odmah bilo jasno što misli o tome zapažanju, a i o onoj koja vidi anđela… On je vjernik, što će reći da vjeruje u Boga, u svece pa i u anđele, ali da ih netko vidi – ne. A Karolina – nije vjernica, to jest, religiozna je bez religije, jer je odgojena kao ateist. Ali kao što je nekad svim srcem bila protiv svega neznastvenoga, što se ne može dokazati, tako je sada svim srcem bila uz sve suprotno, mistično, uz magično… U stanu je imala figure anđela raznih materijala, porculana, gipsa, stakla, meni je poklonila jednog od papira: ženskastoga, u ružičastoj haljini u obliku tuljca, na glavi srebrna kapica, krila kao čipka…

……..

Bila je Hrvatica iz Bosne, gradić s pedesetak tisuća žitelja, velika obitelj, četiri sestre, jedna drugoj do ramena – ona je bila najmlađa. Možeš biti odgajan kao ateist, a ipak se susresti s nestvarnim – onim u knjigama. Čim se s tim susrela i usporedila nestvarno sa stvarnim, svijet čuda sa svijetom logike, u glavi joj je puknulo pitanje: pa zar je to što živim sve? Kraj tolikih čuda ovaj jadni život u kojemu je sve samo prisila. Sve određeno unaprijed. Za nju, kao ženu bez imetka, a pametnu, put je bio jasan: stekni zvanje, zaposli se, udaj, imaj djecu. E nećeš, rekla si je. Krenula je u sabotažu…

Prvo se suprotstavila zvanjem: neće studirati ništa što je utrživo, neposredno korisno – studirat će književnost. Uzalud su je nagovarali da upiše medicinu ili pravo, barem ekonomiju – književnost ili ništa, ostala je dosljedno uporna. Otišla je u Beograd, u roku završila studij, okušala se u pisanju: nije išlo. Usporedba s radovima književnika koje je cijenila bili su na njezinu štetu. Radije je odustala, nego da ostane osrednja. Život ju je pritiskao, morala se zaposliti (općina u Beogradu, odsjek kulture, bez veze, rekla je), ali imala je plan: nešto uštedjeti, dići kredit, pokrenuti vlastiti posao – bavit će se izdavaštvom. Deset godina kasnije dala je otkaz na općini, registrirala izdavačku kuću, pripremila naslove… Fotografija iz toga vremena prikazuje visoku, štrkljastu 43-godišnjakinju, kratko ošišanu, u kožnome, žuto-crnom ultramodernom kompletu s minisuknjom vlastite izrade, punu dizajnerskoga nakita: da je htjela, mogla se baviti i modom. Izgledom blista, ali lice joj je zabrinuto. Za sobom ima jednu neuspjelu vezu, o drugoj ne razmišlja. Ni o braku, ni o djeci… Izraz lica odnosi se na rat. Jer je upravo započeo – doduše, ne u Srbiji, nego u ostatku zemlje, kojemu je pripadala po rođenju i porijeklu… Sve bi se moglo promijeniti.

Neprilike su počele par mjeseci kasnije, malo po malo… U svojemu je kvartu od Jugoslavenke odjednom postala Hrvatica, počeli su je napadati. Po vratima stana – koji je kupila – ispisivali su joj prijetnje, ostavljali gadosti na otiraču… Naklonjena susjeda prišapnula joj je da bi se trebala maknuti, mogla bi stradati. Iz Beograda je izbjegla jednoga jutra, automobilom – sestri u Sarajevo. Druga sestra, udata za Srbina, ostala je u Beogradu. Sve do granice neutješno sam ridala, pričala mi je. … 100 km, po prilici… Isplakala se za sto godina…

Iz opsjednutoga Sarajeva ponovno je izbjegla u Zagreb kao sigurniji grad, gdje bi eventualno mogla primiti i sestre s obiteljima, kada se smjesti. Jer je u početku bila bez ičega: bez stana, posla, bez prihoda… Ostala je i bez roditelja: zadnji je put čula majku kad ju je nazvala u BiH. Dvorište je puno vojske, rekla je majka, i linija se prekinula… Za nju, kao i za oca, više nikada nije čula. Bezuspješno ih je tražila. Tek što se sredila – zamijenivši svoj beogradski stan za onaj u Zagrebu, i pronašla posao kao prevoditeljica, doduše honoraran – razboljela se… Bolest je bila strašna, neka vrst golemoga herpesa preko trbuha i leđa, neizlječiva za medicinu. Knjige od kojih je živjela odjednom su joj postale suvišne: nisu je

8 **Marina Šur Puhlovski** rođena je u Zagrebu, 20. rujna 1948. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu završila je komparativnu književnost i filozofiju. Neko je vrijeme radila kao novinarka te se bavila književnom kritikom. Piše romane, priče, dnevničku prozu, putopise, eseje. Dosad je objavila romane: *Trojanska kobila* (Mladost), *Ništarija* (Stajergraf), *Nesanica* (Profil) i druge te zbirke priča: *Zec na tavanu* (Meandar), *Tajni život* (Area), *Ispod stola* (AGM), *Orada* (POP&POP); zbirku pjesama u prozi – *Zatočeno znanje* (Stajergraf); putopisne proze: *Zapisi s koljena* (Mozaik knjiga), *Novi zapisi s koljena* (Sysprint); zbirku minieseja *Antipojmovnik* (Stajergraf) te dnevničke proze: *Izvanredni zapisi* (DHK) i *Dnevnik izdržljivosti* (Stajergraf). Dobitnica je nekoliko nagrada za kratke priče (Večernji list, Književni krug Karlovac). Član je DHK-a, HDP-a te ZUH-a.

mogle izliječiti. A što me može izliječiti?, pitala se i pronašla… Lijek je bio u nestvarnome, ali ne u nestvarnom knjiga, nego u nestvarnom stvarnosti. Lijek je bio svuda oko nas, samo ga je trebalo uočiti. I naučiti njime upravljati. Jer nestvarno je energija, ništa više, shvatila je. Presudan trenutak kada se okrenula mističnome bio je onaj kada joj je u san došla majka praćena Anđelom, i rekla joj mirno kakvu je nikada nije vidjela: „Mi smo dobro, kćeri, i otac i ja. Nemoj nas više tražiti."

Poslušala je. Prvo je izliječila sebe, potom je nastavila „raditi", kako je govorila, na fenomenima nestvarnoga. Kroz anđeoske karte slala je poruke Anđela, izrađivala horoskope za karmičke zadatke, držala radionice širenja ljubavi, liječila tehnikom rejkija.

„Zamisli me kakav sam bila ateist", znala bi reći. „Kako se to promijenilo. "Kada joj se nećakinja, koju je doživljavala kao kćer, razboljela od raka pluća, i to najgorega, neizlječivog oblika, uspjela ju je spasiti svojom energijom. Bio je to golem uspjeh, ali je i cijena bila golema: istrošila je svoju energiju, razboljela se i sama. Isto od raka pluća, koji kao da si je prenijela, pomislila sam… Ali nećakinja je uskoro umrla od neutvrđene bolesti, a za njom i Karolina. Život se ne da savladati.

Otišla je mirno, bez većega straha, šest mjeseci nakon što joj je postavljena dijagnoza, prethodno se sa svima oprostivši, pa tako i sa mnom… Za te oproštajne posjete, dok smo sjedile u njezinoj kuhinji, ja uz čašu vina, ona uz noni sok, sjetila sam se posjeta s mojim prijateljem kada mu je na ramenu opazila Anđela. Kao ni on nisam ga vidjela, ali složila sam se da je tamo… Da se nisam složila, Karolina bi mi oprostila, ali druženje bi oslabilo…

„Samo Anđeli mogu prepoznati Anđele", rekla sam svojemu prijatelju kada je ustvrdio da je ćaknuta…

Nama, koji to nismo, preostaju oni od papira.

Jadranka Pintarić[9]

Ostale boljetice

Atalanta[10]

Nije bolje. Preživiš.
– nepoznati autor

Dobro, nikoga nisu ubili. Za mojega života, koliko znam. Nijedno dijete nije umrlo prije mojeg rođenja. Valjda bi se šuškalo po familiji. Za abortuse se ne pita, ipak nije pristojno. Uostalom, to je tada bila prilično uobičajena metoda kontracepcije. Usprkos tome, vjerojatno sam ipak bila neželjena. Naročito u ženskom rodu. O tome govori život poslije začeća.

Njoj sam bila kriva za sve upropaštene i neostvarene mogućnosti za bolji život. On nije govorio: ili je šutio ili kleo. Da mene nije bilo, ona bi… bogzna što i kako, ali bila bi na vrhu svijeta. Otprilike. Premda se ni danas ne zna što su bile te mogućnosti i gdje je taj vrh. Ne znam gdje bi on bio, ali zamišljam ga s drugom ženom: možda ljubaznijom, manje podložnom. Ipak, ne bi on to trpio… Uvijek kada bi se posvađali, ona bi mu prijetila da će ga, OPET, ostaviti. Jednom ga je ostavila. Nakon što ju je prebio. Na nagovor svoje majke. Svekrva je bila kao iz narodne predaje: okrutna. Nijednu snahu nije trpjela, a sinovi su je obožavali kao kraljicu majku. Sva trojica. Naposljetku su sve snahe otišle, a samo se moja roditeljica vratila. Više je nije tukao. Razbijao je posuđe i namještaj. Naučila sam se sakriti ispod stola kada bi tanjuri letjeli prema zidu.

Ona je plakala. Poslije – jer je patnica i žrtva. Doduše, dok je ravnopravno s njim urlala, nije se doimala patnički. Govorila mi je da sve to trpi zbog mene: da bih imala oca. Ni tada joj, sa sedam, nisam vjerovala. Živjela je sama šest godina i nije ostvarila nikakvu drugu vezu s muškarcem. Barem takav nije meni bio predstavljen. Ostavljala me samu, zaključanu u kući, kada bi izlazila s prijateljicama. Bila je mlada, naravno da je izlazila. Bilo me strah mraka, a nisam smjela upaliti svjetlo – jer zaboga, što će reći ljudi da cijelu noć gori svjetlo! Nisu bila takva vremena. Svjetlo se gasilo u 10, 11. Radilo se od 6.

Kada smo se preselile u njegovu kuću, veću, mračniju, nedovršenu, prebio me nakon tjedan dana. Orahovim prutom. Svježim, elastičnim. Da mi pokaže tko je gazda kojega se bespogovorno sluša. Ona se nije umiješala – štoviše, sudjelovala je pozvavši me van da me tata treba… Nasamo mi je rekla da mu se ne smije suprotstaviti, da se boji. Nisam joj vjerovala. Poslije me više nije tukao, ali ponekad bih ga molila da me prebije i ostavi na miru. Nosila bih mu i orahovu granu. Ona me ponekad tukla kuhačom: kada sam je sramotila u susjedstvu – ostala bih, naprimjer, predugo kod prijateljice gledati crtiće. Navodno, ona je bila na mojoj strani. Samo to nije smjela pokazati, izboriti se. Nisam razumjela to o stranama. On nije govorio o stranama. Radio je od jutra do sutra da dovrši kuću, da je uredi, da imamo bolji auto, da idemo na more. Na kojemu su se svađali do iznemoglosti. Osobito na putu, tamo i natrag – iz auta se nije moglo pobjeći. A tek kada bi *kiler* prokuhao na vrhu Velebita…

Bavili su se sobom. Bila sam im ono što se tridesetak godina kasnije nazvalo kolateralnom žrtvom. Ha-ha… srećom, nisam stekla štokholmski sindrom. Nikada me nitko nije poljubio za laku noć, ni ušuškao u krevetu. Nitko mi nije dolazio na roditeljske sastanke. Nisam dobila pohvalu za petice u školi, ali sam zbog četvorke iz matematike proglašena glupom. Bila sam kržljava do puberteta pa stoga i ružna. Rođendani se nisu slavili. Za Božić se kitio bor, a darove je donosio samo

9 **Jadranka Pintarić** (1961.) piše eseje, proze i književne kritike, uređuje knjige i katkad prevodi. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Radila je kao novinarka i urednica u redakciji kulture Prvog programa Hrvatskog radija, potom kao urednica u Mozaik knjizi te glavna urednica Nakladnog zavoda Matice hrvatske. Zatim postaje članicom Hrvatske zajednice samostalnih umjetnika u kategoriji književne kritičarke. Osim pisanja kritika za novine, pokreće biblioteke i uređuje pojedinačna izdanja za Jesenski i Turk, Novi liber, Hrvatsko filološko društvo, Hrvatsko društvo pisaca i druge. Bila je stalna suradnica u emisijama kulture Hrvatske televizije. Od 2008. godine zaposlena je u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar.
Objavila je knjigu odabranih kritika *U smjeru meridijana: književne kritike* (2003).

10 Neželjena kći arkadijskoga kralja Jasa i Klimene.

proza proza proza

socijalistički Djed Mraz na tvorničkim priredbama. Ionako bi mi Božić prisjeo već na Badnjak: imali su ritualnu svađu oko nasađivanja drvca u stalak. Doslovce svake godine. Ona bi cijelo popodne zahtijevala da ode u garažu i stavi drvce u stalak, on bi odgovarao da će poslije. I tako desetak puta do večeri kada bi već pale teške psovke. Naposljetku bi on otišao u garažu i pričvrstio drvce u stalak, donio u sobu i uz tresak ulaznih vrata otišao iz kuće. Onda bismo ona i ja plačući kitile jebeno drvce. Ona je kukala nad svojom nemoći i prokletom sudbinom. Nisam joj vjerovala ni tada s 10, ni s 13, ni s 18. Poslije to više nismo radile.

Sada smo svi stari i bolesni. Ona je nemoćna od silnih bolesti. Bolesti su počele dolaziti u ranim četrdesetima pa ih se nakupilo. Nijedna nije smrtonosna – jer životni scenarij žrtve određuje do kraja. Silno pati i bude mi je žao. Hrana joj je jedina strast pa joj odnesem slastice i iz protesta odem odmah kada počne jesti, jer sam uvrijeđena što ne može pričekati ni tih petnaestak minuta koliko se zadržim kod nje. Nemamo o čemu razgovarati: ja imam dužnost posjetiti je, ona nema nikakvu dužnost pa čak ni pristojnost. Poslije mi je žao i žderem se.

On je od grubijana postao osjetljiva i plačljiva duša. Čak mi je, kada sam navršila pedeset, prvi put čestitao rođendan. Na Badnjak mu odem okititi bor. Reda radi, jer nitko nije religiozan. Ponekad mu na internetu tražim rješenja šahovskih problema zbog kojih ne spava. Nemam pojma o šahu, ali guglam satima i kada nađem rješenje koje mu izdiktiram na telefon, povežemo se. Ništa ne kažemo, samo se smijemo. Sretna sam: napokon smo si dobri – jer život je prošao…

Avalokiteśvara[11]

oṃ maṇi padme hūṃ

Ta se maca nije dala namamiti, iako se trudila već danima, raznim poslasticama, nježnim glasom, strpljivošću. A izgledala je tako jadno i beznadno – mršava, rane očito od ugriza, kožna bolest od koje joj je krzno ofucano, a usto, tko zna kakve je sve nametnike imala. Već su je boljele noge od čučanja u žbunju, a i mama sigurno brine gdje je tako kasno zaglavila. Barem ju je nahranila, tješila se.

No, možda je i bolje da macu nije namamila – mama bi sigurno ispalila na živce da u stan donese i petu mačku. Već su imale gadan okršaj oko četvrte koja je dugo bila divlja, radila štetu, tukla ostale. Kada je razbila maminu dragocjenu kristalnu vazu koju je dobila od sindikata za dvadeset pet godina predanog rada u tvornici, odlučno je zahtijevala da „maček mora vun". Sve je trikove upotrijebila da je umiri: od toga da smirenim glasom održi uvjerljivo predavanje kako stvari nisu važne nego živa bića, pa do toga da joj je uplatila kozmetički tretman – s kojega se stara vratila sva ushićena i odlučna da se odsad posvećuje sebi i *anti-age* tretmanima. Tako je barem za neko vrijeme, u njihovu domaćinstvu, zavladao mir – dok je bilo love za kozmetičarku. Doduše, nedjeljom je na ručak dolazio stariji brat koji je neprestano njurgao protiv mačaka: da im u stanu smrdi na pišalinu, da se od dlaka ne može disati, koliko to uopće košta… Odgovarala je pomirljivo, strpljivo i tiho: primjenjivala je psihološki trik – ako želiš da te čuju u raspravi, snizi ton glasa. Više ni ne zna koliko je dugo iz ureda, točno u pet, žurila doma da se pomazi sa svojim micama, da ih stavi u krilo, da joj predu… Tja, brat je u jednome bio u pravu: veliki dio svoje plaće trošila je na mace: birana hrana, veterinar, pijesak, grebalice, igračke… Kada je bilo vremena, za vikend bi otišla volontirati u udrugu za brigu o napuštenim životinjama. Tamo je pronalazila i istomišljenike – jer prijateljice su se tijekom godina udaljile od nje. A i ona od njih – nisu više imale zajedničke teme. Dva-tri prijateljstva održala su se iz navike, poštovanja prema onome što su imale u srednjoj školi pa čak i nepriznatoga straha da naposljetku neće imati s kim popiti kavu. Negdašnja najbolja prijateljica, još iz vrtića, otkantala ju je prije desetak godina kada nije htjela uzeti njezinu djecu preko vikenda na čuvanje da se ova može ševiti s ljubavnikom dok joj je muž na kongresu. Zapravo, nije da nije htjela, nego nije mogla i tako joj je objasnila: obećala je doći u udrugu i pobrinuti se za dvije mace pronađene na smetlištu i psa kojega je udario auto. Prijateljica ju je izvrijeđala da je skroz zahirila, da su joj životinje važnije od ljudi, da joj je mozak zakržljao zbog veganstva…

Dugo je plakala, ali nije popustila – odlučila je držati do svojeg integriteta i prava da vodi život sukladno vlastitim odabirima, a ne tuđim. S tuđim joj odabirima nikada nije bilo dobro. Je li bio njezin odabir da bude izvanbračno dijete? Je li bio njezin odabir da se mama poslije uda za krimosa koji je završio u zatvoru? Htjela je studirati, ali morala se zaposliti odmah poslije srednje škole, jer u kući nikada nije bilo love…

U početku je bila dostavljačica, svačiji potrčko, obavljala nadređenima i privatne stvari. Nije se žalila, ostajala je katkad dokasna. Tada je još vodila računa o sebi: frizura, šminka, pristojna odjeća – koliko si je mogla priuštiti. Uostalom onomad i nije bilo dućana s rabljenom odjećom u kojima se danas oblači. Onda je došao novi šef i počeo hvaliti njezinu predanost poslu… pa ju je pozvao na kavu… drugu i treću… Bacio je oko na nju i predložio joj da je unaprijedi u referenticu, „ako bi bila voljna družiti se s njim". Brzo je pristala: ionako nije imala privatan život, a on je bio pristojan, ljubazan, pun komplimenata. Dobila je bolji posao i veću plaću, fiksno radno vrijeme. Više je nitko nije slao po cvijeće za godišnjicu braka, igračke za dječji rođendan, kavu sa sojinim mlijekom… Ako šef nije imao ključ stana nekoga prijatelja, imao je

11 **Avalokiteśvara** [~lo:kite:'śvara] (sanskrt.: gospod koji gleda), najomiljeniji i najštovaniji bodhisattva u sjevernome (mahayanskome) budističkom učenju.

sobu u motelu na prilazu grada. Isprva joj je donosio parfeme, bombonijere, čipkaste čarape… Nakon godinu dana – žalopojke na brak, djecu, nadređene, kredite… Nije joj, doduše, obećavao da će se rastati: supruga je bila direktorova kći i očekivao je naslijediti tasta na funkciji. Kada je postala viša referentica, dogodio se statistički peh: usprkos kontracepciji, ostala je trudna. Naivno je pomislila da su dovoljno bliski za takvu vijest. Pobjesnio je i izvrijeđao je. Za rastanak ju je silovao u motelskoj sobi – nasilu ju je uzeo, uz udarce, poniženje i prostačenje. Kao da je kurva uličarka…

Povjerila se prijateljici: ova ju je pogledom nijemo osudila, više se nisu vidjele. A što je mogla učiniti? Roditi neželjeno dijete muškarca koji ju je odbacio, ponizio, zanijekao? Dati otkaz i biti sama na svijetu s kopiletom? Roditi kopile i na sudovima dokazivati da je šefovo? Ispravno je odlučila: abortus.

Nije imala dvojbi: to mora van. Pod hitno. I tako je bilo. Bez suza, s knedlom u grlu. Na izlasku iz bolnice u grmlju je mijaukalo ostavljeno mače. Sažalila se, uzela ga u naručje i odnijela kući…

Belona[12]

Izvrsnost muškarca je u djelovanju, a žene u bitku; ili drugačije rečeno: vrijednost muškarca zasniva se na onome što on čini, a žene na onom što ona jest. –
Jose Ortega y Gasset

Budilica je iritantno zvrndala. Okrenula se od nje i pokrila po glavi. Danas ne mogu ustati, jednostavno ne mogu, nek' sve ide k vragu. I zašto se nisam bacila u bunar, kao susjeda, dok sam bila mlada? Jebi ga, u to doba nisam mislila ni da sam obeščašćena, ni tako očajna. Bunar? Joj, kako je bio dubok! Strah od dubine ili visine? Muškarci bi se objesili u šumi. Hmmm, je li to lakše?… Zazvonio je mobitel. Neće prestati. Klizne prstom po njemu i sjedne na krevet. Tko ju je zajebao: starci, onaj kreten kojemu je dala mladost, nečovjek od šefa? Oslјepljujuća glavobolja natjera je da ustane i pođe u kuhinju popiti tabletu s puno vode: tko vino večera, vodu doručkuje.

Na posao je stigla sa smiješkom, uređena, mirisna, puder je skrivao podočnjake, a maskara i ruž naglasili prednosti. Kretala se suvereno, poput velike mačke, među svim tim tobožnjim alfa-mužjacima. Do poslijepodneva, a onda je 'zaštita' prestala djelovati. Nastupila je 'talačka' kriza. Postala je nervozna i znojila se. Šmugnula je do uredskoga hladnjaka: uvijek je bilo otvorenih boca u vratima. Potegnula je do punoga daha. Nemir se utišao. Bombončić za osvježavanje bio je u džepu. Oktroirani Nad-Ja zauzeo je svoju poziciju. Popušila je dvije cigarete i vratila se 'u stroj'. Do kraja radnoga vremena trebala su joj dvije 'talačke' pauze.

Na povratku s posla svratila je u dućan: uzeti hranu i vino. Nikada nije kupovala tetrapak ili plastično pakiranje. Toliko je držala do sebe: butelja, pa makar i jeftina. I prije nego je počela kuhati, u njoj je već krčkao neartikulirani bijes, raspršena plima boli polagano se dizala.

On je pozvonio točno u dogovoreno vrijeme. Donio je butelju i navalio na hranu, hvaleći njezinu kuhinju. Jedva da je nešto kušala, ali si je svaki čas dotočila. Smišljala je kako će mu reći da dalje više ne može… Ali čim je progutao zadnji zalogaj, zgrabio ju je i odgurao u spavaću sobu. U samopreziru mu se prepustila… trgnula se kada je zalupio vratima.

Dobauljala je do dnevne sobe i ispraznila obje butelje uz dvije cigarete. Blaženo samozatiranje. Probudila ju je glavobolja, suha usta i hladnoća – zaspala je na dvosjedu pokrivena tankom dekicom. Vani je svitalo. Konfuzija: čega se sjeća? Raširila je noge, primila ga za stražnjicu kako voli, glumila uobičajene pokrete, zurila u strop… Je li osjetila užitak? Ne sjeća se. Je li on zamijetio da je pijana? Jesu li o nečemu bitnom doista razgovarali? Netko joj je noćas izvadio mozak?

Dugo se i pomnjivo tuširala. Stid se nije dao isprati. Govorila je i obećavala sebi da će prestati piti, da mora prestati piti. Mora i više jesti, pomisli dok je u zrcalu promatrala svoja sablasna rebra. Ispeglala je svilenu bluzu i kostimić – danas je važan sastanak. A on je na suprotnoj strani stola… Boji li se svoje inferiornosti? Elem, fasada mora biti savršena. Treba joj štikla autoriteta. Popit će malo viskija skrivenog u ladici…

Na posao je stigla sa smiješkom, uređena, mirisna, puder je sakrio podočnjake, a maskara i ruž naglasili prednosti. Kretala se suvereno, poput velike mačke, među svim tim tobožnjim alfa-mužjacima…

12 Rimska božica rata i krvoprolića.

Dejanira[13]

Djeca su spavala mrtvim snom kao bića kojima je svaki dan novo čuđenje. Pospremila je kuhinju i stavila rublje u perilicu. Naravno, u međuvremenu je deset puta pogledala kroz prozor neće li spaziti njegov auto kako se uparkirava. A čvrsto joj je obećao da će doći ranije, jer rano ujutro moraju na sud potpisati papire za rastavu. Hej, sporazumnu rastavu, nije bila inatljiva! Išla mu je na ruku. I koliko joj je puta svašta čvrsto obećao!?! Znala je: njegova čvrsta obećanja ne vrijede ni koliko je crno pod noktom. I uvijek mu je iznova vjerovala, budala, jer bio je tako slatkorječiv, tako skrušen, tako brižan, suosjećajan… Kada se trebao opravdati. Izvisila bi i žderala se, govorila sebi: nikada više… Uvijek je 'ona njegova' imala 'neku situaciju', slom živaca zbog ovog-i-onog, bila je nemirna zbog 'treptaja krila leptira u Brazilu', pokvario se kotlić pa je trebalo pozvati vodoinstalatera… I tako, uvijek nešto, uvijek je ona prva i u potrebi… jer se ne snalazi u praktičnim stvarima… jer je duševno nestabilna… jer joj on ne treba samo da je pojebe, nego i da joj baci smeće kada je odveć uzrujana. Strpljiva je već deset godina, ima razumijevanja, suosjeća s tom ženom koja se zatreskala u njezinoga muža… Zna dobro, umije on u pravome trenutku iznaći pravu riječ, pomilovati gdje najviše boli, odagnati beznadno i utješiti nježnom gestom. Velikodušan je kada ženi u nevolji treba pomoći, organizacijski i novčano. Uostalom, tako je i nju, nadobudnu i nevinu provincijsku gimnazijalku, zamantao do dana današnjega. Obećao joj je mjesec u košari, zvijezde u očima i svjetlosti velegrada pred nogama. A ona se njemu obećala u dobru i zlu; za nju neporecivo, jer je tako bila odgojena. Sada je pak s osmoga kata gledala slabašne svjetlosti velegrada, mjesec je bio daleko, a zvijezde se nisu ni vidjele, porekla je sebe… Zvijezde je vidjela samo kada bi se porezala dok je u žurbi djeci pripremala ručak ili večeru, mjesec kada bi ga na balkonu čekala da se vrati, otkuda već… I, ne, nije rastavu tražila zbog 'one njegove', nego zbog drugih, novih, nestalnih, neuhvatljivih 'njegovih'. To joj je prelilo čašu.

Na 'tu njegovu' je navikla, kao da je dio familije. Nju je upoznala, popila s njom nekoliko kava, noću dijelila zabrinutost ,,gdje je, zaboga, on'', kada bi 'nestao', za njih dvije. Ta je žena bila lijepa, obrazovana, nadmoćna malome, ipak darovitome, provincijalcu. Upravo je ona od njega napravila facu s ekrana, ona ga je natjerala da se pobrine za obiteljski dom, ona ga je primoravala da na vrijeme dođe na dječje priredbe. I za to joj je bila zahvalna. Nakon toliko godina nisu bile suparnice, nego sudionice, supatnice u podijeljenome životu. Sve dok se on nije otrgnuo kontroli, i prve, i druge. Misleći da može preko žena, preko kreveta pokoriti svijet. A nije mogao, znale su obje. Zbog njih dvije umislio je da može: zbog prve da mu je sve dopušteno i oprošteno, zbog druge da ima sposobnosti i vještine koje nema. Bez tih dviju žena, on je bio ništa i nitko. Samo što to još nije znao. U međuvremenu je svijet ostario, njih dvije su ostarjele, a dječak s borama se i dalje igrao. Umorile su se od potrage za tim koga je odveo u krevet, umorile su se da od njega načine časnoga čovjeka, muža, oca, ljubavnika… Zakonita je zatražila razvod, nezakonita prekid. I djeca su porasla: i njihova i njezina. Nikome više nije trebao, ne nužno, ne životno.

I opet je večeras stajala na balkonu, s cigaretom i čašom vina, s mišlju kako i ona druga stoji na svojemu balkonu, s cigaretom i čašom vina, dok obje ne znaju tko je ta treća-četvrta-peta-ina zbog koje ga nema. Mobitel mu je bio (opet) isključen.

He-he… sutra će sucu reći da je posrijedi bio preljub. Nema sporazumne rastave. On je kriv. Plaćat će kredit za stan i alimentaciju za dvoje djece. Ljubavnica će svjedočiti u njezinu korist… Balkon na osmome katu neće biti njezin kraj…

Galateja[14]

Čovjek je plemenit samo u jednom: on je estet vlastite individualnosti.
U boli će svoju niskost pretvarati u ljepotu, a svoju će bit stvarati izgarajući.
Čovjek je *umjetnost jer je ponosan i usamljen.* – Emil Cioran

Već treći dan mučio ju je *jet lag*. Prije se brže oporavljala od interkontinentalnih letova i vremenske razlike: raspakirala bi se, oprala robu, naspavala i krenula u svakodnevicu. Ovaj joj put nije godila ni klima, ni hrana, ni društvo. Uostalom, bol nije apšisala na tropskome suncu, nije se transformirala u 'erotskim gozbama'. Zatvor boli nije postao užitak boli. Svijet je i dalje bezbojan, a njoj treba vatromet boja, treba joj Drugi da bi ga vidjela, osjetila.

Požurila je u atelje, ne smije kasniti s narudžbom – seronje su stavile penale u ugovor, a ona je puno potrošila u noćnim barovima i na… Bude li precizna, dostajat će jedan probni odljev i tako će uštedjeti. Tišina je godila njezinoj bolesti boli, a rad, premda fizički zahtjevan, destilirao je patnju, jer se oprostorivala njezina imaginacija. Lijepo, ako stvori lijepo, bit će joj oprošteno. Sve će joj biti oprošteno: i što ga je zanemarivala i bolove pripisivala njegovoj hipohondriji; što je imala spontani, jer je bila uvjerena da joj je karijera u uzletu i da nije vrijeme za dijete; što mu na

13 **Dejanira** u grčkome mitu kći kalidonskoga kralja Eneja, druga žena Heraklova. Ljubomorna na Jolu, u koju je Heraklo bio zaljubljen, poslala mu je po sinu Hilu košulju otrovanu kentaurovom krvlju. Kada je shvatila da će joj muž od toga umrijeti, počinila je samoubojstvo.

14 **Galateja**, grčki mit, morska nimfa, kći Nereja i Doride.

samrtničkoj postelji nije rekla da je strašno pogriješila… Bit će joj oprošteno, samo mora utrnuti tu tugu, osujetiti sjetno srce… Imala je svojega Princa tame i pustila ga da ode u svijet sjena… Nadmena u svojoj 'vlastitosti' bila je slijepa kraj zdravih očiju, kao što je sada luda kraj zdravoga razuma. Završila je naručeni kiparski rad i iscrpljena, neutješena, podigla pogled: na drugome kraju ateljea ugledala je nezavršenoga Galateja, njezinu verziju Pigmalionova životnog djela. Zurila je u davno napušten kip, a vid joj se mutio… suze su se samo bezrazložno kotrljale… Svih mu tih godina nije uspjela udahnuti život, bogovi joj se nisu smilovali, ostala je strankinjom u svojoj umjetnosti.

A ne, ne, nećete me zavarati: tuga nije grijeh. Latila se dlijeta i čekića sigurna da njezina vagina nije mrtva kao u tropima: ona je moćna dati dušu svojemu Galateju.

Energija alkemije dala joj je snagu: klesala je do svitanja, mahnito, žudeći život Drugoga, prazninu vlastitoga. U svitanje se odmakla od kipa. Obasjala ga je sunčeva svjetlost i bio je blještav. Poklonila mu se.

Otišla je u kupaonicu umiti se. Godinama je vješto izbjegavala pogledati se u zrcalo. Sad ju je iz zrcala gledala Galateja.

Hestija[15]

Ti pripadaš meni. Neke stvari jednostavno pripadaju drugim stvarima. Ne postoji drugi način. Sol pripada moru, ptica nebu… a ti meni! – Mercedes de Acosta, ljubavnica Grete Garbo i Marlene Dietrich

Zaboga, kako ću ti reći da te ostavljam? I još kao navesti: gušiš me, uništavaš me… Ne mogu ti reći da si posesivna, da su tvoji zagrljaji okovi ledeni, da više ne želim da mi jezikom hoblaš klitoris, jer si postala potpuno slijepa za moje neodgovore na tvoja milovanja. Hej, želim biti svoja – i ja znam odabrati što mi dobro stoji, razlikujem zdravu od nezdrave hrane, ići ću spavati kada me volja, a ne kako su zapovijedili znanstvenici; hoću se izležavati kada mi je ćef, imam pravo na malo slatkoga kiča – povremeno, nisam ti dužna podastrijeti svaku minuticu koju nismo zajedno… 'Bemu, imam pravo ne biti svaki trenutak svojega života s tobom! Joj, ne mogu više slušati o tome što je dobro za mene… Stalno iznova: za doručkom, u šetnji, na jogi, na koncertu… daj me pusti, samo me malo pusti… I daj mi prestani tepati i obraćati mi se deminutivima – prošla sam četrdesetu, zaboga!

Znam, reći ćeš ne znam koji put, našla sam te otprilike na cesti i napravila ženu i profesionalku od tebe. Jesi, da, priznajem ti, ali zar ti nije dosadilo neprestano visjeti na meni, slijediti me u stopu… M'da, ti uvijek znaš što je najbolje za mene i uglavnom si imala pravo: lijepo nam je bilo, zaradile smo za komotan život, ludo smo se provodile, putovale, pustolovile, katkad tjeskobile pa opet smijale zajedno.

Da, najviše smo se smijale u krevetu: i kada smo vodile ljubav i smišljale nove projekte, i kada smo se drugima sprdale (što mi, da ti pravo kažem, nikada nije bilo ugodno, samo sam se s vremenom naviknula). I već te čujem u glavi kako mi ozbiljno i neopozivo tumačiš: samo oni koji nemaju samopouzdanja groze se ismijavanja drugih. Dušo, ali nemaš pravo – trebalo mi je dosta godina da shvatim kako je upravo obrnuto: samosvjesni ljudi nemaju potrebe ni uspoređivati se s drugima, ni ogovarati ih, a još manje ismijavati.

Dobro, tvoja ljubav, predanost i posvećenost doveli su me do uspjeha: mogu birati poslove, taktizirati s honorarima, dopustiti si da 'nestanem' na neko vrijeme (zato da bih se s tobom ljubila na nekoj plaži južnih mora, jer ti se tako prohtjelo, jer ti je možebitna zima bila preduga ili prehladna), da cimam klijente s glupim prohtjevima (koje si ti smišljala da mi, navodno, digneš cijenu).

Ali, jbg, nisi me skupila na ulici, nego na VIP prijemu. Priznajem, bila sam mlada, nadobudna, izgubljena… Nisam znala što se i koliko priliči popiti, kako se i kome obratiti, kad uskočiti u društvance i baciti foru pa se povući, što dami dolikuje… Dušo, ne da si me svemu naučila, nego sam te pretekla – jer, mila, vrijeme te pomalo gazi, ne snalaziš se u novim medijima, nisi majstorica društvenih mreža, a na VIP prijeme ideš samo kao moja pratilja.

Doduše, imala sam neke tipove prije tebe, ali kada je o orgazmima riječ, u usporedbi s tobom, nisu završili ni pačju školu. Tvoja virtuoznost na mojemu tijelu nije opisana ni u jednom erotskom djelu. To ti priznajem. Oni tantrički samohvalisavci puki su amateri za tebe: ekstaze koje si mi priuštila, koje smo si poslije međusobno pružale, onkraj su moći riječi, ikakvog izričaja. Učinila si me ovisnom o njima, zarobila me. Ali, mila moja, zar ti, uvijek najpametnija i najupućenija od svih, ne znaš da svaka ptičica, prije ili poslije, ipak poželi pobjeći iz zlatne krletke? Ne mogu više podnijeti to savršenstvo! Ne mogu, makar prokleta bila! Kažeš da me ne bi bilo bez tebe. Jbg, ne bi me bilo takve sada. Bila bih neka druga i možda bih i kao takva bila zadovoljna. Možda ne i sretna, ali pomirena sa životom: mužem kojem raste pivski trbuščić, djecom koja me

15 **Hestija** (grč. *Ἑστία, Hestía:* ognjište), u grčkoj mitologiji kći Kronova i Rejina, sestra Zeusova i Herina, djevica, božica kućnog ognjišta i obitelji. Kao božici svegrčkog ognjišta gorjela joj je vatra u Delfima.

izluđuju u pubertetu, kreditom koji jedva otplaćujemo, šefom koji mi baca prostačke lire, svekrvom kojoj nikada nisam dovoljno dobra… Daaa, svega si me toga poštedjela. No, je li to bilo ispravno? Dušo, za razliku od tebe, ja i dalje maštam da imam dijete, da sam potrebna nekome drugom osim tebi… Ne, više nemam problema s tim tko sam i zaboli me što selo priča. To sam pregrizla još prve godine – kada me se familija odrekla. Odrekla pa poslije rekla ,,dođi, draga, na božićni ručak'' – vidjeli su na ekranu i u novinama da sam faca pa zaključili: bolje i takva nego nikakva, ima tu love na računu… A znaš da sam uvijek bila široke ruke. I prema tebi. Daj, stara, tko bi inače matoroj lezbi platio liposukciju i filere! Uostalom, obje znamo da je bila riječ o tvojoj taštini i o onoj maloj iz agencije za nekretnine koja nam je tražila bolji stan pa prečesto i odveć entuzijastično svraćala izjutra kada bi ti otišla na plac u potrazi za savršenom hranom koja će me držati u top formi.

I svih tih godina nisam ti ništa zatajila (osim Katalonca uz zid La Boquerije na jednoj konferenciji u Barceloni, jer sam sutradan i sama shvatila da je bio slatkorječivi prostak koji samo kopulira), ali sada više ne mogu…

Naučila si me kako biti dama, ali nisi me naučila kako dama ostavlja. Toga nije bilo u našemu scenariju. A za tebe je naš život uvijek bio neki scenarij. I tu i tamo si uspjela djeliće našega scenarija nekome prodati. Nije bilo osobito uspješno na pozornicama. Dobila si mlitav aplauz, slabašna svjetla pozornice, honorarčić da me kavalirski počastiš kako bismo se zajedno divile tvojemu postignuću. Nisi znala da sam plaćala velik dio produkcije da bi tvoj bljedunjavi scenarij o našemu kamufliranom životu uopće bio uprizoren. Poslije sam odustala, nije bilo vajde, a ti si se žestila na malograđanštinu u kulturi…

Mila moja, moram te ostaviti, iako znam da ćeš neko vrijeme očajavati: nazivat ćeš me ucjenjivački, slati mi poruke o žrtvovanju i patnji, igrat ćeš na najniže porive… Ali ona trenerica iz fitness centra u koji si me poslala jer je najbolji, tako je puna jednostavne životne radosti da tome nema premca. Ne, nije mlada i baš smo se zato spanđale. Obje smo prošle sito i rešeto, nemamo grandomanska očekivanja, nismo si napete zbog neizvjesnosti. Ona me ni zbog čega ne osuđuje, zbog nje ne moram uvijek biti savršena i na visini zadatka. Poslije treninga idemo na *pizzu* i sladoled s njezinom kćeri koja je preslatka. Ne libi se sjesti mi u krilo, dati griz iz svoje ruke (dušo, ona ne zna ništa o tvojim bakterofobijskim pravilima), ne gadi joj se što sam znojava i ne ispravlja mi pravopisne pogrješke u govoru. Ne znaš, dušo, kako djeca divno mirišu, tako divno da ne možeš odoljeti zaroniti im nosom u vrat, zavući prste pod potkošulju i češkati im leđa dok ti ruka ne utrne… Hvala ti, mila moja, na svemu! Beskrajno ti hvala! Ali sad moram ići dalje, jer shvatih da život nisu samo damski maniri, mnogostruki orgazmi, puno love i dizajnerski stan… Ako sam i bila tvoja Eliza Doolittle, sada je vrijeme da si kažemo veliko i konačno: ZBOGOM.

Idun[16]

Gdje je život koji smo izgubili živeći?
Gdje je mudrost koju smo izgubili u znanju?
Gdje je znanje koje smo izgubili u informacijama?
T. S. Eliot

U drugoj polovici svojih tridesetih shvatila je da ju je život zakinuo: sve je dobila s deset godina zakašnjenja. Ne sve, nego ono za što se sama izborila, radila, trudila. Ipak, kasnila je u razvoju deset godina. Barem. Onako, otprilike. Možda i više. U usporedbi s nekima iz generacije.

Dugo je studirala, jer je cijelo vrijeme radila: za knjige koje je željela imati (otac je smatrao da služe samo za skupljanje prašine), za putovanja (taj otac nikada nije otputovao i smatrao je to dangubljenjem), za odjeću (ni majka je u tome nije podržavala – važno je da je čisto), za kino, kazalište, izlaske… za život. Taj život koji je svejedno prošao – to što ga je ona odgađala, nije zaustavilo godine. Čekala je da se život dogodi kada diplomira, zaposli se, kada bude imala svoj stan… I onda je u pedesetima imala sve: dobro plaćenu menadžersku poziciju s ugledom i poznanstvima, super uređeni stan, neke prošle ljubavi koje nisu potrajale i veliku prazninu… Pa i prazan stan kada se vrati s posla na kojemu je bila uspješna. Nepromišljeno je prazninu – emocionalnu, obiteljsku, životnu… – htjela zatrpati tim mladim muškarcem koji je bio njezin neuspjeli pigmalionski projekt. Uselio se prije četiri godine, ubrzo poslije njegovoga tridesetog rođendana koji su proslavili putovanjem u Pariz; kičasti romantizam uvijek pali. Potom je bila jaka zima i neljudski je bilo ustati iz tople postelje i putovati u daleko predgrađe. Trebalo joj je to mišićavo tijelo da je grije i predložila je: useli se. Ni danas ne zna što je rekao roditeljima, samo je pozvonio s dva trošna kofera. Nije više konobario, povremeno bi odradio specijalne dostave i vožnje za njezine znance; da zaradi za samopouzdanje, mislila je. Predstavila ga je prijateljima, izlazili su na otmjena mjesta, putovali na egzotična. Pazila je na sebe: malo jela, išla na jogu i u teretanu. Otkrila je botoks i filere pa redovito 'peglala' bore i punila ih. Išla je na masaže, kemijski piling, laserske tretmane, trošila na preparate protiv starenja. O tome mu nije govorila, sjedila bi tri dana u prijateljičinu stanu – ako je bilo nuspojava. Da se smanji vizualna razlika u godinama, mislila je. A on bi svejedno svako toliko otišao u neki birc na kraju grada, na cajke s frendovima, rekao bi. S kojih se vraćao smrdljiv

16 Staronordijska božica vječne mladosti.

24 ■ riječi ■ proza proza proza

i katkad s modricom ispod oka. Neka se iživi, mislila je. Samo jednom se vratio pijan i krvav, vrijeđao ju je: da je stara nimfomanka, da mu ona neće govoriti što je život, da mu se gadi sva ta bioeko hrana i da se nažderao ćevapa, da ga boli glava od sve te otmjenosti, Mozarta i Čajkovskog, Albertine i Tatea… Sutradan se ispričao, pao je pomirbeni seks, i sve je bilo po starome. Njezin pedeset i četvrti rođendan proslavili su na plaži južnoga mora, u ljubavi i sreći. Obožavala je njegove putene usne, čvrsto tijelo, nježne ruke, miris, ustrajnost i žar. Naučila ga je polaganosti, odgađanju krajnjeg užitka, radosti davanja i uzvraćanja.

Novac nikad nije uzimao bez pitanja, ali sve je češće pitao. Nije govorio kamo ide, ali sve ga je manje bilo doma. Ponekad su se dugo i nježno ljubili, premda je znao biti odsutan. Odlučila je da nešto mora poduzeti. Temeljita, kakva je bila, istražila je estetske kirurge. Podići će ušteđevinu za crne dane. Isplanirala je sve pomnjivo: mjesecima unaprijed dogovorila termin, u tvrtki rekla da ide na stručno usavršavanje koje sama plaća, njemu da je šalje firma i da se mora usavršavati da bi ostala top menadžerica.

Vratila se nakon mjesec i pol dana – ožiljci su se još crvenili. Napete jagodice su se sjajile, a podignute oči čudile njegovome zapanjenom izrazu lica. Vrat ju je još zatezao pa se morala prema njemu okrenuti cijelim tijelom. Počeo je urlati da nije normalna, da izgleda kao lutka, da ju je volio zato što je posebna, duhovita, zato što se lijepo smije, zato što je topla i iskrena. A sada je sve laž. Pokušala ga je umiriti da je sve to friško od operacije, da će to sve sjesti za koji mjesec, da je to učinila za njega… Ujutro je rano ustala da se pomnjivo našminka za posao, da prikrije tragove operacije, ali i duševnoga nemira. Ljudi su površni, znala je, neće primijetiti. I nisu zapravo, tek bi je pitali je li se dobro odmorila i naspavala kad izgleda tako svježe, da joj je godilo odsustvo… Kada se popodne vratila s posla njegovih cipela nije bilo u hodniku ni balonera na vješalici. Na kuhinjskome je stolu bila kratka poruka: da on više ne može, da mu je dosta laži. Pogledala je u ormar, kupaonicu, radnu sobu – sve je svoje temeljito ispraznio. Uredno. Dobro, slutila je da se to mora dogoditi, prije ili poslije. Bez obzira na kobnu operaciju. Otišla je u kupaonicu i pogledala se u ogledalo koje uvećava. Dostojanstveno starenje? Floskula estetske industrije? Kakogod… samo je željela još malo životnih zadovoljstava dobiti ili ukrasti. Doista život nije bio pravedan prema njoj u mladosti pa je tek u zrelosti našla sebe. I zašto to onda ne bi potvrdila i izgledom? Uključila je računalo. Njezine rastavljene prijateljice imale su i nekoliko profila na portalima za upoznavanje: veliki promet, mala zarada – znale bi reći. Pa hajmo vidjeti što se nudi u virtualnome svijetu… Uostalom, pedesete su nove četrdesete.

Vestalka[17]

… s jedne strane, njegovo meko, toplo tijelo, pomalo tromo, baršunasto, koje glumi nespretnost, a s druge, njegov glas – glas, uvijek glas – zvonak, jasan, svjetski.
– Ronalad Barthes

Nikada ih nije vidjela, samo ih je čula. Mogla je malo više dići roletu i zaviriti van, ali bilo je lakše ne znati kako izgledaju vlasnici glasova. Nije znala tko je više iritira: ona koja se smijala kao mlada hijena; ili on koji se smijao kao promukla stara hijena. Oboje su bili bahato glasni, mladenački nesvjesni urođene glasovne mane. Jednom davno, kada je bila tek nešto starija od njih, pročitala je tekst pod naslovom *Glas rijetko vara* u kojemu je pisalo: „U 90 posto slučajeva dojam koji se stekne o nekoj osobi na osnovi njezina glasa, sasvim je ispravan… Istraživanja su također pokazala kako žene ili sve osobe metalnog, hrapavog ili pištavog glasa imaju problema u seksualnom životu. Uzroci su fizička i psihička napetost, a to se odražava na glasnicama.“ Ipak ih je opravdavala, dok je besana ležala zbog njihovih razuzdanih tuluma na susjednome balkonu – što je bilo isto kao da su joj u sobi – da su samo mladi, da su došli iz tko zna koje zabiti u veliki, sveti grad i da pokušavaju naći sebe. Nije upalilo. U cijelome su hostelu na jedanaest katova samo oni bili divljački glasni, a samo je ona bila sredovječna gospođa na hodočašću koja ima peh: bučne susjede.

Vodili su ljubav kao životinje: cura je vrištala da se čulo na cijelome trgu, a momak je roktao kao da mu je to posljednja prilika da ostavi svoje gene za budućnost. Kopulirali su. Krevet je udarao u zid od ‘kartona’ prijeteći da će ga probiti. Bilo ih joj je žao: ništa nisu znali o strasti i užitku tihih ljubavnika. Kakvi su nekoć bili ona i njezina vječna ljubav.

Već je petu godinu za obljetnicu muževe i sinove smrti odlazila na hodočašće, uvijek u neko drugo svetište. Nije mogla podnijeti sažalne poglede okoline: familije, prijatelja, kolega, susjeda, znanaca iz molitvenih zajednica. Na odabrano bi mjesto došla tjedan dana prije kobnoga datuma i prisustvovala svim misama ne bi li našla svećenika prave boje glasa i iskrenih riječi. Ovaj ga je put našla tek šestoga dana: mladoga jezuita izrazito arijevskog izgleda u tome mediteranskom kraju, muževnoga tenora, bijelih ruku dugih, vitkih prstiju, prodorna i usredotočena pogleda kojim nije strijeljao pastvu, nego blagolahorio u beskraju. Misli su joj odlutale: na dane s mužem, na njihovu vječnu ljubav – na prožimanja, trajanja, nadilaženja kušnji i veselje tome predivnom momku koji je mogao pokoriti svijet, samo da nije… samo da nije naslijedio očevu bolest. Znala je, o da, dobro je znala: tjedan dana nakon studentskoga tuluma

17 **Vestalke** (lat. *Vestales*), šest svećenica rimske božice Veste, održavale su vječnu vatru u njezinu svetištu. Za tu uglednu službu birane su (na 30 godina) djevojčice iz najuglednijih obitelji, djevičanstvo je bilo obvezno.

na kojemu se zaljubila u svoju životnu ljubav, priznao joj je da ima tešku duševnu bolest, da im je to u familiji. Nije marila, voljela ga je, vjerovala je da će znanost napredovati i da će on biti dobro. I nad djetetom je bdjela, predano, posvećeno, stručno. Imao je najbolju dostupnu psihološku potporu. I nakon što je muž završio u žutoj kući na kraju grada, nije se predala. Ali čim je pušten, propucao si je glavu. Bila je u limbu. Brzo se sabrala – jer tu je bio taj zelenooki pogled koji ju je trebao. I dječak je stasao, odlikaš, veseo i druželjubiv, omiljen i svestran. Bez ikakva predznaka, dan prije svoga osamnaestog rođendana, otišao je na obalu mutne rijeke, da se ne vrati…

Ne zna zašto nije učinila isto. Ali sada to nije ni važno – trebala je ispunjenje u bezostatnoj vjeri, u vjeri da vječnost postoji. U kojoj će biti s obojicom. Samoubojice pate vječno, zar ne? Hlepila je patiti s njima. Ali nema si snage oduzeti život, grijeh je… Nije to prije znala… Odredila si je najužasniju pokoru: smrt u vođenju ljubavi. Svake godine na obljetnicu.

Eto, sada na misi, Providnost je u dosluhu s njom. Na večernjici je mladi jezuit, kao samo za nju, govorio da je Božja ljubav univerzalna i moćna, kako nam daje snagu za sve kušnje, kako Bogu dugujemo ljubav i ona nam se vraća kroz ljubav bližnjih, to je iskustvo u kojem ostvarujemo svoju ljudsku bit…

Naposljetku, i te je pete godine čula ono što joj treba, što je snaži u volji za pokorom: bila je to poruka koju je očekivala i lakonoga, mirna kao nikada prije, uputila se u sumrak. U parku u kojemu se skupljaju beskućnici, podala se prvom koji ju je htio… bez glasa.

Acija Alfirević

Tko se boji Dolly Wilde?

Sjedim pred kompjutorom. Noć je. Kiša bubnja po krovu. Stiže mi e-mail. Natalie, moja pariška prijateljica, piše: ,,Dolazim u London. Molim te, rezerviraj sobu u hotelu Cadogan.''

Odmah odgovaram: ,,Zašto dolaziš? Zbog posla ili provoda?''

,,Zbog posla. Moram naći izdavača za svoju knjigu o Oscaru Wildeu.''

Ujutro odlazim u Sloane ulicu u hotel Cadogan da na licu mjesta rezerviram sobu za Natalie. Upravo u ovome hotelu, prije 125 godina, uhićen je Oscar Wilde i potom osuđen na robiju zbog nemoralnosti, neoprostiva grijeha ,,ljubavi koja se nije smjela spominjati''.

Ulazeći u predvorje hotela, namještenog u viktorijanskome stilu, zamišljam pomalo sjetnoga diva sa zelenim karanfilom u zapučku okruženoga sivim čovječuljcima koji ga besramno odvode.

Biram jednu od ponuđenih soba za Natalie i, prije nego se odlučim uplatiti rezervaciju, zahtijevam da je pogledam. U pratnji hotelskoga djelatnika uspinjem se moderniziranim dizalom na peti kat. Zamračena, srednje velika soba viktorijanskoga dekora i atmosfere. U kutu pokraj kupaonice stoji hladnjak zakamufliran u nekakav neodređeni komad viktorijanskoga pokućstva. U hladnjaku šampanjac, konjak…

,,Madame će biti zadovoljna'', kažem djelatniku i pružam mu izlizanu funtu.

Sljedećega dana na kolodvoru Waterloo nestrpljivo čekam Natalie da stigne vlakom Eurostar iz Pariza. U bezličnoj gomili putnika odmah primjećujem njezin visok i vitak lik, dugu razbarušenu kosu boje sijena.

,,Hi!'', stišće me u zagrljaj i vlaži obraze poljupcima.

I prije nego uspijem izustiti ijednu riječ, hvata me za ruku i odvlači prema stanici taksija. Ali u trenutku kada trebamo ući u kola, odjednom mijenja nakanu i veli:

,,Gle, ne pada kiša. Prošetajmo!''

Prolazimo pored Kraljevskog narodnog kazališta u kojemu se prikazuje *Lepeza lady Windamere* u režiji Sir Petera Halla. O toj predstavi – koju sam, kao strastvena posjetiteljica gotovo svih kazališnih predstava, nedavno vidjela – pokušavam nešto ispričati Natalie; međutim, ona ne obraća pozornost već dalje hrli mostom Waterloo prema Strandu, ne osvrćući se ni na uzburkanu Temzu kojom jure motorni brodovi, ni na okolne postmodernističke građevine sa sporim Milenijskim kolom kao dominantom.

Slijedim je dašćući poput psića.

Na raskrižju Stranda i Covent Gardena Natalie naglo zastaje i rukom zaustavlja prvi slobodni taksi u prolazu; uskačem za njom u strahu da me ne odnese bujica prometa i pritom ne čujem adresu na koju upućuje vozača.

U taksiju me Natalie strastveno ljubi u usta i mrsi moju uredno počešljanu kosu svojim vretenastim prstima. Smijemo se, sretne.

Nakon polusatne zahuktale vožnje raskošnim i prenatrpanim ulicama, taksi staje na Mayfairu ispred hotela Albemarle.

,,Ali, Natalie…'', hoću je podsjetiti da sam joj rezervirala sobu u hotelu Cadogan.

,,Ne brini. Vrijeme je za ručak!'' prekida me svojim kristalnim glasom.

Osjećam se nelagodno i zbunjeno. U ovaj je hotel, naime, Oscar Wilde dovodio unajmljene mladiće koje je pritom nagrađivao srebrnim kutijama za cigarete s ugraviranim riječima zahvalnosti. Natalie me obujmi oko struka i kroz predvorje ulazimo u restoran. Sjedamo za stol u zasebnome dijelu restorana i odmah se odlučujemo za sendviče s krastavcima i tunjevinom, a zatim se udubljujemo u popis pića.

,,Što misliš o bočici Moet et Chandona?'', pitam.

,,Zar ga Isadora Duncan nije zvala ,majčino mlijeko'?'', odobrava mi pitanjem.

,,Tvoja knjiga…'', pokušavam je navesti na konkretan razgovor.

,,…je gotova!'', upada mi u riječ. ,,Ali nemojmo sada o tome. Pričaj mi o sebi! Što ti trenutno radiš?''

,,Čekam… Još uvijek iščekujem najveću pustolovinu u koju bih se mogla upustiti.''

,,I o njoj pisati!'', sugerira Natalie.

,,Možda. Ne znam.''

Nakon posljednje ispijene čaše ,,majčina mlijeka'' i zajednički plaćenog računa, Natalie mi se tajanstveno smiješi svojim žuto-zelenim očima i kaže:

,,Idemo na groblje Kensal Green da posjetimo grob Dolly Wilde!''

,,Nisam demon'', protivim se. ,,Nikada ne posjećujem groblja. I ne želim ostatak dana provesti s mrtvacima. A tko ti je, uopće, ta Dolly Wilde?''

,,Ne pitaj. Znat ćeš!'', odgovara Natalie dok grabi svoj ruksak i žustrim korakom kreće prema izlazu.

Ljutim se, ali je svejedno slijedim, jer u odnosu s njom nema demokracije. Ulazim u taksi čija vrata pridržava livrirani hotelski vratar i šutim. Pitam se što me privlači ovoj Amerikanki – iz Daytona, Ohio – nastanjenoj u Parizu koji drži ,,jedinim gradom gdje se može slobodno živjeti i očitovati'', a pritom joj je samo stalo do objavljivanja svojih tekstova u britanskoj prijestolnici.

,,Dolly Wilde'', Natalie prekida šutnju, ,,bila je nećakinja Oscara Wildea, kći njegova starijeg brata Willieja. Rođena je tri mjeseca poslije Oscarova uhićenja u kući u blizini hotela Cadogan, a umrla početkom Drugog svjetskog rata u stanu u istome kvartu. Međutim, najviše vremena provela je u Parizu gdje je obitavala nedaleko od hotela u kojemu je Oscar umro. Kad ih je smrt zatekla, bili su jednakih godina i nikada nije razjašnjeno jesu li počinili samoubojstvo ili umrli prirodnom smrću, zbog prekomjerne doze lijekova o kojima su ovisili. Fizički i intelektualno te po stilu života, Dolly je bila toliko nalik svojemu stricu da su u njoj mnogi vidjeli Oscarovu reinkarnaciju! Poput Oscara, bila je dobrodošla u razna društva i u nju su se – poradi njezina izgleda, šarma, elokvencije, duhovitosti i izuzetnosti – zaljubljivali podjednako žene, muškarci pa – čak – i djeca. Ali za razliku od Oscara, Dolly Wilde nije ostavila ništa napisano osim jednoga neobjavljenog, uglavnom dnevničkoga *Putopisa po Maroku* i mnoštva ljubavnih pisama koja su ostala sačuvana zahvaljujući brizi njezinih prijateljica kojima su bila upućena. Dolly je bila prava romantična junakinja, ali – gledano danas – i posve moderna. Pokopana je na katoličkome dijelu groblja uz svoju majku Lily s kojom se Oscar Wilde posebno slagao. Na sprovod joj je, zbog bombardiranja Londona, došlo samo trinaest osoba, uključujući i svećenika. Nešto više, dakle, nego na sprovod Oscara u Parizu. Nadgrobni spomenik su joj kasnije podigle njezine prijateljice, a najveći je prilog dala Natalie Clifford Barney.''

,,Clifford Barney, femme fatale, koja je držala čuveni ženski umjetnički salon u Parizu isve svoje prijateljice nadživjela!'', čujem svoj glas.

,,Tako je!'', kliče Natalie. ,,Umrla je doživjevši skoro stotu, a u sedamdesetim godinama prošloga stoljeća, nekako upravo početkom Women's Liba.''

Izlazimo iz taksija, a već nam prilazi čuvar groblja i upozorava da će uskoro zatvoriti, jer se spušta noć.

,,Bit ćemo brze!'', obećava Natalie. Žurimo stazama između grobova i mauzoleja prema

paviljonu obraslom bršljanom.

,,Pričekat ćemo dok čuvar ne zaključa vrata, a potom pronaći Dolly Wilde'', kaže Natalie gurajući me u paviljon.

Posljednje zrake sunca provlače se kroz bršljanovo lišće i obasjavaju unutrašnjost paviljona crveno-modrom treperavom svjetlošću poput plamena. Nataliene oči postaju zlatno-smaragdne dok me obasipa poljupcima. Hitro skidam džemper i otkopčavam grudnjak te joj pomažem da se oslobodi traperica. Vodimo ljubav, a paviljonom – u koji prodire sumrak – odjekuju naši sladostrasni urlici.

Budi nas šum lišća i glasanje netopira.

,,Hajdemo!'', šapće Natalie i pomaže mi da ustanem.

Odjeću ostavljamo na podu paviljona i nage lutamo grobljem tražeći mjesto gdje počiva Dolly Wilde. Našavši ga, sjedamo na nadgrobni spomenik priljubljene jedna uz drugu da se ugrijemo u noći bez mjeseca.

Ne znam koliko smo dugo sjedile kada se začula glazba i ženski pjev Faureova *Requiema* a pred nama je stajala visoka i vitka osoba odjevena u baršunasto ljubičasto odijelo ispod čijega se sakoa nazirao narančasti prsluk. Smiješila se svojim punim senzualnim usnama. Zatim je stala skidati dio po dio odjeće ispod čega se pojavila u teget odijelu sa zelenim karanfilom u zapučku. Sve se zanosnije smiješila i nastavila svlačiti sa sebe dijelove i toga kostima, dok se naposljetku nije otkrila naga, lijepa žena. Blago nas je gledala svojim plavo-sivim očima.

,,Volim vas'', rekla je pružajući Natalie bijeli ljiljan, a meni zeleni karanfil.

Onda smo se zagrlile i krenule skupa u praskozorje.

28 ■ riječi ■ proza proza proza

Sanja Kobasić-Bužimkić[18]

Žute klompe jednog djetinjstva

Imala je žute klompe. Zvala se kao ja. Ja imam tri godine. Tri i nešto. Imam već neka sjećanja, zatim ta sjećanja postaju sjećanja na sjećanja, kao takva se prenose iz godine u godinu, idu sa mnom kamo god idem, prate me u mojim promjenama i selidbama, postaju zapamćene slike koje sam možda godinama nadograđivala, mijenjala, dodavala i oduzimala utiske – tko će reći što je u životu stvarno, a što subjektivni doživljaj?

Ona ima žute klompe. Zove se kao ja i djevojčica je iz susjedstva. Pamtim lik djevojčice svijetle kose, vitke i u ljetnoj haljinici, a prije svega, iznad svega i ispod toga malog krhkog lika – predivne klompe boje sunca u ljeto, boje suncokreta na Van Goghovim platnima, boje ljeta i boje djetinjstva općenito – predivne i tople tamnožute. Takvo je djetinjstvo općenito, u mojemu sjećanju. Takva su uglavnom sjećanja, u obliku slika, pojedinoga doživljaja, ushićenja zbog duge šetnje malenim gradom u kojemu sam odrasla, odlazak na kolače i posjet knjižnici, miris pokošenoga sijena i bliske rijeke, pozdrave poznanicima dok se sa starijim sestrama vozim na biciklu. Sve je nekako osunčano, malo je slika koje sjećaju na zimu, malo je snijega u tim uspomenama, mada i njega ima, hladnoće ispod bundice koju je tata kupio u Zagrebu – gradu koji je tada dalek i velik i nedostižan, i uskoro će nam svima postati dom.

Ona se želi igrati školice – sa mnom i mojim malenim susjedama, i mi bismo joj to dozvolile. Posebno primjećuje mene, sviđa joj se moja frizura, moje kike kako smo u Slavoniji govorili – ,,kečke'' – kako će me u Zagrebu poučiti – jer ja ću, uvijek iznova, učiti da se stvari zovu ovako, a ne onako kako ih nazivam, jer ću uvijek i posvuda doći odnekuda. I zato ću uvijek biti na strani putnika, onih koji mijenjaju put za sigurnost, koji prihvaćaju promjenu umjesto stalnosti.

Frizura je obična, kosa skupljena u dvije hrpice vlasi boje kestena, prošarana žuto-crvenkastim pramenovima kakve mi donosi ljeto i sunce. Sunce je jako, ali podnošljivo, iako je ljeto, i mi se smiješimo odsjaju sunca na zalasku, mi, moje prijateljice i ja. I ona bi htjela u igru, ta druga Sanja. Ima haljinu i te divne klompe koje podsjećaju na sunce u zalasku. Prilazi mi i smiješi se, rukama mi dotiče kosukraj obraza. Zatim dolazi starija djevojka, izlazi iz kuće pred kojom se igramo školice i sklanja je, ispričava se i odvodi je u kuću. Shvaćamo da nešto nije u redu. Odrasli kasnije govore da je 'malo drugačija'. Ja ne znam što to točno znači, ne znaju ni prijateljice. Ne pitam dalje. Nekako nejasno shvaćam da se o takvim stvarima puno ne govori. Tada se nije govorilo. Nije se govorilo o puno stvari, sve što odstupa od uobičajenoga, jednostavno se ignorira. Ne pričamo o tome, prijateljice, ja, sestre, roditelji, nitko.

Nikada je više nisam vidjela. Jesu li je puštali van, među djecu, u igru, ikada? Mi bismo je prihvatile. Zatim, moja obitelj i ja selimo. Opet je ljeto i selidba je u tijeku. Imam samo četiri godine, ali pamtim ushićenje mojega oca koji se vraća u svoj rodni grad. Pamtim manje ushićenu, uznemirenu majku koja se unaprijed miri s promjenom, za ljubav oca, za ljubav kćeri koje će ,,u velikome gradu lakše studirati''… spominje se i blizina liječnika, i rodbina mojega oca te kako se moralo otići, jer mojega oca zapravo u tome malenome gradu nikad i nisu prihvatili dokraja. Spominju se i razdori u obitelji, kada se misli da djeca ne slušaju. Čitava je povijest moje obitelji povijest dvaju obitelji, Njegove (očeve) i Njezine (majčine) – iako i nisu bile tako različite. Moj je otac potekao iz obitelji ratara, radnika i praktički sirotinje, iz obitelji sa šest sinova i jednom kćeri (najmlađom!), bio je iz predgrađa Zagreba, bos je išao na zanat u samo srce toga grada koji zna biti dobar i okrutan samo ako želi. Majka je bila iz dobrostojeće obrtničke obitelji, potekla iz srednjega građanskoga staleža, odrasla među lutkama, mačkama kao kućnim ljubimcima i igračkama za sebe i svoje prijateljice, među porculanskim servisima iz kojih je baka pila čaj sa susjedama kada je nije vodila u Osijek u obnovu garderobe. Iz obitelji koja je bila i dobrostojeća

18 **Sanja Kobasić-Bužimkić** rođena je 1970. u Podravskoj Slatini. Na Filozofskome fakultetu diplomirala filozofiju, ruski jezik s književnosti i knjižničarstvo. Živi u Sisku. Bavila se novinarstvom i prevođenjem. Radi kao profesor filozofije, logike i etike te školski knjižničar.

Objavljuje priče u časopisima *Modra lasta*, *Smib*, *Radost*, *Prvi izbor*, *Quorum*, *Forum*, *Plima* i *Riječima*. Ulomci pripovjedaka za djecu i mlade objavljeni su joj u nekoliko udžbenika i čitanki za osnovnu školu.

Objavila je tri zbirke pripovjedaka: *O muzama, mačkama i zabranjenim ljubavima* (Grad hrvatska Kostajnica, 2005.), *To je bilo neizbježno* (DKP M. Cvetnić, Hrvatska Kostajnica, 2014.) i *Čarobne cipele* (Hrvatsko društvo književnika za djecu i mlade, Zagreb, 2014.). Njezina je pjesma *Kako je nastala ova pjesma* uvrštena u Zbornik natječaja za najbolju neobjavljenu pjesmu u 2012. godini (Ako zanoćim uz more, Gradska knjižnica Solin).

Članica je Društva hrvatskih književnika, Hrvatskog društva književnika za djecu i mlade, (Klub prvih pisaca, Zagreb), Matice hrvatske i Društva prijatelja knjige Milivoj Cvetnić (Hrvatska Kostajnica).

i umjetnička, i financijski sigurna i živčano preosjetljiva – pomalo kao obitelj iz kakve Krležine drame ili romana (dobro, ne baš Glembajevih!).

I tako, selimo. Stan je ogroman, svijetao i na trećemu katu zgrade izgrađene usred ulice koja s jedne strane vodi u centar grada – ako sjednete na autobus i vozite se dvije stanice, ali to je, naravno, u Zagrebu malo i centar je blizu, a s druge u park. Ispred prozora je drveće, krošnje djelomice skrivaju pogled u daljinu, gdje se vide sove s bivše Nacionalne i sveučilišne knjižnice, sadašnjega Arhiva, i gdje se, kao što je Rundek pjevao, vide jablani („s njenog prozora"). S toga ću prozora, opet u osunčano doba godine, jedino nije bilo ljeto nego jedno proljeće, posljednji put vidjeti nekoga tko će otići i nikada se više ne vratiti, i samo će jablani biti vidljivi, zaista, i uzalud ću pitati „tko ide" – ali to će biti dvadesetak godina kasnije.

Zasada smo svi oduševljeni selidbom. Sestre su starije, one već idu u srednju školu ili rade, jedna će započeti ozbiljnu vezu – koja će odvesti u jedan ne tako ozbiljan brak iz kojega ću ja dobiti najslađu nećakinju na svijetu, a druga će se premišljati između izbora studija i promijeniti ih tri.

A ja? Ja ću rasti. Ići ću s tatom u šetnje gradom, pokazat će mi sve prečace koji postoje od Trešnjevke na sve četiri strane svijeta, to jest Zagreba. Voljet ću te šetnje, mama će mi uvijek odjenuti haljinu ili topli pulover i pletenu suknju s izvezenim cvjetovima žarkih boja i topli kaputić – jer to su sedamdesete, i sve je nekako šareno i veselo, i ljudi kao da su tada bili veseliji, i ulice, i trgovi, i djeca, ali možda se meni samo tako činilo, jer sam bila dijete i sve me oduševljavalo.

U tim našim šetnjama jednom dospjeti do Velesajma (uvijek idemo tramvajem iako tata vozi i posjedujemo automobil, ali on voli tramvaje, autobuse, gužvu i komunikaciju s ljudima koje ne poznaje jednako kao s poznanicima), gdje će se, na veliku čistinu pred paviljonima, pravim pravcatim helikopterom jedne zime spustiti pravi pravcati Djed Mraz i nama, uzbuđenoj djeci u toj uzbuđenoj gomili koje smo tata i ja bili dio, te divne pustolovine koju pamtim i danas, podijeliti darove. Ja sam dugo vjerovala da je taj Djed Mraz zaista stigao sa Sjevernoga pola samo kako bi nama djeci podijelio te darove.

Zatim još malo sunca, još malo, još puno žute, sunčane boje u mojemu djetinjstvu. Ljeto je. Tata i ja hodamo gradom. Nasred raskrsnice smo, kod Branimirove tržnice, i tata primjećuje kako neprestano podižem suknju koja mi klizi s uska struka, jer sam mršavica, sitno dijete (zapravo, više sitno nego mršavo) – i uzet će me za ruku i odvesti u prvi dućan, neki „robni magazin" u blizini, i kupiti mi treger suknju, tanki traper, tamnoplavu, s naramenicama koje završavaju crveno-bijelim kockastim porubom, kao i prednjica sa slikom malenoga kockastog slona. Uz to će mi kupiti i dvije košuljice kratkih rukava baš u stilu mode sedamdesetih: svjetlorozu s malim bijelim cvjetovima i žutu. Tamnožuta boja toga vjerojatno sintetičkoga materijala me oduševljava. Podsjeća me na sunce, ljeto, cvijeće i još nešto.

I onda se sjećam. Sjećam se onih tamnožutih klompi koje su ostale u Slavoniji, one nedorečene priče o mogućemu prijateljstvu, onoga začetka djetinjstva koje je ostalo i zaspalo u tome kraju ravnom i dalekom, i u koji se neću često vraćati. Moji će kod kuće često pričati o tome kraju, sjećati se prijatelja, dobrih starih vremena, gostoprimstva, večeri provedenih u pjesmi i druženju, ljudi veselih i srdačnih, obitelji i rođaka koji su ondje ostali… ali nećemo često posjećivati te krajeve, ljude, taj dio života koji je ostao iza nas, iza njih, mojih roditelja i moje obitelji, kao da je u njega nemoguće ponovno stići, u taj svijet koji smo ostavili i kojemu se ne vraćamo.

Tada mi je sve to bilo nejasno, nedorečeno, a obiteljske su tajne bile zakopane duboko i nisu se izgovarale. Nisu to tako strašne tajne, da ne mislite. Ali nisu ni sve priče o mojoj obitelji baš lake poput ljetnoga lahora.

Ljeto je lako doba. Život je tada lagan. Možda zato uglavnom pamtim ljetne događaje, poneku zimu, ali uglavnom ljeto. Sve je nekako lakše, sunce je visoko, ti ležiš u vrtnoj stolici, zavaljena, na balkonu trešnjevačkoga stana, imaš šest godina ili tu negdje, još ne ideš u školu, upravo su ti kupili najbolji ledeni šlag u čašici na svijetu, onaj s medvjedićem na bijeloj pozadini pakiranja, žmirkaš na suncu iza smiješnih crvenih sunčanih naočala, vani se djeca igraju, i ti ćeš im se uskoro pridružiti, ali ne još.

Svijet je pod tvojim nogama, upravo tu dolje, u tvojemu dvorištu gdje te već čeka tvoje društvo, i uskoro ćeš ustati, obući predivne žute klompe koje ti je tata jučer kupio i izići na ulicu. I nikada više u životu nećeš biti tako sretna. Dobro, možda ponekad, ali u cjelini nikada.

Petra Sigur[19]

Svatko se spašava kako zna

Mi bježimo. Od gradova i bolesti. U organiziranim izletima, tabanjajući sigurno markiranim rutama, za većinu ljudi još uvijek divljinom kojom je besmisleno mukotrpno kročiti po milijunti put, tragom umjereno aktivnih planinara.

Zastajemo ispred doma Samarske stijene. Radoznalo se ogledamo još iz auta, jer iako ploča svrstava objekt među planinarske domove, on nije na tipičnome mjestu za njih, u šumi ili podnožju neke planine, nego se nastavlja na obiteljske kuće u dugačkoj ulici ovećega gorskokotarskog mjesta Tuk, sljedećega nakon poznatijeg i većega Mrkoplja. Otvaranjem vrata pomeće nas neugodno glasna muzika, a ljudi koji stoje oko drvenih stolova i klupa djeluju pripito, uvučeni u razdraganost melodije trešteće pjesme. Stvar je općepoznata, i prema repertoaru i kontekstu situacije.

Otvor ženo kapiju, man se očenaša…, jasno signalizira raskalašenu druželjubivost sklonu alkoholu, bez visoke nadmenosti morala. Muškarci se po izlasku iz auta nećkaju, jer oni uvijek instinktivno procjenjuju razinu neugodnosti situacije za koju će ih se onda smatrati odgovornima ako se pokaže da je od samoga početka prijetila incidentom. No, stav ostarjelih tijela opuštenoga držanja uopće nije upućen na nas kao pridošlice, odnosno priliku u kojoj bi mogli izraziti neki svoj alkoholom otpušten bijes ili frustraciju. Jedva da nas i pogledavaju.

Ovo je planinarsko odredište i uvijek se može očekivati šarolikost namjernika koji svraćaju na osvježenje. Sjede za drvenim klupama, crvenih lica od upaljenih kapilara, hitaju prema 60-oj, ako je već nisu preskočili i jedino što se čini sjajno, vezano uz njihove živote, svjetlo je žuta, prozirna tekućina u malim rakijaškim čašicama s gornjim obodom širim od zadebljala dna. Vizualna mekoća tekućine prenosi svoje svojstvo na njihova više ili manje potrošena tijela i obeshrabrene duše. Znaju, nema još puno vremena, stvar je trenutka, kraćeg razdoblja, nikada nisu više umjeli cijeniti ovo sada. Ako ih ne ubije odjednom, dokrajčivat će ih godinama, ružno i nedostojanstveno, oduzimati funkciju po funkciju onoga što ih je činilo čovječnom cjelinom. I što je najgore, svega će biti svjesni.

Muškarci su ružniji od svojih jednako starih žena. One su nekako navikle pokoriti se protoku, spustiti glavu, to je ta generacija u kojoj su buntovnice još bivale rijetke, pristajući na ispunjavanje svoje primarne društvene uloge brige za obitelj. Kada su izgubile i onu pretežnost ženske jedrosti bazirane na reproduktivnim spolnim hormonima, činilo se sasvim razložno pustiti. Ako treba, uvijek mogu raširiti noge, nema neke posebne prepreke da ne nastave sa svim preostalim porivima tijela koji do samoga kraja teku iz izvora gladi za zadržavanjem života kao takvoga. I dalje imaju kuhaču, dugotrajno stjecanim iskustvom, lakšu nego ikada, i dalje su tu djeca pretočena u svoju djecu. Sve je manje jedino prijatelja i poletnih trenutaka, ali samo ako tako odlučiš, sjediti kod kuće i kukati, uludo trošiti bez radosti još to malo preostala vremena.

Zato su mi i zanimljivi. Po cijenu nekoga slabo izglednog izgreda želim sjesti među te opiruće starce čije je neobaziranje vidljivo i u tome što nas jedva okrznu pogledima dok im se približavamo i pridružujemo na četvrtastoj terasi ispred tipične, socijalistički jednostavne gradnje doma s rastvorenim dvokrilnim vratima pariški plave boje. Primjećivanju se inače nada svaki na sebe imalo ponosan navratnik, zadržavajući na umu jačinu i bodrost svojega tijela kojim se upravo popeo i spustio uzduž neke od iscrpljujućih planinskih staza.

Piju i pjevaju dok glazba trešti i rakija se sjaji. Prilazimo oprezno slobodnome drvenom stolu, metalnim okvirom spojenim s klupama. Na istome takvom sjedi i skupina ljudi u zadnjemu proplamsaju pune zrelosti, slično narančastoj, sve slabije blještavoj, ali ugodno toploj kugli sunca na ivici horizonta prije konačnoga potonuća u tešku i neizvjesnu tamu starosti. I mi im želimo sličiti, uklopiti se. Jedino što nas zapravo dijeli je komad vremena. Kako onog u kojemu su njihovi životi došli do nabubrenih tijela sve suših dijelova, tako i onoga koliko je alkoholu trebalo da ih dovede u stanje razdraganosti i neobaziranja. Hrabriji su od nas, napunjeni nehajnom čežnjom za ljepotom nesvijesti vremena (blizina smrti svakog učini nekakvim pjesnikom-boemom), ali i žilavošću koju im je njegov protok zajedno s iskustvom poklonio.

19 **Petra Sigur** rođena je 1977. godine u Sisku. Diplomirala komparativnu književnost, filozofiju i bibliotekarstvo na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Radi u Narodnoj knjižnici i čitaonici Vlado Gotovac Sisak. Objavljivala književnu kritiku i prozu u časopisima *Riječi*, *Kupa*, *Književna smotra*, *Tema*,… Objavila je 2018. godine zbirku priča *Pozadinsko zračenje*.

Uz dva drvena kompleta s klupama, terasa za goste sadrži i tri raštrkano raspoređena metalna stola s mrežastim, plastičnim stolcima. Iako struji kroz ljudska tijela transformirajući im izgled poput vode ili vjetra brazdajući kamen, vrijeme je ovdje zastalo u izdvojen džep. Osim u ljude, gledamo zamrznut prostorni okvir 80-ih godina 20. stoljeća. Odabir glazbe i interijer djeluju nepokoreni tridesetogodišnjim trendovima.

Za jednim od metalnih stolova sjedi starac. Ne na kratkome putu nemoći da ga to u potpunosti određuje, već u starost usidren gospodin duže do čiste bjeline sijede kose, uredno začešljane na stranu kako bi zanemario ćelavost. Za razliku od razularenih starijih parova, sjedi sam, ukočen i miran, pridružen jedino čašicom dopola popijene rakije što čeka na stolu ispred njega da je ispije do kraja. No, on namjerno odugovlači. U usporedbi s uobičajeno vidljivom, zapuštenom starudijom odustalom od brige za ionako neprivlačno tijelo u koje ti se gadi gledati, njega je ugodno, čak i zanimljivo promatrati, jer je uredno obučen u ispeglanu svjetloplavu polo majicu i krem hlače te bijele čarape koje ističu njegovanu kožu smeđih, ručno šivanih mokasina. Vidi se da je ova nedjeljna čašica tvrdog alkohola mekog izgleda njegova rutinska aktiva u kojoj osim svježega zraka udiše i pokrete ljudi, njihov nemir, kretanje i život. On je čovjek na izmaku, ali još dovoljno snažan i dostojanstven ispuniti svoju ulogu do kraja. Svjetloplava majica kod muškaraca obično najavljuje i plave oči, pojačavajući dojam kojim su navikli isticati svoj glavni adut. Najveći poznati šarmeri svih vremena bili su holivudski glumci plavih očiju – Steve Mcqueen, Paul Newman, Frank Sinatra, Brad Pitt. I doista, čitav je svijetao, mliječne puti i potpuno bijelih, kovrčavih dlaka na podlakticama, kontrastno presječenih smeđim, kožnim remenom krupnog, skupocjenog ručnog sata oko zgloba. Prekriženih nogu i zavaljen u mrežastome naslonu stolca, pretvara se kako ležerno uživa u svojoj samoći, ovlaš zabavljen šarolikom izmjenom nastupa i pjesama. Njegov tjelesni položaj i pogled nisu usmjereni prema šumi ili vijugavoj cesti kako bi se očekivalo od čovjeka koji uz tek usputni ljudski žagor odmara, već sav odaje prikriveno žudno upijanje događaja na vjerojatno jedinoj lokalnoj društvenoj pozornici.

Osim starčeva, glavninu pogleda na njoj gravitacijski privlači krupna žena platinasto ofarbane kose s naočalama debelih, crnih okvira. Na vrhu glave, odnosno oštro ispod uha odrezane frizure, koči joj se nekakva pundica, naglašena šljokičastom crnom trakom koja joj je u trijeznome stanju možda i stajala oko čitave glave, no sad okružuje samo tjeme poput neke nedorečene pop krune. Mlađi muškarci s kojima sam planinarila i sada zadovoljno umorna sjedim za jednim od metalnih, bijelih stolova zavaljena u vremeplovni stolac, mršte se i negoduju. Zbog preglasne glazbe, radi neuobičajene nezainteresiranosti samih sobom zabavljenih ljudi koje se, iako sjede u samozvanome planinarskom domu, uopće ne može prispodobiti uobičajenim planinarima, mada je i među njima, nakon odrađenoga hodanja običaj zasjesti i popiti, zbog neposluživanja, na kraju krajeva, nepostojanja glavnog razloga radi kojega smo se uopće zaustavili, konobara ili konobarice s hladnim pivom u ruci…

Sve je tu otkvačeno od realnosti, ali ne zato jer se nalazi u zabiti, već iz prkosa samome vremenu i njegovome nametnutom tempu. Jebite se svi, mi sad pijemo i pjevamo i ništa osim ovoga trenutka raznježene ugode na ovome zapuštenom mjestu koje nam je omogućuje, ne priznajemo, niti je uopće bitno. Nije poanta u opijanju, nego kršenju inhibicija dresiranja životom koje ne popuštaju same od sebe. Lakše je prizvati i duh i ruke, i izgubljenu mladost i gorljive osjećaja uz žutu vatru domaće rakije, i gorku sluz pjenušava piva. Prvo se smijuljim sama, oduševljena opuštanjem zažarenih, napregnutih mišića i besplatnom improviziranom zabavom. Uskoro se i muški osvrtanjem uvjeravaju da to nije ni ludost ni prijetnja, nego priziv spontanog izljeva uzbuđenja, u drugačijoj formi i omotu, no u suštini posve sličnoga našem uspinjanju uz strme stijene.

Zadnjih nekoliko namjerno dugačkih koraka do dosezanja vrha žustro peče kvadricepse poput rakije put od grla do želuca, prije nego se rastvori svjetlost s posljednje uporišne točke zemlje nasuprot nebu. To je njihova najveća bliskost koju s toga mjesta u tomu trenutku mogu postići i ništa me instinktivno više ne veseli. Apsolutno prirodni poticaj najjednostavnije mogućega krajnjeg rastezanja vlastitosti u stapanju s okruženjem. Bubnja mi u ušima, plućna krila se šire, želja za životom je na vrhuncu, tamo gdje i ja, moje društvo, zrak, oblaci, ptice, vrhovi stijene, šuma i mi ljudi općenito. Gore smo svi ushićeno jedno, sretni što živimo, što smo preživjeli uspon, dosadašnje životne okolnosti, što nas je put doveo tu gdje jesmo. Nema veće i prostodušnije sreće, osim možda kad rodiš zdravo dijete pa krvava, znojna i u suzama zahvaljuješ Bogu u kojega ponekad slabo vjeruješ. Dobro, možda i kada položiš diplomski i dobiješ posao od kojega možeš pristojno živjeti. Sva ona ostvarenja silnog iščekivanja u muci. To je zagažen vrh planine svaki put nanovo. Malo vlastito ostvarenje. Dokaz osobne snage i moći.

Okrećemo se oko sebe upijajući panoramu. Svaka strana svijeta i ono između njih ima svoje lice i pruža nov zadivljujući niz završetaka zemljine kore. Orijentiramo se imenujući one prepoznatljivo najistaknutije. Proviruju iz guste dlake šumskoga pokrova, većinom bukve i jele. Dokle god pogled seže nema nikoga i ničega osim, čini se, netaknute prirodne površine. Kako je lijepo tu gdje ljudi postoje tek u točkicama, tragovima pokoje kuće i rijetko popunjenoga naselja, dolje, duboko ispod, zagliblјeni među divovskim šumskim busenjem. Nasuprot nama još je jedan mali vrh, sličan onome na kojem i sami stojimo. Prema odjecima glasova nismo sami, naletjeli smo jedni na druge dok smo se penjali posljednji kameni blok prema prvome vrhu. Dvije žene i jednoga muškarca. One ofarbane u plavo, on tamnosivo sijed, no jednako preplanuli i nasmijani. U prirodi se čovjek pretvara u poluživotinju, ono što je i inače, samo s izoštrenim dijelom instinktiv-

32 ■ riječi ■ proza proza proza

na bića tako da točno zna koliko praktično vrijedi. Odmah smo si simultano priznali da je naša grupa skup superiornijih. Detaljno su nas promotrili, pozdravili i pognuli glave, nervozno se u mimoilasku smiješeći i međusobno nabacujući fore, kao štit kojim se brane da ne prokužimo kako su slabiji. Nije se u nama moglo razabrati ništa što bi ih natjeralo na takvu sirovu reakciju, već je dubinski pritajena životinja prekrivena ukrasnim naslagama civilizacije nanjušila istinski odnos tjelesnih snaga o kojima u ovom okruženju ovisi razložnost bivanja. Mogli su imati skuplje gojzerice, bolje ruksake, kričavije aktivne majice i silnu volju za provesti dan na otvorenome, no mi, osim što smo mlađi, vidno brže svladavamo teren zadane rute. Planinarski putovi što startaju s Matić poljane puni su razbijenih ili monolitnih kamenih blokova preko kojih se kreće valovitim penjanjem i spuštanjem, izmjeničnim veranjem pomoću ruku i preskakivanjem krševitih šupljina. To zahtijeva iskustvo i njime stečenu spretnost, jer ne odražava tipičan način ljudskoga kretanja.

Odmjeravanje usporedbom nije moguće izbjeći i zato ih brzo zaobilazimo kako se ne bismo morali predugo gledati. Na vrhu smo pojeli i kikiriki i popričali, i do mile volje se razgledali, i još ih prestigli na spustu gdje su pretjerano oprezni, napregnuto gazili glatke, zaobljene plohe bijeloga kamena presvučena mahovinom. Sklonili su nam se dok smo kraj njih projurili poput žvrgoljave planinske rječice, kao divlje koze, kako su se usput našalili, ne bi li prikrili obostranu neugodu i zbunjenost.

Sada je planinarenje ili 'outdoor' popularno, inicirana je hrpa ljudi što pokupuje najskuplju i najkvalitetniju sportsku opremu za aktivnost kojoj se u svojim ambicioznim planovima žele posvetiti, a prije nego su uopće isprobali njezino značenje u praksi, prikupili dobre, ali i loše doživljaje, natovarili si na leđa kostoboljnu želju, unatoč neugodi, da kad im se god pruži prilika zapale u planine. Naprimjer. Uvijek sam nakon letimičnih susreta s takvim 'pokondirenim tikvama', kako sam ih zvala, kasnije pričala o tome da sam 10 godina planinarila u običnim pamučnim trenirkama, majicama, starim jaknama i trapericama koje nije bilo šteta zablatiti, provlačiti kroz trnje, poderati na kamenome šiljku te da mi je derivost bio jedini kriterij onoga što ću odjenuti za planinu. Najskuplje čime sam raspolagala bile su prosječne, relativno jeftine gojzerice i strasna želja pobjeći od gradske rutine, napornih ljudi te vlastite lijenosti. Boris bi se na tu moju priču, koju je slušao gotovo svaki put kada smo planinarili zajedno u društvu, jer smo se uvijek nalazili u nekoj novoj konstelaciji poznanika od kojih poneki to još nisu čuli, počinjao meškoljiti, češkati se i gunđati, zamalo se otresajući na mene podsjećanjem koliko sam puta to već dosad ispričala. A doista sam se čudila, jer smo, isto tako redovito, u divljini nailazili na vrhunski opremljene i odjevene ljude, pune skupih, atraktivnih stvari, kojima je u pokretima bilo vidljivo kako nisu svladali ni osnove hoda po kvrgavome tlu, kako im je ovo možda tek drugi ili treći izlet u brdo te im malo nedostaje da na dijelovima puta kleknu i nastave se kretati četveronoške.

Prvo čujemo, a tek onda uočavamo. Ljudski glasovi u gustoj, nenaseljenoj divljini šume zvuče stršeće, poput uljeza u tišinu, fijukanje vjetra i glasanje ptica koje nas radoznalo prate. Čudili smo se njezinoj mogućnosti, još dolje pri mimoilasku, da toliko priča dok hoda. Valjalo bi upijati, osluškivati ispraznu vrtnju misaonog aparata polako ga utapajući u mir šumskog okruženja. A ona, najstarija i najplavije pofarbana, mljela je bez prestanka, čak i gore, pred sam vrh, ne usmjeravajući energiju na procjenu terena i koraka kojima će ga popeti, već objašnjavanje razloga zašto ona ne može dalje. Dok je sivi muškarac šutio i pentrao zadnju dionicu kamenoga šiljka, uživajući u načinu kako će unatoč zaplašenosti iznaći snage za ispenjati se do kraja, ona je uporno izderavala u prazninu britkoga zraka ponad špicastih, tamnozelenih krošnji: ,,Ja to ne mogu!''

Dovikivala je svojim partnerima, dok smo je iz daljine gledali kako klizi malo gore, malo dolje, neodlučna hoće li se ipak okuražiti ili odustati od najslađega dijela – stupanja na vrh.

,,I bolje da nije išla ako nije sigurna'', govori Boris, pogledavajući me.

Poslije, kada nam se korak na neko vrijeme ujednačio, a širina puta dopustila koračenje jednog uz drugo, silno mi je želio utuviti kako u penjanju nema probavanja na sreću. Mislio je na moju ponekad jednostavno nesmotrenu hrabrost da skačem sa stijene na stijenu, istovremeno se kočeći od samoga pogleda u dubinu procijepa koji ih dijeli.

,,Ne možeš o takvim koracima odlučivati na sreću'', govori.

,,Nije to ide-ide ne ide-ne ide… Što da padneš, okliznеš se i bubneš na leđa?''

Šutim i gledam kamo hodam.

,,Gotova si, nema te više'', kaže u konačnici.

Zaprepaštena sam, iako svaki put znam da je tako, da riskiram, igram se sa životom. Uvijek sam zapinjala baš na procjepima. Mogla sam se penjati beskrajno u vis ako ne gledam prema dolje, bez kočnica strahom, ali čim bih naišla na zjapeću provaliju koju je trebalo nekada samo prekoračiti duljim korakom, paralizirala sam se i buljila u sasvim malu, ali itekako prisutnu mogućnost smrti. I onda bih u jednome trenutku, nakon što je skupa ta moja ukočenost i zblenutost usmjerena dolje predugo potrajala, rekla sebi ,,ko ga jebe'' i napravila ono što moram, bez potpunog razbijanja paralize strahom. Zanemarila se i odglumila nehajnost, onako kako sam radila sranja u srednjoj školi. Tako sam bacila naslon

stolca s četvrtoga kata gimnazije, otvarala boce zubima, ludom srećom nekoliko puta izbjegla tinejdžersku trudnoću. Tim istim zatupljenim 'pa što' i 'što bude' stavom. Znala sam kako nije pametno i da razoružavam posljedice, ali nije bilo drugog odgovarajućeg načina prelaska u sljedeći trenutak upravo mojega života. Doduše, zaradila sam ukor i trajno oštetila kutnjak, ali sam svoje daljnje putovanje bazirala upravo na tim kamenima spoticanja, procjepima u grotlo prazine.

Iako spotaknuta u planini ne bi značilo samo grješku na kojoj se uči, nego konačni ishod s prestankom mojega puta. Tamo gdje nisam uspjela preskočiti rascijepljenu kamenu koru zemlje unatoč silnoj želji da napravim korak više, u svakome pogledu, prijeđem izazov postavljen sebi kao takvoj, ogrezloj u strahu da ću pasti, dok je nekome drugome, poput Borisa, taj procjep sasvim minorna, zanemariva prepreka radi koje treba samo malo jače uprijeti čula.

Impuls, želja, neoprez, odluka u korist ludosti, makar potpuno raspamećena, bila je most kojim sam prelazila preko straha, dalje od granice dopustivoga. A Boris je to znao i silno želio da se više ne usudim. Nikada, ako nisam sigurna da ću uspjeti. Često je bio predostrožan, tretirao me kao što bi tatica kudio svoju malu djevojčicu, podučavao osnovama života. Izluđivala ga je moja nepromišljena, neiskorijenivo prkosna samovolja.

Kad se sjetim da će vrijeme doći
što sad mogu da sutra neću moći
onda, brate, kažem samom sebi
samo rokaj, da žalio ne bi…

Dečki su sami donijeli pivo za stol, a platinasto plava, debela žena za koju se ispostavilo da je ipak konobarica u ovome lokalu, obgrlila je crni, četvrtasti zvučnik što je na sredini sijevao duginim bojama i na kojemu je trenutak prije promijenila trešteću pjesmu. Šaltala je stvari pustivši im početak da vidi o kojoj se radi sve dok ne bi stigla do one koja joj se sluša i pjeva. Svaki put kada bi već započela neka zaokružena melodija, a ona je naglo prekinula tražeći dalje, iskrivila bi jedan kraj usta prema dolje gledajući u prazninu ravno ispred sebe, kao da se duhovito ispričava publici, slapstikovski izvlači za grješku ili nemar.

Pijana je koliko i gosti, no čini se kako gazda od nje namjerno preuzima posluživanje jelom i pićem, jer ona zauzvrat nezamjenjivo potpiruje začetu atmosferu. Na skoro svaku novu, željenu pjesmu djetinje diže ruke u zrak sitno poskakujući, kao da je njezinim iskopavanjem iz arhive osvojila *jackpot*, a zatim se koncentrira na izvedbu. Nema sumnje da je ona tamo, na splitskome festivalu zabavne glazbe ili na stolu zadimljene kafane pune alkoholnim ludilom razjarenih muškaraca. Njezinim priključenim, stupastim nogama ritam samo jednu periodično izvija u koljenu. U *light show* zvučnik priključen je mikrofon koji konobarica drži blizu fuksija roza namazanih usta, dok slobodnu ruku uporno pruža naprijed kao da njome nešto povlači k sebi ili daje svima uokolo. U tome se i sastoji njihova međusobna razmjena, zajednički film opojne igre u kojoj svatko izvlači i pruža bolju verziju sebe. Uz to što je subota kada se ljudi i inače opuštaju od pritisaka radnoga tjedna, njima je kulisa duboke, nijeme šumske utrobe dodatni pojačivač onoga specifično ljudskoga što se opire dominaciji gluhe tišine u koju pak mi, gradski ljudi, dolazimo oporaviti prenadražena osjetila.

U svojoj glavi, a možda i u zamućenim pogledima pripitih, oronulih muškaraca, stara, plava konobarica je strogo kontrolirana seks-bomba s ciljem što dužega zadržavanja eksplozivne napetosti. Iako i sama fizički raspuknuta, sigurna je u svoju esenciju ženske zavodljivosti koju podebljava odabirom odjeće, šminke i frizure. Sve na njoj sjaji, privlači i blješti. Nema tu crne kao boje skromnosti kod žena njezine dobi kojom se prikriva tijesto razvučene puti i odvlači atraktivnost prema jarkim bojama negdje drugdje. Njezina je crna ona svečana, presvučena štrasom i šljokicama, 'mala crna haljina' za svaku posebnu priliku, kojom s prohujalim godinama i šansama postaje baš svaka vikendaška fešta.

Ljudi ovdje redovito ima puno, dolaze odasvuda – hodati, penjati, udisati čist zrak, uživati okruženje zelenila i tišine. Uz stalne stanovnike što kasno popodne navrate na piće, šumare i lovce, ovuda se stalno motaju i stranci željni egzotične, izvorne prirode. Naročito njihovi mladi koji vole medvjeđu siročad skupljenu po šumi pa onda mjesecima ili koliko već vremena imaju na raspolaganju do odluke što će sa svojim životom, volontiraju pri njihovome podizanju.

Odmah do terase kafića dubok je taman prolaz velike sive kuće s četiri prozora na svakoj etaži. Jednolična i siva, čini se komunalna zgrada, što smještajno može primiti 50-ak ljudi. Uz njezine se zidove ravnajući kičmu proteže mačka nabubrenih, razvučenih sisa. Korača lijeno i smireno, poluskloplјenih očiju koje odražavaju ugodnu ležernost nakon pretrpljenoga truda. Nedaleko nje se u mekoj travi hladovine jedno preko drugoga prevrću i međusobno šapama šamaraju tri prugasta, sitna mačeta. Tek što sam pomislila kako su mačka i njezini mačići trenutno jedini oblik života u vezi te sive zgrade, s njezine se poleđine, zavijajući sa stražnjega zida pojavi kolona mladih ljudi smjerno pognutih glava. Prvi u redu za vratom nosi akustičnu gitaru, dok su drugi dlanove preklopili preko nekakvih pisančica. Neobično ozbiljni za svoje godine, šmugnuli su s prostrane zelene pozadine ravno unutra.

Kakva diskrepancija, pomislim, između ovih razularenih staraca i stisnute mlađarije. Sigurna sam da su stranci, Nizozemci ili Amerikanci, došli ovdje umjesto timarenja medvjeđe siročadi širiti plam neke opskurno organizirane religije i pjevati ljubavne pjesme Svemogućemu.

Dok zadnji mladi misionar stisnutih ruku hitro prelazi posljednju stepenicu sivoga doma, konobarica širi ruke i još više odvrće ionako preglasno pojačalo što u krug isijava duginim bojama:

Pojačaj, pojačaj
i žene i piće
niko nije mislio
jednom ostariće

Na refrenu pojačava i svoje plesne pokrete. Nogu izbacuje iz diskretne putanje, snažno ritmički trzajući nabreklom butinom, dok rukom zamahuje iz ramena unatrag, u maniri nemara, dajući stihovima pjesme do znanja kako za nju ne postoji apstrakcija 'onoga sutra'.

Vrh na kojemu sjedimo uzak je i oskudan prostorom. Otpuhujemo ubrzani dah skvrčenih koljena bludeći pogledom po dolini, oblacima, šumi, drugim vrhovima. Ostat ćemo malo dulje, nešto i pojesti, jer je glupo da samo jurcamo, premda moramo kako bismo stigli obići sve što smo si zadali. Navirujem se pod greben zadivljena visinom na kojoj se nalazim. Bilo je lako gurati gore, hvatati rukama dio po dio bijeloga kamena, tražiti uporišta usjeka za noge i razmišljati samo o plesu i snazi udova što bježe uvis. Tada ne pogledavam dolje niti sa strane, u ambis od zemlje toliko odmakloga prostora da s grješkom u pokretu teško ostaješ živ. Što duže gledam dok stojim na tako špičastome, uskome vrhu, sve dublje me podilaze srsi straha, u glavi mi se počinje vrtjeti i gubim sigurnost, noge poklecavaju. Slabim, nestajem, komad utekloga straha već me djelomice naglo baca natrag dolje, u gotovo sigurnu smrt. Sve je u prirodi univerzalno, nema velike diferencijacije misli i osjećaja pa me Boris čvrsto hvata za ramena i trzajnim pokretom strese kao da me želi gurnuti. Nervozno se nasmijemo i nastavimo njušiti prodorno čist zrak, škiljeći u prostranstvo sjajnog, plavo-bijeloga neba.

Mile na svakome vrhu zapali kao nakon užitka u seksu. Dok frče malu, nezgrapnu cigaru kaže kako je onih jedan posto preživjelih tijekom nekoliko desetljeća samoubilačkoga bacanja u ponor podno Golden Gate Bridgea neupitno potvrdilo žaljenje u trenutku kada su pustili ogradu mosta.

,,Što misliš", pitam, ,,da se nisu htjeli zaista ubiti?"

,,Zapravo ne, svatko od njih u trenutku pravoga suočavanja sa smrću najviše od svega je htio ostati živ", odgovori mi otpuhujući rijedak kovrčavi dim.

Nakon dugo vremena doista se čudim.

Samoubojstvo smatram velikom hrabrošću. Bilo je pomišljaja, zamišljaja, čak i poza na mostovnim ogradama kada me tuga tlačila u škripac bezrazložnosti i beznađa, ali nikada je nisam prekoračila ili zarezala žiletom već duboko polegnuta i umorna u vodi, što mi je bila druga samoubojstvena opcija.

Romantično i poetično, paradni autodestruktivni klišeji. Jednom je bilo zaista blizu. Ponižena pijanstvom i tjelesnim napastovanjem u kojemu sam odbila sudjelovati, zorom sam stajala na sredini mosta, tamo gdje je riječni gaz najdublji i voda se nemirno muti u virovima. Padala je kiša, gledala sam svoje noge prekrivene kapljicama u namočenim isusovkama na križasto vezanje. Jadnija nisam mogla biti s obzirom da dečko nije htio biti moj, a ja sam divljala okolo ne bih li ispucala tugu i bijes vrtložeći ljudima oko sebe, odašiljući im pogrješne signale. Frcala sam mlazom ljubavi koja se onda umjesto u metu rasipala po tuđim – slučajnim, nabasalim i neželjenim receptorima. To je tada bilo to – nezaslužno, krotko tijelo spremno se predati, odustati od svojega nesretnoga puta. Ali priznajem, klackalica je i prije bilo kakve ozbiljne odluke prevagnula realno. Više sam si dramatski odigrala predzadnji korak u sudaru s preprekom realizacije žudeće predodžbe, kazniti okrutnu zakinutost, suočena s umišljenim utrnućem kompletne smislenosti života.

Znam ih koji nisu glumili pred sobom, na različite načine, iz nikad meni dovoljno jasnih razloga.

Poznavala sam tijela čak dvojice 'mostaša'. Jednoga sam viđala dok je s mamom hodao mostom na putu kući. Išli smo u istu osnovnu školu i dijelili dio puta. Na račvanju bi se oni susreli, popeli na most i svaki dan skupa prelazili rijeku. Užasno slični. Iste plave oči i pretjerano blag, sramežljiv osmijeh. Njegova mama isijavala je u tim zajedničkim trenucima neokrhnutu sreću, poput zaljubljene djevojke ili žene koja voli punom snagom. Što ga je onda nagnalo da si u prvome naletu puberteta oduzme život, pitam se svake godine kad u lokalnim novinama pročitam njegovu osmrtnicu, upućenu od koga drugoga nego propale majke. Znala sam je i vidjeti još prije par godina, uvijek u crnom i bezubu. Uvučena, smežurana usta, bezdan koji štiti svoje jedino dijete da ne pobjegne van. Uvijek i samo na tom istome ciglenom mostu kojim je u doba najveće sreća hodila sa sinom na putu kući. Kada bi se nakon kratkog razdvajanja na poslu i u školi ponovno spajali. Pogled je tamo iznad rijeke prozračan i lijep, puni pluća i udivljuje čovjeka neotpuštenim korijenima slobode. Možda ga je majka pretjerano stezala, možda je pojmio suludu, neprimjerenu privrženost njezina bića njegovome koje u budućnosti, kako god svijetla i prostrana, nikada neće moći zadovoljiti neka druga ženska osoba. I zato je spriječio gori život od ovoga što ima da se ostvari. Nekakvu bolesnu vezanost, incest, gušenje gotovo jednako onom plodnom vodom kada pluća samostalnog bića prorade i ona izgubi svoju hranjivu funkciju.

To je valjda najjednostavnije. Baciti se s neke visine s koje, jasno ti je, tijelo neće preživjeti. Samo rijeka, hm… Uvijek zamišljam kako udaram o površinu, tonem duboko gurnuta pogonom gravitacije, a zatim se u jednome trenutku zaustavljam i krećem prema gore, izranjam nagonski gurajući vodu pod sebe pohlepna progutati idući udah. Sigurnije je pretpostavljam zimi. Hladnoća, led, teška odjeća, temperaturni šok, pomažu kako bi namjera doista uspjela.

Sjećam se i drugoga. Iz nekog razloga plijenio mi je pažnju u hrpici đaka. Završni razred srednje škole, široko kozičavo lice i plave oči. Čekao bi bus, najčešće u knjižnici na toplom i pod svjetlom, pročitao kakve novine, eventualno popričao s kolegama iste putničke rutine. Nikada mi nije djelovao kao dečko koji će izgubiti volju za životom u toj mjeri da se na sam Badnjak svojevoljno sunovrati s prometnoga, s nekoliko cestovnih trakova zalivenoga mosta, u mrklu, ledenu rijeku. Vozila sam se te noći od staraca nakon svečane Badnje večere. Na sredini mosta svjetlila se plava rotirka kao krijesnica izgubljenoj duši.

Pričalo se poslije, a priče su se radijalno širile, kako je imao nekih problema kod kuće, s roditeljima. Ili je prijelomna postala žarko željena, a nezainteresirana cura. Uz bezizlazne dugove, neprihvaćanje drugih i samoga sebe, uobičajeni su bolni razlozi za razlaz sa sudbinom. Tko zna je li nešto od onoga što ljudi naknadno naklope pravi razlog nečijega samoubojstva ili je to njihova dosadna mašta, potreba da nečim opravdaju tuđinu nesagledivog očaja. Sinulo mi je tek kada sam vidjela sliku. Zanimalo me za koga su svijeće uz ogradu prema riječnome ponoru. Kako baš on, zapanjivalo me, a tako vedro, doduše, neugledno lice. Zamišljala sam ga na nogometnim treninzima, po seoskim zabavama i u druženjima na njihovim velikim, travnatim igralištima uz Savu… Kako trči, smije se, prilazi društvu, ljubi djevojke u mraku.

Možda zmijska blizina vode nosi polovinu nekoga tmastog magnetizma. Labilnom, malo ti treba da joj se predaš.

„Ali, i dalje je to velika hrabrost“, kažem nakon poduže šutnje.

„Ma nije“, dometne Boris, „hrabrost je nastaviti sa životom unatoč svim problemima.“

To se tako kaže, pomislim, ali ajde, pretrpi taj posljednji udarac, zadaj si tu zadnju, neminovno groznu bol.

„Nije lako, nemoj pričati… To je nadnaravno suprotno najjačem čovječjem nagonu.“

Razmišljam kako se prisiliti, povući ruku sa samoga sebe kada si već odlučio. Što bi to, osim smrti djeteta, pa čak i tada, moralo biti, ne pronaći najmanji, najjadniji razlog vlastitoj, makar mizernoj egzistenciji da i dalje sudjeluje u kolopletu vizija koje nikada nisu isključivo loše.

„Ovo je raj, kada bolje pogledaš oko sebe. Sve možeš uživati, samo se moraš uporno izvlačiti iz osobnoga pakla.“

Ne dobivam odgovor riječima, nego prizor zamišljenih ljudi što bulje u daljinu i prazninu tumačenja nailazećih oblaka. Miris je oštar i čist, ne odaje nikakvu prisutnost osim one koju svaki zasebno, intimno pretpostavljamo, duboko u unutrašnjosti tajnovite divljine u kojoj lako možemo poginuti, ali joj nagonski, svejedno, barem jednom mjesečno, krećemo ususret.

„Spas je u pitanju“, na kraju progovara Boris, „svatko se spašava kako zna.“

Dakle, bili su u pravu, postoji priroda prosvjetljenja ususret samoj smrti, da je svojevoljno ukidanje života grješka, krivi smjer prečaca kojim si ne možeš zaista pomoći.

Čitala sam u više navrata svjedočanstva ljudi koji su nekom vrstom duboke hipnoze, takozvane regresije, dosegnuli razinu prethodno doživljenoga života. U tim naknadnim prepričavanjima putovanja svojih duša, trenutno nastanjenih u nekome tijelu s vlastitom prošlošću, imenom i prezimenom, sasvim određenim ‘tipom’ roditelja, rođaka, prijatelja i ljubavnika, s izraženim putovima, pričama i sudbinama koje se međusobno prepliću i raspliću u zajednička čvorišta razloga i svrha, bilo je i samoubojica kojima su onda na posljednjemu sudu prekinutoga života, pravi stanovnici naših tijela, oslobođeni tereta materijalnoga pokrova, rekli kako težinu lekcije proisteklu iz naizgled bezizlaznih okolnosti ne mogu izbjeći.

I obično su vraćeni natrag kada su shvatili otkud su i zašto došli, u sljedeći krug novoizabranoga života bez sjećanja. Svrha je odraditi prepreku u čijemu se sadržaju i sastoji naša odluka silaska u tijelo, proći način transformacije kojim će se mrska, glomazna materija opstanka u društvu jednako zbunjenih i očajnih igrača iste igre provući kroz ušicu igle i pobijediti vlastiti strah i slabost. Čarolija preobrazbe, zadatak samoizabrane metamorfoze.

Nisi ti više crno vino koje me opija
sada si samo žuto lišće što se zaboravlja…

Zamišljeno gledam pepeljaru natrpanu otpacima šarenih omota na stolu dok konobarica uživljena u svoj performans poput neke pop-svećenice vrtloži vjetrovima proteklih vremena.

„Jel’ ovo Vlado Kalember, tko ono pjeva ovu pjesmu?“, pitam raznježena alkoholnim postotkom u pivu.
„A valjda je“, nezainteresirano odgovara Mile.

Ma ti kao znaš, balonja jedan, pomislim. Riječi su mi totalno poznate, glazba oživljava uvenulo cvijeće djetinjstva kada su i moji starci okupljeni u velika, alkoholom omagljena društva zavijali i plesali na hitove svojega vremena, grleći se, međusobno izmjenjujući partnere. Mama se zavlačila pod bradu stričeka Drage, a tata je rukama drhturavo obujmljivao stražnjicu tete Vikice. Tomu i služe sva ta mnogoljudna pijančevanja. Otresti se društvenih pravila, licemjernoga morala i stvoriti atmosferu javno i priznato pogodnu za ponovno dosezanje ekstaze slobode. Jer tijela zaista nisu bitna kao objekti identiteta. Nakon toliko godina odrađenoga mučeništva, socijalnoga prilagođavanja, preživljavanja i usvajanja umjetnih kriterija, važno je moći ponovno zasvirati, širiti glazbu jedinim instrumentom dobivenim na dar.

„Ajd idemo odavde!“, odjednom se iziritirano podiže Hrvoje, najmlađi na ovome planinarskom izletu, spremajući ostatke sendviča, smeće i novčanik u ruksak.
„Ne mogu više gledat ove retardirane idiote!“
„Koje idiote?!“, hitro uzvraćam, lomeći se preko struka ne bi li mu se što više približila, ali se jednakom brzinom sunovraćam natrag u stolac iz 80-ih prije nego me iznenađeno pogleda.

Ma ne, neću, promislim, ionako će morati sam…

Tatjana Gromača[20]

Budimpešta

Budimpešta – jedan, dva, tri puta, nekoliko puta uzastopce, uvijek u svojevrsnoj *nesvijesti*, posljednji put i doslovno, doduše, ne osobno ja, ne moje biće, ne kroz najtješnje vlastito iskustvo, već svjedočeći pogibelji bližnjega, bližnjega po ljudskome iskustvu, po čovječnosti. Tako sam, rame uz rame s nesvjesticom jednoga mladog bića, koje je pijano, omamljeno alkoholom palo s neke od stjenovitih, kamenih uzvisina, zidanih serpentinastih bedema kakvi opasuju Budim, upoznala bolnički odjel hitnoga trakta, negdje u centru grada (našla sam se ondje u liku, ulozi učiteljice u markantnome sakou, samo nekoliko godina starija od svojih učenika, izletnika, maturanata neke gimnazije…).

Nesretni se slučaj ipak sretno svršio, a bolnica je bila upravo austrougarska – visokih, starih pohabanih zidova koji se ljušte kao islužena koža, nabubrjelih i popucalih od vlage, u oku teško dokučivim, zatamnjenim uglovima.

I ona škriputava kolica razbacana po hodnicima, i tijela koja leže na njima, prekrivena plahtama, noge, stopala koja strše ili glava koja viri, ovisno o položaju i situaciji, ovisno zapravo o stupnju prisutnosti ili odsustvu života u tijelima koja leže, i bolničko osoblje umornoga, nezgrapnoga hoda, u zakrvavljenim kutama, poput mesara – sve sam to već negdje vidjela. Promatrajući ih, promatrajući sebe sa svojim mislima, nisam mogla znati, razgovijetno pojmiti jesu li te slike, ti jezoviti, nelagodni prizori u meni budili osjećanje nečega davno poznatoga kao plod događaja istinski proživljenih, potom potisnutih i zaboravljenih ili je to bila poznatost bliska nečemu što je proživjela samo moja imaginacija?

Na um su mi smjesta padale određene knjige, pročitane u ranoj dobi, nespremnoj za teret njihova značenja, određena imena strujala su mi kao znakoviti impulsi kroz moždinu, Krleža, dakako, Krleža, pred oči su mi iskrsavali bolnički prizori ranjenih i umirućih u doba Prvog svjetskog rata, pomišljala sam na neke knjige koje su me se dojmile, no čijih se naslova u tome trenu nisam mogla prisjetiti, iz kojih sam, poput neke prabiljke, praživotinje, nekoga nerazvijenog, a živoga stvora upila samo atmosferu, i ta mi se atmosfera najednom, odnekud, iz neke meni nepoznate unutrašnjosti uskomešala, uzdižući se i stapajući s prizorima pred očima, prizorima u budimpeštanskoj bolnici, u hodniku hitnoga trakta, prizorima koji su bili sve samo ne umirujući, samo ne obećavajući, no koji su nedvojbeno postojali, koji se preda mnom nisu stvorili kao plod iluzije, rezultat pročitanoga, intenzivno proživljenoga teksta, koji je, eto, nekim čudom uskrsnuo, oživio u stvarnosti, i promatrajući ih, sjećam se, u onome hodniku budimpeštanske bolnice, na odjelu hitnoga trakta, uhvatila sam za rukav jednu sestru u bijelome mantilu koja je gurala kolica, u nakani da je pitam što će biti s onim dječakom, hoće li on preživjeti, no u času kada je okrenula svoje lice prema meni, zastavši iznenađeno, shvatila sam da nije riječ o ženi, da preda mnom stoji medicinski brat goleme glave pune otečenih crvenih prišteva, nalik na čireve, i ja se zbunih i uplaših, ne uspjevši izustiti niti riječ, zamuckujući, sričući poput djeteta samo određene slogove, gu-gu, ga-ga, koje nisam mogla ni u što uobličiti, niti u jednu smislenu cjelinu koja bi, možda, na nekome jeziku, jer mađarski nisam poznavala, imala smisla. Sve mi je to, u idućemu času, sličilo na prizor iz nekoga filma, no ustvrdila sam smjesta kako je ovo bilo gore od filma, jer nije ostavljalo mjesta ravnodušju, niti uljuljanoj, zaštićenoj dokonosti; biti ondje značilo je biti izvan svakog okvira, nalaziti se, takoreći, na prvoj crti bojišnice.

To je bila moja Budimpešta izbliza, ne na prvi, već na treći, posljednji pogled, očito neka dekadentna, zastarjela Budimpešta, koja nema veze s modernim, gdje u bolničkim ambulantama još uvijek dominiraju škare i noževi, noževi i škare ogromnih, zastrašujućih proporcija,

20 **Tatjana Gromača** rođena je 1971. u Sisku. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu komparativnu književnost i filozofiju. Od 2000. do 2017. radila je kao novinarka, reporterka i kolumnistica u *Feral Tribuneu* i *Novom listu*. Od 2017. djeluje kao samostalna književnica. Redovito surađuje književnim ogledima, esejima, putopisnom prozom, prilozima o djelima s područja humanistike s Trećim programom Hrvatskoga radija. Književnu rubriku *Ljudi i knjige* objavljuje u časopisu www.prometej.ba. Objavila je zbirku pjesama *Nešto nije u redu?* (2000.); romane *Crnac* (2004.), *Božanska dječica* (2012.), *Bolest svijeta* (2016.) i *Carstvo nemoći* (2017.); reportažne zapise *Bijele vrane – priče iz Istre* (2005.) te proze *Ushiti, zamjeranja, općinjenosti* (2014.) i *Mrtav rukavac rijeke Save* (2018.). Prema tekstu romana *Crnac* Hrvatsko narodno kazalište iz Rijeke uprizorilo je nagrađivanu predstavu. Za roman *Božanska dječica* nagrađena je 2012. godišnjom nagradom „Vladimir Nazor" Ministarstva kulture Republike Hrvatske za najbolje prozno djelo, a 2013. nagradom *Jutarnjeg lista* za roman godine. Knjige su joj prevođene na njemački, talijanski, češki, poljski, bugarski, makedonski i slovenski jezik. Bila je stipendistica berlinske Akademie der Künste. Koautorica je nekoliko književnih naslova objavljenih na njemačkom i francuskome govornom području. Posljednjih godina radove objavljuje i u časopisima *Europski glasnik*, *Tvrđa*, *Gordogan*, *Kolo*, *Nova Istra* te internetskim časopisima i portalima *Lupiga*, *Moderna vremena*, *Strane*, *Filozofski magazin*. Članica je Hrvatskog društva pisaca i Hrvatske udruge samostalnih umjetnika.

koji suho zvekeću na zastakljenim podlogama, odbačeni u prostrane limene posude, kao što se baca posuđe u radničkim ili studentskim menzama. Uostalom, istina je, moja je Budimpešta – ona sanjana, pročitana, zamišljana, promatrana, imala više veze sa socijalizmom ili još preciznije, s onim nekadašnjim komunizmom, negoli s dopadljivim svjetlucanjem kapitalizma – ja sam se hranila i odrastala na hrani koju su za me proizvodili oni koji su se tome komunizmu odupirali, koji su protiv njega vrijedno radili, no koji su, unatoč tomu, ondje ipak najvećim dijelom živjeli, koji su iz toga humusa, iz te krajolicima nepregledne baštine izrastali i koji su je u sebe uvlačili, pretvarajući i vlastito bivstvo u pamtljive, simboličke prizore, među kojima su za mene bitni kojekakvi ranžirni kolodvori, blatni izlokani prilazni putovi po kojima, tu i tamo, prolazi kakav kamion, autobus, ukrštene tračnice i teretni vagoni vlakova koji čekaju na ranojutarnji ukrcaj robe, široki okrug (postavljen na nekoj prigradskoj pustopoljini) tvornice metalnih dijelova, ograđen bodljikavom žicom, u kojega, praćen blijedom titrajućom, još uvijek noćnom, predsvitajućom rasvjetom, ukoračuje nekoliko radnika, i ja sam, promatrajući Budimpeštu vidjela to, i zapravo nisam znala odrediti, niti unutar sebe razgraničiti što uistinu vidim, jesu li to što vidim prizori s nekih fotografskih snimaka André Kertésza ili su to sekvence, kadrovi iz filmova Dušana Makavejeva ili zapisi, snimke Mladena Stilinovića – sve mi se miješalo, jedno se prelijevalo u drugo i Budimpešta nije bila samo Budimpešta, nego je mogla biti i Bratislava, Bečkerek, Brno ili Karlovac, neki njegov maleni dio, objelodanjen u pojavi kakve napuštene vojarne.

Općenito, neprestano mi je ondje pred oči dolazila vojska, ratovanje, i nisu to samo bili ratovi našega, novijega vremena, bile su to velike, krvave bitke daleke prošlosti, jurišanja kojekakvih plemena, Mongola, Huna, Ostrogota, Langobarda, Avara, Tatara, Čerkeza, Turaka možda, bila je to trigonometrija brutalnosti i nasilja koja mi se rasklapala pred očima prolazeći takozvanim *XVII. distriktom* budimpeštanskim, *Jozefstadtom*, i ništa mi, po pitanju takvih impresija, nisu značile račvaste velegradske ulice, ni ulica Váci, ukrštene tračnice tramvaja, nepregledni dopadljivi nizovi *fin de sieclea,* markantna pročelja hotela s nagovještajima kristalnih lustera pod kojima se slijeva svjetlost ugode i blagostanja, svjetlost samodopadnoga buržoaskog egoizma koji ne haje za drugo osim za sama sebe, za potrebe vlastitoga soja i vlastite klase.

Da, dolazila sam ondje više puta, često putujući vlakom iz Zagreba, Budimpešta mi je nešto značila, no ne nešto vidljivo i dohvatljivo, ne povijesnu vezu naslijeđenu od predaka u kojoj su se ukrštali i račvali imponiranje i animozitet, sujeta malenoga naroda primoranoga na trpljenje i samosažaljenje, na čeznutljivo i romantično pravo na borbu za vlastiti identitet… Ili je u meni i bez svjesnoga znanja o tomu podmukao radioglas nekoga za koga nisam uistinu mogla znati niti tko je, niti što je, izuzev da se nalazi negdje dolje, na podzemnoj geološkoj karti mojega rodoslovlja, sugerirajući mi kako trebam odlaziti ondje ne bih li pronašla nešto što je moje vlastito, nešto što mi pripada?

Možda se tu radi o nečemu tvorbenom i mesnatom, o nečemu bazično operativnom, i za mene osobno višekratno značajnim, nečemu kao što je jezik? No, dakako da svoj, doslovni jezik, onaj iz kojega oblikujem svoje figure nisam odlazila tražiti ondje, u gradu Bele IV., ali simbolički, figurativni, onaj jezik tvorbeni koji gradi stil i misao, koji traga za vlastitim izborom po srodnosti, tu je – sa mnom i s ovim gradom, i po nekoliko točaka, na nekoliko slijepih pjega, u nekoliko stvaralački slijepih ulica bilo vruće, vrlo vruće… Tu se nalazilo nešto što je uz mene prianjalo tako reći organski, što je, na jedan način, i prije negoli su se prsti mojih ruku ispružili nedvojbeno na onu stranu koja mi je sudbinski, već po rođenju, pripadala, već *računalo* na mene, na moju tihu, ali postojanu privrženost, na razumijevanje, i ne, nije tu bilo ničeg rustikalnog, rudimentarnog niti folklorističkog, nije to bila violinska rasplesanost etnologije, iako sam više od glazbe voljela rapsodije mađarskih krajolika, ondje sam, u tim vizualnim špalirima, vidjela duboke zamućenosti modernizma, bile su to boje – ukoliko se uopće mogu nazvati bojama – siva, zagasitožuta i crna, najviše razlivenoga crnog tuša po papiru koji je prikazivao katkad nejasne, lijepe oblike, sitno zvjezdasto trunje nalik na počupano, prožvakano pa ispljunuto cvijeće, katkad leđa i potiljak svećenika u dugoj mantiji, naočalasti obris lika introvertnoga gimnazijalca…

Bila je to, dakle, metafizika, ondje se moja metafizika sljubljivala s metafizikom onih koji su, tek nekoliko dekada prije mene, nastanjivali ove prostore, koji su, zapravo, živjeli ondje trpeći ne samo povijesnost, bremenitost vlastita vremena, već život kao takav, živjeli istodobno radujući se svemu što će doći, pa makar to bila konačnost sama, nestanak, iščeznuće.

Njima, dakle, trebam posvetiti ovaj zapis o Budimpešti, jer nijedna moja misao, nijedna slika grada koju prizovem pred oči, nijedan stereotip (izlog *Sex shopa* u podzemnome hodniku metrostanice, kičasto, mađarski ružno žensko donje rublje žarkocrvene boje, od lažne, krivotvorene čipke) nije sposobna uistinu zaživjeti kako treba, bez primisli na njih – na nekolicinu nekadašnjih stanovnika toga grada – koji, poput duhova, poput aveti pušu tim slikama u leđa, ne dopuštajući im da budu samostalne, odriješene njihove prisutnosti, biljega i značaja koje im je pripisivalo njihovo stvaralačko oko.

Ja, dakle, ustanovljavam, nimalo ne žaleći zbog toga, dapače, uzimajući tu spoznaju kao dio svojeg intimnog ponosa, kako nisam sposobna misliti na taj grad, duhovno prebivati na njegovim ulicama, bez da ujedno ne mislim i ne promatram taj prostor, kroz njih koji za mene predstavljaju samo uži, matični dio jednoga sliva u kojega se ulijeva toliko toga što pripada širemu tijeku stvari, a što prekoračuje prostore same Budimpešte pa i Mađarske, što donekle nije samo rijeka Dunav, nego je i Vltava, Soča, Sava…

No, što je uistinu ondje, što je zbiljski i stvarno, opipljivo poput kamena od kojega su podignuta zdanja državne palače, zgrade opere, one kojom je svojevremeno rukovodio Gustav Mahler, što je zbiljska, ljudska stvarnost koja me donekle podsjeća na onu moju, naslijeđenu, preuzetu rođenjem? To je, zapravo, nešto sasvim antipoetično, to je potuljena i poslušna siva ljudska masa, masa koja ne samo da se ne usuđuje podizati svoj glas protiv vlasti koja ne radi za njihov račun, već masa koja zloćudnoj vlasti apologetski služi, koja je zdušnom predanosti policijskih ministranata podržava, čineći sve što ova od nje zahtijeva – i ono neljudsko, i mračnije, i nečasnije od toga.

Istina je, mnogi nisu imali izbora, mnogi su bili ucijenjeni životom. O tome se može saznati danas, detaljno i pojedinačno, kada su otvoreni policijski dosjei – uhode, špijuni, doušnici, žbiri svih fela, dojučerašnji plemići i grofovi, ne samo razbaštinjeni nego uništeni, opovrgnute ljudskosti i prava na bivstvo, o čemu – o sudbini vlastita oca, piše Peter Esterhazy… O tome se ne može šutjeti kada se misli na Budimpeštu, o staljinističko-komunističkoj nemani koja je zagospodarila nakon sloma fašizma, nakon mašinerije smrti i pogroma nekoliko milijuna europskih – time i mađarskih Židova.

Stoga – da, nemoguće je romantizirati Budimpeštu, nemoguće ju je svesti na dva-tri kadra filmske, fotografske kamere, kičasto je i nepravedno zamišljati njezine vedute na razglednicama kada to nije ona, kada je to samo njezin dopadljivi odraz na vodi, kada je njezino pravo lice uistinu njezino naličje, oslikano u zamračenim prostorijama državne policije, ondje gdje se vrše ispitivanja, prebijanja na mrtvo ime, gdje nasilje države nad pojedincem poprima svoje konkretno opredmećenje u vidu cijevi, drvene motke koja se gura u ljudski rektum… To je također, odnekud mi sijeva misao, moja Budimpešta, i ja potajice škrgućem zubima, stežem vilicu ne bih li samu sebe zaustavila u nakani da izustim nešto neprilično, nešto suviše osobno – neukusno dakle, jer to već i izdaleka zaudara na krv, mokraću i znoj, na ljudski izmet.

No, diktatori, fašisti svih fela to vole, to je njihov intimni fetiš, to poderano, uništeno ljudstvo, crijeva koja se vuku po podu, muhe koje oblijeću leševe na hrpama kostiju i kože koja prekriva ljudske skelete odbačene poput polomljenih, defektnih vješalica za kapute.

No, no, tu se zaustavimo, romantizirajmo, makar prinudno, našu stvarnost, dajmo si oduška u izmaštanim slikama, mislimo, pobogu, na nešto drugo, nešto operativnije, unosnije, na nešto što se odnosi na život kao takav, ne na tvornice smrti. I ukoliko to podrazumijeva kakvu prisegu na priglupost, izrecimo je uz patetične zvuke nacionalnih himni, sa suzom u oku, odrecimo se jednom zasvagda, vlastite sposobnosti mišljenja, mogućnosti njezine uporabe, predajmo to radije u ruke drugima, onima koji su za takve rabote ovlašteni, a ukoliko takvi još ne postoje, izmislimo ih, pronađimo nekoga tko je voljan za pristojan novac odraditi tu ulogu, a mi se vratimo našoj svakodnevnici, vratimo se Budimpešti, kuhanom, neobično sočnome telećem jeziku o čijemu bi se okusu moglo još dugo raspravljati, vratimo se tokajcu, nekoj ušećerenoj, lakoumnoj ophodnji Dunavom na turističkome brodu.

Krešimir Jelić[21]

Iz torbe sjećanja

UNUK

Početak svibnja, a tako hladno… kiša u Sisku… i to ona da ne znaš bi li ili ne nosio kišobran… cijeli sam dan u kući i bole me leđa…

… šezdesetih… sedamdesetih kao klinac išao sam u tada eksperimentalnu osnovnu školu u Sisku na Viktorovcu znakovitoga naziva ,,Bratstvo – jedinstvo''… u smjenama su zajedno išli peti i sedmi, a šesti i osmi razredi…

… i tada je ponekad padala kiša kada je završavala nastava… mi djeca izlazili smo iz škole na kišu, a ja sam čeznutljivo i ljubomorno gledao djecu po koju su roditelji dolazili autom da ne pokisnu do kuće… po moju je učiteljicu i bez obzira na kišu dolazio suprug, tada direktor ERCA u Željezari, kasnije predsjednik SO Sisak, u crvenom Opel Rekordu… to je bio najbolji auto koji je dolazio pred školu… po nekoliko mojih prijatelja iz razreda koji su živjeli u Gundulićevoj ulici, onoj dugačkoj zgradi Željezare, dolazio je otac jednoga dječaka u sivoj Škodi, njih četvoricu iz iste zgrade potrpao bi u auto i odvezao doma… mi ostali smo se razbježali ili čekali da kiša malo prestane…

… moji roditelji nisu imali auto i kada je padala kiša nisu mogli dolaziti po mene… otac je radio u smjenama, mater je 'tukla' prekovremene… no baka, tada još žilava i kršna starica uspravnoga hoda, koja je ipak imala najviše vremena, znala je doći preda me i donijeti mi kišobran… nije mi to bilo pravo… stidio sam se… nismo imali auto, a pred nijedno drugo dijete nije dolazila baka! … uzimao sam kišobran i onda znao hodati puno ispred ili iza bake da slučajno netko (a nikoga nema na cesti, jer je kiša) ne bi doveo u vezu mene-dječaka i neku baku koja dolazi pred unuka…

… otac i baka uvijek su bili u onom odnosu zet-punica… kako se najbolje 'štiha' bašča, gdje je bolje zasaditi paradajz, a gdje salatu… mater je bila između 'dvije vatre' i morala je balansirati između bake-svoje mame i muža… brat je stalno nešto pilio, rezao, radio klupe za vrt (tada nije bili YSKA ili Ikee)… moje je bilo da za nedjelju donesem 10 boca Radenske iz obližnjega dućana… danas zatvoreni prostor kraj ,,Alana''… eventualno 1 litru Coca-Cole u staklenoj flaši ako sam u tjednu dobio koju peticu… u dvorištu uvijek neki poznanici, prijatelji, susjedi…. a ja sam svaku priliku koristio i gibao iz kuće s loptom…

… nedjeljom je za ručak bila pileća juha, pohana piletina s krumpirom, zelena salata i poslije neke kiflice, štrudl ili što već…

… jedino nisam volio kad je baka klala pijevce… meni su oni bili super… no i juhica je bila odlična…

… odavno više nema ni bake, ni oca ni mame… u kući i dvorištu su neki drugi ljudi… i ne znam što bih danas dao da baka sada dođe preda me, pred moju školu na Viktorovcu… kada pada kiša ovako kao danas… čvrsto bih je uhvatio za ruke i ne bih je ispuštao sve do kuće… i ne bih je se stidio… sigurno…

… ne znam kako roditelji danas dolaze pred svoju djecu kada pada kiša… vjerojatno koriste mobitele, a auti su sada neki monovolumeni, džipovi i slično…

… i ne znam kako ću ja jedan dan ići pred svojeg unuka kada pada kiša ili već… no, znam sigurno da ću ga čvrsto zagrliti i neću mu dati da se odvaja od mene…

21 **Krešimir Jelić** rođen je 1958. u Zagrebu. Osim najranijega djetinjstva, cijeli život živi u Sisku gdje je završio osnovnu školu i srednjoškolsko gimnazijsko obrazovanje te Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Pisati je počeo s 11 godina u Osnovnoj škole Viktorovac Sisak pod pratnjom nastavnice Mire Baste, i to najviše kratke humoristične crtice objavljivane u tadašnjim dječjim *Malim novinama*, *Modroj lasti*, *Galebu* te u školskoj godišnjoj publikaciji *Život i rad*. Ponovno je počeo pisati kratke priče na društvenim mrežama u proljeće 2018., najviše s osvrtom na djetinjstvo, obitelj i društvene događaje te ljubav prema svojemu gradu. Radi u Hrvatskom zavodu za mirovinsko osiguranje u Sisku.
Oženjen je i otac dvoje odrasle djece.

TORBA

Godinu dana prije nego ću krenuti u osnovnu školu, dida je sjeo na vlak, otišao u Zagreb i kupio mi školsku torbu. Bio sam oduševljen… torba je bila tamnocrvene boje, od svinjske kože, imala je dva pretinca, jedan veći, drugi manji, naprijed pregradu s 'ciferšlusom'… ručka… školske torbe tada su se nosile u ruci i nije bilo remena na leđa…

… torba mi je služila i za sanjkanje u Šumici nakon škole, ručka je bilo kormilo… mi dečki često smo se i tukli torbama, osobito ako je bila teža od knjiga i bilježnica, bila je štit i buzdovan… nikada me nije iznevjerila…

… na putu do škole između dvije glavne ulice bio je puteljak koji je vodio kroz Šumicu i jedno proljeće u starome hrastu na puteljku stršljeni su napravili gnijezdo… preko školskog razglasa upozoravali su učenike da ne idu tom stazom, ali vraga… pa upozorenja i zabrane jesu zato da se krše… nekoliko sam puta namjerno išao stazom pored staroga hrasta stavljajući torbu na rame da se valjda obranim ako uslijedi napad… ali nasreću, nikad nisam bježao pred stršljenima…

… kasnije sam dobio i pernicu u kojoj je bila obična olovka, gumica, tehnička olovka, a imao sam i Pelikan nalivpero za školske zadaćnice…

… kada je Jugoplastika 1972. igrala u finalu kupa prvaka u košarci, flomasterom sam po torbi napisao Skansi, Šolman, Prug, Rato Tvrdić, Mihajlo Manović…

… u prostoriji bez struje, koja vodi prema tavanu moje obiteljske kuće, u starome zelenom sanduku jedan sam dan našao svoju školsku torbu… prvu i jedinu… izblijedjela je, ishabana i potrošena… na dnu torbe dvije rupe… konci su popustili… miris ustajalosti i prošlosti grizao mi je osjetila… u torbi uredno složena stara pisma i razglednice… najviše pisama je od jednoga prijatelja iz djetinjstva s kojim sam se družio na moru… zvao se Davor Stilinović i živio na Ilidži u Sarajevu… ja sam završavao osnovnu, a on je bio par godina stariji… redovito smo se dopisivali preko godine, a kako je on bio zaluđen motorima, uvijek je govorio da će kupiti 'makinu', doći po mene u Sisak i onda ćemo na more… ne znam je li ikad kupio motor… ali na more s motorom nikada nismo otišli…

… nisam znao što učiniti sa svojom školskom torbom koju nitko ne treba, s pismima i razglednicama koja su odavno pročitane… ipak… vratio sam pisma u torbu, torbu ponovno stavio u zeleni sanduk i vratio poklopac… ako nikome nije smetalo 45 godina… neka stoji i narednih 45… poslije mene neka s mojom školskom torbom od svinjske kože rade što hoće…

… samo da ja to ne vidim…

M.

Kao 12-godišnja djevojčica M. je jednoga dana došla kući iz škole prije vremena i počela dozivati mamu. Kako se mama nije odazivala, počela ju je tražiti po cijeloj nenabačenoj katnici obiteljske kuće u sisačkome predgrađu… našla ju je na tavanu… bez znakova života…

Njezin otac ubrzo se oženio za maminu kolegicu i nakon nekoliko godina M. je dobila i sestru-polusestru. Život je išao dalje…

Moji roditelji su bili dobri prijatelji s tom obitelji i nekoliko smo godina ljetovali zajedno u našoj vikendici u tada malome srednjodalmatinskom mjestu.

M. je bila prekrasna cura plavih očiju, tiha, samozatajna, šutljiva, nikada nije imala dečka, prijateljice, prijatelja, nikada se nije s nekim posebno družila, nije se nečim posebno bavila i već je polaskom u srednju školu otišla iz Siska.

Jedno ljeto na moru, na terasi jednoga hotela, pred kraj kolovoza plesali smo na The Beatlese i njihov *Let It Be*… M. je bila starija od mene te iako sam dobro vodio čagu, nisam baš znao voditi razgovor s M… ono malo što smo pričali, stekao sam dojam da nikada nije oprostila ocu što se brzo nakon njezine mame oženio drugom… ni meni se njezin otac nije previše sviđao, jer je užasno psovao, a i bio je onaj tip čovjeka 'najpametniji na svijetu'… ni maćeha M. mi se nije sviđala, jer sam osjetio da više 'naginje' svojemu djetetu… nije se čak znala ni dobro pretvarati…

Nakon puno godina M. se vratila u Sisak, brzo udala i ima svoje dijete… Iako je stanovala blizu oca i maćehe, okrenula je glavu od oca, nije ga čak htjela ni pozdravljati, djetetu je branila da ih viđa… otac je umro, a M. mu nije htjela doći ni na sprovod…

Nekoliko sam puta vidio M. u gradu… iako sam je svaki put htio pozdraviti, kada je osjetila pogled, okrenula je glavu izbjegavajući svaki kontakt…

Ne osuđujem je, ne zamjeram joj, jer zapravo… ne mogu ni zamisliti što se odigralo u glavici dvanaestogodišnje curice toga dana kada je vidjela mamu na tavanu… ne mogu ni zamisliti što je razmišljala i proživljavala kada joj se otac oženio

niti o čemu je sve razmišljala sve te godine… kako se osjećala po noći kada je bilo hladno i tko je bio uz nju kada je imala ospice… u jednome trenutku kada sam čuo da ne komunicira s ocem bilo mi je žao čovjeka koji je umirao… no, tko smo mi da zavirujemo iza nečijih zidova i zavjesa ili sudimo o nekome kada zapravo ne znamo što se događa, a pogotovo što je u nečijoj glavi… valjda svi dobijemo toliko tereta koliko ga možemo nositi… ni više ni manje…

Neki sam dan vidio M. u Vrbini… sijeda je… polako hoda i ne čini mi se osobito… okrenuo sam glavu prije nego će ona okrenuti svoju… Let It Be… kao i one ljetne večeri na terasi…

ŽENA

Uvijek me oduševljavalo kad u filmovima, serijama, sapunicama roditelji, obično mame kad ispraćaju djecu nekoliko puta kažu „volim te" ili partneri jedan drugome… stisak, zagrljaj, nešto blisko… no, mislim da iza takvih riječi treba stajati i pravi sadržaj, a ne samo pusto lupetanje.

U putničkom vlaku koji je iz Siska kretao nedjeljom oko 20:30 sati za Zagreb bilo je najviše studentarije… nosili smo opranu robu, gaće, čarape, majice, možda knjigu koju smo trebali prelistati preko subote i nedjelje.

Nju sam primijetio, jer je obično dolazila s mamom i cekerima punima klope, sira i vrhnja, makovnjače, raznih kolača, nedjeljnog ručka i ostalih delicija što mi je sve bilo zgodno… mamu sam joj znao još iz osnovne škole pa sam im onako pristojno prišao i pozdravio svoju staru učiteljicu… i tako i nju upoznao… u vlaku smo mi dečki obično do Zagreba kartali belu, ja sam možda nekad i vikao, ljutio se i psovao, a ona je sve to gledala ispod oka… kada smo stigli u Zagreb, meni je još bilo rano ići spavati pa sam joj znao predložiti da sve te njezine cekere s hranom prvo odnesemo njoj doma, a onda se malo šetamo… i zapravo smo šetali gotovo čitavu noć po Gornjem gradu, po Jurjevskoj, Markovu trgu, Mesničkoj… pričali smo, smijali se, držali za ruke čudeći se rijetkim prolaznicima… ujutro je ona išla raditi u školu na Selskoj, a ja sam imao dva sata ruskog u 8 sati u Ćirilometodskoj…

… osamdesete nisu bile naše vrijeme… Prljavo Kazalište izdalo je *Crno-bijeli svijet*, Dinamo je nakon 17 godina bio prvak bivše države, u glazbi je harala Azra, u Jazavcu Fadil Hadžić.. razišli smo se…

… no, devedesetih jedne subote u prolazu bivše Grame kada nisam našao nikoga na kavi, ponovno smo se sreli… ono što je tinjalo godinama, pretvorilo se u strast pa u ljubav pa u brak, dijete, život i potrajalo je…

Zavolio sam je, jer me nikada nije gnjavila, pitala što, kako, zašto… ajde ovo…moraš ono… nije tupila, nepotrebno brbljala, uz nju sam slobodno disao, volio naša ljeta i zime… jutarnje kave na terasi, medicu prije ručka, onda ribe na gradele pa Dingać ili Tomislav ili Krušovice… kavica popodne…. kada sam znao doteturati do kuće i jedva naći gelender ili pogoditi bravu, nikada mi nije zamjerila ili prigovarala zbog toga… dobila me na nježnost, blagi pogled i silnu toleranciju…

… i nije mi teško staviti veš u mašinu, oprati ga, izvjesiti na štrik ili ga poslije peglati… obrisati prašinu, složiti robu, oprati suđe ili počistiti kutove kuhinje do koje ona ne može dosegnuti… samo da imamo više vremena za sebe… da sjedimo i pričamo… ja o prošlosti i djetinjstvu… ona o budućnosti… kao presložiti spavaću sobu, razmjestiti dnevni boravak… otići u toplice…

Volim kada ležimo svaki u svojemu kutu sobe, slušamo glazbu i čitamo svatko svoju knjigu… baš je volim… i što sam stariji, volim je sve više…

.. i kada mi dođe zadnja 'vura', kada me grobari na Viktorovcu lupe lopatom po guzici, samo ću joj na trenutak namignuti i znat će da idem gore na Nebo iza zvijezde naći neku lijepu terasu s pogledom na otvoreno more gdje ću je pričekati …pa ćemo ponovno sjediti svatko na svojoj strani stola i slušati glazbu.

Ona svojega Mozarta, ja svoj Led Zeppelin… a kada nam to dosadi, onda Bacha…

…on je ionako Svemir…

PRVI POLJUBAC

Kažu da se ne može zaboraviti prva ljubav… prvi poljubac (znate ono: „prva ljubav zaborava nema"… ili… „sjećam se prvog poljupca")… ne znam…

Na prošli Badnjak stajao sam na semaforu kod Ivančice u ulici svojega djetinjstva prema Željezari. Išao sam na groblje zapaliti svijeću svojim roditeljima… da i njima bude svjetlo i toplo za Božić… oni su obitelj koja više nisu sa mnom…

Prolazeći između svoje nekadašnje osnovne škole i igrališta nekadašnje Kemijske škole (s druge strane bio je faks Metalurgije), igralište na kojemu se nekad igrao i nogomet i rukomet na nekakvoj crvenoj prašini je sada betonirano, ograđeno. Grad je ovdje napravio i igralište za košarku… ne znam koja je sada srednja škola ovdje… mislim medicinari… nisam siguran… u sjećanja su mi navrle sedamdesete… vrijeme mojega djetinjstva … viši razredi osnovne škole…

Bio sam dječarac koji je obožavao košarku… Jugoplastiku …Damira Šolmana, purgera u Splitu koji je već tada nosio Ray-Ban, divio se bravurama Ljubodraga Simonovića iz CZ, volio Johana Cruijffa koji je i danas za mene najbolji nogometaš svih vremena, navijao za njegov Ajax… živio u svijetu Ivana Kušana i njegovih *Uzbuna na Zelenom vrhu*, *Koko i duhovi*, gutao Branka Čopića i njegove *Orlovi rano lete*, Marka Twaina i njegova Toma Sawyera i Hucklberryja Finna… a najviše volio Ferenca Molnara i *Junake Pavlove ulice*… hormoni i mutiranje čekali su još svoje…

… no curice u razredu tada su već bile ozbiljnije, razvijenije, odgovornije, popunjavale se tamo gdje treba… i dok smo se mi dečki tukli pod odmorima, one su se grupirale, stajale prekriženih ruku, gledale 'osmaše'… one kojima su već dobrano krenuli 'pasjaci' ispod nosa ili na rubovima brade, koji su već pušili u WC-u ili vozili kojekakve mopede…

… mala sitna crnka s dvije kovrče zavezane gumicom sa svake strane crne kose, šiškama i prekrasnih smeđih očiju sjedila je u redu do zida u četvrtoj klupi između prolaza…

… počeo sam je primjećivati kada je gotovo svaki sat tražila na toalet… uočio sam da na satu fizičkog odgoja (kako se tada zvao Tjelesni) sve više curica stoji sa strane, ne vježba u onim svojim smiješnim crnim trikoima s kratkim rukavima, mudro razgovaraju, dok smo mi dečki skakali preko kozlića ili se verali po švedskim ljestvama…

U kasno proljeće te godine na igralištu preko ceste igrali smo nogomet protiv susjednog razreda… došao sam s novim ženskim biciklom Dijamant (koji si je otac kupio za posao) … ona je stajala uz rub igrališta… kako su nam se pogledi nekoliko puta susretali taj dan… došla me valjda gledati… imala je svijetlu haljinicu i dokoljenice… zabio sam gol, ona se veselila i mahnula mi…

… prišao sam joj poslije utakmice i pozvao u šetnju Šumicom na Viktorovcu… bio sam ljut na sebe zašto sam došao s biciklom koji mi je sada smetao, jer sam ga morao gurati jednom rukom, a drugom držao svoju crnku… veselo je cvrkutala i nešto pričala dok sam je vodio stazicama po brežuljcima Šumice u čvrstoj nakani da je poljubim… u usta… onako filmski…

… i znao sam gdje to izvesti: na onome brežuljku iznad već tada zapuštenoga Izvora u središtu Šumice… tada je još na čistini ispred bio okrugli kameni stol s nekoliko kamenih sjedalica… znao sam da ne smijem žuriti, da moram biti nježan i dobar… razmišljao sam o nogama, rukama, kamo s njima?… kako s nosovima… ona je imala prćasti nosić, a moj je nos već tada pokazivao ambicije prema bravuri od nosa… mislio sam: moj nos na sjeveroistok, njezin na sjeverozapad.

…u traženju stazice prema uzvisini iznad Izvora i ona je zašutjela… kada smo došli do mjesta koje sam unaprijed zamislio, odložio sam bicikl, uhvatio je za drugu ruku, privukao k sebi… i poljubio… nije bilo kratko… bilo je nježno i toplo, s okusom marmelade… na trenutak sam otvorio jedno oko da vidim njezinu reakciju… žmirila je… znači dobro je… nakon toga poljubili smo se još jednom… kraće, ali opet 'filmski' uh…

Bez obzira što se dan u kasno proljeće produžio, u Šumici po puteljcima još nije bilo rasvjete i krenuli smo kući… rastali smo se na igralištu…

…čim sam došao kući, odložio sam bicikl u šupu i otišao u svoju sobu… ocu je bilo čudno kako ne gledam *Bonanzu* na televiziji, a znao je koliko volim vesterne…

… no, te večeri ništa nisam mogao raditi niti gledati ikoga… te mi je večeri srce lupalo kao ludo…

… te večeri kasnoga proljeća nisam više bio dječarac… postao sam dečko…

Stanka Gjurić

Tri eseja

GLASOVI

Sutra ću pisati o u trezoru pohranjenim glasovima, glasovima mojih roditelja, danas još ne mogu otvoriti ta vrata, jer glas je više od fizionomije, mnogo više od osobe na fotografiji i čini mi se kako daleko više pogađa samu srž u dopiranju do onoga kome je namijenjen ili upravo stoga što je namijenjen upravo njemu koji je na sebe spontano preuzeo 'teret' njegova čuvanja. Ne usudim se još prepustiti tome djeliću, na taj način zapisane prošlosti, čuti njihov davni govor, pustiti u sebe šapat, nježnost, osmijeh svoje majke i svojeg oca, dok se s njihovim slikama susrećem s relativnom lakoćom, smatrajući kako ne mogu narušiti moje sadašnje stanje, stanje stanovite opuštenosti u sjedinjenosti s neumitnim, kako mu ne mogu oduzeti ništa esencijalno. Glas bi već mogao imati tu moć, jer gotovo surovo otjelovljuje prošlo vrijeme u sadašnjosti, proždirući je vlastitom uvjerljivošću stvarnosti. Slika to čini kroz drukčiji impuls, drugačije snažan, zadirući u manje fatalan spektar njezina značenja, dojmljivosti i poruka. Glas ne samo da razgolićuje osobnost, već otkriva njegovu istinu koja pripada svevremenskome, premda je nastao u času koji se u 'sada' uklapa tek tonom. Taj zapis, premda dopire iz određenog razdoblja, postaje nešto izvanvremensko, jer nas svojom izražajnošću na stanoviti način silovito otrježnjuje, budući da takvi snimci uglavnom potječu s kaseta na tadašnjim telefonskim tajnicama.

Mi smo ti koji u ruci držimo žezlo i odlučujemo o trenutku koji bi nas, nakon što izgubimo ljude koje volimo, u kontekstu navedenoga, mogao nepotrebno obilježiti i stoga slušanje vašega glasa odlažem za neko sutra koje možda nikada neće doći. Sada kad je već kasno pitam se je li takvo pohranjivanje uopće bilo potrebno, jer vaši su glasovi poput ptica zatočenih u kavezima u kojima ne mogu pjevati. Trebalo ih je istoga trenutka obrisati u čemu čovjeka sprječava sentiment. Uostalom, tko bi mogao zamisliti da će se jednoga dana naći pred takvim zidom, zapravo u budućnosti u kojoj se vaši glasovi više ne miješaju s našima, već žive svoje živote zatvoreni u sićušnim zatvorima-kasetama, prepušteni neobičnome zaboravu, zaboravu koji to i nije, jer za njih ipak postoji plan, premda zacijelo nikad ostvariv.

Goli je glas, smatram, osim što s nama komunicira na osobnijoj razini, jer naša je koncentracija isključivo na tonalitetu, emociji i značenju izrečenoga, čak više i od pokretne slike kod koje čovjeku, preusmjeravajući ga na vizualno, pozornost preuzima fotografija, dok nam kod tonskoga zapisa ništa drugo ne odvlači pažnju, posve smo usredotočeni na izgovoreno, i to je ustvari ono što duboko uznemiruje. U glasu, kao takvome, doista postoji nešto od istinske besmrtnosti.

'NIŠTA' JE DOVOLJNO

Njegujem privid da još si ovdje, priča o tebi zabluda je ili laž, a moj um, pogodujući tome umišljaju, čini da te konstantno susrećem. Katkad te prepoznajem u pogurenome, naglo ostarjelome mladcu koji se, onemoćao, oslanja o štap, a katkad u snažnom, uspravnome gospodinu u crnome šeširu, koji – udubljen u svoje misli – prolazi našom ulicom. Dnevni se prasak kolotečine opetovano valja, nadmašujući svoj smisao novom, surovom prazninom. 'Svakodnevno', u kojem rutina uzima svoj najjači zamah, na svojemu je najperspektivnijem vrhuncu upravo ujutro, naginjanjem smjeru do zamišljene crte od koje bi i ti mogao krenuti. Malu diktafon kuburu pažljivo spuštam u svoj baršunasti džep od raznobojnih krilca krpica da se kojim slučajem ne otkoči, dok šećem u unaprijed izgubljenoj potrazi za pravim tobom, koja, unatoč tome, posvema zadovoljava moje kriterije, jer meni je dovoljna mašta i moguće. Kada ga nitko ne gleda, ta osobita vrsta životinje – čovjek, uglavnom se ponaša posve suprotno od onoga što tvrdi da čini u svoja četiri zida, uvjeren kako ono što doista čini nije u skladu s onim kako bi ga njegovi bližnji trebali doživljavati. No, svatko bi trebao živjeti po svojem ukusu i kako njemu odgovara, ne stidjeti se svojeg odabira. Svi smo mi zapravo djeca iste majke, štoviše, koračamo istim putem do samoga kraja, koliko se god on razlikovao od puta drugih. Suština krvnika i žrtve u osnovi je jednaka. Živa je tvar u njima od istovjetne sagorivosti, samo su sudbina i karakter ono što ih razdvaja.

Jutros su golubovi na travnjaku pred mojom kućom vidjevši mojega psa u strahu odletjeli; nisu znali da je bezopasan i da se na njih ne obazire. No, jednom naučeno nisu zaboravili i, za razliku od nas, ljudske vrste, instinktivno se sklanjaju od moguće opasnosti.

Zagledanoj u maldivsku plažu, tapetom utisnutu na prostrani zid moje sobe, koju zacijelo nikada neću vidjeti uživo, čini mi se da sam joj preblizu. Iz date perspektive na mene ne pada zamišljeni tračak svjetlosti koji bi inače mogao, dok tamnoplava crta daleko na obzoru izgleda kao tek stuba k nebu. Tek mi je sada jasno: ta je fototapeta idealna za prostore poput hotelskih predvorja, jer – da bi se mogla uočiti cjelina – zahtijeva znatno veću odmaknutost. Dvadeset kvadrata za to ne pruža mogućnost. Međutim, jedan maleni dio u lijevome kutu te slike doima se kao stvarnost. Djelić u kojemu se vidi bjeličasti pijesak i tirkizno more. Samo komadić toga već je naznaka zbilje, koja trenutno na fotografiji, dovoljno oponaša da se može osjetiti; gotovo zagaziti u pijesak i to neobično prozirno plavetnilo. Samo je taj lijevi kut u koji ću povremeno pogledati dovoljan da otputujem na to opustjelo, pitomo mjesto na kojem od mene nitko ništa ne očekuje, na kojemu sama od sebe ne očekujem ništa, jer ništa je dovoljno.

Prisjećanje

Jesam li ikada bila sretna, a da sam to znala, u tome sasvim određenome trenutku? Možemo li zaista pojmiti vrijednost doživljenoga, a da to ne bude bez odmaka ili se ipak trebamo udaljiti kako bismo imali bolji vidik, da bismo, osvijestivši u sebi proživljeno, doprli do spoznaje?

Je li čovjek uopće u stanju imati pravi odnos prema vlastitom iskustvu u trenutku njegova stjecanja? Ponekad mi se čini kako smo samo s propisne vremenske distance u stanju vidjeti jasnije, uočiti ljepotu.

Nedostaje mi egipatska Aleksandrija, spavanje uz širom otvoren prozor u hotelu Steigenberger Cecil i Semiramis, tik uz more…

Nerijetko kada bih putovala, iz mnogih razloga, dušom bih ostajala kod kuće, ali ne i tada. Možda percepcija sreće ovisi o našoj perspektivi, a možda o nedostatku sposobnosti promptne potpune svjesnosti. Možda smo poput snimatelja koji sve promatra kroz uhvaćeni kadar da bi tek kasnije imao cjeloviti uvid u zbivanja. Jer kada se uočava kroz fotografski objektiv, nedovoljno se osjeća. Katkad naše oči i mozak djeluju poput kamere kojom se samo bilježi – pohranjivanjem slikovnih činjenica. Ljepota je u pravilu uvijek na dispoziciji, no kada je uhvaćena u određenome trenutku, ne može se mijenjati, osim kroz naše retroaktivne impresije, prisjećanje. Može se uzdići ili uniziti, premda oko kamere ne laže, ali kako niti ne osjeća već samo ispisuje, naknadno ostaje prepuštena višeslojnoj interpretaciji.

Adam Rajzl[22]

Priče

GOSTIONIČARKA ANKA MATANOVA

Nekoliko je dana prije spomendana svetoga Lovre Anku Matanovu pozvala tetka Rozalija.

,,Čuj, Anka, znam da se već duže vrime gledate ti i Marko Kolar. Kolarevi su jedna od najbogatijih familija u našem selu. Velika kuća, maksimum zemlje, od toga dva jutra šume, isto toliko livada, vinograd, veliki šljivik, salaš, dva para konja, više krava, čopor svinja, stado ovaca, kokoši, guske, patke… Momci iz njiove kuće uvik su gledali kog će oženit. Birali su cure s velikim mirazom i dukatima, Marko vodi i gostionicu ,,Jelen'' koja dobro radi. E, baš sam ti zato nešta tjela predložit. Posudit ću ti deset i osam mali dukata pa ih objesi ispod vrata. Tek tada ćeš vidit kako će te Marko gledat, a njegova mater Janja još više. Dukati će ti otvorit vrata Kolarove kuće.''

,,A, šta ću, kad saznaju da dukati nisu moji?''

,,Ne sekiraj se, doći će i djeca, a Marko, znam, šutit će da ga ne ogovaraju da te oženio samo zbog dukata i velikog miraza. Ako budeš imalo snalažljiva ko tvoja tetka, doći ćeš i ti sama do njih. Počni švercat ko i ja! Nikad nećeš bit bez novaca, a i dukata. U Kolarevoj kući izbori se da budeš gazdarica i bit će sve kako ti budeš tjela!''

Za svetog Lovru na prijepodnevnoj misi Anka je s majkom pred crkvom pokazala dukate. Blistali su na suncu. Bio je to dokaz svakoj znatiželjnoj ženi i baki da su pravi.

,,Odakle joj sad dukati, nije ih dosad nosila?'', pitale su se komšinice.

,,Dada joj prodo šumu i dobio dobre novce'', umiješala se Luca Kekina.

Tetka Rozalija bila je u pravu. Marko nije više oklijevao, a mater Janja mu je više puta spomenula Anku.

,,Čujem, Marko, da se ti i Anka često sastajete na sokaku. Nemam ništa protiv. Samo reci kad ćemo u prošnju.''

Ujesen su slavili zaruke, a sljedeće godine iza Uskrsa svirači sastava ,,Perkovčani'' odsvirali im svatovski marš. Pored Steve Šarčevića, vođe sastava, još su svirali basist Mika Birtić, Jozica s violinom i braća Gregurići.

Anka je kao nova snaha odmah preuzela sve poslove. Radila bi i u gostionici kada bi Marko odlazio na put u trnavačka brda gdje je posjećivao vincilira Stipu koji je godinama Kolarevima obrađivao vinograd i veliki šljivik. Redovno je dovozio graševinu ili rakiju. ,,Anka, odlučio sam renovirat gostionicu. Svake treće-četvrte godine moraš nešta prominit, ako želiš zadržat goste. Gotovine, znaš i sama, nemamo dovoljno. Prijatelj Ante Gorski nagovara me da dignem povoljni kredit u austrijskoj banci sa sjedištem u Gradišću. Moram ostavit polog, a primaju, recimo, velike dukate s likom cara Franza Josefa. Dukati stoje kod njih u podrumu u trezoru. Kad kredit otplatim, dobijem ih natrag. Ovako su mrtvi kapital, samo da ih godišnje nekolko puta pokažeš.

Prijatelj Ante godinama radi kao sudski tumač i prevoditelj s njemačkog na hrvatski i obratno. Dolaze mu naši gastarbajteri, ispunjava im kojekake obrasce za manji porez, a najčešće im radi na skupljanju papira za penziju. I dobro zarađuje. Mene bi odvezo tamo da sve sredimo. Naravno, uzeo bi svoj postotak'', objašnjavao je Ilija zaneseno. ,,Al', Marko, ima jedan problem.''

,,Koji?''

,,Dukati nisu moji.''

,,Kako?'', poskočio je iznenađen.

,,Jel' ti deda nije prodo šumu?''

,,Ma nije, ona raste i čeka. Posudila mi tetka Rozalija. Ni

22 **Adam Rajzl**, književnik i novinar, rođen 11. svibnja 1948. godine u Dragotinu. Piše priče, romane i pjesme za djecu i odrasle. Objavio je dosad zbirku pjesama *Odavde do obale* (1974.), zbirke priča za djecu *Topot bijesnih konja* (1983.), *Kad su trešnje dozrijevale* (1996.), *Izgubljeno zlato* (2001.), *Ljubav pod kišobranom* (pjesme i priče za djecu, 2007.), opsežan roman *Zvonik Eve Šimunove* (2008.), roman *Sjene na mjesečini* (2011.), zbirku priča za djecu *Vatrenjaci* (2014.), roman *Mornareva žena* (2016.), zbirku pjesama za djecu *Kad bi ljubav u kutiju mogla stati* (2018.), roman *Martin Tišljer* (2018.) te zbirku odabranih priča pod nazivom *Diljske priče* (2019). objavljenih u časopisima, novinama i samostalnim knjigama. Objavljivao je priče i pjesme u *Modroj lasti*, *Radosti*, *Smibu*, *Maslačku*, *Hrvatskom radiju*, *Književnoj reviji*, *Reviji Đakovačkih vezova*, *Đakovačkom glasniku*, *Đakovačkom listu*, *Đakovačkim novinama, Riječima* i drugdje. Uvršten je u antologiju slavonskih pisaca *Slava Panonije* Vladimira Rema i *Đakovačku čitanku*. Nagrađivan mnogobrojnim nagradama. Član Društva hrvatskih književnika, Hrvatskog društva književnika za djecu i mlade te Udruge FRIKK (film, radio, kazalište i književnost).

prva ni zadnja. Jel ti stvarno misliš da su svi dukati šta ih vidiš vlasništvo cura koje ih nose? To se, moj Marko, prenosi s koljena na koljeno, od bake unuci pa ona onda prepusti kćeri, i tako to ide. Dukate neće niko prodat, jedino ako nemaju drugog izbora.

Ne sekiraj se, zamolit ću tetku da nam posudi. Bili kod nje skriveni u mraku il' na čuvanju u austrijskoj banci, isti vrag, bit će na sigurnom i niko ih neće moć ukrast!''

Marko se smirio. Kredit uz pomoć prijatelja Ante mu je odobren. Za Božić obnovljena gostionica ,,Jelen'' bila ispunjena starim, ali i novim gostima koji su došli iz sela posavske ravnice i diljskih brda.

Kad Marka nije bilo u gostionici, radila bi njegova supruga Anka.

,,Ona sve drži. Snažna je, okretna i pričljiva. Da ju je Marko svićom tražio, ne bi je bolju našo. Imo je sreću. Ona sve nosi i stiže, a on je samo prati'', govorili su komšije.

,,Snalažljiva je ko i njena tetka Rozalija. Tetka je znala di vrag spava! Šverca, prodaje, preprodaje, rakiju, guske, jaja, a najdraža joj je preprodaja dukata, velikih i malih. Kad nekom zaškripi, kad nema drugog izlaza, onda dođu dukati na red za prodaju. Inače se prenose s koljena na koljeno. Rozalija to upravo čeka. Ponudi cijenu, uz poruku: ,,Prodaj za cinu koju nudim, il' se vratite! Tolko vride, više ne dam''. ,,A dobro je znala kad je kakva velika nevolja ili kriza stigla u nečiju bogatu kuću. To je čekala. Tad je ona na redu'', pričalo se u selu.

Na njihova ogovaranja nije se osvrtala. Smijala se kada su je prijavljivali za šverc zlatom. Čak je dvaput, često se spominjalo, uspjela prevariti miliciju. Prvi put su je sačekali pri povratku iz kupnje dukata. U ruci je nosila kanticu s mlijekom. Čim je izašla iz kuće i došla na stazu pred kućom, milicajci u civilu su je zaskočili.

,,Drugarice, Rozalija, opet švercate, dukati vam se vrte po glavi!'', rekao joj je inspektor u sivom odijelu.

,,Kakvi dukati, ja ih jedino vidim na misi ispod vrata kad se cure i snaše obuku na kirvaj. Čak i ne znam koji su pravi'', mirno im je odgovorila.

Temeljito su je pretresli, no ništa nisu našli. Kantica s mlijekom stajala je sa strane.

,,Oprostite, drugarice Rozalija, bila je kriva dojava. Mi moramo reagirati kad neko podnese prijavu'', ispričao se inspektor i udaljio s kolegama.

Rozalija se samo nasmiješila, uzela kanticu s mlijekom i krenula kući. U kući je mlijeko procijedila u teglu, a u cjediljci se pojavili dukati, osam velikih i sedam malih. Oprala ih je u vodi, obrisala vunom, osušila na suncu čije su zrake prolazile kroz prozor. Dukate je stavila u najlon vrećicu i skrila ih na mjesto gdje ih nitko, čak ni najmaštovitiji lopovi nisu mogli pronaći. Više su puta to pokušavali, prevrtali i izbacivali robu iz ormara, rezali čak jastuke i perine, pritom razbacivali perje, vadili slamarice i istresali slamu iz njih, ali nikada ništa nisu našli. Tajno mjesto znale su samo ona i njena mater Terezija. Držala ih je zakopane u najlon vrećici pokraj mlade šljive i prekrila zemljom. Znak raspoznavanja bio je kolac uz kojeg je mlada šljiva bila vezana.

I o Ankinoj snalažljivosti puno se govorilo. U njihovu gostionicu osim stalnih gostiju lovaca i krivolovaca koji su, zagrijani vinom često ponavljali priče o uspješnom lovu i krivolovu srndaća, veprova i jelena, dodajući još novo maštovitije i zagonetnije, navraćali su i brojni gastarbajteri i mijenjali marke, stizali brđani, stanovnici diljskih brda nudeći rakiju, drva, trupce hrastova lužnjaka, čistih i bez ogranaka za drvena ručno rađena stubišta bogatijih vlasnika, Talijanima za furnir, divljih trešanja, jasena ili oraha, konje lipicance, teškaše za kirijašenje, zemlju, šumu, rakijske kotlove, burad,… Prihvaćala je ponude samo ako bi im ta kupnja mogla donijeti zaradu.

Poput tetke Rozalije, i ona je najviše zarađivala preprodajom dukata. Nakon dojava i nju je više puta pretresala milicija. Rijetko su nešto pronašli. O jednom pretresu često se prepričavalo na kirvajima i čijalima.

Te godine u ljetno prijepodne pred gostionicom ,,Jelen'' stao je plavi milicijski fićo. Iz njega su u civilu izašla tri milicionara. Bili su prepoznatljivi po kožnim mantilima ispod kojih su uvijek nosili oružje,

,,Opet kod Anke gosti, stigli u pretres. Neko ju je prijavio zbog šverca, možda čak neko od konkurencije, ljubomornih švercera. Nije se iznenadila, jer joj je dan ranije jedan od seoskih doušnika šapnuo: ,,Čuvaj se, stići će ti ovi dana milicija u posjetu! Skloni sve što ne bi bilo dobro da ti nađu!''

Anki je sinula prava ideja. U svježe tijesto za gužvaru uvaljala je pet velikih i tri mala dukata. Jedna je štruca bila punjena orasima, a druga makom. Upravo je gužvara u pećnici bila ispečena kad su stigli inspektori.

,,Drugarice Anka, imamo nalog za pretres'', rekao je visoki milicionar s brčićima i pružio papir.

Uzela ga u ruke, pročitala i porugljivo dobacila: ,,Samo kopajte, rujte ko jazavčari! Neko vam je, znam, dojavio kako švercam dukate.''

,,Vidjet ćemo šta skrivaš, trebamo dva svjedoka.''

,,Naći ću ih u gostionici.''

Ubrzo se vratila u društvu File Tometinog i Franje Remenarovog. Ponovno su milionari sve pretresli: ormare, krevete stolove… Ništa nisu našli.

,,Oprostite na smetnji'', dodao je visoki milicionar Pero.

,,Dođite i drugu put, Anka vas čeka, al samo u gostionici kad naručite i sami platite piće!''

Čim su odmakli iza zavoja, zadovoljno je dobacila: ,,Badava su dolazili. Tebi Fila i Franja puno fala za trud i popijte si nešto na moj račun. ''Uzalud su joj inspektori

u početku detaljno pretresli i odjeću i obuću. Ništa nisu uspjeli naći, a dukati su im bili na dohvat ruke, u još toploj pećnici i mirisnom kolaču.

,,Anka je spretna i snalažljiva poput tetke'', hvalile su je komšije.

Treće godine nakon obnove gostionice, tri dana uoči blagdana svetog Lovre koji je bio i zaštitnik sela, Anka i Marko, u toplo predvečerje, sjedili su sami. U gostionici je radila crnokosa konobarica Gordana koja je stasom i osmijehom svake večeri privlačila brojne goste, mlade, ali i one nešto starije.

Mogli su slobodno razgovarati jer je svekrva Janja, kao i svakog dana, otišla na večernju misu. Anka je otišla u sobu i vratila se s platnenom vrećicom povezanom kožnom vrpcom i stavila na stol.

,,Prebroji!'' rekla je, smijući se. Marko je odvezao vrećicu i polako pregledavao što se u njoj nalazi. Mekim papirom, iznenadio se, bili su omotani veliki i mali dukati, sjajni i neoštećeni. Kao da ih nikada nije nosila neka djevojka ili snaša. ,,Čiji su?''

,,Naši'', vedro je odgovorila.

,,Kako?''

,,Ušparala. Dok si ti radio u gostionici, kupovala sam i preprodavala, a iz gostionice, da ne primijetiš, uzimala malo pomalo i metala na stranu. Uvik sam čekala pravu priliku kad je cijena dukata bila najniž.''

,,Znao sam izabrat pravu curu za ženu'', nasmijao se i poljubio je.

,,I ja sam znala kog ću uzet.''

Prešutjela je da su joj pri tome pomogli tetkini savjeti i dukati.

Sutradan su oboje otišli tetki Rozaliji i vratili joj posuđeno.

,,Znala sam da ćete vas dvoje dobro slagat!'', dodala je, smijući se.

,,Kredit ste brzo otplatili i vratili polog. Nekako mi je vrime brzo prošlo'', raspričala se.

,,Da, kredit smo vratili i Vaši su nam dukati dobro došli. Baš ste nas dobro pomogli.''

,,I drugi put.''

Marko i Anka prešutjeli su da Rozalijini dukati još leže u trezoru austrijske banke. Tamo su stajali još nekoliko godina.

***

Gostionice ,,Jelen'' više nema. Marko i Anka umrli su i sahranjeni na mjesnom groblju. Ulaz u gostionicu je zazidan, a na pročelju još se vidi svjetliji dio zida gdje je stajala ploča s velim natpisom imena gostionice i vlasnika.

U blizini je prije nekoliko godina otvoren novi, uvijek pun, *rock*-bar ,,King''. Ponekad se neki sijedi gosti sjete ,,Jelena'', Anke Matanove i Marka Kolara. Ali i njih je sve manje.

LOVCI

Pored zvonika u sredini sela, u sunčano jesensko toplo poslijepodne stajalo je i pričalo nekoliko komšija. Iznenada se sa sjevera začulo gakanje, a zatim se na plavetnome nebu pojavilo veliko jato divljih gusaka.

,,Mračinu vam, bit će jaka zima. Danima divlje guske sa sjevera odlaze na jug'', javio se Đuro Crveni.

U trenutku kada se pojavilo drugo jato iz gornjega kraja sela dotrčao je Pišta Madar.

,,Andra, spremi se, uzmi karabin i povedi pse! Eno, čopor divlji svinja vrši u mojemu kukuruzu. Požuri, sve će mi polomit! Zovi i Matu Grgina Mateka, on je mlađi od nas. Ako njemu izleti divljak, neće više vršariti!''

Ubrzo su s puškama i psima žurili prema Debeloj šumi u čijoj je blizini bila Madarova njiva.

Prošli su pored kuće Andrina rođaka i lovca Đuke Šumarevog.

,,Oćemo li zvat Đuku?'' zapitao je.

,,Ni on nas ne zove kad s Perkovčanima lovi u Debeloj šumi'', odvratio je Pišta Madar.

Kukuruz na Madaroj njivi bio je polomljen, klipovi napola pojedeni ili otkinuti. Psi se iznenada uznemirili i odletjeli među slomljene stabljike. Lovci se još nisu ni rasporedili. Pred Matu Grginog iskoči vepar velikih kljova. On koji je imao oštro oko i mirnu ruku samo je stigao podignuti pušku, naciljati i opaliti. Divljak je pao.

Svaka čast Mato!, čestitali su mu Iva, Pišta i Franjo Kovač.

Pišta je otišao po konje i kola. Do večeri u Madarovoj avliji vepar je bio oguljen. Meso su podijelili. Mato je veliki trofej pričvršćen na hrastovoj dasci objesio među druge ranije osvojene trofeje i rogovlje srndaća. O sigurnoj i mirnoj Matinoj ruci još se dugo pričalo, a Đuka Šumarev se sve više ljutio što ga nisi zvali.

,,Ja sam te Đuka tjeo zvat, al' se Madar nije složio'', opravdavao se Andra.

,,Da si bio uporniji, on bi me sigurno zvao. Isti su ko i on!'', dobacio je. Njegova ljutnja danima se nije smanjivala. Sve češće je u lov odlazio s lovcima susjednih sela. Čak se ispisao iz društva, odbijao doći na godišnju skupštinu i čobanac od divljači.

Priče o veprovima izgubile se dolaskom jake zime što je stigla krajem studenoga. Topli vjetar što je raznosio suhe

stabljike zamijenio je sjeverac, donio snijeg koji se sve više slagao. Do svetog Nikole ledenice se s krovova izdužile i metar duge, a nanosi snijega uzrasli visoko do ograda.

Nova jata gusaka i dalje odlazila na jug.

Snjegovi prekrili kanale, polja i neisječenu, zaostalu kukuruzovinu. Zečevi u šljivicima mladim šljivama gule koru. Kočijaši ne istjeruju konje iz staja. Ne odlaze po kukuruzovinu, ne izvoze stajski gnoj na njive, ne odlaze po drva za ogrjev. Iz dana u dan, na oblačnom nebu čuju se nova jata divljih gusaka. Sa sjevera sele na jug. Premorene i izgladnjele, katkad slijeću na pašnjak ili čistine pored šume. Traže zaboravljene, neubrane kukuruzne klipove. Lovci ih pokušavaju nadmudriti. Guske pak nadmudre njih. Čim im se približe, osjetivši opasnost, uzlijeću visoko i spuštaju se na drugim njivama, daleko na drugoj strani sela. Uzalud im slijede tragove u snijegu, provjeravaju otiske nogu ne bi li ih pronašli skrivene u stogovima kukuruzovine. I tada ih guske prevare. Iznenada uzlete i tako danima. Na kraju su se dosjetili. Upregnuli su konje u velike saonice, sjedili su ili čučali između drikova[23] pokušavajući im se približiti. Svrake, kao i uvijek javljale su ptičjemu jatu u šumi i šikarama nailazak nepoznatih gostiju. Stoga su i divlje guske bile oprezne. Jedino si im se na saonicama mogli približiti, podići dvocijevke i naciljati. Od mirne ruke, a više od udaljenosti, zavisilo je hoće li guske sve uspješno odletjeti.

Snijeg je tri dana zavijavao. Nitko se ni od lovaca pomicao. Kad je snijeg prestao, Pišta Madar je na poziv Mate Kirijaša, gazeći visok snijeg, krenuo na Plave njive. Mata je vidio gdje je sletjelo jato divljih guska, Madar je odijelo prekrio bijelom plahtom i, šuljajući se, pognut od šikare do šikare, pokušavao približiti se velikome jatu. Uzalud. Prethodnica je počela uznemireno gakati, guske su prhnule i ubrzo je cijelo jato naletjelo iznad njega. Dvocijevku je podigao i opalio. U snijeg su pale dvije guske. Ostale su odletjele. Jednu je poklonio Mati Kirijašu, a drugu donio kući. I on i Kirijaš kuhali su očišćene guske dan i noć. Meso im je i dalje tvrdo. ,,Ko zna Pišta, kolko su naše guske bile stare?'', pitao je Kirijaš. ,,To su, moj Mato, bake iz guščjeg jata'', nasmijao se. Martin Tišljer bio je malo bolje sreće. Nekim je poslom išao u Trnavačko brdo. Pri povratku, na njivi zvanoj Prilog gdje je imao posijanu pšenicu, u snijegu je ugledao dvije promrzle guske. Uhvatio ih i ponio kući. Odlučio je od njih pripremiti lovački paprikaš na mađarski način, uz puno paprike i crvenog luka. Julka je uz puno napora, a još više strpljenja, očistila perje. Martin je ipak bio dovoljno obazriv. ,,Divlja guska može biti starija i od tebe!'', upozorio ga lovac Mato Grgin.

Martin je stoga divlje guske stavio kuhati u dva lonca. U jednome je meso bilo kuhano za tri sata, omekšalo i ukusno. U drugome loncu meso je kuhao cijeli dan, no i dalje je bilo tvrdo, žilavo i neukusno. Na kraju je odustao.

,,Imo je Mato pravo! Ova je guska starija i od moje pokojne bake!'', nasmijao se.

23 drikovi, drvene stranice kola ili saonica (op. a.)

Gust snijeg iza Božića dva je dana padao bez prestanka, ali je sjeverni vjetar mirovao. Nije još bio uzludio i s krovova nosio zaleđen snijeg, razbacao ga i sagradio velike zapuhe, ponekad visoke čak do kućnih prozora.

Iz donjega kraja sela od Joze Dugačkog iz Grobljanske ulice dolazio je Stipa Boban. Bio je dobro obučen, nosio je pršnjak da mu grije leđa, debeli kaput, visoke kožne čizme, a na glavi crnu šubaru. Na rukama su mu bile vunene ručno pletene rukavice.

Kada je prošao pored zvonika i stigao u gornji kraj sela, na drugoj je strani ugledao Đuku Šumarevog. Prišao je žutome poštanskom sandučiću na Mijatovoj kući. Nešto je ubacio i uputio se kući u gornji kraj sela.

Stipa je uočio da iz sandučića viri bijela koverta. Nije bila dobro ubačena. Prešao je na drugu stranu, skinuo vunenu rukavicu s ruke, iz sandučića povukao kovertu i pogledao. Iskrivljenim rukopisom bila je ispisana adresa: Policijska stanica Nevna. S druge strane nije bilo adrese pošiljatelja.

,,Lisac jedan, opet šalje neku anonimku!'', pomislio je i kovertu stavio u džep kaputa.

Kod kuće u toploj kuhinji pismo je zagrijao iznad peći. Kada je ljepilo omekšalo, polako ga je otvorio i počeo čitati.

,,Drugovi, otiđite Andri Mijinom! Sinoć je u Lipovačkoj šumi ubio jelena. Požurite dok meso nije sklonio ili napravio kobasice, a rogove negdi sakrio.''

,,Vidi ti Andrina zavidnog rođaka. Valda mu krivo što ga nije zvao u lov il' na čekanje!'', pomislio je.

List s tekstom stavio je u kovertu, ponovno zalijepio i vratio u sandučić prije nego je stigao Božo Poštar. Odmah je požurio Andri i sve ispričao.

,,Dobro da si mi Stipa reko. Zato i tebi dajem komad jelenskoga buta. Samo čekaj da padne mrak.''

Dio mesa već je bio samljeo i napravio kobasice, a dio je u najlon vrećama zakopao u šljiviku i prekrio snijegom. Imao je sreću. Novi je snijeg prekrio sve tragove. Rogove je omotao i gurnuo duboko u kamaru slame.

Trećega dana stigli su milicionari iz Nevne, dvojica u odorama s dugim puškama, a dvojica u civilu.

,,Imate li nalog za pretres?'', pitao je Andra. Nije mu bilo prvi put.

,,Trebamo dva svjedoka ljude u koje imaš povjerenja'', rekao je inspektor Mile.

Ponovno je pozvao Đuru Crvenog i Martina Tišljera. Milicionari su sve pretražili, osim tri zečje kože ništa nisu našli. Kada su otišli neobavljena posla, Andra je komšije pozvao u pivnicu.

,,Đuro i Martine, fala vam. Opet me neko ocinko. Al' znam i ko je, doći će gica na kolica! Ima dana za megdana,

budite sigurni da ću mu vratiti dug! Znam kako se to radi. Nemojte se čuditi kad nekome bude gorila kamara sa žitom u avliji prije dolaska vršalice. Uzmem hrastovu gljivu trud, kako je zovemo, krajem metnem pet šest kutija šibica i umotam u krpu. Odnesem u ponoć do kamare i ostavim. Gljiva tinja, tinja, a kad uvati šibice bukne vatra, a onda i suho žito. Ni vatrogasci iz tri sela neće je moć ugasit, još ako se proširi na štagalj, mogla bi i kuća stradat'', prijetio je zagrijan vinom.

Desetak godina kasnije, Đuki Šumarevom gorjela je kamara sa žitnim snopljem.

Đukina majka Ljuba, još snena, hodala je zelenom avlijom raspuštene kose, plakala i glasno klela: ,,Neka mu dragi Bog plati! Kada bude umiro, neka pati, neka se muči! Nek leži u krevetu! Podla kukavica!''

Među gasiteljima bio je i Andra Mijin. Još je, začuđeno, pitao komšije: ,,Ko bi to mogo napravit!?''

Vatrogasci su u spašavanju žitnoga snoplja bili nemoćni, ali su vodom zalijevali štagalj koji je bio u blizini. Prije toga komšije su izvele preplašene konje i krave iz staje. Nasreću, ubrzo je pala jaka kiša i do jutra je požar ugašen.

,,Osveta je kod brđana spora, al' dostižna! Hrastova gljiva napravila je ono što je trebala'', šapnuo je Martin Tišljer kumu Đuri Crvenom i nasmijao se.

,,Mračinu ti, možda nije onaj na kojeg obojica mislimo. Možda je neko drugi?''

,,Nikad se ne zna!''

Godinama kasnije Andra se teško razbolio. Gangrena mu razarala noge i širila se. Neki su porugljivo govorili da je rakija došla naplatiti svoje. Na samrti pozvao je Đuku Šumareva i šapnuo: ,, Đuka, ne mogu na onaj svit dok ti ne kažem da sam ti ja zapalio žito. Oprosti mi!''

,,Opraštam Andra, al' moram i ja od tebe tražit oprost. Više sam te puta prijavljivo miliciji zbog krivolova. I ti meni oprosti!''

Andra je jedva rekao: ,,Sve ti opraštam!'' i stisnuo mu ruku.

Četiri dana kasnije mrtvog su ga odvezli na groblje pored stare crkve Majke Božje Dragotinske.

Nerina Sarkotić[24]

Crvena vjetrenjača

(Pariz, putopis)

Petru sam u Parizu fotografirala dok je potrbuške ležala na našemu krevetu u hotelu ruskoga vlasnika. Proći će četiri godine i život Petrine majke Ljubice će se ugasiti dok listajući fotografije, naletim na ovu i shvatim da Petra ima njezine pete. Gledajući je tako mirnu, u sportskoj odjeći usred Pariza, zaključujem kako je od moje mame naslijedila listove, a od svoje pete kojima ostavlja otiske u obilasku svijeta.

Pariz 2016. nije polučio tekst. Trebalo je proći vrijeme i životi naših majki da sjednem i zapišem tekst o putovanju kojim je započelo liječenje moje duše. Što može napraviti žena nakon što sahrani ljubav? Može očajavati, to je legitimno, može biti bijesna, i to je legitimno, ali treba oprostiti i oprostiti se te – krenuti na put! Ironično, mene je život tik nakon rastave odveo u Grad ljubavi. Valjalo se dobro pripremiti za Pariz! U maniri pravih romantičarki pripremila sam odjeću u kojoj ću se uklopiti u grad. Lepršave haljine, decentan nakit, sandale koje će otkriti dobru pedikuru, upečatljiva torba i svježe podšišana, zdrava i mirisna kosa. Doživljavam Pariz tek u metrou, izlazeći na stanici Blanche. Tako sočno, tako nježno i milo ime kao žena bijele kože umotana u svjetloružičastu svilu koja miriši na puder i proljetno cvijeće. Baš kako zamišljam žene koje plešu noću pod crvenom vjetrenjačom. A crvena je vjetrenjača za mene veći simbol od Eiffela, od Montmartrea, od ljubavi koja se tako snažno vezuje uz Pariz! Još sam kao sasvim malena iz Pariza dobila razglednicu s vjetrenjačom. Prikazana danju kao obična građevina i noću, kada svijetli crvenim sjajem. Poslala ju je Ljuba s jednog od svojih putovanja u vremenu kada su se razglednice sa šarenim poštanskim markicama još slale dragim ljudima. Godinama sam je gledala, zamišljajući kako ću jednom uživati u tome prizoru, udisati miris pariških parfumerija, finih kolača i rascvjetanih vrtova i eto me sad, stojim usred velegrada, tek što sam nos pomolila iznad zemlje, poput neke začuđene krtice, našla se licem u lice s crvenom vjetrenjačom! Okretala sam se oko svoje osi pokušavajući upiti prizore, pokušavajući upiti sav grad u sebe ne bi li mi na duši napravio otiske kojima će prekriti one bolne koje sam donijela u Pariz.

Grle me pariške krošnje, šapuću mi nježne stihove milujući mi kosu i lice, noseći me ulicama grada koji ima trbuh, krezubu ljepoticu koja je prodala zube, obojene muškarce u skupinama koji dovikuju ženama na ulici i policijske sirene koje žure smiriti prosvjednike. Ima i najbolji sladoled od manga, jedemo ga iz papirnatih čašica negdje u blizini Elizejskih poljana. Usta su mi puna voćnog i svježeg okusa, ujedno kremastog i mliječnoga, sasvim neuobičajenoga. Još ga i danas moji okusni pupoljci osjećaju i sjećanja mi mame osmijeh od kojega kreću sline… Pariz sam zamišljala kao grad iznad kojega strši Eiffelov toranj, a dočekale su me lijepe zgrade ljupkih izloga, parkovi geometrijski uredno podšišanih stabala i sasvim neobičnih gredica u kojima su se tiskale blitva, cinije, cikla, mrkva, kozmos, šareno cvijeće i neke trave. Nespojivo tako lijepo uklopljeno jedno u drugo s puno elegancije baš kako dolikuje gradu kojega bije glas da ima najljepše žene i najbolju hranu. Eiffelov toranj ugledale smo tek treći dan s mosta na kojemu smo opalile samoslik na kojemu se rado smijemo i izjavljujemo si sestrinsku ljubav. Srce mi je lupalo u grlu i jedva sam čekala vidjeti to čudo, dotaknuti materijal od kojega je napravljen i tim se dodirima povezati s prošlošću. Iz lifta smo promatrale unutrašnjost gvoždane grdosije. Mislima mi je letjelo kako je to zapravo gvođdosija i mogu li klinovi izdržati vjetar od kojega se toranj klatio lijevo i desno i oko svoje osi istovremeno, podsjećajući na pijanoga visokog mršavca koji nekontrolirano mlatara udovima pa se plašiš kako će svakoga časa nosom poljubiti tlo. Izašavši na terasu sredine gvođdosije, vjetar nam je razbacao kose, mobitele smo čvrsto stiskale prstima, a netko je pod nas prostro – grad. Ravan poput bijele uštirkane salvete, s flekom crnoga nebodera koji je nezaiteresirano stajao nasuprot Eiffela. Nikad u životu ne vidjeh da se i preko obzora prolijevao grad. Široko, dugačko, duboko vidio se Pariz. Pod našim nogama karusel, rijeka i ljudi. Nakon toga pogleda svaki će drugi pogled biti mjeren njime i on će uvijek biti u prednosti. Valjalo je zapečatiti ovaj doživljaj ukusnim zalogajem i dobrom kapljicom. Ispod zelenih i rascvjetanih krošanja, iza ugla nam se ukaže restorančić za koji smo prvo pomislile da je nečiji

24 **Nerina Sarkotić** diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, profesorica je hrvatskoga jezika i književnosti i fonetike. Pisanjem se bavi dugi niz godina, a za poeziju je nagrađena u Hrvatskoj i izvan nje.

52 ■ riječi ■ proza proza proza

dom. Antikni namještaj i zidovi presvučeni platnom s cvjetnim uzrokom koje je prevučeno preko spužvice pa prostor djeluje poput utegnutih, ali udobnih jastučića na koje valja nasloniti obraz. Mirisao je kruh, iz bijeloga smo porculana kušale francuska jela, iz kristala pile. Redali su se okusi, sve jedan bolji od drugoga i nismo znale puni li nam se tim zalogajima više želudac ili srce. Kroz prozore se polako spuštalo popodnevno sunce grijući ostarjelu vitrinu u kojoj se držalo posuđe i sjajne, bijele krpe. Ovdje se nekada dobro i sretno živjelo, zaključila sam prije polaska u hotel s kojega sam promatrala gradske krovove i krovne terase. Valja odsjedati na visokim katovima, s njih se bolje vidi grad, a buka je tiša i već samljevena pa lako prolazi kroz uši. Na naš se balkon ulazilo kroz visoki prag kojega je valjalo zakoračiti, granica prema pogledu na dio grada u kojemu se plaća ljubav. Kroz njega valja proći da se ugrabi pločnik u kojemu su utisnuti novčići. Pločnik čiji izlozi vrve umjetninama…

Toliko toga u žamoru grada, a ja samo grabim prema gore, toplim pariškim pločnicima penjem se prema umjetnicima u čijim se kistovima rastapa pa stvara grad. Petra mi pokazuje vinograd usred grada, smijemo se glasno, dodirujemo zidove ograde kao da se nadamo da će se otvoriti prolaz u drugi svijet… svijet staroga Pariza, šuškavih haljina i *mademoiselle*s. Na Montmartreu srećemo 'našeg' čovjeka, a taj je i naš i svačiji i ničiji, i pričamo o Jadranskom moru, Imotskom i Splitu. Sapliće se u pojmovima, želi nam se dopasti, želi nas očarati pričama o prošlim vremenima kojima je živo svjedočio u vrijeme naših roditelja ili bar starije braće. Biramo stolce pod krošnjama, u restorančiću sa živopisnim konobarima i naručujemo rose. Vino je trpko, drugačije od naših vina i ubrzo nam obrazi rumene, a riječi koje žurno napuštaju usta našega neznanog znanca postaju žamor i polako nestaju. Na nebu Sarah Kay oblaci plove tiho i montmartreovske se krošnje ljeskaju na suncu. Uskoro će slikari žurno skupljati mokre kartone, konobari pokisle čaše, a mi ćemo šćućurene u stolcima promatrati ovaj popodnevni akvarel. Iznenadna kiša i sasvim namjerno naručeno vino usporili su nam korake pa smo se do Seine spuštale polako, uz razgovor i smijeh.

Na adici pod tužnom vrbom disale smo grad. U Parizu se mora duboko disati, mora se isplaziti jezik za sve kapljice vina, mrvice madlena, kroasana i šarenih macaronsa, da okusni pupoljci procvatu pod naletima zalogaja koji će se u neobičnim kombinacijama spuštati na njih. Mora se i široko otvoriti oči, jer grad se stere pod zjenicama u beskraj, nudeći nam svoje cvjetno-povrtne gredice, svoje umjetnine, male knjižare i antikvarijate, svoje lijepe ljude, umjetnike i zgrade s kojih se pruža pogled na tople pariške krovove. Mora se uživati raširenih ruku, ne obazirući se na moderno vrijeme koje donosi drugačije kulture. Samo uživati, samo živjeti i – krenuti dalje.

Damir Stanić[25]

Sjetno o Kordunu ili o tranzitu kroz ambis

Postoje opustjeli prostori lišeni dubine. To su oni prostori prepušteni zaboravu kroz koje prolazimo ignorantski prema svemu što nadilazi prometnu signalizaciju, oznake ugostiteljskih objekata ili gabarite našega vida. Njihova tranzitna dimenzija duboko je ukorijenjena u kolektivnoj podsvijesti i uglavnom je ne dovodimo u pitanje. Kroz taj prostor prolazimo hitro, nastojeći izbjeći periodične gužve koje se pred većim gradovima stvaraju u nedjeljna predvečerja ili pak nesnosne gužve koje kao da eksplodiraju u sprženim ljetnim mjesecima. Krajolik se tada podredi vremenu koje se pak transformira u divljega satrapa koji nabija luđački ritam u našim pregorjelim glavama – čim prije stići!, čim prije stići!, čim prije stići!. Da, treba čim prije stići kući i ostaviti iza sebe taj koridor devastacije u kojemu srce tuče s pola udara, osim kada udara izravno posred lica. U Kordunu prepoznajem takav prostor. Kordun danas djeluje kao prokleta riječ, strana riječ, relikt imperijalnih vremena, tuđica iza koje stoji stagnacija, dehumanizacija, pauperizacija i degradacija. Kao da je vrijeme zaustavljeno negdje krajem 18. stoljeća kada su sablje bljeskale na krvavome krajiškom suncu, a bubnjevi postrojavali momčad pred licem smrti. I kao da dan-danas ondje stoji. Vrijeme u busiji, vrijeme što nišani kroza zahrđale kremenjače koje su jednakim žarom pucale u čarkanjima i na svadbama. Rođenje, krštenje, slave, vjenčanja, smrti, proputovanja generala i ponekoga čudnovatog cara, sve je to obilježeno puščanim zrnom. Kultura jatagana, kultura sablje, doba carsko, doba naše, sve izmiješano u neman koja je u *salto mortale* progutala sve, hlapljivo i arogantno kao što to već mitska bića čine. U historiografiji postoje sintagme poput ,,dugog 18. ili 19. stoljeća'' za one vremenske okvire koji kronološki probiju stogodišnji period, a da se u sociopolitičkome pogledu suviše ne promjene. Kada bismo to primijenili na Kordun, možda bismo mogli govoriti o ,,predugom 19. stoljeću'' ili čak predugom ,,ranom novom vijeku''. Ratovi moderne kao da su samo prolongirali ili rekuperirali predmoderna strujanja. A slika predmoderne jest slika smrti, slika doma što se napušta, kuće što gori dok sretno preživjeli manijakalno jure sa skučenih njiva u utrci za preživjele. Predmoderna je slika besprijekorne kasarne koja ne tolerira prigovor. Sve pravocrtno, sve propisano, sve carski. Izvan tih gabarita ne postoji stvarnost. Ako propis udari na bračnu postelju, taj se *befel* mora do kraja poštovati. Ako naredba glasi da bračni par mora odvojeno snivati, tada se Bog nema što miješati u carske posle. U protivnome – korbač, u protivnome – trčanje kroz šibe, u protivnome – predionice – u protivnome – bol, otvorena rana i često – smrt.

Kordun je, odnosno Vojna krajina, bio mnogo toga, ali u konačnici se sva ta kompleksnost svodila na danak u krvi. Svoju vjernost caru i domovini taj je svijet plaćao smrću da bi za svoju žrtvu bio nagrađen ponekom medaljom, plemićkom titulom, ali prije svega sveprisutnom invalidnošću i agonijom. Za cara i domovinu s Korduna u imperijalne se zadjevice izvozila smrt, a uvozili tjelesni hendikep i agonija ljudi. Iza zastava kojima se tako ponose infantilne mase stajale su tragedije bez broja, kolone jecaja i rovovi ispunjeni tugom. Pruske bajunete, mađarske sablje, osmanski jatagani, talijanska mržnja, francuski top, ruska zima, sve je to svojom partikularnom logikom udaralo u kičmu kordunskoga čovjeka koja se samo naizgled doimala čvrstom poput hridi! Za cara i domovinu! Grmjelo se na muštri da bi gordost s vremenom bila otpuhana na vododerinu periferije gdje se patetičnim (ali ništa manje iskrenim!) molbama i peticijama nastojalo isprositi novčanu ili koju drugu potporu za život. No, simbolične potpore nikada nisu eliminirale siromaštvo i bijedu krajišta. Siromah sam iz zemlje gdje se bijeda sije, a junaci niču!, lamentirali su u zimama svojih života isluženi junaci imperijalnoga nasilja. I stoga su na bansku adresu stizale ovakve molbe.

Preuzvišeni gospodine bane!

Starac sam graničar od preko 70 godina, a živim u pustom kraju, gdje se bijeda sije, a junaci niču. Dao sam Nj. Veličanstvu u krvi, što imao i mogao. Bio sam i sam u bitci pod Visom. Dva su mi sina već prije nekoliko godina kao aktivni vojnici umrla; dvojica

25 **Damir Stanić** (Zagreb, 1983.) diplomirani je povjesničar i viši arhivist u Odsjeku za starije i vojno arhivsko gradivo (do 1868.) Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu. Profesionalno se bavi istraživanjem hrvatske povijesti ranog novog vijeka. Povremeno piše pjesme i eseje. Objavljivao u Zarezu.

mi se sinova danas nalaze na bojnoj liniji, koji su odijeljeni od mene, ali su me za vrijeme mira uzdržavali – dok mi jedini, koji je ostao na domu, nesposoban radi bolesti za vojničtvo i za svaki posao, te sam tako sjedi starac udovac ostao kao samotno i suho drvo u gori, čekajući ove zime na pustom ognjištu golu nevolju, jer ono prljužine ne može da me hrani, jer je nema tko da obradi Da me mine dojduće ljute zime nevidovna bijeda, utičem se očinskom srcu Vaše Preuzvišenosti sa smjernom molbom za bud kakvu potporu, koja bi me sačuvala, da u ovim teškim danima sveopće nevolje ne skapam od gladi, pošto od nikud nikakove potpore ne uživam.

(*Bilježim se sa smjernošću*

Lukovo Šugarje, općina Karlobag 25. rujna 1915.

Mile Maras)

No, nakon stotina godina krajišta, uslijedila je kataklizma. Dvadeseto se stoljeće na najgori mogući način poigralo s promatranim prostorom. Uništavanje kordunaških zajednica odigralo se (primarno) u četirima odlučnim koracima 1941., 1945., zatim 1991. pa 1995. Plamenovi su se redali gotovo matematičkom preciznošću, sekundirani bukom stupanja vojničkih čizama i galamom arhaičkoga svijeta u pozadini. Sela su plamtjela kao signalne vatre užgane pred davno prohujalom osmanskom opasnošću, potpaljena teškom aromom alkoholnih pića domaće proizvodnje. Ta uzajamna paljevina djelovala je kao nepatvorena historija koja se pred našim očima ponavlja stoljećima, a da nije izgubila ni djelić svoje praiskonske snage. Jer imali li suštinske distinkcije između osmanskoga paljenja Steničnjaka 1570-ih ili Klokoča ili Vojnića tamo negdje na kraju 18. stoljeća i paljenja Blagaja, ili Cvijanović Brda 1991. i 1995.? Kao da se samo promijenila scenografija, moda i donekle frizure. Dakako, danas se puca dalje, a spaliti je lakše nego ikad prije, što bi vjerojatno trebalo svjedočiti o progresu modernih ljudi. Povijest kao da se pretvorila u beskonačnu vrtnju filmske trake, iscrpljivanje iznova i iznova, sve do onoga trenutka kada nestane zvuk ljudi u selima pobijeđenih, a u selima pobjednika ostane tek podmukli zvuk pobjede, prožet izdajničkom notom melankolije i beznađa. I tada se ljudska bijeda razotkrije u svojemu najčišćem obliku, a oni koncentriraniji primijete paradokse krajiških pobjeda. Trenutak najvećega trijumfa naglo se pretvara u puzajući poraz. Sa strane cijeli taj historijski hod djeluje kao kontinuirano odstranjivanje dijelova višeslojnog karaktera sve dok od one bogate tradicije ne preostane ništa osim prosjačke bijede provincije i napadne tuge tranzitnoga koridora.

Modernost je zasjela na historijski mozaik satrapski, odvažno i bezrezervno. Etnokonfesionalne međe uresile su se kruništima i puškarnicama dok se narod zbio iza nacionalnih bedema kao slama u stogu. Svi oni meandri historijskih gibanja reducirani su na formu linije, osigurane prenaglašenim zemljanim nasipima kao stražarima. Čak je i industrijalizacija (modernizacija) druge polovine 20. stoljeća propala u ambis atavizama ratnih devedesetih kao da je nikada ni nije bilo. Industrija kao simbol progresa i modernizma impostirana je prema ideološkome ključu koji ipak nije uspio otključati zasune prastarih mentalnih blokada. Danas ti giganti iz ere modernizacije bez presedana stoje kao razbacane kosti poslije nakaradnih terevenki. Trebali bismo na njihove urušene hale pozabijati carske zastave. Za cara i domovinu. I, naravno, Boga. Iz kojega god oltara On iskočio.

No, u zemlji boćate vode glave (egzistencije) levitiraju između konflikta i suživota, interne logike i vanjskoga pritiska, kretanja i stagniranja. Ta karakteristična dijakronija nasilja poprima tragikomičnu parabolu „paljenja susjedove kuće". U takvu kontradiktorno nestabilnu ambijentu jedan je hitac dovoljan za porušiti sve mentalne putokaze pa da se plamen tiranski spusti na ljude. A kad iskrica frcne i zapali se oganj, nekontroliran požar bezrazložno guta sve što mu se nađe na putu: stogove, kuće, škole, bolnice, rodilišta, groblja, crkve i općine, žene, djecu, starce, muškarce bez razlike, živote, tradicije, stavove i snove – to hlapljivo čudovište guta kompletne zajednice ljudi. Ono što uspije uzmaći zauvijek nosi znamen plamena i teško da se ikada može vratiti svojem ranije bistvovanju. Uostalom, čemu se vraćati ako je sve beskompromisno zgaženo i otuđeno? Kao da se život svede na mentalnu arheologiju u kojoj preživjeli čeprka po prašini ne bi li iz nje izvukao građu za nemoguću rekonstrukciju. Suvremeni čovjek mnogo teže podnosi plamen od svojih predaka.

Krajiški svijet gladovao je periodički/ustrajno i uglavnom je ovisio o milosrdnoj ruci države. Otvarani su magazini, žito se slijevalo u prazne sanduke, propadanje je privremeno odloženo – spas na kredit koji je vlast znala kapitalizirati. Država je zgrabila to društvo poput nasilnika prisilivši ga na autarkičnost sve dok nije postalo toliko ovisno o autoritetima da i dan-danas, desetljećima pa i stoljećima kasnije, ono nije u stanju izići iz njihove sjene.

Zaista, trebalo je nahraniti sve te nesretnike koje su kasnije, već prema potrebi, distribuirali u ruske stepe, „mitteleuropske" ravnice ili talijanske utvrde. Neuhranjenost, dakako, nije krajiški specifikum, jer je prošlost beskrajni horizont gladovanja/propadanja i naši su preci zapravo sve donedavno održavali blisku, u nekim momentima gotovo familijarnu, vezu sa smrću. Iz tog egzistencijalnog tora iskočili smo relativno kasno, tek nakon Drugoga svjetskog rata, i nama, koji smo u ranoj dobi prebrodili teške ili opetovane napade bolesti, može se činiti kako smo zapravo prevarili smrt. A prevariti smrt i više je nego riskantan potez. Možda nam se zato svakom prilikom i sveti. Čemu su zapravo krajišnici služili? Hodajući mrtvaci koji su popunjavali redove na grandioznim paradama, bezimeno mnoštvo koje je diljem europskih horizonata popunjavalo rovove i rake podjednako, a spomenike njihovoj žrtvi nalazimo razbacane posvuda. Sve to spektakularno/

nakićeno maršriranje europskim kontinentom za tolike je završavalo nimalo grandiozno – bezbrojnim rupama. Iza sebe su ostavili sve, a da nikada neće steći ništa do apsolutna zagrljaja zemlje. Vlažna zemlja, mekana i teška, suha zemlja, tvrda i neprijateljska, zemlja posuta kamenjem i okovana korijenom, obrađena zemlja, zemlja ukroćena vinogradima, zemlja na koju je zasjeo čovjek i ona kojom su gospodarile zvijeri. Prah si bio i u prah ćeš se pretvoriti! A ima li, pobogu, što između? Prah, to je carski amanet ostavljen budućim generacijama. Prah i predodžba/slika. Idealizirana slika/figura herojstva pokladni je krivac kojega bi trebalo ritualno spaliti i konačno se osloboditi njegovoga neprirodna zagrljaja. Taj moment mogao bi imati terapeutsko značenje, biti obredni čin odrastanja i napuštanja naslijeđenih zabluda koje ne mogu drugo nego nas usmjeravati prema novim stranputicama. Nismo li već suviše dugo koračali pogrješnim putovima? Cijela ta historija preopterećena je ratom, balastom koji ne samo da koči razvitak, već ljude pretvara u utvare. Oni više ne žive, oni se sjećaju. A kada život postaje sjećanje, budućnost se pretvara u zatvorenu neman, kao oni cirkuski lavovi pušteni iz kaveza da iz večeri u večer ponavljaju iste trikove, sve do jednoga trenutka kad iz kojega već razloga odstupe od naučenog i s par poteza okončaju i krotitelja i predstavu/nastup. A tada nastupaju stampedo, plač i nevjerica. Neizbježno, onoga koji se vječno oslanja na puščanu cijev, kad-tad dokrajčit će tane iz istoga mehanizma.

Kordun je pretvoren u zemlju sjena, opustjelih prostora u kojima više nema ni žamora ljudi, ni mirisa stoke. Na periferiji se dani provode u njivama, a predvečerja daruju krčmama. Tek prazne ili porušene kuće kao armature izgubljenoga vremena. Bogomolje ispred kojih su posvećeni posvećivali pse rata također stoje prazne. Bog ih je odavno napustio, vjerojatno zgrožen obredima mržnje koji su se s ponosnom snimali i distribuirali zapjenjenim patriotima preko malih i velikih bara. Emigracija. Dovoljno blizu da raspiruju ratni plamen, a dovoljno daleko da izmaknu njegovoj neobuzdanosti. Savršeni zločin.

Svijet od nekada, kao strijela duboko zabijen u moderno tkivo. Pravodobni odlazak u periferiju periferije nadvisit će desetljeća mukotrpnog arhivskog istraživanja. Oživotvorena povijest danas je unosna grana, osim na krajištu, ondje je pravocrtno breme. Eto, tek sada na početku ere 3D printera, virtualne stvarnosti i sondi na kometima, postavlja se vodovodna mreža u nekim kordunskim selima. Telefonska infrastruktura instalirana je ponegdje tek prije početka rata, zatim je propala da bi kasnije opet bila obnovljena. Nekoliko godina kasnije istisnut će je iz uporabe mobilni telefoni. Modernizacije u raskoraku. Naša prošlost, kordunska je budućnost. Kordunsko trajanje jest *longue durée* osipanja, poput beskonačne jeseni, vlažne i blatne perspektive, podražene hladnokrvnim sunce što prerano zalazi i iza sebe ostavlja čežnju za rascvjetanim proljećem ili barem grubim udarom zime – bilo kakvom promjenom u čijemu nas zagrljaju može donekle utješiti spoznaja da će i to jednom neminovno proći. Miris rose, potpaljena drveta, zvuk otvaranja drvenih vrata, udarci tvrdih potpetica po smekšanome drvetu, poneko javljanje pijetla, krave, ovce – vokalna su pozadina provincije. Bijele magle toliko guste da ostavljaju dojam snježne kataklizme, svijet što hropće prekriven lavinom kondenziranih suza/vode. U beskonačnim trajanjima jeseni nema utjehe, tek prolongirala sjeta. A onda nadolazak prosjačke studeni, nagle tmine, misli obasjane prigušenim svjetlom svijeća. Zemlja prolongirane sjete, istih-različitih ljudi koji sustavno venu tik pred našim očima prepuštajući svoje patrimonije jedinim stvarnim gospodarima ovoga postojanja – zemlji i vremenu. A kada jednom truljenje prestane, možda će ostati dovoljno nabijena humusa iz kojega će roditi neki drugi svijet, blaži i optimističniji, svijet koji će nas s pravom zaboraviti, jer će na to imati apsolutno pravo. Pravo na život, pravo je na zaborav.

Promatrano iz imperijalnih centara, bivših ili sadašnjih, svejedno, mi smo uvijek periferija i sva naša samoopsjena/samozavaravanja, floskule poput *antemurale christianitatis* i grčevita nastojanja da se približimo centrima moći to nikada neće promijeniti. Taj prostor i taj narod služili su raznim režimima i ideologijama kao mijeh od gajdi, kao dio instrumenta u koji su upuhivali taman onoliko zraka koliko im je trebalo za željenu melodiju. Imperijalno orkestrirani, zvučali su i kretali se suviše carski, poput drvenih lutaka sputanih i pokretanih crno-žutom užadi kojom nepogrešivo upravlja netko drugi, a ne mi sami. Iskonstruirano kretanje na statičnom obzoru. Minimalne kompenzacije modernitetu tek toliko da se sustav održi, bilo je ono čime su se morali zadovoljiti. Sve je to sličilo rezervatu ili čak zoološkome vrtu, izoliranome kontinentu odakle su proceduralno na dvorove zaslužnih pristizali egzotični trogloditi, napola ljudi, napola mitska bića, koje se moglo paradirati poput trofeja ili rijetkih zvijeri. To, naravno, nikako ne opravdava dogmatska koračanja pod raznim barjacima. Odgovornost ne može ne imati individualnu komponentu. U konačnici, svatko bira svoje horizonte. U domaćem okviru koračanja su impulzivna, sliče koracima djeteta koje ne namjerava odgovarati za posljedice svojih djela, jer ih načelno ne razumije ili se barem tako postavlja. Donkihotovsko jurišanje na vjetrenjače u kordunskom okviru prazan je hod koji neizbježno završava katastrofalno. No, sudbinu jednoga zabludjeloga viteza nadvisuje zastranjivanje cijelih zajednica. I što je od svega ostalo danas? Obzor na kojemu ne sjaji ništa osim zvijezda (ushićeno promatram!), mračni kontinent u kojemu snivaju fragmenti ljudi, nemirno i bez zvuka, dok je jedino svjetlo koje se opetovano probija – svjetlo automobilskih farova što rezignirano jure kordunskom noći. Zrikavce nije briga, ovce u torovima snivaju, zmije i šišmiši zauzeli su nastambe ljudi, bunari se urušavaju i vraćaju zemlji ukradenu vodu. Noć ponekad probije iznenadni urlik divljih zvijeri što su se namnožile u postratnim godinama, dok negdje u daljini korijenje bešumno, ali beskompromisno proždire ostatke kaštela i tvrđava. Budućnost glođe povijest, ovdje je uvijek bilo tako. Ajd', zemljo, ajd', učmala tugo, ajd', jade utkan u svaku poru postojanja, ajd' više k vragu!

56 ■ rijeći ■ prozaprozaprozapr

Krajiška sela – nekoliko misli o nestajanju

Krajiška sela polako blijede, rastaču se i nestaju u tmini. Svakim danom sve su dalja, rastepena, zanemarena, usmrćena. Dvadeseto ih je stoljeće svojim sumanutim naletima bijesa pregazilo epskom brutalnošću. Uostalom, dvadeseto se stoljeće na sličan način obračunalo sa životom generalno pa kako ne bi i sa selima, tom kolateralnom žrtvom ljudskoga ludila. Ljudi ih podižu, sravnjuju sa zemljom. A dvadeseto se stoljeće može sasvim ravnopravno nositi s najbestijalnijim momentima povijesti ljudi. Političko-nacionalna razračunavanja, društvena stagnacija pa degradacija, iseljavanje koje se pretvara u masovni bijeg, ratovi i opet ratovi, zbjegovi, paleži, hladnokrvne egzekucije, etničko čišćenje i genocid, kretanje u jednom pa u drugome smjeru, podizanje novoga svijeta, rušenje istoga te pijano plesanje oko izmrcvarane lešine. Uvod u vlastito nestajanje egzaltirano se proslavlja, rakija se prolijeva u razjapljene gubice, vijore zastave, poklane životinje rutinski se okreću nad paklenim ognjem koji će ubrzo skliznuti s ražnja i spaliti sve oko sebe. Hektično i nepodnošljivo bučno, vokalna smjesa u kojoj grubi zvukovi prigušuju zvukove razuma koji se čak i u takvim ambijentima mjestimice javljaju. Narodi će se grupirati, držati zborove, visoko će istaknuti svoje oznake, neumjereno će ispijati, smijati se poput satrapa sve dok se dobar dio njih napokon neće rastepsti po blatnjavim i teško dostupnim ćukama. Otamo će pucati jedni po drugima, istim se jezikom proklinjati i istim oružjem ubijati, sve dok jedni neće posustati i u gomilama reterirati. No, zapravo će se tek manjina ukupnoga broja zaraćenih vratiti na svoj domicil. U takvom opustjelom prostoru kuće će ostati u procjepu između pobjede i poraza, na čekanju – u leru, dok se ne istroši i zadnja kap goriva – a tada muk i puzajuća tmina. Takav je naš svijet, magareće tvrdoglav u zastranjivanjima i nepodnošljivo ustrajan u šupljim trijumfima. Nema dvojbe, sve su to kratkovidna lutanja, tek korak-dva od mraka potpune sljepoće. Zamućena postojanja, atari propadanja, neminovni poraz. Kada napokon taj prenapuhani balon ljudske gluposti eksplodira, nasilje ekspresno presiječe svaku vezu s razumom, pohara sve pred sobom i budućnosti ostavi neizdrživi balast koji će valjda desetljećima (ako ne i duže) opterećivati naša infantilna postojanja. U takvome kontekstu prvo stradaju sela. Smrt bez razlike pokosi zaseoke, cijela sela pa čak i gradove. Doduše, gradovi znaju biti otporniji, prvenstveno radi veličine i veće koncentracije ljudi, odnosno generalne vidljivosti, ali bez obzira na otpor, i oni neminovno padaju. Ratovi i iseljavanja mnoge su gradove transformirali u poveća sela, brojem ljudi bliža nekadašnjim (većim) selima nego gradovima prema suvremenim kriterijima. Par demografskih oaza ne može promijeniti teško podnošljivu krajišku vizuru – tmurnu, blatnu i sve prazniju. I sada, kada smo već dobrano zagazili u novi milenij i kada smo se, eto, uspjeli ugurati s „prave" strane međa „ujedinjene Europe", mnoga su od tih naselja, ako već ne potpuno izblijedjela, onda barem na putu prema nestajanju. Nekoć su nedostajale ploče s imenima naselja, a sela su bila prepuna kuća/ljudi. Danas nas ploče dočekuju i ispraćaju, a da uopće ne ugledamo nijednu kuću, ne naletimo na ljude pa čak ni na pse. A gdje nema pasa, nema ni ljudi. Psi su jasni markeri seoskih zajednica ljudi. Psi kao zaštita i utjeha, psi kao prijetnja, psi sputani, psi lutalice, bjesni i strašljivi psi, bez pedigrea i uglavnom mješanci, psi su uvijek bili dio ljudskoga habitata. Slično rakovicama, indikatorima kvaliteta rijeka, pas je nepogrešiv indikator prisutnosti ljudi. Pratiti taj proces dezintegracije teška je zadaća. Gledati sela bez ljudi je kao gledati vrtnju ringišpila bez ijednoga djeteta ili zuriti u bunar bez kapi vode – obeshrabrujuće tužno. Lakše je kada su sela rastepene forme, kada su kuće razbacane i sakrivene reljefom pa se silazna putanja njihova postojanja teže primjećuje. Žalosni eskapizam koji simultano rastužuje i smiruje nužna je metodologija za održavanje kakve-takve emocionalne prisebnosti.

Iako su sela uglavnom ostajala na svojim mjestima, kuće su mogle i više puta promijeniti svoju poziciju. Neprijateljske provale, slučajni požari, probijanje novih prometnica, raznorazne odluke kontrolom opterećenih vojnih vlasti, sve je to moglo utjecati na raster kuća unutar pojedinoga sela.

Starija krajiška sela raštrkanoga su karaktera i svjedoče o stihijskim ili barem nekontroliranim uvjetima zauzimanja prostora. Ipak, treba imati na umu kako je pri naseljavanju većega broja ljudi uvijek prisutna neka hijerarhija, neki interni poredak koji definira mehanizme i moduse naseljavanja te pojedincima ili obiteljima/zadrugama delegira određenu geografsku poziciju. U slučajevima kada nedostaje neka specifična interna logika, tim procesom uglavnom dirigira fizička snaga i moć oružja pojedine obitelji ili zadruge. Najsnažnije zadruge bile su one koje su imale na raspolaganju veći broj muškaraca, koje su i same ostale svojevrsne porodične barake, hramovi testosterona i kapelice ženske ispraznosti/taštine? Objekti jasnih distinkcija – muškarci večeraju za stolom, žene stoje pored njih. Najmlađa u zadruzi svake subote pere noge svekru, djetinjstvo kakvo danas znamo ne postoji, osiguranje egzistencije ne čeka na nikoga. Ti vječito premaleni prostori preispunjeni ambicijama, frustracijama, nadama i težnjama, u konačnici je urušilo ne samo siromaštvo i vječiti deficit zemlje, već i emocionalni balast suživota. Iako je država iz svojih sebičnih pobuda (uvijek primarno vojnih) nastojala održati zadruge, obitelji su se dijelile u tajnosti, poput izgnanika koji u mračnim tminama poraza uzimaju svoj uvijek premaleni dio i kreću u zasebnome smjeru. Ta nasljedna kontrabanda trajala je desetljećima pa i stoljećima, i jasan je pokazatelj raskoraka između deklamiranog i življenoga. I dan-danas gruntovne knjige prepune su pravnih košmara takvih tajnih separacija. Odjek dekreta proklamiranih u centrima moći do pograničja se mogao rastepsti kao sasušeni list u nemirnim dječjim rukama. Sve moćnija država jest pravocrtno slamala otpor, ali je u tome procesu zapadala u nebrojene zasjede.

proza proza proza

S druge strane, sela koja se osipaju pravilno rasprostranjena uz prometnice mnogo je teže podnijeti. Kuće koje su planski podizali od druge polovine/kraja 18. stoljeća polivalentne su građevine, pokazatelj sve izraženije militarizacije krajiškoga društva. U odnosu na starije stambene objekte, one su nesumnjivo kvalitetnije. No, za razliku od ranijih skromnih nastambi, često vlažnih, mračnih, zadimljenih straćara, ovdje je riječ o stambeno-gospodarsko-fortifikacijskom kompleksu – na katu su obitavali ljudi, u prizemlju stoka i druge domaće životinje, sve podignuto u formi čardaka, stražarnica. Nekoliko malih otvora, puškarnica u zidanome prizemlju, pročelje kuće propisano, strateški okrenuto prema određenoj strani svijeta (tamo odakle dolazi potencijalna opasnost), bile su smještene na puškomet jedna od druge i pravilno poredane uz prometnice. Kao što je to lucidno konstatirao francuski geograf Andre Blanc, kuće su bile poredane kao na muštri. Poredane u koloni, napuštene i/ili raspadajuće, takve kuće poprimaju obrise osuđenika, nešto nalik nesretnicima koji su nakon poraza ili neuspješnih pobuna decimirani po standardnoj rutini osvete. Uglavnom svaki deseti, no često i drugačije, svaki peti, treći pa čak i drugi. Kuće koje su igrom sudbine izmakle tome jadu i čemeru, a čije vanjštine svejedno odaju izostanak ljudi, samo produbljuju bijedu prizora. Sela i kuće su kao i ljudi, mreže nevidljivih historijskih kretanja: neke će smjestiti na podij, dok će druge odbaciti i iz našega vidokruga kao što prostak odbacuje omot od čokolade. Nedvojbeno i nezainteresirano.

No, u imperijalno vrijeme, kada je država manijakalno nastojala zabosti svoje prste u svaku poru krajiškoga društva barem su postojali seoski nadzornici, vojni ili upravni nebitno, koji su trebali nadgledati pa valjda svaki aspekt ovozemaljskoga života. Dvoglavi orao nije tek puki carski simbol, to je beštija koja se nadvila nad taj narod kao kakav onostrani grubijan, mitološko čudovište koje neprestano proždire ljude. Stoga je pozadina krajiškoga postojanja morala biti dominantno obilježena ratom. I sva promišljanja o ustroju krajine, sve reforme, sve administrativno-vojne strukture, odnosno raster društva u generalnome smislu, formiran je prema ratnim potrebama Habsburške Monarhije. No, danas nema čak ni toliko. Administrativni aparat zbio se po povećim selima koja se gradovima rado zovu, dok su sve manja sela prepuštena nekolicini onih koji u njima još uspijevaju pronaći/osigurati život. Bez obzira na obnovu i na osiguravanje osnovnih materijalnih preduvjeta, cijeli taj prostor nezaustavljivo propada, kopni i rastače se. Što je ljudi manje i što je kesa praznija, ludost je sve izraženija. A opseg ludosti teško je uopće definirati nekom smislenom mjerom. Sedam milijuna eura zabijeno je u most preko Korane do kojega nema pristupnih putova. Eno ga, valjda još dan-danas stoji tamo, slijep, gluh i nijem. Nakalemljen i rijeci i ljudima te čovjek zaista ne zna bi li plakao ili se smijao kada nabasa na to sputano čudovište koje je progutalo toliko toga. I pruga od Siska prema Karlovcu barbarski je otuđena zemlji, stvarno i simbolično i preko noći pretvorena u nečije kriminalno postojanje. Mi smo valjda već toliko navikli na destrukciju da ako nema onoga drugog da nam nanese štetu, sami ćemo preuzeti tu ulogu koju, eto, k vragu, netko mora ispuniti. Ipak, od svih tih prvobitnih nastambi nije ostalo mnogo. To je prokletstvo drveta – nepostojanog i suviše biološkoga. Za razliku od kamena koji se nameće kao nekakvo antičko božanstvo, drvo je poput ljudi, kvarljivo i prolazno – smrtno. Drvo se razgrađuje, dugotrajno, ali nedvojbeno. Dok kamen poprima hrapavu, ali životonosnu naslagu mahovine, drvo kopni poput starca, nakrivljujući zidove i krovove, tešku infrastrukturu svakim danom sve bliže zemlji. Kuće se nekako zaoble, poprime nekakve pijane proporcije i djeluju poput karikirane dječje predstave.

Tu i tamo još možemo nabasati na poneku preživjelu upravnu zgradu čije se fasade uglavnom cijede poput suza – još koja godina i isplakat će ih do kraja. Daske na prozorima, vrata zakrčena teškim zahrđalim šarkama i kvakama, metalom toliko otežalim da se čini kako ga se može savladati tek čarolijom. I tako su tone historije ostavljene u napuštenim prostorima da se uruše same u sebe. Materijalno, ono prenosivo možda je spašeno i odneseno, no kuće su preteške za ponijeti. Stare drvene kuće omogućavale su čak i to. Bilo je trenutaka, kao u kolonizacijama nakon Prvog svjetskog rata, kada su i same kuće razmontirane, natovarene na vlakove i transferirane u udaljene panonske prostore. Dakako, taj se gotovo epski pothvat ne bi mogao ni zamisliti bez asistencije države, ali promatrajući iz ove perspektive, ne možemo se ne diviti tome naporu. Današnji čovjek ne bi to mogao izvesti. Kuće su preteške i prestatične, dizajnirane da tonu u zemlju ne da ih se prema potrebi odnese nekamo daleko. Možda je to dokaz koliko je taj svijet bio pokretljiv. Previše je to povijesti za podnijeti. Danas su sela gotovo poput groblja, a kuće poput nadgrobnih spomenika koje preživjeli ceremonijalno obilaze u točno određenim danima u godini. Posljednja počivališta. Drveće se podiže uvis, a kuće se spuštaju ka zemlji. Zvukovi ljudi gube se u šipražju, uhvaćeni među malinama, lijeskama i kestenima, gdje nestaje prostora za odjek. Sve se stišava na razinu šapta, šapat se snizi do dahtaja, dahtaj nestaje u divljini. Apokaliptični prizori. Svuda oko nas napuštene kuće ispunjene tminom koja napadno izbija kroz istrunule prozorske okvire bez stakla. To su trenuci u kojima čovjek zuri u taj bezdan, u to crno tkivo nestajanja iz čijih dubina nahrupljuju samo pitanja, nikad odgovori. Tko te podigao? Tko te rušio, tko napustio i ostavio vremenu? Čije su se sudbine odlijepile od tvoje i krenule nekim nepoznatim putovima? Koliko ih se u tvojoj nutrini rastavilo s ovim svijetom da bi i ti sama puzeći krenula u njihovome smjeru? Zaista, čini mi se kako su kuće poput ljudi. Umiru.

Postoji jedna kuća koju susrećem nekoliko puta godišnje. Naš susret potraje možda minutu, taman koliko je potrebno da se automobilom prođe put od par stotina metara. Ona stoji sama u jednoj mikrodepresiji – bez fasade, bez ograde balkona, samo isprano crvenkasta boja cigli i nekoliko prozora. Dva kata, potkrovlje, oronulost, praznina, prizor apsolutne tuge. Jedan crveni lavor ispred vrata, drvena stolica, prljavosiva razvučena krpa ispred prozora kao da je netko naglo

58 ■ riječi ■ prozaprozaprozapr

istrčao iz toga siromaštva i nikada se više nije vratio. Ili što je mnogo vjerojatnije, kao da nekakva golema tuga čuči zaključana u toj nutrini. Ako je ikada postojalo tužno mjesto, to je onda ovo. Na prvome katu dva prozora sa spuštenim roletama, dok dva prozora na katu iznad nemaju barijera do prljavocrnoga stakla, toliko gustog i neprobojnoga da djeluje kao koncentrat tmine odakle noć grabi svoju materiju. Nemoguće je ne zagledati se u tu nakupljenu tamnu masu, ona hipnotizira i opčinjava, udara i emotivno destabilizira. Nepogrešivo rastače svakoga tko se drzne pogledati u njezine oči. Kakvu bi dramu otkrivalo lice da se kojim slučajem ta cigla i beton personificira? Ne bi se moglo gledati u njega.

Ima i sretnijih priča. U zelenim oceanima sve praznije Banije skriva se selo, pravi drveni arhipelag koji su nekim čudom zaobišla i dva rata i proceduralna propadanja, i ciljana odstranjivanja svega anakronog. Prastara lokacija, neolit, antika, srednji vijek, rudarstvo, vojno utvrđenje, hrvatski velikaši, osmanska osvajanja, ranonovovjekovne kolonizacije. Prebogata povijest nepoznate provincije. Etnoselo slučajnoga postanka, potencijalna turističko-edukacijska meka. Zaseoci razbacani poput hramova propalih srednjoameričkih visokih civilizacija, petrificirani, sakriveni u šumarcima očekuju istraživače. Ovdje ne nalazimo samo poneku tradicionalnu drvenu kuću ili gospodarski objekt. Ovdje se može pronaći cijele zaseoke, gotovo netaknute – kuće, štale, kokošinjci, svinjci, kukuruzane, sve formirano po prvobitnom redu, zaokruženi životi. Ponešto su doduše razmontirali i otpremili preko Jadrana, u Italiju, da ih posade na strano tlo u kojemu će stršati poput žirafa ili gdje će od njihova tijela stvarati mutante, ali većina ih je i dalje na svojim mjestima. U tome moru drvenih objekata jedino nedostaju ljudi. Kada sam tamo slučajno zakoračio, čulo se tek nekoliko odraslih glasova, vidio sam psa koji je zabio njušku duboko u deformiran plehnati lonac i proždire. Jedan ručak za ljude i životinje. Zajedništvo siromašne provincije. No, začudo, kuće su ovdje cijele, a drvo se uspješno bori s prolaznošću. Ono odolijeva poput ove nekolicine staraca koji su ostali atavistički skončati na svojim pragovima, odlučno, bez dvojbi i suvišnih pitanja. Glave spuštene na šake, dlanovi oslonjeni na štapove za hodanje, pogled uperen u daljinu, odjeća rustikalna, zastarjeli kroj, tamni tonovi, misli bježe u sjećanja. Djeluju krhko, ali to je tek privid. To nisu ljudi, to su divovi koji bi naša staklena urbana tijela zdrobili kao osušenu mrvicu kruha. Izdvojeni iz našega sprinterskog kretanja, gledaju nas onako kao što su karipski domoroci gledali čudnovate bradate bijelce u oklopima. Djetinje zainteresirano i dobronamjerno. Ljudski.

I što na kraju od svega ostaje? Gomile sjete. Nestaju kuće, nestaju ljudi. Divlje svinje ruju u tmini, medvjedi se obračunavaju s civilizacijom, ludo hrabri domaći psi inate se i medvjedima i divljim svinjama, dok ljudi zabarikadirani u uvijek preskromnim kućama snivaju nemirnim snovima. Prizor siromašne arkadije. Krave sputane konopom, metoda rog-noga. Stog sjena s navlakama na vrhu. Uglavnom najlon, ponekad odbačena odjeća. Znakovi siromaštva, piramidalni oblici provincije. Nema božanstva podno tih stogova, samo mukotrpni poriv za održavanjem. Iza kuće vrtača, zasijana monokultura, sve manje egzistencijalno, sve više proceduralno, da se ispuni dan, da se može ispuniti prtljažnik automobila rodbine na odlasku. Siromašna provincija uvijek je pretjerano darivala. Sve se odvija i suviše elementarno, rudimentarno ljudski, blisko životinjama, bez okvira koji bi nadilazio vidljivo. Ipak, ponekad naše oči prekrije koprena magle i cijeli taj prizor nestane u mekoći obmane te se čini kako je sve to tek iluzija, snoviđenje koje će ispariti s prvim zvukovima jutra. No, kada sunce probije maglu tjerajući je na povlačenje, iz njezine dubine počinju izranjati drveni krovovi poput tamnom travom obraslih hridi koje zaostaju nakon povlačenja mora u zoru. Ta kontinentalna oseka neraskidivo je povezana s maglom koja nestaje. Promptna demisitifikacija, čarolija posustaje pred razornošću trenutka i paf, mi smo katapultirani nazad u stvarnost. Ostaci ostataka ispune pogled. Ako je magla povlačeće more, onda je njegovo nestajanje za sobom ostavilo tek potonule, propale i nasukane brodice. Drvene olupine u šipražju. Sve dok ne preostane šipražje tek. Možda drugo nismo ni zaslužili.

Kroki o jednoj fotografiji

Naišao sam nedavno na jedan reprint izdanja *Hrvatskih građevnih oblika* (originalno objavljen 1905.) koji, između ostaloga, sadrži i nekoliko fotografija seoskih (konkretno krajiških/kordunskih) kuća s prijelaza 19. u 20. stoljeće. Jedna od tih fotografija prikazuje selo Korite pored Rakovice, smješteno ispod hrbata Male Kapele, neposredno pored Nacionalnog parka *Plitvička jezera*. Okruženo šumom i vječitim pograničjima, 'vukao' se ondje život sasvim rutinski sve dok jednoga dana netko nije 'banuo' s fotoaparatom kako bi zamrznuo jedan trenutak i ostavio ga za daljnju uporabu. Ako čovjek posjeduje imalo sentimenta prema historiji, odnosno prema ljudima koji su tu historiju iznijeli na svojim leđima, teško će ostati ravnodušan prema kompoziciji fotografije, točnije prema dramama koje su se odvijale unutar drvenih straćara. Na toj se crno-bijeloj fotografiji objektiv (dakle modernost) duboko 'zabio' u medijevalno siromaštvo, ostavivši nam pritom u amanet obrise jednoga potonulog svijeta, danas gotovo (ili barem u mnogočemu) sasvim strana suvremenom europskom čovjeku. Radi se zapravo o ispupčenim pipcima ranonovovjekovlja (ako ne i srednjovjekovlja!) dokumentiranih europskom modernom koja je iza sebe (svjesno ili ne, svejedno je) ostavila miljokaz našega historijskoga gibanja.

Doduše, sklepane straćare, bajtice raznih vrsti, daske nabacane na bijedu, privremeno stanje koje je petrificirala nemoć ponegdje još možemo pronaći, ali dramatiku onoga što se odvijalo unutar tih skrovišta danas je teško i pojmiti.

A na slikama prošlost/iskustvo siromašnih, sklepane kuće, ponekad čak ni brvnare, već radije primitivne nastambe koje su užasavale već i osamnaestostoljetne putnike-prosvjetitelje, i u kojima se zbilo nekoliko grana iste nesreće da zajedno i neprimjetno skliznu kroz vododerine povijesti. Isto tako, i proširene obitelji u kojoj je najstariji član par desetaka godina stariji od prosjeka, jer je i sam život prosječno tek nekoliko desetaka godina dug.

Na prozoru ili na vratima uvijek netko stoji. Te nagnute prikaze na prastarim fotografijama obično su previše mutne da bi ih se jasno razaznalo, a često se završetak krova nadvije na to obličje poput litice koja beskompromisno odbija svjetlost/sunce zadržavajući tminu čak i kada joj ondje nije mjesto. No, nije lako ni napustiti sjenu, taj atavizam koji se čistom generacijskom inercijom nama podastire kao bazični egzistencijalni sustav, kao sigurnost, i u konačnici – kao dom. Čovjek je nevjerojatna zvjerka, gospodar i sluga, oslobodilelj i uništavač, život i smrt simultano – biće koje se prilagođava bolje od štakora pa prolongira naučeno čak i kada je svjestan da ga to vodi u historijski ponor. Nema sigurnosti izvan

60 ■ riječi ■ prozaprozaprozapr

sustava, nema sustava bez repeticije. Sve se nastavlja do današnjih dana, tek modificirano i elektrificirano, i obmanjujemo se mišlju da smo pretke ostavili daleko iza sebe, sve do onoga trenutka kada refleks prošlost ne eksplodira kao zaostala mina, raznoseći u komad i nas i prolaznike pa čak i čvrsto tlo na kojemu stojimo, ostavljajući nas dezorijentiranima i smušenima, dok pokušavamo razumjeti što nam se to, dovraga, dogodilo.

I što nam ta slika, kakvih se stotine može pronaći i iz ranijih i kasnijih razdoblja, poručuje? Sama po sebi, ona je svjedok vremena, nemogućih uvjeta u kojima su ljudi ipak pronalazili načine da prežive. Ako nas na prvu ruku taj prizor obeshrabruje, onda nas nekoliko udisaja kasnije može utješiti činjenica da su ljudi i takvo što preživjeli i nastavali egzistirati – iako je cijena toga trijumfa bila skupo plaćena.

No, ova fotografija morala bi biti više od historijske fusnote, neobavezne digresije i nekakva mračna/tužna kurioziteta. Ova fotografija, kao i njoj slične, trebala bi biti signal, upozorenje suvremenicima o tome da smo tek nedavno, a praktički jučer, iskoračili iz te jureće kompozicije smrti koju nazivamo predmoderna. Jer da je povijest zaista učiteljica života, čovječanstvo ne bi ponavljalo jedne te iste pogrješke i nastavljalo opterećivati svoje postojanje dokazano negativnim vjerovanjima i obrascima ponašanja. No, jasno je da ljudi iz povijesti ne uče. Oni se njome mogu inspirirati, mogu je ugraditi u svoje ambicije i stremljenja, ali nove će generacije grubo historijski gledano, bez problema ponoviti pogrješke svojih prethodnika. Ljudi zapravo uče iz svojih pogrješaka, i to tek nakon opetovanih posljedica. Danas, kada je vremenski odmak prevelik, kada su obale postpostmoderne i predmoderne predaleko udaljene da bismo ih vidjeli golim okom (iako nevidljive morske struje svakodnevno tuku o naše obale), teško je osvijestiti svu dramu prošlosti. No, historija nije neki davno prohujali metež kojim se, eto, bavi nekolicina zainteresiranih, ona je mnogo više – ona je oskudna večera, od mraza propali usjevi, kolone neuhranjenih praćene epidemijama bolesti i glađu, ona je šokantno visoka smrtnost pri porođaju, niz sprovoda – ona je beskrajni svemir patnje. Ona je sve ono što smo bili još jučer, a što smo u par desetljeća uspjeli zaboraviti. I možda je to preradikalno konstatirati, ali povijest ne bi trebala biti učiteljica života, koliko bi trebala biti nešto zlokobnije, nekakva opomena, prijeteće strašilo koje bi nas upozoravalo na patnju naših predaka koju smo ipak nadišli, a koju i dalje trpe stotine milijuna diljem svijeta. Možda bismo tada postali svjesni odgovornosti koju bi svaka generacija trebala osjećati kako u odnosu na svoju prošlost, tako i u odnosu na svoju budućnost – dakle, odgovornost prema svojoj djeci. Jer ono što mi propustimo učiniti danas, bit će ostavljeno onima koji dolaze. Dakle, ako kroz naše inertne ruke propustimo previše toga, hoće li buduće generacije imati snage oduprijeti se lavini iskušenja koje ćemo im ostaviti u miraz? Već sada vidimo kako se toliko teško izboren socijalni standard urušava u sve kaotičnijemu svijetu postpostmoderne te kako u mnogočemu klizimo unazad. Tehnološki napredak nije pratilo osiguranje, odnosno unaprjeđenje socijalnoga statusa pa asimetrija razvoja otkriva simultanu egzistenciju neolitika i intergalaktičkih letjelica. Razlike su dramatične.

Povjesničar je omeđen prezentom i tome prezentu mora biti posvećen. On zuri u prošlost kako bi mogao reagirati na sadašnjost i to znanje ponuditi budućnosti te uvijek treba imati na umu kako nema historiografije koja nije namijenjena budućnosti – i taj načelni paradoks nikada ne smijemo zanemariti.

Jer ništa nije oduvijek i ništa zauvijek neće biti. Samo mijena stalna jest – osnovna je istina koju su davno izrekli ljudi. Pokušajmo se stoga odgovorno nositi s njome.

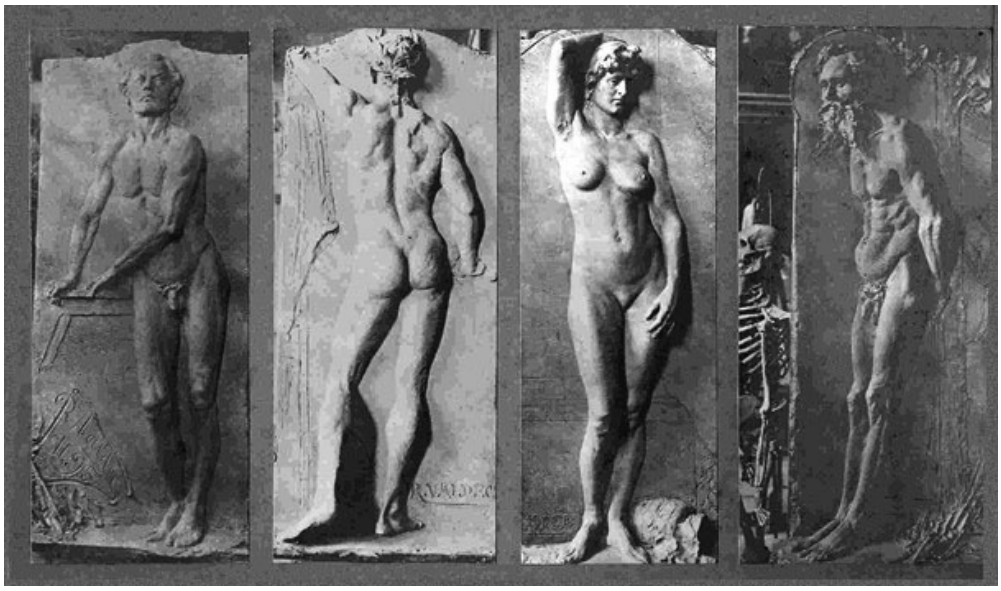

Rudolf Valdec: Četiri reljefa, akta, sadra, vrijeme nastanka nepoznato; fotografija iz Arhiva za likovne umjetnosti HAZU

Slavko Jendričko

Pisma

PISMO ŽENSKOJ DUŠI

Otkako me ništa ni za što ne veže
svakog mjeseca šaljem pismo

u mjesto na izvoru rječice
izmišljenoj osobi uvijek na drugu adresu

na šalteru prije poštanskog žiga
na omotnicu krišom utisnem vreli poljubac

na poleđini nikada ništa ne napišem
kako mi se izljubljeno pismo ne bi vratilo.

TUŽNA ZMIJA

Noćas ste zazivali pomoć
krv je nadirala u stan ispod praga

vriskali ste jezikom smrti
koja vas je nagovarala da je sanjate lijepom

sve dok niste raskopčali
gumbe spavaćica dlanovima ušutkavali usta

tamne su vam riječi kao ugar kaže ujutro
tužna zmija čuvarica dok s nama pije mlijeko.

SRETAN DAN

Drsko dišem jezikom
samohodnom čistilicom

sobu sam preobrazio
u kristalnu vazu koja sjaji

čeka da ju napuniš vodom
smirujućim poljskim cvijećem

da s nama ne propadne
kroz svoje dno u živčano prazno

ne odleti sa srcima bogu
prije nego okonča ovaj sretan dan.

POETIKA ANIMALIZMA

Dovezen sam do mjesta egzekucije
na kojem susrećem svoje osuđene riječi

koje u strahu nakon ugriza pasa pristojno
mokre vodu svih rijeka na svježe rane

u pokoricu leda u kopanjima iz kojih
neće moći piti ni lijepe žedne konjske oči

sve se događa u nekim hitnim ambulantama
posrtanje riječi vata s jodom injekcije tetanusa

pucanje mrežica grudnjaka od crvenog konca
ma cijeli potkožni svemir je u razvalinama.

NALIK ZVIJERI

Na tvome jeziku
osjećam raste

nerazumljiva težina
uz škripu vrata

nitko nikamo ne odlazi
dok svi spavaju

ne šulja se na čistim
plahtama jastučnicama

sve više toga ostaje
neizgovoreno između nas

valjda se najavljena opasnost
ne povjerava bližnjem

i kako ti to kazati prije sna
posve mirne duše

u jeziku mi se začinje
nešto što je nalik zvijeri.

NOTRE DAME U PLAMENU

Možda sam doista priglup
nikako kao drugi ne mogu razumjeti

kako mogu gorjeti tvoje haljine
odjeća Naše Gospe uz uličnu svirku

možda iz posve tričavog razloga
nisam uvijek s onima koje nije strah krvi

izjednačavajući sve okrutnosti
premda kao svi imaju dva dijela srca

sa sjekiricom između dišu drsko
njima se nikad kao meni ne zavrti u glavi

na nebu sam otporni anđeo
na zemlji škripi mi jezik u stupici.

IZDVOJENI APOKALIPTIČAR

Apokaliptičar s kosom
sjašio je s konja

kosa liže rosu
s mlade djeteline

livada je ravna ploča
konj je zarzao

čuvajmo vratove
s kunama zlaticama

ljubeći se divlje
veličanstveno

prkosno ne odustajući
da nas čuje bog.

FIKCIJA

Naša gospa u naručju s toplim
psićima koji nisu progledali

opija me planinskim zrakom
bez demona kao na početku svijeta

bez straha žena ekspres-ptica
čiji bi se životi mogli srozati

na vječito kuhanje pranje
peglanje rađanje vlastitih sjena

u noći vidim samo oceane
u kojima se bezgrešno začinjem

s prvim ribama crnim zvijerima
nježnih jezika mliječnih zuba.

SPORT

Ona je zaspala
i ja cijelu noć

za punog mjeseca
s prijetećom tišinom

pretrčavam planinu
u bolesnoj magli

ona se oduvijek
najviše užasavala

da joj kući ne dovučem
neku boleštinu

u podnožju otvaram
još dvije limenke piva

ne vjerujem u nesreće
sa slučajnim ženama

ni s ovom boje svitanja
mladog jutarnjeg neba.

KAFIĆ NADOMAK DOMU ZA STARIJE I NEMOĆNE

Dvoje staraca sjedi za stolom
u kafiću nadomak Doma za starije i nezbrinute

svako malo nježno se maze dodirujući se
rukama prispodobivim kori prastarog hrasta

samo im se povremeno meškolje usnice
dok jezikom pritišću neposlušne zubne proteze

samo oni sredovječni parovi za kavom koji priželjkuju
takvu čvrstoću odnosa mislima otklone sve druge blagodati

neočekivano postajući tiši od ptica koje im nerasparene
nezamijećeno nadlijeću zakorovljene jezike bez pouke.

VRHUNARAVNI LJUBAVNI OBLICI

Ptice ne daju prednost industriji ljepote
osjećajući svaki poremećaj ritma srčanih mišića
nečujne uhu zacvrkuću električne impulse

ptice ne umiru od srčanih udara nego zbog viška
skrivene brižnosti nataložene u perju u kojem kolebljiv
jezik nikako da izgori pticama dajući pravo na ljepotu

ptice u jatu i roju pčela univerzalnim jezicima poručuju
mi smo božanstveni ljekari u gnijezdima u košnicama
od peludi sjemenja i sunca spravljeni vrhunaravni ljubavni oblici.

PRISJEĆANJE NA TINOV „ODLAZAK“

Uzalud tamno
tuga trese zvonima

nemaš s kim
ni gdje da tuguješ

tuga je sahranjena
u luzerski incident

ionako za tugu
nigdje nisu

tugom izgrađena
atomska skloništa.

KONCERTI

Suprotno zdravom razumu
ptičji cvrkuti uspjeli su načiniti

glazbene dvorane u obje klijetke srca

kažeš fućkam na sve razumno
ono ne može poništiti koncerte

koje slušam uhom na tvojim prsima.

RA, RA, RA, RA, RADNIČKA ODMARA SE KLASA
PLA, PLA, PLA, PLA PLAVI SE JADRAN TALASA

Ispod suncobrana na plaži
obuzima nas ugodna slabost

u mnoštvu koje možemo
prispodobiti srdelama na gradelama

čitamo slana tijela čekajući buru
da spusti suze s kojima bi ojačali

svoj pad u radosni vrisak otpora
krvavim zvucima riječi iz lučice

koji se šire na prozirnu pučinu
dalje ima dalje svjedoče luksuzne jahte

s putujućim izložbama mladica
na palubama ne cvjetaju za nas

utješno mužjački pregrizimo bol
s kockicama čokolade bez šećere.

HRVATIĆ

Sezonski šljaker
u splitskoj pivnici
tog ljeta crnog
od vreline posla sunca

do kasno u noć
sušio sam fenom
hladnu pjenu na
brkovima pivopija

posljednjeg mokrih čekinja
nakon jakog
olujnog nevremena u kriglama
najduže sam sušio

dok mi iz šake nije ispao fen
uz njegovo arijevsko
izbacivanje trbušnih mirisa
u nimalo bogu lakog Hrvatića.

ESEJ

Ponavljajući na Googleu lektiru
Odisej bez posade u najudaljenijoj krčmi na svijetu
pijem za unovčeni posljednji brod jedro mač

Piće naručujem viškom čakavicom
u svakoj čaši treperim zavičajnim duginim bojama
živim u dva svijeta ne zaboravljajući ni jedan od njih

S oceana oslobađa me čudesni mir
puni mi uši zaboravljenim zvucima
škripanja kreveta ispod Penelopinog tijela

Ne smeta mi ni što je konobarica lezbijka
ne ljubim mitološki sretne svršetke
neka strelica leti kamo poželi svaka ptica.

poezijapoezijapoezijapoezijapoezijapoezija

POŠTARICA

Djevojka mi je rekla
spremna sam ti biti poštarica

primit ću u sebe raznositi
sadržaje svih tvojih pisama

punih svijetlog sjemenja
iz kojeg će procvjetati dovoljno

dječice pod visokim naponom neba
obnavljajući demografski Europu

probuđenom podsvješću dojilja poezije
crnih crnjih Brechtovih šuma.

DOTICANJE NESPOZNAJNOG

Prelijevamo prozirnu energiju
u birane riječi koje utjelovljuju
neprozirne tuge u nagost popodneva

godina koje nas isušuju suncem
sabirući misli u teatarske potočiće
svih tvojih ekoloških menstruacija

između kojih opipavam antičku ljepotu
tvojih nabreklih dojki okrnjenog pupka nosa
tebe cijelu izronjenu iz dubine podmorja

za bezvremenske muzejske masturbacije
s obje hladne ruke u kobnoj ironiji
bez vida za nespoznajno urušeno užasima.

MEMORIJA ŠUME

Svako zarezivanje nožićem šuma pamti
i nakon što je svu posijeku

od njenih najljepših stabala načine parkete
na kojima ležim tamni čovjek

žena savršena mjesečeva kružnica
za dana počinje tamniti u širokom krevetu

od divlje trešnje na čijem sam stablu nekoć
urezao svoje ime ne znajući da naivno učim ljubav.

PORATNA PERSPEKTIVA

Poslije rata matere opet čuvaju
neuvjerljivu nevinost noževa

svu razlivenu krv premda je isparila
iz lonaca na vrelim štednjacima

dok oni scenarističkim prstima iskopavaju
propucane glave iz crnice

seljaci na njivama skupljaju žute bundeve
u pravopisnu glad ptica djece.

JESEN

Niz strminu
čuje se
ljekovita buka
jabuka
stojiš
stojim
sklopljenih
očiju
svjesni
nas će preteći
aerodinamični
stršljenovi
zujeći
zrelo
poput nas
dvoje
na staračkom
suncu.

INTIMNA MOLITVA

Kupio sam jeftinije usko
grobno mjesto

molim posljednju molitvu
da prvi umrem

sahranjen ispod tebe
da te vidom

nastavim uživati
kada proklijaš s proljećima.

ISTOVJETNOSTI

Donosio sam ti sunčanice
divlje jagode stavljao u usta
išao sam dalje išao izgubio se u šumi

a tebe je obujmila kora
nekog na prvi susret
zaljubljenog snažnog stabla

pritjecanjem sokova
iz zemlje kiše snijega
nisi ništa nasilno doživjela

violine od biranih stabala
muziciraju ovisnost svih ljubavi
o istovjetnim neslobodama.

PISMO STAROG KONJA

Na uzdama
vidno usrećen

s mlađom družicom

na mekoj prašini
skladno kopitima

muzicirali smo
Mozarta i Brahmsa

nedavno je prodana

u selu nema
zubara za konje

ostario za jaslama

istrošenih zuba
sporo žvačem djetelinu.

poezijapoezijapoezijapoezijapoezijapoezija

PALJENJE PRVOG REBRA

Možeš svojim tijelom leći uz mene
zavarit ćemo se u veličanstveni svijet

usred ovoga svijeta punog susreta
dodira drugih tijela ispod neba

krošanja stabala koja propupaju
u neizbrisiv tračak svjetla

paljenjem moga prvog rebra
čiji je strah zapisan u razumu

za zaštitu od mrazova kiša snjegova
kako ne bismo pod šatorskim platnom

ostarjeli prije nego naučimo izgovarati
sebe u rupu skrivenih psećih kostiju.

Marija Lamot[26]

Novi redoslijed zbivanja

Zimski grad

Riječi su razvučene kao plahte na crnoj postelji.
Minijaturne životinje sa slika
Hieronymusa Boscha
gmižu krevetom, ulaze u očne duplje.
Nebeski stanovi, otvoreni prozori u zraku,
noćna platna nadolazećih slika.
Dan će sići kao bogalj u zatrpane prostore,
ispisati potrošene riječi, zastarjela pravila.
Vodena slova, neonske ribe, fluorescentne
kupke ostarjelih tijela. Zimski grad, očaj snijega,
zaglavljena tehnika u prstu što zapisuje.
Svemir je mentalna kutija pregorjelih zvijezda,
posvuda u božićno doba.
Usta izgubljena za jezik ljubavi.

26 **Marija Lamot** rođena je 22. 12. 1959. u Krapini. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu završila je filozofiju i sociologiju. Zaposlena je kao profesor u Gimnaziji u Krapini. Za časopis *Hrvatsko Zagorje* piše prikaze poezije recentnih pjesnika. Objavljuje stručne članke u časopisu *Metodički ogledi*, a suautorica je udžbenika *Etika za 1. razred gimnazije*. Objavila je knjige poezije: *Zrcala začuđena suncem*, 1993.; *Vrijeme radosti snijega*, 1998.; *Priprema za obiteljsku fotografiju*, 2001.; *Mrazove sestrice*, 2005.; *Neprestano stvarima mijenjam imena*, 2008.; *Mjesto gdje prestaje prostor*, 2012.; *Zašivene riječi*, 2016.
Pjesme objavljuje u virtualnome časopisu www.knjigomat.com.

Da padne snijeg

Bože, daj da pada snijeg…
Da mogu spavati, da se probudim mirna
u sumračnom jutru
s pucketanjem blago rasplamsane žeravice
i gutljajem čaja, mirisom meda.

Daj mi snježno jutro Bože, planinu snijega…
što će me zadržati ovdje
u usnulom trenu. Spavajućem oku svemira.

Pusti um da se odmori!
Pusti um da napusti muku svijeta,
da uspori bjelinom brzinu kretanja…

Ugasi čežnju, taj uvijek žedan cvijet…
Potrebe i ciljeve, poslove i dane.
Objašnjenja i zablude.
Daj mislima vlastiti prostor.
Svjetlost snijega. Govor tišine.
Imaginaciju djeteta.

Geografija tuge

Snijeg je hranio noćne ptice pahuljama
u ljetno doba.
Ova godina neka ostane neupamćena.
Putovanja nebeskim oceanima,
gradovi poispadali iz svemirskih brodova
na planinske krajolike…
Nove granice snijega, ledeni mauzoleji.
Izmišljene opasnosti, sitni ugrizi straha.
Slušala sam govor stijena dok sam putovala
kanjonima misli.
Zapisivala u karte geografiju tuge.
Ni slutila nisam da larva smrti
raste na zidu sobe.

Novi redoslijed zbivanja

Svatko želi biti poseban.
Od korijenja plete sjenke
proturječnim mislima.
Granama ruku struže
reljef srca s noćnih prozora.
Oblaci silaze u podzemlje,
njeguju bolesne ponornice,
uspavljuju izvore.

U jutarnjem i večernjem mraku
očekuju se izvanredna postignuća,
novi razmještaj aktivnosti!

Smrt kobaltnom iglom piše
Jackpots Games.
Ljudi joj mašu s margina povijesti.
Jučerašnji prijatelji danas su
ravnodušni spram prijatelja
u nevolji.

U dalekom pretincu pamćenja
krvari jesen.

Objava

Pjesnici ne mogu biti javni.
Njihove riječi obole od jeke
u javnom prostoru.
Teško je priznati ranjivost,
šutnja je uspješnija terapija.
Oči obolijevaju od
traženja izgubljenih slika.
Govor je snimka
neuspjele kontemplacije
vjetra na drugoj strani.

GPS jezika

Nedostaju mi riječi.
Vlak brzog vremena odnosi ih.
Ispod noktiju ostaje izgrižena šutnja.
Uključujem GPS jezika.
Traži riječi ispod mahovine.
Miris sjevera, nordijske rune.
Okrećem se, čujem glas,
pucketa u sporama.
Ljubavna igra mahovine i paprati.
Šuma je riječ što raste,
sabljama krči zrak,
otpuhuje ga u prostranstvo…
Svježina brijega, krik stijena
čuva gnijezdo jezika:
praptice u pokušaju uzleta.
Fosilni portret govora.
Ujesen jezik hibernira na sučelju praznine.
Oči oslijepljuju od razroke svjetlosti
na koju laju psi dok bježe u noć.

Jesenji krajolik

Uzlet odlazećih ptica.
Zrak ima ljubičast okus
vlažnih krila i zrelih šljiva
što se prosipaju u pregaču
iznemogle stvarnosti.
Smrt u oku zmije
vreba neoprezne
prolaznike.
Jogunaste miševe i
zaspale žabe.
Otkose kasnog zelenila
zalutali pjesnici
komprimiraju u riječi
i odvoze, prodaju
na sajmovima.

Večernje fotografije

Prijetvorno sunce odlazi
u svoje rashlađene odaje.
Ovdje, na rubu trenutka
koji razdvaja prije i poslije,
stvarnost i imaginaciju.
Na večernjim fotografijama
razgovaram sa psom.
Sabljaste trave miluju mi gležnjeve.
Kišni *intermezzo* reklamira
losion za njegu stabala.
Ljudi zatočeni u mraku
vjeruju da su svjetlost
što silazi stepenicama uspjeha
u podzemlje svijeta.

Damir Radić[27]

Pjesme

dolazak

latičasta rasprslina
zove jezik na igru izmicanja.
žilav i razgiban lasom je hvata,
pokušava darovati je sebi,
jastučiće smisla, žele sladak i bez šećernih pahulja,
ždrijebe promočeno toplim znojem jutra.
napuštene sinegdohe, smjena prioriteta
tropska cjelovitost i cjelovi koji ciljaju glatkoću međunožja,
svakog vikenda, i srijedom ponekad.
prianjajuće iglice, treperenje jagoda, savršeno svezan pupak,
kucanje na stražnja vrata.
sladoledna prskalica, otkucavanje njena pulsa u skrivenim spiljama sjevera,
vitičaste zagrade do kojih se stiže preko pješčanih polutki tko zna kojih
meridijana i paralela.
bez zemljopisa sada,
bez glavnih gradova afrike, bez jabuka u hotelskim sobama, bez šuštanja nekih slova,
bez ljubavi prema americi,
ti ovog trena čudiš se svježini ponedjeljka i zemljanoj suboti,
tamnom pokrovu petka i zvonkim zvonima nedjelje.
glatkim jezikom proizvodiš naborane riječi, sintaktičke reljefe,
slinu za razmjenu na raskršćima putova koji su stvorili građansku klasu,
laticama daješ usta koja misle da ih sama uzimaju,
ali onda to ne bi bila poezija cvijeća
što te osvjetljava kao crkvicu za božić,
a on, on upravo dolazi, između džamija i sinagoga prolazi,
i nitko ga ne želi zaustaviti.
anđele, božić dolazi
sa snijegom i zvijezdama,
nebo je smireno tamno,
pastiri i ovčice, poneka kravica
mnogo sijena, mnogo drvene građe,
male obitelji koje ovih dana griju tvoj krvotok,
mnoštvo pritoka, bambusi i šaš
vrludava gramatika, ponekad zahtjevno snalaženje
u nijansama naših jezika,

27 **Damir Radić** (Zagreb, 1966.), hrvatski književnik, sineast, filmski i književni kritičar. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirao povijest i komparativnu književnost. Objavio je tri knjige poezije, takozvanu intertekstualnu i intermedijalnu trilogiju: *Lov na risove* (Meandar/vlastita naklada, Zagreb, 1999.), *Jagode i čokolada* (Vuković & Runjić, Zagreb, 2002., **Nagrada Kvirin** na manifestaciji Kvirinovi poetski susreti), *Pokopana tajna* (Vuković & Runjić, Zagreb, 2010.). Izbor iz vlastite poezije objavio je u elektroničkoj knjizi *Meko kao snijeg i toplo iznutra – najljepši hitovi i rariteti* (od 2006. dostupna). Objavio je i egzistencijalističko-erotski roman-esej s ključem *Lijepi i prokleti* (NCL Media, Zagreb 2007.). Autor je i niza eksperimentalnih i eksperimentalno-dokumentarnih filmova. Autor je knjige *Milenijsko kino – film na početku 21. stoljeća*, suautor monografije *Ante Babaja*. Dobitnik **Nagrade Vladimir Vuković** za filmsku kritiku. Nagrađivani je pjesnik i filmski autor (Grand Prix Veliki Brcko na međunarodnom festivalu nijemog filma Pssst! za rad *Izgubljena u čekanju*; Posebna nagrada /zajedno sa Sanjom Ribičić Radić/ na Reviji hrvatskog filmskog i video stvaralaštva za ostvarenje *Mima i Marta – aktivistički ljubavni film*; Specijalno priznanje na Pssst! festivalu i Treća nagrada na Reviji hrvatskog filmskog stvaralaštva za film *Ništa se ne može vratiti*).

oni su crveno meso trpko i slatko,
preobražen desert što žudi za laticama,
ili latice žude za njim.
istoća različitosti,
žudnja, žudnja
ima svoje dane, svoja imena,
on ne dolazi uvijek nedjeljom, ali ti ga čekaš upravo tada
oblik se mijenja kao oblak, smisao je neuhvatljiv
više voliš zrake pruga, sve što je svježe
sve ono što te izjednačuje s čežnjom
malog mjesta čije samopouzdanje raste,
ali još si tako ranjiva i tek kad prepoznaš dijete na slikopisnim pošiljkama
ti oslobodiš prostor ganuću, božić dolazi
prvi put sama si ga čekala prošle godine, ali ove zajedno ćemo zazvoniti
na novogodišnju noć,
tvoje latice, naši jezici, naše jagode, tvoje obrve od crnog praha, moje plavo,
naša rasprsnuća,
život koji dolazi nov i mi koji uvijek dolazimo jedno drugom

palimpsest

snjeguljica je napustila jasenovac
i ostavila za sobom sedam patuljaka
da pepelom nahrane kožaru.
moja djevojka voli ovu sliku užasa,
napuštene patuljke kako prebiru po
sivim pahuljama.
i pita se ima li taj prah šest pera,
to jest je li riječ o znački proletera
ili dolazi snijeg.
zima u jasenovcu
bez snjeguljice
patuljci zbrinjavaju pčele.
košnice za frankensteinovo čudovište.
djevojčice su lizale sladoled.

vidiš li limun u okviru prozora, kako je zažutio
valjda zbog drva i stakla, organskih materijala
što su zasijali toplinu.
ali zima ne zaobilazi moj dio grada.
eno je opet u jasenovcu, možda bude meda
jednom, možda.
općenito, moja djevojka voli jug
kad dodiruje istok
i stalno piše o smrti.

a onda
drobilica kostiju
podzemne vode
iskopavanja i spaljivanja posljednjih dana
jasenovac, jasenovac.
kožara punjena pepelom
postaje kocka rabina nachmana;
moja djevojka ima malu teoriju o angelima,
glini, zemlji i blatu
mora da ih je mnogo bilo na kosini nasipa.
snjeguljica je otišla
ali imamo rilkea i šalamuna.

shvaćam odjednom da sve je to tako dirljivo.
zapisi ljubavi, palimpsest koji joj toliko znači.
kocka ispod kugle. pčela ispod šišmiša.
crni tulipan nizozemske preko hibridnog cvijeta s jugoistoka.
med preko krvavih šavova.
ono što se otkriva, i ono što se pomno skriva.
i što radi netko poput snjeguljice izvan jasenovca?
i koja je veza cigle, kožare i patuljaka?
i što s limunom?

velik dio poezije ne shvaćam, a noću putujem na zapad

XXX

misliš na moj jezik
kako skuplja raspršene točkice tvojih gaćica,
meni snijeg i opeka, tebi tratinčice i crvena livada.
kasnije crninu donosiš zrcalu,
sprijeda i straga u istom kadru,
dražesna nastanjenim očima.
leće naše autobiografije,
sočna sočiva što nastaju kad se suoče
s malenim dijelovima tebe
pogodnima za dentalne otiske.
povijest nenahranjivosti ili
you never get what you want.
i ničeg bitnog nema u tome
sve dok toplo mišje srce treperi
daleko od skalpela,
posve blizu pogledu na zrna malina zatitrana
jedva vidljivim pomacima tvojih usana.
sad pišeš o niknulom ljetu
nakon zgarišta,
ali taj usijani crni prah ništa nije mogao našim tijelima.
neočekivana točka otpora,
spasonosni savez kraj *wabash rivera*.

i još jednom te odvedem do amerike,
do sjevera,
bez cenzure ovoga puta,
bez bizona i židova,
dok tvoje crvene gaćice bijelih pahulja
vise na konopu smrznutom u zoru,
i moj jezik obješen do njih,
sav od mraza,
šapuće
proklizi još jednom djevojčice,
dokliži sanjkama ako ne možeš klizaljkama,
onda kad krplje te ne zadrže u snijeg da ne propadneš.
led čvrst i pouzdan, i psi te vode, klizi bez gaćica do koso položenih grumena,
do drugačijih boja jutra

modrice na duši

te riječi nisu tvoje.
kutija malih otkucaja je zastala,
njezine kuglice lutaju presložene.
prelaziš preko izgovorenog
kao da je sada, ovog popodneva niknula trava
i već je meka od kiše koju pamučna spremišta
tek trebaju otpustiti iz svojih utroba.
naši paralelni životi. naši laki padovi.
ono za čim bolećivo žudimo.
iglama probodene bradavice,
precizna horizontalna sječiva,
modrice na duši.
sunce u šumi danas,
odbljesak na jezeru.
pas promatra patke predan kao rosa.
i znoj, i suze, i prozor,
ključ koji ostavlja trag na mom čelu.
te riječi nisu tvoje.
te riječi nisu naše.
mislio sam da jesu.

sve što još može doći

nakošena ograda uranja u živicu.
ptice visoko, crne na sivoplavoj pozadini.
pomalo mliječan zimski dan bez snijega.
gole grane, iglice borova.
dolazi sumrak.

stan gdje se noć otvara prozoru.
pet sati i osamnaest minuta.
pogled prema jugozapadu.
negdje leži rijeka, prosipa vlagu.
groznica jezika olakša si žeđ.

bunar usred trave.
kamenom obzidan iznutra,
nikakve vanjske oznake.
nekad je bila sklepana drvena ograda.
odavno ničeg nema.
ako pođeš tuda u sumrak, mogao bi nestati.

inje. kristali bez zvijezda. maleni.
smrznu oštre vlati. prikradu se porezotine.
mala krv. dobro teče dok se ne smrzne.

krenuli pa se vratili. sve ukrug.
rezovi, rezanje.

crna noć sada. trepere prozori.
čini se.

kamo iz noći? nema više gavrana, vrane.

bez krikova. usamljen lavež daruje sebe. nakratko.
tišina koja traje. otporna kao grobovi.

strah jede dušu, ljubav postaje hladnija od smrti.
zima je sad crno proljeće.

sablasti. netko je izdajnik.
tri i šest postaju neprijateljski brojevi.
nema drhtanja u tami.
maljevič u mrtvačkom sanduku.

čamac je lijes na hladnoj vodi. oruđe povratka.
dječaci iskušavaju sluz, slinu dlana.
jedanaest sati i sedam minuta.
još crnja noć.

čamac je lijes na vodi koji odvodi membranama vječnog sutra.
kapilarama poprskani porculani očiju. iznova sluz.
i bijela smola drveća suzdržanog u tami.

sve što još može doći, rešetke jutra,
mreže poslijepodneva, preranost. i snijeg.
još može doći snijeg

Vanda Petanjek[28]

Pjesme

genesis

ljudi se stvaraju
u tanjem dijelu sebe
utrljaju se u drvo
iza mirnih venecijanera
tanki sloj gline
tanki sloj vode
strpljivo kao gletanje
nanos po nanos

ljudi freske naslonjeni su na zidove
suše se dok boja ne ostane na prstu
zatim se iznose na suhi zrak
i udišu tanke atmosferske čestice

na nebeskom žumanjku
sjedi topla kokoš
preko puta oraha
gnijezda
po krovovima zastave
putokazi za ptice
plavo pod krilima
rijeka

28 **Vanda Petanjek** rođena je 1978. godine u Čakovcu. Diplomirala je hrvatski i engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Piše na hrvatskom i engleskome jeziku. Pjesme su joj objavljene u časopisu *Poezija* i na književnim internetskim portalima te na Trećem programu Hrvatskoga radija. Pjesme prevedene na engleski jezik objavljene su u časopisu *Live Encounters*. Živi i radi u Zagrebu.
Kontakt: vandapet@gmail.com

velika trešnja

putujem
zamotana u pariško nebo
u predvorju hotela ostavljam torbe
mojom petom izboden tepih
krvari grimizom u pukotinu parketa

podrhtava luster okačen na plafon
dugim korakom zavodim kristale
čekam te sama u bučnom baru
naručujem martini
stolica je visoka

leđima okrenuta od tvog daha
vrtim dugu ogrlicu bez početka
mirišu ti oči
uzimaš mi kofer
bacam na beton svoju bidermajersku bespomoćnost

moj je kofer ulaznica u tvoj ormar
vodiš me u grad oko kojeg sniježi
prebacuješ ogrtač oko mojih leđa
znaš da nije potrebno
uživam
kad uz tebe drhtim

multipla

I.
žene se dijele na velike i male
zaobljene im kičme liče na kišobran
izložene suncu uz medicinski stalak
izvlače glavu
trbuh
stopalo
žene mogu biti i velike i male
kroz epruvetu žudnje ugurane u kralježak
kroz nož u čelu pritisnute na ja(st)uk
na tvrdo uporište s kojim se ne mire
pod hrapavim kažiprstom rastopljene tempere
žene trljaju oči zakovicama
toče vino i unakrsno preispituju
u želji za osvetom koja im divno pristaje
i mogle bi već sutra netko drugi biti
žeravica ili pjena nekome tko se kupa
zaostali zvuk u ušnom kanalu
koji ih snažno tjera na povraćanje

II.
u godini nesanice vidjela sam talog
hipoteku na ovojnicu
zračnu pušku na čelu
rupe za vjeverice u francuskim rasadnicima
otok murano
pribor za češljanje
ključ na stropu
vitalne organe
parobrode koji prevoze tone šećera
tračnu pilu
spontanu cirkulaciju
nadzor energije
zračenje crnog tijela

III.
i ja sam nekad bila ti
oslobođena od ljuski osušenih na zraku
žena i velika i mala u sebi
prelivena mlijekom iz njegovih usta
i bila sam drvodjelna
i bila sam dvodjelna
bila sam podijeljena
nekako po mjeri
sad sam samo umorna od kolutanja očima
od tihe postupnosti i žutih traka
rijeka je prebrza da te sada stignem
jesi li spremna zvati se emma

IV.
prsti su porozna nezaustavljiva masa
nesposobna zaustaviti i korijen i glistu
ostaju mi u ruci samo drške od šalica
memento na pripadanje nekoj većoj cjelini
jednom sam iz udubina tuđih putovanja
preuzela dobrost i uronila u glinu

i živjela s nekim tuđim ženama
i naučila živjeti čak i u njima
i možda na to nisam imala pravo
ali sada ti predajem sastavne dijelove
kornjači udove
tanjurima dno
škarama ruke
bodljama meso
rakovima kliješta
psima zube
kralješcima moždinu
prsima bradavicu

kolut naprijed

I.
šutnja je gusta ljepljiva masa
krmelja koju treba iskopati prstom
smola u očima promatrača
nimalo bliska ljepoti

šutnje su namjerne
eruptivno molekularne
nedostatak hrabrosti za razmaknuti usne
odluka kroz ždrijelo
da se prešuti šuma
jezikom kameleona duplo dužim od tijela

II.
šutnja je šuriken
rukom skrivena oštrica
ne osobito ubojita
ali dugoročno nerazgradiva
linija manjeg otpora
svojevrsni disbalans
pogodna za usporavanje
i demoraliziranje protivnika
ili ako inzistiraš na dodatnim pogodnostima
zakopan u zemlju zvjezdasti šuriken
tjeme na kiši kao otvoreni lonac
ili na oštricu nanesen otrov
ilegalni narkotik
iz mene

III.
šutnja je uvijek mlinski kamen
ukočeni nožni prsti na južini
mutirani virus
matirana ploča
stisnuta negdje oko prstena sfinktera

miješalica za vapnenac
briketi za potpalu
uvijek kamenolom
nikad probiotik
uzbrdo valjan bubrežni kamenčić
bez odgovarajuće roditeljske skrbi

IV.
uplela si se u ovo
tu nema istine
što si stvorila
stvorila si sama
ako te izazovem
hoćeš li se usuditi
bez predumišljaja
postaviti drugačije

misli su tirani
zgnječi neizgovoreno
odavde ne možeš vidjeti kuću
pa zbaci taj kamen
privjesak od planine
za lančić oko vrata
kad se želiš utopiti

linorez

nevidljive žene ne nose crno
čisto zbog dojma
prokišnjavaju u bojama
utiskuju zube u izrebranu mandarinu
u bore mast
kao dlijetom linoleum

nevidljive žene
podešene su na kič
kolonizirane u jeziku glazbi i nošnji
i umjesto šeširom
ogrnute su migrenom
oblog na čelu – gazin pojas

na naušnici ljuljaju žive kolibriće
pretežno mjestimične
neoprostivo demantirane
zveckaju biserima
decentno dementne
nepotkrijepljene i unakrsne
potpuno bez nadzora

bijele kraljice čine svoje
skaču preko plamena vlastitog plemena
mali masai u velikom tijelu
svijetle u prazninama

kao mjesec na vatri

odgrčene
iskamčene
pozitivno dramatične
guraju proces koji je nepovratno otpočeo
bestežinskog stiska
svjetlolomne
besramne
odbijaju se ugurati
u rudimentarnu ekspoziciju

na izlazu iz kuće
ključevi su lijevo
ponosno izlaze iz sigurnosne zone
u definiranom hodogramu
na radiofrekvenciji
i do kraja ulice više ih nema

moraju ići
kipi im voda
i crna i bijela treba im za ljutnju
to što govore
smrskale su ustima
i ugurale kroz zube poštanskog sandučića

naginju se bliže i kažu
preporučeno

jezik nema kosti

toliko još pamtim

Snježana Tramburovski[29]

Pjesme

PRIJELAZ

dječak je rekao
želim biti sretan
šćućurio se
i ponudio ruku:
ugraviraj mi sreću
uz dlan

rekla sam mu
da zaroni
voda je prvo hladna
no kad se odgurneš od kamena
začas na to zaboraviš
i možeš gdje su svjetla slaba
i magle pritišću misli
odzvučujući prijatnost
pokušaj odijeliti
sjenke što se pletu
u nasumične dodire
jer tvoj svijet digitalnog
ne nudi prirodno značenje
sjenastih nastojanja

ne rekoh mu, ali pomislih
vrijeme vojske je iza nas
i na meni je da ti se privijem
i podignem te
da kročiš sam
ne rekoh mu da je
njegovo nasljeđe naporna repriza
ratnih filmova
i disat će mu uniforme za vratom
svaki čas

konačno šutim
sad kad shvaćam
da on je na razmeđi
očekivanog od njega
i onog što je svijet
njegovih snovraćanja
horizont mu je postao
prijelaz jutra prema danu
pucanje jajeta i izlazak na travu
ili dolazak večeri prepun promjena (ST)

29 **Snježana Tramburovski** rođena je 1976. godine u Varaždinu gdje i danas živi i radi. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu završila je kroatistiku i komparativnu književnost. Otada radi kao profesorica hrvatskoga jezika i kao predavačica fakultativnoga predmeta Filmska umjetnost po školama Varaždinske županije. Piše poeziju koju je objavljivala u časopisima.

poezijapoezijapoezijapoezijapoezijapoezija

KAPUTI

nitko ne bira iznošene kaputе
s namjerom da ih prošeta modnom pistom
vi ste moje uz veliki osmijeh
raširile preko čitavoga grada
ulazile im u rukave uz cilik i viku
stiskale brade uz kragne
nudeći usne u poljubac

najljepše haljine ogrtale ste mojim dronjcima
kao da nosite kraljevnin plašt
otresale s njih pepeo i vatru
rupe ušivavale u svoja srca

sve što sam htjela nazvati mrtvačkim plesom
vaš je korak pretvorio u tango za dvoje
sivilo tkanina, natrulo i prijesno
otela je živost vaših odabira

ne, nitko ne bira iznošene kaputе
a vi ste odabrale moj, moj i još dva
zbog vas moj konj ne luta sprudom
jer smrt je bila, došla i odustala

LEGENDA O TIHOM SVAKODNEVLJU

Nisam se navikao na tvoju prestravljenu prazninu,
prije smo se zajedno smijali u nekom od ovih proreza i tražili bespomoć kao alibi za neodrastanje.
Sada te gledam preko ramena, trbuh prerezan mačem
I mekana koža napeta oko koljena. Prsti su ti putnici preko skeleta. Skrivaš odebljala bedra ispod duge marame i dalje se ne znaš opustiti. Želio bih te promatrati, mirisati udubinu tvog atlasa i uzimati ti zjenice bezočno. Vidio sam da si lija. Divlja, ali obuzdana. Ujutro, kod obora, sakrila si mlade i hranila ih dojkama natopljenim mirtom. Ostavila si krzno ispod praga, osjetio sam nagib pod nogom… Crvena ti koža ostrigana…leđa su ti naborana. Izvadili su ti meso iz utrobe i otada te volim. Satrana si u tihi splet okolnosti moje sobe. Nemaš snage, nemaš prava… Moj si ulov i kao i ja dosadna, inertna i uspavana.

OSVAJAM HRAM

osvajam hram
vojske mi šapću
penjemo se bezglavo uz strmo brdo
na uho mi vrišti pijani ađutant
ti si k'o kučka snubljena pralinama
u sumraku šatora
general mljacka prste
umazane uljem i sardinama
doći do vrha
sulud je pohvat
padamo stalno ometani minama
prostor rova glad je tame
u kojoj utroba trne i zabija rilo
propinje se šepavo na rubove peta
pali stogove i suši desno krilo
gladni se, tamni
na neudobnoj slami
u logorskoj galami
predugo već stojiš
nevještija nosi rižu prostire maramu pred ljude
stol neraspremljen od čahura zrnjem zasipa
starac se skamenjuje pliticom vežući ruke
rafal je snažan i zube mu razbija
nisi htjela kleknuti uz nogu
biti pseto blatnog povodca
rekla si hrapavo
cvileći u tami
kal je moj dar
miris, željezo, tuberoza
prorijeđen ritam
predan u takt
britkoću na šutnju
bradom na panj
spremam se da sram
izgrizem bez obličja

DANGUBARSKA

jedva čekam da otplatim kredit
udam se za nekog dangubara
da zajedno potratimo stan
zidovlje finacijske odgovornosti
želim vidjeti u rasapu

želim
diviti se činu
u kojem strepnja
nad plohom i kvadrom
sumanuto lovi dah

robovsko moje meso ne ćuti
robovske moje kosti ne služe pokretu
robovska moja koža ne reagira na udarac
nekoliko prijateljice nosit će mi kruh
a samo jedna ponajbolja vina
crna
spavat ću po vrtovima
k'o tihi monsun
okopavati gredice kokotića
dangubar će ljubiti moje usne
robovsku haljinu krpati svaki tjedan
diviti se mom duhu raspuknutom na sto dijelova
grliti me
iako sam sumaglica

L'adultère

Dok čekamo skriveni u miniranom kamenjaru
glas zelenog izvora ledene rijeke ispod nas preskače korito
Zanosim se vodenim altom koji se upija uz zjenicu i rida u mene kišu iz zvončastih bakrenih posuda
Umiješana sam u tebe
Kao hladna skuta s medom
Nosiš me po kamenjaru do podnožja
Pastir i kuhar i tvoja žena s bebom
Netko od njih je tiha uhoda
Ovdje ne mogu rasti ni lišajevi
Moja su stopala obamrla ranama. Sve što nosiš bila je predaja iz trenutne tuposti
pohota
Nahrani pastira dijelom medne skute
Pustit će te kroz špilju k'o u bajkama
Kuharu namaži smolom prste
Poremetit ćeš pažnju njegovih namjera
Ženu i bebu prepusti meni
Zagrlit ću ih s leđa k'o kapuciner
Prekriti lišce smokvom bez plodova
Neće žena osjetiti da je stišćem
A djetetu ću izgledati kao njegova
Vrijeme mi je da se spustim prebacujući tijelo kroz oštro kamenje
Jutro ti prilazi, obrij se od pojasa do zašiljenih grudi
U taj ugriz britve
Smjesti moje znamenje

PLESNA ENTROPIJA

Dok si stezala korzet u poluopremljenom salonu pariškog varijetea, na bezdah su te podsjećali zvuci motorne pile i nepredvidljiv dan.
Prelijena da shvatiš sve konjukcije planeta, puzajući prikupljala si pobacane fragmente plesnog okreta. Oko tebe već dugo probijaju munje i otimlju od sna prvenstvo nastupa. Iznenadne tuče prekidaju zimu kovitlacem izmiješanih tlakova.
Napeta si k'o preznojena veljača, grčevima guraš nebosklon za dva.
Doktor ulazi u rađaonicu. Bestijari se porađa. Zapečaćuje tvoj pogled užarenom šipkom. Drži ti bradu. Boli, o, sad znaš!
Himere i grifoni rasplinju se kroz zrak svaki put kad im tijelom umakneš mokra i užarena. Zoomorfni pješčani demoni naginju se preko tvog balkona do susjeda. U bljesku si munja razabrala lica kroz zrcalo salona i rukama se odjeljuješ.
Razlomljena himera kozjega lica zmijskim pokretom omotava ljudske škorpije. Nešto nedostaje u prostoru da shvatiš kako tijelo podići iz zraka i s tla. Prstima noge pijesak krug prati, pokušavaš okret… Propadaš kroz predvorja u podrum… plesačici kankana do prepona.

ALLURE

nabreklu breskvu
ostavljaš na stolu
prozor te moli zaborav
gužvam plahte uz rub
skroz na cestu
sreća je sjela na obris tvog podbratka
i sada prolaze sati
šuma je suha siječanjska
a zatim
nebo se klati
na platnu
prvih trešanja
s tobom sustižem zrelost
u praktičnim stvarima
krčag je vode na tlu
usta su natopila višnje
novim zmajevima
ja te ljubim
to nije toplo vrijeme
što propušta žegu
ne daje značaj stvarima
tvoj plamen, to krilo tvoje
orah je
lomljen u zamasima
sati se prelamaju
zasušuje se lišće
i prozor treperi u jesenji mraz
grizeš tu breskvu
pljuješ me na pod
istječem u potok
padam s planina

(NE)SPUTANOJ

Netko te mora oštetiti
ne opiri se stalno
tuđim pipcima
Ne biraj
Ne selektiraj
Pusti neka uđu u tvoje muljaste alge i preberu sluz od bioproizvoda.
Netko te mora oštetiti
Pisci bi rado pisali o tebi
Poznanici ljubopitno gledali stas
Suci bi srkali tvoju mast
Ribe bi rado izašle iz akvarija
Otimaš im prostor
Ne vide dobro
tvoju strukturu
Pa izlaze van
i gledaju kako ti se koža prelijeva o stijenu
o staklo o pijesak i talk
Ne staneš unutra, ne guraj se!
Tvoja jeguljasta vibracija
izbacuje njihovo potomstvo na suho
Navući ćeš mržnju vodenih zmajeva
a nisi se ni sasvim ugurala unutra
Ne nadaj se novoj reptilizaciji
ne nadaj se ni novoj vegetaciji
Ti, ogromna nezgrapna
sisavko
dvookata
dvouhata nemani
Zmajevo sjeme jeguljaste strukture,
odlično razbijaš staklene površine
i prekidaš strujne krugove u stanu
Ukroti taj rep!
Ribe misle da je bič kojim utišavaš uzdahe utopljenika
Slavit će te kao vodenu boginju
Slavit će te kao riblju krijesnicu,
a ti se otimaš njihovom pjevu
Gluha
I
Nijema
I
Spremna za rov

DOKUDA ĆEMO STIĆI, DRAGI BOŽE

ti i ja u ovoj kočiji bez naslona
s ambrelom umjesto krova
s magarčićem umjesto konja
imaš li ti plan za nas
ja volim planove
izgledaju smisleno
uprizoruju mi prostor i vrijeme kao dobru pozornicu melodrame
pravim se da nismo uštekani na kemoterapiju
da nam nisu sarkofage smjestili do koljena
i da nam kliještama ne razdvajaju dušu
pravim se da smo proljeće
da će ispupati šafran drsko jakih ljubičastih i žutih tonova i biti moj osmijeh na snijegu
dokuda ćemo zajedno ti i ja
na stolu je svežanj sira i bijeloga kruha
no ja trpam u usta svu sol s restoranskih klupa
tražeći u njoj onu tvoju
„vi ste sol zemlje“
jer ja bljutavim
vidiš li
potanko
potiho
pomalo
kao beznačajnica
kao greškom mekog pera ispisana stranica
uz svijeću
utrnuta
tvoja obamrlost

Sonja Delimar[30]

Odjednom, odnekud tako to

PROMETEJ

Na početku val je nastao u umu.
Il' bijaše pogled što potiče tijelo
Na čudesnu igru po svemirskom drumu
Od koje sve plamti lucidno i vrelo?

Nastao od zvijezde, poput zvijezde goriš
I ničega nema da ti oganj zatre.
Vatrometi pršte, gore meteori
Dok u međunožju pulsar pali vatre.

I dok ljubiš maglu sred svemirske tame,
Sjaj nebule svake tvoje patnje vrijedi.
I jedna ti želja – darovati plamen –
Makar poznaš zakon, i znadeš što slijedi:

Raspeće na stijeni – na suncu i vjetru –
I orao Eton što ti jede jetru.

30 **Sonja Delimar** radi u Gimnaziji „Fran Galović" Koprivnica kao profesorica hrvatskoga jezika u statusu savjetnice. Objavila je Zbirku pjesama *Zavođenje Zeusa* (2016.) i pjesme u *Forumu*, *Kolu* i *Vijencu*. U pripremi joj je knjiga *Poetskih dijaloga* u izdanju Matice hrvatske. Članica je Ogranka Matice hrvatske u Koprivnici. Na Facebooku objavljuje pod pseudonimom Glorija Jagoda Magdalena.

HODOČASNICA

visoko je svetište
kojemu si se uputila
strm te uspon
očekuje
trnje i koprive
i uglato kamenje

jesi li sigurna?

kad ti se
na prvome koraku
prvi oštri komadić stakla
ili odbačena iglica
zabije
u bosa stopala

dok budeš hramajući
dalje hodala
hoćeš li se bar malo uplašiti
posljednjega koraka?

ODJEDNOM, ODNEKUD TAKO TO

dođe li odjednom, odnekud tako
to prepoznavanje
tvojega glasa u začahurenu prostoru
koji se i prirodno i prisno i toplo
nudi u privremeno klizećem vakuumu
da mi makar nakratko
odškrine prozore tvojih očiju

pa ugledam isusa koji se
poput ptice iz priče
srcem navaljuje na trn
ili petra što se nudi za raspeće naglavačke

ili nadu da bi izbjeći grijeh vrste
moglo postati moguće
beskonačnim odgađanjem sudara
u točki u kojoj nestaje perspektiva
i postaje
nužan
sunovrat

sud bez priziva
s odgađanjem izvršenja
garantirat će
izvjesnost
zastranjenja

kao u pokušaju vezivanja
prividom slobode

razumna dvojba u ispravnost sviju zaključaka
uzet će u obzir i krajnje mogućnosti – ničega
i nikada

a dotada

i neprekidnu borbu protiv potonuća
u pamučnu mekoću
nemoćnu od ljubavi

TANTAL I JABUKA

Od Boga proklet (sudbina mu je lokva)
Gleda u voće što sja poput briljanta:
Bobice grožđa i jabuke i smokva…
Nadohvat ruci – kad ne bi bio Tantal!

Dok se u grču utrobe svjesne gladi
Propinje uvis – i malo još sa strane –
Sa punim znanjem da uzaludno radi,
Od grča tijela već titraju i grane

A jedna voćka, najzrelija od sviju,
Vibrira s njima i sav taj napor prati:
Želeći da se (bar malko) k zemlji sviju,
S Tantalom skupa sad grčeći se pati.

Osjeća – za nju da nema veće slasti,
Neg' kad bi mogla… u ruke sad mu pasti.

PLESAČICA

Pruži mi ruku – samo to te pitam –
Ljudi i stvari više se ne broje;
Ničega nema, sve je samo ritam,
Jedino pokret – simultan u dvoje!

Na tvojoj bradi moje toplo čelo,
U tvojoj lijevoj moja ruka desna,
U zagrljaju tijelo je uz tijelo
I samo toga trenutno sam svjesna.

U utrobi mi vrije topla muka,
Sve se u glavi pomiče i vrti,
I dok me čvrsto grliš oko struka,
S glazbom smo blizu ljubavi i smrti.

A ako bedra stisneš k mojim bliže,
Ne plešem više – po nebu se kližem…

SMRT (DOKINUĆE)

Nemoguće
Dostignuće
I čeznuće
Bolujuće

K sebi vuče
Posrnuće
U buduće
Potonuće

Iskliznut će
Uvenut će
Dokinut će
Uskrsnuće

Išćeznut će
U bespuće

KAD MI NEDOSTAJEŠ

misli odjednom riješene napora
usmjeravanja fokusa
svrbež prstiju
otvaranje
tamnice jezika
šarm malih vulgarnosti
prisnost protisnute psovke vlastiti odabir

svijet koji se sam sebi rađa iz tumačenja
elegancija samomučenja i autodestruktivnosti
finoća i plemenitost čak i u optužbi

skriveni neskriveni pogledi
zaboravljeni obredi
nježnosti
za žive
za mrtve
za žrtve
samoopažanja

ritualna sramoćenja
najbližih
mitskih
mučenika

i sjeme novoga jezika
zametak ugniježđen u maternicu

DOBRA SUPRUGA – POKUŠAJ POETSKE DEFINICIJE (U POLA 4 UJUTRO, UDVOJE)

Tijelo, preljev, ispusti i slapišta: brana
Koja snazi bujice daje moć i usmjerava je
Boljem iskorištavanju

Obala i nasip pred poplavom
Sklonište pred uraganom

Mirna os zemlje
Kad tektonske ploče zaprijete potresom

Zakon s propisanom kaznom i odštetom
Za svaku elementarnu silu
I s nedvosmislenim imenom za svakoga prestupnika

Starenje uz prešutna pristajanja
Kompresa na rani od suvišnoga znanja

Jednom zauvijek utvrđeno značenje pojmova
Poznavanje unaprijed svih definicija i dojmova
U sitne noćne sate
San s pravednima
Uloga dana poniznima

Skupocjeni portret što se u svakoj umjetničkoj epohi
Jednako grčevito i bezvoljno drži na zidnoj plohi

– kao sasušeno muhino govno.

(To je dodalo naglas
Ono luđe od nas)

RAZMAŽENA

kao da nikada nijednoga nisi vidjela ni čula
kao da ne znaš kakvih sve ih ima –

a ima ih ima
bezosjećajnih škrtih poremećenih grubih
dosadnih sebičnih i taštih bez sluha i duha
nesposobnih da dođu do krova i do kruha
vrijednih sažaljenja
sklonih alkoholu karti i kocki
s kojima je život sličniji mori
(o) kojima se ne govori
i gorih
i gorih
koji nikad ne bi bili na tvojoj strani, mila,
(kao da je statistika ikada bila)

– plačeš

samo zato što ovaj buket dok vene i klizi u vazi
(i ovo trenje)
miriše
na iskupljenje

KAO RORSCHACHOVA KARTICA

Kad mi gledaš lice, ako se crvenim,
Od viška je svijesti (ne što mislim sramno)
Jer znam – nešto tražiš, da bude u meni,
A pronaći možeš samo – uzajamno.

I htjela bih biti sve ti, više-manje,
Što god imam lijepo, izložila sve bih.
Al' mi slabo vrijedi uz jasno saznanje
Da ne možeš vidjet' što nema u tebi.

I moglo bi biti (već me strava hvata)
Da ti oko bude slijepo za sve lijepo
(Cvijeće i leptire, ruke oko vrata
I čudesne boje kad oboje nebo)

Pa od lijepog malo nazreš (ili ništa)
Jer ti krivnja nudi samo – čudovišta.

KAD TI UPOTRIJEBIŠ PRISNI IMPERATIV

u mojoj utrobi robinje uskrsava egipat
budi se grčka primiče rim i pomiče afrika
glas od iskona spreman je na odaziv

šire se šume a oblaci njišu

cvjetovi zamirišu pred kišu

i
krene
klizanje
kapi
i
nadiranje plime

do akumulacije sitnih drhtaja uz tvoje ime

i puknut će drvo i prsnuti kamen otvarajući ranu
kad jauk moje želje razvali u grlu branu

SUPUTNICE NA NASUPROTNIM SJEDALIMA

gdje je taj i tko je taj
koji bi sada mogao reći da zaista zna
kamo se točno koja od njih
ovim vlakom uputila

o čemu misle o kome sanjare
koga žele i što hoće
dok tako istih godina i iste prividne mirnoće
jedna nasuprot drugoj kroz isti prozor
upiru oči u isti krajolik što promiče
kao izmaglica s ruba sna trepereći
jednoj ususret
od druge odlazeći

kraj njih promiču kuće i stabla
čitave šume i gradovi
automobili i vlakovi
fazani i zečevi
srne i jeleni
nasipi sa svojim
hodačima trkačima
i šetačima pasa
i mostovi
pod kojima
spavaju prosjaci
vole se i ljube ljubavnici
i oni čije je ruke tek spojila namjera
to čvršća što im svijet pod nogama više
ostaje bez mjera i zamjera

sve jednako brzo promičući
i jednako im nedostajući

i dok vlak prelijeće preko zamki
koje je duga upotreba postavila
u vidu oštećenja na tračnicama

jedna okrenuta prema budućnosti
a druga gledajući u ono što je prošlo
zavaljene u sjedišta čuvaju svoja središta
čekajući trenutak
u kojem će se
jedna drugoj
nasmiješiti
govoreći: eto,
ipak smo sretno
i na vrijeme dospjele do odredišta

Domagoj Rogulj[31]

Odbačeno more

ODBAČENO MORE

Konferencija galebova
Na jednom gatu u luci
Raspravlja o sudbini svijeta
Dok ih ne rastjera
Turist koji je prišao preblizu
S opremom za reprodukciju ptica
Na ekranima prijatelja
Bez fizičkih tijela

Prijatelji-fotografije
Galebovi-fotografije
I život koji klizi
Kroz sito za prosijavanje slika

Na pločniku Palače
Svjetluca se i pjeni
Odbačeno more

31 **Domagoj Rogulj** rođen je 1978. u Splitu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. U Zagrebu je završio četverogodišnji studij novinarstva, a u Velikoj Britaniji jednogodišnji magisterij europskih studija. Pohađao je i akademski program švedskoga jezika i skandinavistike na Filozofskom fakultetu u Zagreba. Trenutno živi i radi u Londonu. U veljači 2019. objavio je prvu zbirku pjesama *Palma na sjevernoj polarnici* u vlastitom izdanju. Pjesme su mu objavljivane u časopisu *Poezija* Hrvatskog društva pisaca i na književnim portalima, a objavljuje i na društvenim mrežama. Poezija mu je čitana na Radio Splitu te u emisiji *Šest minuta poezije u šest* Trećeg programa Hrvatskoga radija. Bio je jedan od deset finalista nagrade za književnost na društvenim mrežama *Post Scriptum* 2018. Trenutno radi na novoj pjesničkoj zbirci, a bavi se i crtanjem.

KAPUČINO

Sastaviti razgovor
od dva monologa
jednako je nemoguće
kao podučiti ljude
da slušati ne znači čuti.
Nešto u nama
proizvodi pjenu
pod kojom plutamo
dišući na škrge -
ta pjena su misli.
Ponekad ipak,
na zadnjem katu planine,
u karamel-beskraju
neke pješčane plaže,
na mjestu gdje je kiša
posadila gljivu u šumu
kao prometni znak za odmak,
opaziš rupu u pjeni
kroz koju si mogao izići,
čuješ riječi
koje si mogao izreći
da si govorio iz neba,
a ne iz oblaka.
I misliš da možeš odlijepiti
mrenu koja te dijeli od slušanja,
razgrnuti tuđe misli
kao pjenu u šalici kapučina,
spasiti čuti od slušati,
sastaviti razgovor
od dva monologa.
Ali misao začas
poplavi obzor -
već je čuješ
kao buku helikoptera
nad prvim pupoljcima mira.

ISPIRANJE MULJA

Otkako je nebo muljevito
Sve češće čujemo
Kreketanje u snovima
Vlažno migoljenje slutnji
U večernjim šetnjama

Neki neprecizni kompas
Postavljen u nama
Ili izvan nas
Briše kontinuitet vremena
Vraća nas u beskonačna
Predsoblja želja
Atrije dodira
Gura nam ruke
U gusti med uspomena
I kaže: propadaj!

Slutnje poslutnjavaju
Večeri i jutra
Pretvaraju sve čvrsto
U neuhvatljiv prah

Sve je rastavljeno
I sve može sastaviti
Nečija banalna replika
Putanja nekog komplimenta
Osmijeh koji tetura
Kao beba bez oslonca
I onda se naglo
Uhvati za nas

Magla i jasnoća
Žmirkaju naizmjence
Kao božićna svjetla
Pogledi se zabadaju
Lako kao zastave
Ili putuju
Tisuće svjetlosnih godina

U nama labava vrata
Između neživota i preživota
Koja može otvoriti
Vjetar ili jež
Ruka ili olovka

U nama vječna mogućnost
I nemogućnost odraza

Naša prozirna dna
Začas postanu muljevita
Naša muljevita dna
Začas postanu prozirna

VLAK ZA NORTHAMPTON

Vlak za Northampton
Provlači se
Kroz sve uže prolaze
Između šipki kiše
Nebo je gusti skorup
Neodređenih želja
I nema te žlice
Koja bi ga odstranila
Čak su se i vrane sklonile
U toplinu šoping centara
U oči plišanih žirafa
I dugmad na kaputima
Sirene vlaka
Su zvona u gotičkoj crkvi
Su zvona crnih ovaca
Što odjekuju u kapima
Tvoje srce je list
Koji gori na rubovima
Isprane kišom
Oči nisu kistovi
Već gumice za brisanje
Jedno za drugim
Brišu imena
Željezničkih postaja

VLATI

Na livadi uz šumu
Vlati trave
Trati vlave
Probijaju kroz opnu
Mog popodnevnog sna
Obrastaju mi misli
Polako bujaju
U praznim sobama
Mog izbrisanog jezika

Kad opet progovorim
Moje će riječi
Biti zelene
Sve što izgovorim
Lelujat će kao trava
Zujati poput kukaca
I bit ću ti rosa
Zemlja i prašina

Ako želiš
Da ti budem oblak
Ili možda ptica
Umjesto na livadama
Spavat ću u krošnjama

Samo me u snu
Priveži vlatima
Da ne odletim
I da me ne rasprši
Prvi sunčan dan

STABLA U RUJNU

Četrdeset i prva se prišuljala
S mirisom tek pokisle
Kore stabla
Na okretištu
Svih tramvaja za jesen

Jedna od deset kapi
Na žutom dlanu lista
Je preseljeni ocean
U kojem se
Okamenjene misli
Rastope kao
Šumeće tablete
I ostave pjenušavi
Narančasti trag

Za kišnih dana u rujnu
Iz kore stabala
Zamiriše naša duša
Stara kao svemir
I upravo rođena

ČEKAJUĆI AUTOBUS

Ljudi se smiju
Dok gledaju u telefone
Čim dignu pogled
Oči im se isprazne

OTOČKE KAVE

U daljini grad cvate neboderima
Natječe se
Uspoređuje s planinama
Kao zavidni mlađi brat

Planine su ideali, more tek pojačano
Zrcaljenje neba
Od njega grad
Ne posuđuje ništa
Možda tek slanost u pokretima
Svojih stanovnika
Valove u njihovim mislima
Lelujavu vlagu
U njihovim rečenicama

Iz hladovine kafića
S druge strane kanala
Iz plavog zagrljaja otoka
Grad izgleda kao
Arheološko nalazište
Vertikalnih oblutaka

Dvije građanke
Piju kavu
S okusom borova
Morske pjene
I sporo razvučenih godina

Građanke na otoku
Hodaju sporije
I spavaju lošije
Žale se na veličinu
Otočkih jastuka
Mekoću u kojoj
Ne možeš smiriti misli
I stalno propadaš

Na otočkim kavama
Građanke nesvjesno
Izgovaraju pjesme
Za nevidljivu publiku
Koja živi u planinama
U dalekim modrim
I ljubičastim siluetama

Planine su diktafoni
Za poeziju svakodnevnog
Planine žive od stihova
Kao ljudi od tračeva
Kao stvarnost

Od obiteljskih ručkova
Nedjeljom u dva

Otočki kafići
Puno su bliže pučini
Puno bliže ribama
Koje su treperavi
Odrazi ptica
Nebeskih tijela
Aviona i helikoptera

Odrazi ne mogu letjeti
Odrazi su nemoćni
Do trenutka kad se
Ne okrenu protiv nas

Građani i dalje
Pokušavaju rasti
Voze se u liftovima
Do najviših katova
Katedrala i šoping centara
Samo da se što više
Odlijepe od tla

Grad se želi
Odlijepiti od sebe
Od betona koji sve upija
Od betona koji sve čuje
O svemu vodi registar

Otok se drži tla
Svakom borovom iglicom
Svakim kamenom
Svim crkvenim zvonima
Za njega je tlo
Jedina točka povratka

Planine su ono iznad
Što živi od stihova
Štiti od žuljeva
Na umornim rukama proze
Od vječnog sivila
Života bez filtera

More je tek modro
Zrcaljenje vremena
Ne znamo što s njim
Jer je dio nas

NEISPISIVOST SVIJETA

Ova ljetna jesen
Zbunila nas je
Mirisom početaka
(Jesen je početak
Ljeto je kraj)

Drukčije bi bilo
Da šalica espresa
Nije svjetlozelena
Da propuh ne nanosi
Obla lica
Pažljivo isklesana
Do ljubaznosti
I dobro prokuhanih manira

Želim baš ovakvu
Svjetlozelenu šalicu za kavu
U kojoj se mrtvo zelenilo borova
Razblažuje krečom
Asketski bijelih zidova
I zajedno čine
Posve opušten par

Detalj me izvlači
Iz bolnog vrata
U zdravlje širokih asocijacija

Moji potplati cupkaju
Kao Fred i Ginger
Na šahovskoj ploči poda
Svuda oko mene
Konobari govore na španjolskom
Španjolski govori na konobarskom
U uglu sjedi žena
S ljubičastim pramenovima
I običnim cipelama -
Zašto su joj cipele opće
A kosa pojedinačna?

To me pitanje izbacilo
Iz sklupčanog želuca
U kaos velikog
Neispisivog svijeta
Gdje je svaki detalj
Mala omča nesigurnosti
Malo uže za spas

RESTORAN JEDNAKOSTI

Istočni London
Jedne prohladne večeri u svibnju
Ako je život bio sve i ništa, Sveništa
Sad je brodić u pivskoj pjeni
Suvišna artičoka
Na *pizzi* marinari
Koju oprezno grizem
Svojim skupim zubima
Peter i Jack imaju iste naočale
Ali se stalno svađaju
Da priguše tu sličnost
Ja sam im omiljena publika
Politika pivo i *pizza*
Pod kišom *hip-hopa*
Koja nam curi niz lica
Daleko od suhe
Tišine parkova
Jedno jato tanjura
Spušta se bez osmijeha
Na naša koljena
Ne uspijeva utažiti glad
U glavi, u nožnim prstima
Tu vrstu gladi
Koja se stalno premješta
Koja možda i nije glad
Već samo potreba
Za novim ustima
U prozirnoj kuhinji
Kuhar ulijeva u zdjelu
Decilitar samoće
Dva decilitra neovisnosti
I litru slobode izbora
Svi se stiskamo
Oko kolutova slobode
Iz pećnice kulerstva
U restoranu jednakosti
Lako je izgubiti mjesto
I ostatak života
Provesti na nogama

SJEVER SVEMIRA

Stockholm nije grad
Već šuma s ulicama
Jezero puno trgova
On je zapravo ispod vode
Ili od vode
Ili točno u točki
Gdje voda postaje krutina
Ili možda zrak
Zrak među granama
Pticama i ljudima
Toliko prostora
Da možeš ispisati
Prustovski ciklus
Pun divnog Ničega
Toliko Onoga Između
U čemu se mrijesti lirika
Toliko zemlje zemlje zemlje
Trave trave trave
Dugih simetričnih koraka
Između dva zeca
Na groblju poznatih Šveđana
Kraj crkve na Södermalmu
Kroz koju suklja
Popodnevno svjetlo
Kao bujica
Nadnaravnog mira
Koja izvire iz sjevera
U sjever se ulijeva
Blještave aure
Oko grana pinija
Aureole od ljiljana
Nad plavim kosama
Društvo jednakosti
Bubri u kockama zelenila
Struji u jezerskoj vodi
Kao mjehurićasta
Mineralna Tišina
Ozračava srne i losove
Usitnjava se
Kroz prve snjegove
I zadnju pelud lopoča
Kroz pore prirode
Polako ulazi u nas
U gradskoj luci
Trajekt Cinderella
Velika bijela Pepeljuga
Između Baltika
I bosih nogu anđela
Ja tako želim ostati
Ukopčan u Stockholm

U sjever svemira
Ali on dođe
I brzo nestane
Kao Nikad Sasvim
Kao slabi Wi-Fi

Marin Kos[32]

Pjesme

Zaboravljena olovka

U kutu kutije, gdje vid ne gleda da vidi
i eterični dim razgrađuje zrak,
olovka jedna ostala je
izgubljena, sama.

Obavijena u sebe kao u plašt od tmine
čeka u blještavilu tišine,
ne bez strpljenja,
ne bez strepnje,
u uspomeni staroj o napisanoj riječi
koja riječi svakoj daje njezino ime.

Zar ne znaš zašto te je ostavio
tvoj voljeni pjesnik?

Taj rob sebe stigao je dolje,
i ne razlikujući više
riječ od riječi,
on sada cigaretom po izmaglici
piše.

Da barem nisam slab,
da ti mogu pustiti muke,
i uskliknuti zajedno s tobom
kako sam ekstaza hipostaze svoje,
ovdje, na voštanom papiru.

Žao mi je što ne mogu s
tobom tvoriti rime
i zaobljena slova
ustreptalih riječi.

Ja sam tek mladić koji
misli da je starac,
pa bi htio da piše,
a tebi treba onaj koji je
od čovjeka u čovjeku više,
i živi pjesnikovim životom,
i pjesnikovom riječju piše,
kada je glasno zna da je tiše.

32 **Marin Kos** rođen je 26. travnja 1997. u Zagrebu. Živi u Sisku, gdje je završio osnovnu školu i opću gimnaziju. Student je 4. godine filozofije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Poeziju je počeo pisati rano, a prvotne su mu pjesme 2011. godine objavljene u zbirci *Ovo sam ja, Marin*. Član je Matice hrvatske te redovno sudjeluje na *Stihovnici Siska*.

Volio bih znati pisati
pa da budem kao
zmaj od papira;
da mi olovka treba
da me odvoji od neba,
dok još riječi ima.
Rado bih pisao,
kada bih znao,
da ne nižem samo
delirične riječi.

Pjesnika tražim,
pjesnika usnuloga lica,
jedna olovka u kutu stoji
zaboravljena, sama.

Jedna olovka u kutiji stoji,
zaboravljena, izgubljena,
u traženju izgubljena,
pronađena, izgubljena,
izgubljena, pronađena,
pronađena, izgubljena,
izgubljena, pronađena,
zaboravljena.

Suncokret

Suncokretu treba svjetlost
nebesa da na umornoj
zemlji cvjeta.

Hoće li tko nastaviti
moje riječi
kada usahne mi glas
kao suncokret
u stisku tmine?

Izmiče nam
vrijeme – ta vijugava
zmija.

Zrna udaraju u tlo
poput kiše kada
rashlađuje razjarenu
zemlju,
a plodova je malo,
kao da ih i nema,
a volja hoće da živi,
da ih je više.

Ima li kakav kamen,
nježan i grub,
da na njemu otpočinem
glavu kada se svijet
hirovito njiše…
i nestaje misleći da
još vremena ima da se
bude, da se piše?

Hoće li netko tada uzeti
moje riječi kao što sam
ih ja uzimao iz jedne
bijedne priče,
misleći da joj mogu dati
nebeskoga sjaja,
da joj mogu dati da diše.

Hoće li tko uzeti moje riječi
i učiniti da budu u sebi svoje,
kada mene neće biti da im
darujem glas i snagu da stoje?

Pjesnikom se postaje kada
se huči u tišini,
bez glasa,
unatoč praznini.

Pjesnik samo pjeva
one prve izrečene riječi,
u životu umire,
u smrti živi.

Hoće li tkogod uzeti
moje riječi
da se ne rasplinu
u iluzornoj mudrosti
svijeta?

Uskoro ću biti sjemenka
na licu suncokreta,
i možda će netko dati
da naš cvijet diše,
ako nam se nasmiješi
Fortuna, naša dnevna luna.

Strašan je usud pjesnika;
da hoda uvijek iznova na
rubu ludila i noći,
da donosi sunce gdje
ono samo ne može doći.

Mjesečeva igra

Noćas se Mjesec skriva u sebi
i negdje u svjetlosnim raskršćima
neumorno prodire tama.

Može li se još vidjeti svjetlost mraka?

A ispod njega stoji gordo stablo
osvijetljeno muklim svijetlom
kao kakva drevna tajna koja
pred sobom drhti od udaraca straha.

U ovoj noći, kada otvara se svevideće oko,
svjetlost ostaje sama i onaj koji vidi
je poput slijepca što na mjestu stoji.

I čeka jer zna da će mu prići Čedo Noći
pa će zajedno s njim poći skrovitom
stazom u nezasitna kraljevstva Moći.

No, na tankom snopu mjesečine možda
se čini da stablo ne pripada sebi
i da tek bježi od sunca i poroda noći,
jer oni su braća kada im valja tako biti.

No, možda Mjesečeva sjena može
pružiti željeni spas: posljednji šapat
što se čuje prije nego nestane što
trebalo je biti.

I Thanatos umrijeti mora na Mjesečevu oltaru,
a što su Živi da se uzohole pred njegovim darom?

Mjesec se noćas u sebi skriva,
ali ne sebe,
nego druge u sebi od sunca prikriva.

Zvijezde su na zemlji

Pogledaj, ruke moje
podrhtavaju u noći.
Pomozi mi, još mnogo
stopa bolnih
valja proći,
a ja ovdje stojim
sam
i ruke moje drhte
u studenoj noći.

Nad tjemenom mojim
caruju zvijezde -
lomače u visini,
gle, ruka moja ih stiže
da se ugrije u njihovoj blizini.

Al' što su bez mene zvijezde…
Bez mene koji ih tjera da nebom jezde…
Manje od zrna prašine bez mene su
zvijezde.

Ja ih sada stavljam, prijatelju,
u tvoje oči, da sve poput nas
griju u ovoj ledenoj noći.

Gledaj, ne zatvaraj oči,
u njima su zvijezde,
da ti osvijetle put
kojim ćeš do mene doći.

A ako negdje sretneš
još jednog brata…,
ili možda sestru –
imaj vjere, s tobom će poći –
da ne budeš
sam u ovoj studenoj noći.

Pogledaj, ruke moje drhte u tmini,
daj mi svoju, onu zarobljenu u toplini.

Znam, i tebi će uskoro hladno biti –
uzmi ruku sestre, ili tamo nekog brata –
zajedno ćemo o toplini sniti.

A iza treće ruke čeka još jedna,
izmorena, stara…,
a iza nje mnoga, veća ili manja…
Oko mene stoji mnoštvo duša,
i u svakoj gori zvijezda jedna –
svaki plamen na hladnoći se kuša.

Pogledaj, brate,
u ruci svakoj držimo plamen zvijezde –plamen Elohima…
I studeni više nema, niti mraka ovoga.

Podigni glavu, pogledaj nebo – i znaj,
to nisu zvijezde,
to je vatra naših duša.

U očima našim iskra se skriva,
da nam osvijetli nebo, i vlati trave,
i onaj san što na javi prebiva.

A kada je blizu drugih,
taj plamen jači biva.
Više nismo što nekoć
smo bili,
u tebi nema više čovjeka jadnog tog –
vatra naša sada je jedan sunčev stog.

Ne gledaj samo putem neba,
i ovdje dolje njegova je visina,
ako bistre su naše oči.
Na zemlji su zvijezde,
one koje sjaje usred hladne noći.

Albert Halasz[33]

Pjesme

Za kraj

kad mi bude dano vidjeti
izložit ću svoje sjećanje
koliko sam smrti preživio
i kolika sam pakla prošao
kao Krist na križu
pokorom pribijen da
platim za sve grijehe
koje sam počinio nehotice
zaslijepio iskrene oči
kad sam tvrdoglavo šutio
ne pustio glas prokleti
zatajio svoje zablude
kad sam za dlaku poludio hehe
eh da jesam ali sam samo za se
kad budem mogao zmije ću
pokazat vam sve svoje
smetene misli mrlje
i na turu zakrpane hlače

(Vrvohodci/Hodači po žici, 2016)

33 **Albert Halasz** rođen je 1969. u Gornjem Lakošu, Republika Slovenija. Školovao se u Sloveniji i Budimpešti, a doktorirao iz područja etnologije u Budimpešti. Na ljubljanskom Filozofskom fakultetu stekao je zvanje docenta za opću etnologiju i za etnološku i antropološku metodologiju. Trenutno radi kao direktor Knjižnice - Kulturnog centra Lendava, a dugo je godina djelovao u medijima vezano za mađarsku manjinu u Sloveniji. Ima više od deset objavljenih knjiga, većinom pjesničkih zbirki: *Mrvice smijeha*, Lendava, 1991.; *Bolest - krug / srce - bolest*, Lendava, 1993.; Ikona, Lendava, 1996.; *Držite riječ* - Zbornik radova, Lendava 1998.; *All-Word*, Lendava, 2006 i druge.

U tihosti

tišina je vječna koje uopće nema
ni u zrcalu ni u pogledu očiju

a kako teško pada kad nam je
u uhu duboka rana njome zadana

tišinom započinje i svršava sve
umire ako je ima i rodi se ako je nema

tišina je vječna i uopće je nema
ni u zrcalu ni u pogledu očiju

(Vrvohodci/Hodači po žici, 2016)

Ars poetica

prikovali su oblake
navijeke uz vjetar
tako je sve mirno
ne pomiče se ništa ništa
čeka na puls svjetlo
na pokret stijena premirna
sve prolazno stalno
na bitak svevječni
velika planina na noć
laku i svakako mirnu
za laku noć i
za nemirno jutro
prikovali su uz njih
sjene neuhvatljive
i sunce prebrzo
i svjetlo za plafon
da žmirka na putu
na smetnji očima i
mrzovoljnim odjecima

hroptavi gramofon
s muzikom plesnom
dogorjela cigareta
polagani ples
pod nogama i
spori kruti *jazz*
istreseno sjemenje
obješeno klasje
ja sam ja ja
koji plešem sam sa sobom
samo ja ja ja

(Vrvohodci/Hodači po žici, 2016)

Ispod duše

dižeš sve u visine dubina
razdražiš osjetila sva i naježiš
kožu svojim žuborenjem
trčiš kroz tijelo sve natopiš
mokra pri svakom dodiru
ali ostaješ u svojim obalama
uzela bi sve znam razjarena
kao što si tako teško ukrotiva
daješ život nudiš smrt
ples ti je dan ples si ti sama
nosi te kamen hraniš mulj
pereš laštiš zlato u sebi
kamo kamo žuriš nevjesto
ti koja gušiš svaki gorki poljubac
ta uopće te nema a neprolazna si
činiš pjenu pleteš svoj veo
bijele čipke za utopljene vrtloge
klanja ti se sve zeleno uz bok
sve hraniš i uzimaš sve
što ti je namijenjeno suđeno
nikad se ne ustaljuješ zastaneš
na tren potom divlje mijenjaš korito
oreš misli i oreš oko
vjerno nevjerna si stalna
nestalna razuzdano samosvojna
naplavljuješ utopljenike svoje
rađaš blage duše iznad sebe
na svom putu odnosiš prud
odlažeš sve što se odložiti može
a iznad tebe ono što jest je nebo
ispod tebe zemlja naša mati

stratište si koje si bila i bit ćeš
dok nas još nije bilo i kad nas odavno više ne bude
kad zauvijek nas otplavi vrijeme
o vodo o rijeko o mutna moro
o vječno silovita mila Muro

(Hodači po žici, 2016)

razvrat

te bujne grudi
usred ravnice – čokoti
nektar se cijedi

raskrečile se
gorice klet bačva i sve
rizling chardonnay

opoja žedni
željni radodajki tih amo
nacijedite se

(neobjavljena)

kiša

budi se kiša
pokapa sve naokolo
tiho zajeca

posakriju se
komarci muhe crvi
gledaju nebo

jedina žrtva
raduje se iz prašine
blato oživi

(neobjavljena)

nekrolog

otpadne neki list
prije nego hoće vječnosti
poljubi zemlju

na listu pismo
slova žile neki zapis
blijeda tinta

samo rijetki znaju
što je zapisano na njemu
sve će proći

(neobjavljena)

Prepjevala sa slovenskoga Darija Žilić.

Bence Lajos[34]

Sadiocima stabala

Izrastite visoko!
(Oda sadiocima stabala)

A prije toga stablima:
koja još od mrkih vremena
pokazatelji su budućnosti,
pričvršćena korijenima,
vlasnim žilama,
prkose pogledu
nad površinom, čuvari mišjih staza
do izgleda za pobjedu,
svjetla koja nadvisuju tunele,
nade, u doba poniznosti.

I vi, koji ste sadili
pradavna stabla
koja dugo se prikradaju
u visine, da bi nas zatim
bodrila godinama
bogatih ljetina:
vedrinom citronke,
radošću batulenke,
mirisom borovica,
jabuka i krušaka
koje se skrivaju u dašku jarebika,
vilinskom vrtu Edena,
za kojim od davnine
čeznemo: jer jabuka
rijetko izrasta na prosjačkom
bagremu, u kržljavim gajevima,
na kilavim orasima, lipama.

Izrasti visoko! – bodrim te
i dižem u visine, krotko
varljivo, dok potajice
pratim unukove navike,
ručicom zgrabio je motiku,
usrdno navlači zemlju na korijenje,
izrastite visoko, samo izrastite visoko!

(Krplivnik, kod seoskog muzeja, svibanj 2013.)

34 **Lajoš Bence** rođen je 1956. u Genterovcima, Slovenija. Diplomirao je mađarski jezik i komparativnu književnost u Budimpešti, a 1994. je i doktorirao. Od 1989. bio je predavač i docent na Katedri za mađarski jezik i književnost na Pedagoškom fakultetu u Mariboru. Radio je i kao urednik i novinar u brojnim medijima, trenutno radi kao novinar u tjedniku *Nepujsag* u Lendavi. Piše pjesme, publicistiku, literariziranu povijest. Prošle godine u Mađarskoj dobio je prestižnu nagradu za književni rad *Jozsef Attila*.

Stablo-pjesma

Kao da stojim
u šumi: oko
mene sjena bezbroj,
do površine zemlje, ipak,
zrake se probijaju nijemo.
Kao da sam stao usred njih –
sred korijenja, vani vrt iz raja,
unutra para iz zemlje
dar slučaja.

Svjetlo raste iz drveta,
ali još fama ne zna za
trenutak, djelić ljeta,
kada crv drvo glođe…
blato u mahovinu
se slijeva.

Zguren pod pokrivačem,
koji je korijenje,
vani ptice jedre
na zrakama sunca,
tu unutra vruće je
tamneća rosa.

Živim s anđelom

Svim bezimenim anđeoskim bićima

Već sam neko vrijeme
abonirani drug
anđelu s polomljenim
krilima.
Gdje smo ga našli?
(Možda je suvišno reći
da u pravilu čovjek točno
takvog nabavlja.) Pozvonio
mi je na vratima, u dobro
izabranom trenutku
prijelaznog časa,
odmah nakon buđenja
i traženja jastva.

Jer anđeli odmah nakon prije-
laza najviše cijene
prijelazna razdoblja.
Uzmimo u obzir
da odbijaju svako
približavanje. Kršenja
tog pravila
povukla bi za sobom
srdžbu anđela
i teške posljedice.
Čemu dakle
služi takvo biće?
U svakom slučaju
ono je veoma korisno
jer održava
kućanstvo.
Umjesto pomoćnice cijeli
dan marljivo kuha, pere, glača,
niti mračno stubište
nije zapreka da ujutro
odnosi smeće, a na povratku
donosi novine.
I zato što je u stanju
tako brzo promijeniti
vanjštinu (najčešće je za
obične smrtnike to biće
nevidljivo), striktno
ga šaljemo po sir,
svježe povrće i voće
u obližnju samoposlugu.

Kad ga postavljamo pred
Gospodnje obličje,
obučemo ga praznično,

da lakše moli za milost.
U takvim prilikama iza uha
mu padne i pokoja kap
parfema, da ne izgleda
kao kakva tinejdžerica.
Bez obzira na sve, to
biće je dragocjena djevojka.
Od dodira njenih dlanova
sjaji se i blješti
cijela kuća, kako je to
uobičajeno za anđele.
Mene često kori:
– Što si takvo
tele, smandrljano i
neuredno? – pita me.
A i taj čin izvodi
ljupkim licem kokete
dok kutovima usana
nemilice dijeli osmijehe,
riskirajući pri tome propast,
bez mog ponizno žudnog
zova za njom. Ovim zadnjim
me do kraja razoružava,
ljutiti se na nju potpuno je
nemoguće i izraz je nemoći.

Samo da taj osmijeh u kutovima
njenih usana nikad
ne nestane, jer bez osmijeha
i anđeo je samo anđeo koji
umire. Zato obećavam
da ću slušati,
maknuti se u kuhinjski
kutak, gdje začarao me
nebeski imutak,
život bez blizine anđela
više ni ne mogu zamisliti.
Klaun koji se priženio
u zemaljski raj? Ne, konj.

Kao da se – ništa nije dogodilo

Svaku noć izgubim
sedam života, ali ujutro
ustajem.

Prva tri sna su
najgora. Kad zaista više
ne znam živim li
ili je već vrijeme da umrem,
skačem iz kreveta
i završim na podu
usred sobe. Nastavak
je rutiniran: buđenje
na nogama, ponekad
raspet između zbilje
i snova, akrobatskom
preciznošću dolazim
iz zračnog prostora
sobe do tepiha.
Zatim polulud
jurim u kuhinju,
utrkujući se s moždanim
i srčanim infarktima,
ravno do umivaonika,
da uzmem preko dana
zaboravljene lijekove,
jedan blok-san da
smirim bolove u
leđima.

Bogatoj produkciji života i
smrti u zoru dodajmo još jedan
događaj: povratak u život
nastavlja se u krevetu: rukama
grabim oznojeni jastuk, poput
malog nejakog djeteta
hvatam krajičke presvlake,
tresem se u tami, odjednom
povučem plahte, sva
ovozemaljska krama dobije svoje,
srušim na pod budilicu,
vrč za vodu pripremljen
za tabletu prije spavanja
raspao se u tisuću komada,
do nastavka jutra
zbog nespretnosti razbijam
još nešto čaša i posuđa,
a mačak uskače u zahod
bježeći pred valom apokalipse.

Kad se napokon razbudim,
kao netko tko je počinio
silno herojstvo, kao netko
tko prihvaća izazov da se
pohvali ručkom iz
knjige novih recepata,
utvrđujem zadovoljno:
prošla je još jedna noć
puna smrti, čuvari
su ponovno otvorili
moje oči, živim.

Živ sam! – Tulio bih od
veselja, Živ sam! – kažem
si tiho, da me nitko
ne čuje, a koga uopće
zanima moja unutarnja borba,
pobjeda nad smrću.
Živ, živ, živ sam!
mrmljam sa sve manjim
zanosom, slabašno i tromo.

Na kraju krajeva, nije mala stvar
pobjeći od sedmoglave smrti
i vratiti se, obući, ustati,
pouzdano i predano
nastaviti uobičajene
jutarnje radnje, posao,
tamo gdje smo stali
dan ranije, u vrelini
groznice, brzo i u zanosu,
kao da se ništa nije dogodilo.

poezijapoezijapoezijapoezijapoezijapoezija

Večerim se

Pristao sam uz obalu,
spustit ću jedra.
(Berzsényi D.)

Niti jedra, niti povoljno
nepovoljna vjetrometina
mene ne privlače, srdžba vjetrova
mene ne plaši,
borealna razdoblja,
čas kada kiši smrt…

Ni obala me
k sebi ne privlači!
Samo val što ga jašem
i koji me dosad još nekako
podnosio, da bi napokon
– svoj suvišni teret –
zbacio s leđa
– m e n e.

Ali i od toga postoji
još gore, strahopoštovanja
vrijedno, naprimjer
zasljepljujuće blještavilo valova,
kušnja za mozak i oči,
nesnosni blijesak,
bešćutnost danog obećanja
koje čovjeka mami
na 'drugu obalu',
drveće koje maše, hineći
ridanje, pulsiranje
sjena, njihove razorene
uspomene.

Ljeta,
kušnja svjetala
jesenskog vjetra,
podrugljivi mimohod
proljeća, oblaka
koji kopne, tajne
koje slute
obećavajuće
pouke, pogrješne
nedvojbenosti…

I tad se Vrijeme zaustavlja,
pa i kazaljka za sekunde
možda, da skine
s grbače svoje breme,

jer neprolaznost
više ne raduje, niti u međuvremenu
podivljali „otok Radosti”,
pogađaš li: jesi li
sjenka koja prelijeće ili
u jedrima uhvaćene duše
poruka…

Umorio sam se, vaša milosti, Dani,
ili kako bismo rekli među braćom:
„večerim se”!

Zaklinjem samoga sebe

Szoliva Jánosu

Došlo je vrijeme tapkanja
– prijateljstvo
plemenitog –
tabanja
koje usporava dah,
otkucaje srca, kada
čaša kucne
o čašu,
tako otprilike.

Jednaka je sudbina
pjesme, kao da je štaka
šepava hoda
vjerna stopi:
(čarolija postmodernizma
čista igra),
koja svugdje strši,
sve ogoljuje…

A u meni tumara
briga: van ne može,
iznutra razara.

Pjesma – mira

Kako mirno kreću snovi iz kojih izrasta pjesma

Kao u snovima pokrenu se bajke, koje hoće
nemirne bubrege, miris i glas kiše što se
izvana procijeđuje u nutrinu, zvižduke
lokomotive iz daljine, zvuk zvona,
te se tik pred ciljem nađem usred
pjesničke vježbaonice, da zamarajući se
bez zamora dospijem do aktera, kao
Petak, kao Četvrtak – koji za prvim uvijek zaostaje –
i ti, prije nego što se izljušti Sjeme iz pljeve
– liječi, pruži ruku, pusti da te vodi!!! –
blizu stoga tek uteg
postaješ, četvrt cente,

i čekaš da se raspadajuća forma uruši, a
akcent izgubi u vlastitom prasku,
crkavajući poput ptice očerupane i pogođene u
letu, kao kompozicija vlaka oslobođena tračnica
koja još neko vrijeme slijedi njihovu volju

kao što se zasićenost postupno
pretvara u sanjarenje, tako nek' se puni
košnica jezičnog blaga, zvukova,
uzdaha,
kao što nastaje zapis koji ispunjavamo
značenjima, kao
objeda koja postaje vrsnoća kad
ponestane zgodnih riječi iz rječnika
još dobro da uđemo u trag
i posijemo riječ povrh, dok
smo izmoreni dosadom
od rutine koja postaje opasnom rijekom,
premda je u času dok je još potok
ne hrane doline suza, čak je
i duhovi ostavljaju na
cjedilu, sve dok se
krv čovjeka
ne prelije na vlastiti
papir, dok
mnoštvo igala u tiskari
ne dobije naredbe naših prstiju,
neka to bude dovoljno, zakotrljajmo mlinski kamen,
neka započne mukotrpni rad,
pjesma – prositniti, a, napokon,
i iz iskidanih vrpci zapisanoga
sastaviti nanovo,
loviti udare vjetra,
kad krila dobije nekoliko i-ova, još-eva

i ,,onda okej-eva'', Abelâ i Kainâ,
kad je KAJ-n i od čega
bi sve bilo ,,fajn'', a leđa me
već sada bole od dugog sjedenja, radije
prešao bih iz zamršenosti u zagrljenost,
napustio papir, čemu povrijeđen,
što svećenica i svećenik
bilježe tko je koga imao, čije ostaje,
ne diraj lisca, za vježbanje novoga
bit će i to dovoljno, razvučena pjesma koja
gubi početak,
ako to nije perverzno da se per – vers redak
materijalizira u euro, u najgorem
slučaju u forint.

Stoga nova stanja pjesništva
– joj koliko su mi draža ona stara –
hinim upravo tu,
iza gustiša riječi vrebam za učinkom,
bljedilom na licu, gromoglasnim smijehom
i drvenim obrazima u
buktanju, za plamenim bojevima
ruskih bijelih i mađarskih
medenih, za rasipanjem
svjetla-sjene po pionirima
i doboš torti, za ponorom
između željezne zavjese
i demokracije, kako
zakon
nalaže (József Attila).

Dakle, kao u snovima, kad
se šepavi mravci pojave u bajci,
s preobrazbom suštine
unutarnjeg i vanjskog
prostora, gdje dižući
krvavu glavu u neobičnoj igri
zazivamo Šalamuna, Kosztolanyija, Poniža,
a s vremena na vrijeme i Tolnaija,
Domonkosa.
Gornje upozorenje prihvatit ćete
jer je bajka postala krvavo
prijesna, ali ni za sve blago svijeta neću otkriti
pod kakvim sam opterećenjem, kroz bezbroj
sanjarija, pisao sve dok nisam
postigao svidljivost misli,
neka me kamenuje i s prijekorom
gleda samo onaj tko još nikome
nije kamenje na gomilu nosio.

Pjesmo, zaslužni smo da
te kamenujemo, kao blatnjavim čizmama

izgaženu ulicu, kao otrovani
trn grimiznog mulja,
seži tisuću puta dalje, budi
igraonica svijeta,
a mi sićušni kicoši
bit ćemo na tvom igralištu igra…

Prepjevala sa slovenskoga jezika Darija Žilić.

Rudolf Valdec: Kiparski ukras pročelja Etnografskog muzeja (bivša Trgovačko obrtnička komora), alegorija Croacije s Obrtom i Trgovinom, Mažuranićev trg 14, Zagreb, 1903., umjetni kamen.

Rudolf Valdec: Kiparski ukras pročelja Etnografskog muzeja (bivša Trgovačko obrtnička komora), alegorija Croacije s Obrtom i Trgovinom, Mažuranićev trg 14, Zagreb, 1903., umjetni kamen.

Enes Quien

Prvi hrvatski moderni kipar Rudolf Valdec (1872. – 1929.)

Od secesije i simbolizma do realizma i naturalizma

Obično se smatra da je Ivan Meštrović najveći hrvatski moderni kipar. I jest. No, nije prvi. Prvi su moderni, u inozemstvu školovani hrvatski akademski kipari vršnjaci Rudolf Valdec i Robert Frangeš-Mihanović, obojica rođeni 1872. godine. Meštrović je 11 godina mlađi. Zajedno s Robertom Frangešom-Mihanovićem Rudolf Valdec je za hrvatsku, a posebno zagrebačku sredinu važan i nezaobilazan kipar. Valdec i Frangeš-Mihanović pojavljuju se u sredini koja je bila prilično nepoticajna za umjetničko stvaranje, a posebno za kipove i kipare.

Kipar Rudolf Valdec živio je i radio u drugoj polovici 19. i u prva tri desetljeća 20. stoljeća. Školovan u Beču i Münchenu, cijeli je svoj plodan stvaralački vijek proveo u Zagrebu. Na školovanju u Zagrebu i u inozemstvu te radom u domaćoj sredini, formirao se kao eminentna kiparska ličnost u čijemu se djelu odražava atmosfera i karakter ambijenta u kojemu je djelovao, a ulazi u povijest hrvatske moderne umjetnosti kao jedan od najznačajnijih umjetnika toga razdoblja. Najveći je dio Valdecovih skulptura nastao u razdoblju od 1889. godine do smrti, 1929. godine. To je burno doba prijelaza stoljeća kada je Hrvatska bila u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, doba kada su hrvatski umjetnici odlazili studirati, pretežno na umjetničke akademije u Beč, München, Prag i Pariz, ali i u druga umjetnička središta, poput Rima ili Venecije.

Secesija je kao novi stil europske moderne umjetnosti znatno utjecala na hrvatski umjetnički krug novoga naraštaja pa i na Valdeca u smislu formiranja umjetničkoga stava i stila. Secesija je bila kratkotrajan, ali buran događaj hrvatske povijesti umjetnosti koju je Valdec, što zbog mode, što zbog ljepote dekorativnih i artističkih uzoraka, ugrađivao u svoje radove. No, oni su uvijek u biti zadržavali svoju realističku i naturalističku okosnicu s mnogo simbolističkih začina. Ukus epohe to je zahtijevao. Držao se klasične škole i pedagoško-stilističke tradicije. U vrijeme burnih političkih, kulturnih i umjetničkih previranja uvijek je pokazivao i dokazivao svoju pripadnost hrvatskome nacionalnom biću. Nacionalno osviješten umjetnik bio je istodobno i kozmolit širokih shvaćanja i iskustva i kozmopolit koji se najsigurnije osjećao u svojoj hrvatskoj obitelji. Pod pojmom moderna podrazumijeva se razdoblje ubrzanih izmjena stilskih pravaca. Termin *moderna* označava stilski pluralizam na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, kao što su secesija (Jugendstil, Art Nouveau), simbolizam, impresionizam i postimpresionizam. Trajanje razdoblja moderne u hrvatskoj umjetnosti određuju obično dva desetljeća, od 1895. do 1914. godine. Kulturna razmjena koja je presudno odredila stilsku pripadnost i poetiku hrvatske umjetnosti i književnosti na prijelazu stoljeća odvijala se uglavnom na relaciji Beč – Zagreb. Hrvatska kulturna renesansa, kako s pravom možemo nazvati razdoblje moderne, zahvaljuje Beču bitne impulse

u književnosti, slikarstvu, kiparstvu, arhitekturi, glazbi, filozofiji. Tako je na početku razvoja moderne u Hrvatskoj secesija pripremala mogućnost prihvaćanja nekih osnovnih pojava suvremene umjetnosti i postupno pokušavala utjecati na formiranje publike i naručitelja. No, to je išlo teško. Valdec je u ranim poznatim radovima te onima iz kasnije i zrele faze ostao dosljedan secesiji, koju je dobrim dijelom upoznao za studija u Beču i Münchenu. S vremenom su se mnoga Valdecova djela netragom zagubila, najranija propala. Rano razdoblje njegova stvaranja, početke samostalno izvedenih djela u Zagrebu, možemo rekonstruirati samo na osnovu nekoliko sačuvanih fotografija pohranjenih u Arhivu za likovne umjetnosti HAZU, u Valdecovoj ostavštini.[35] Radovi nastali za školovanja u Beču i Münchenu više ne postoje. Ni u bečkoj ni minhenskoj akademiji i arhivima nije sačuvan nijedan Valdecov rad. Nisu sačuvani radovi koje je kao student radio u Münchenu kao asistent svojemu profesoru Syriusu Eberleu. Misli se na skice za portrete i spomenik braće Grimm. Stoga će ostati zauvijek nepoznati počeci karijere. Tek od dekoracije lijevoga stupa na ulazu u Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu (1893.), do sačuvanih skulptura iz kasnijega vremena, pratimo Valdeca koji se pokazao kao tehnički potkovan kipar. Njegova skulptorska metoda pokazivat će tragove prvoga školovanja tijekom kojega je Valdec postavljao i rješavao tehničke, zanatske, ali i umjetničke probleme novoga modernog kiparstva s posebno razvijenim smislom za disciplinu reljefa odnosno za modeliranje plaketa. Kiparski problemi koje je Valdec rješavao u svojemu djelu istodobno su bili aktualni gotovo u cijeloj Europi. Što se domaće sredine tiče, nepoticajna, periferna sredina uvjetovat će sporije reagiranje na tendencije u europskoj umjetnosti, poradi mnogobrojnih prepreka, neprihvaćanja, neshvaćanja, prepirki i polemika. U konačnici će takva situacija dovesti do Valdecova posustajanja i odustajanja od propitivanja aktualnih kiparskih problema i okretanja onome što ukus publike, javnosti pa i većina naručitelja želi, oblik koji najbolje razumije i zahtijeva. Valdecovo stvaralaštvo u povijesti hrvatske moderne skulpture čini ga značajnim hrvatskim kiparom, čiji kiparski rezultati vrijednosno pridonose hrvatskoj povijesti skulpture s kraja 19. i početka 20. stoljeća.

Opus kipara Rudolfa Valdeca čine **portreti** (Platon i Aristotel, V. Lunaček, I. Kršnjavi, F. Mixich, J. Grahor, Š. Mazzura, M. Krešić, E. Kolmar, M. Dimitrijević (*Čika Mišo*), O. Weissmayer, barunica grofica M. Khuen Héderváry, I. Vitez Trnski, crnogorski kralj Nikola I. i kraljica Milena, srpski kralj Petar I. Veliki Osloboditelj i kraljica Zorka te profilno, u reljefu, car Franjo Josip I., Kralj A. Karađorđević i kraljica Marija Hohenzollern, R. Gerba, M. Starčević, A. Cuvaj, Zmaj J. Jovanović, K. Sonntag, grof M. Kulmer, obitelj Hermann, A. Šenoa, šest portreta dr. F. Račkoga i osam portreta biskupa J. J. Strossmayera); **javni spomenici** (A. Nemčić u Križevcima, D. Domjanić u Adamovcu, J. J. Strossmayer u Osijeku, D. Obradović u Beogradu, I. Mažuranić i I. Kukuljević Sakcinski u Zagrebu, F. Rački u Fužinama i spomen-ploča na rodnoj kući i na Kaptolu 13 gdje je živio i radio); **nadgrobni spomenici** (J. J. Strossmayer u kripti đakovačke katedrale, S. S. Kranjčević na sarajevskome groblju, dr. Franjo Rački, Stjepan pl. Miletić, obitelj Arko i Kugli na Mirogoju, obitelji Tomić i Pribičević na beogradskome groblju) i **figuralna arhitektonska plastika** (*Lovac* i Šumar na zgradi Šumarskog doma Hrvatskog šumarskog društva, *Kiparstvo* i *Slikarstvo* pred Umjetničkim paviljonom, južni zabat bivše Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, danas Državnoga arhiva, pročelje Trgovačko-obrtne komore (danas Etnografskog muzeja), alegorijske figure na pročelju Zanatlijskoga doma, alegorijske figure na zgradi bivše Hrvatske zemaljske banke pa Jugoslavenske banke (danas Croatia osiguranje), Krilati *genij* na Bukovčevoj kući te kao urbanističko-parkovna djela osam vaza za cvijeće na trgu Franje Josipa.

Za razliku od drugih hrvatskih kipara (Frangeš, Meštrović), Valdec nije bio u Parizu, pa nikada nije, poput svojih kolega došao u susret s velikim Rodinom i njegovim krugom. Poput Frangeša – i najžešće rame uz rame s njim – bio je jedan od utemeljitelja i graditelja mnogih naših ustanova (najvažnije su Društvo hrvatskih umjetnika i Lada), ali nije ga, ni u kasnijim razdobljima, zahvatio utjecaj Rodina. To je predodredilo njegovo kiparstvo i njegovu umjetničku sudbinu. Nije trebalo ići u Pariz da bi se došlo u dodir s Rodinom. Veliki je francuski kipar bio u Beču i Münchenu i u Pragu, gdje je ostavio utjecaje na neke mlađe kipare (Hannak, Mařatka, Šaloun), a osim toga, njegove su se skulpture mogle vidjeti po izložbama ili reproducirane u tiskovinama. Činjenica jest da Valdec nije bio pod njegovim utjecajem. Zato je nakon secesije 'zaglavio' u realizmu i naturalizmu (koji se želi približiti organskom i životno istinitom), što se smatra nazadovanjem u odnosu na tadašnja aktualna secesijska, simbolistička, impresionistička, moderna kretanja. Razloge povratku na realizam vjerojatno treba tražiti u kiparevu egzistencijalnom pragmatizmu. Premda je Valdec dobro poznavao novu modernu skulpturu, njegov je umjetnički svjetonazor bio vezan za klasičnu realističku umjetnost. Izvrsno je poznavao klasičnu grčku umjetnost i filozofiju, romaničku, gotičku, renesansnu i baroknu skulpturu i arhitekturu, što svjedoče njegove skice i crteži građevina i skulptura iz povijesnih razdoblja. Osim toga, studiranje na minhenskoj akademiji u klasi profesora Syriusa Eberlea kojemu je bio asistent (s njemačkim kolegama Georgom Wrbom i Ignatiusom Taschnerom), pri realizaciji spomenika braće Grimm, u Valdecu je ostavilo neizbrisiv trag. Njegov je profesor, koji je bio pobornik klasičnog i realističnog kiparstva, prenosio studentima temeljito tehničko i zanatsko umijeće, i učio ih da sve rade 'po prirodi'. Valdec se sprijateljio s prof. Eberleom i ostao s njim u kontaktu i u kasnijim godinama, što je Valdeca držalo bliskim

35 Ostavština Valdec, Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Zagreb, kutije I. (fascikl 1), II. (fascikl 1. i 2.), i IV. (fascikl Spomenik kralju Petru I. u Velikom Bečkereku i fascikl Spomenik kralju Petru I. Velikom Oslobodiocu u Bijeljini).

profesorovoj umjetničkoj doktrini,[36] koja se oslanjala na tehničku i zanatsku vještinu i na 'rad po prirodi'. Stoga je realizam Valdecu bio imanentan. Realizam je od početka do kraja umjetničke karijere bio njegov primarni kiparski izbor. Od mladih dana do smrti, duboko u sebi nosio je pouke svojega profesora Eberlea s minhenske akademije, najcjenjenijeg i najpoštovanijeg od svih svojih učitelja. Njegova doktrina rada 'po prirodi' nikada nije izblijedjela iz Valdeca. Poput kolega iz minhenske klase, prof. Eberlea Nijemaca Georga Wrbe i Ignatiusa Taschnera, i Valdec je bio veliki majstor oblikovanja i odličan kipar. Suprotno od Frangeša-Mihanovića, posljedica je bila brzi povratak realizmu ili bolje rečeno: naturalizmu. Kao profesor na Kr. Privremenoj višoj školi za umjetnost i umjetni obrt (od 1908. do 1929. godine), kasnijoj Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, Rudolf Valdec je za domaću sredinu važan i po svojemu uspješnom pedagoškom radu. Bio je tajnik Društva umjetnosti, prvoga umjetničkog udruženja u hrvatskoj modernoj povijesti. Bio je poznat i po svojim organizacijskim sposobnostima. Na velikim izložbama pomagao je oko postavljanja izložaba hrvatskih umjetnika, ostavivši traga u počecima međunarodne prezentacije hrvatske moderne umjetnosti u Europi. Sudjelovao je u organiziranju i izlagao na *Milenijskoj izložbi* u Budimpešti 1896. godine, u Kopenhagenu 1897. godine, na *L'Exposition international universelle* u Parizu 1900. godine, na izložbama društva Lade kojemu je bio suosnivačem u Sofiji 1906. godine pa u Bruxellesu 1910. godine. Svojim je djelovanjem bitno i živo participirao u internacionalizaciji i prepoznavanju umjetničke kvalitete nekolicine hrvatskih modernih umjetnika. Ta je grupa umjetnika (Vlaho Bukovac, Bela Čikoš Sesija, Menci Klement Crnčić, Ferdo Kovačević, Robert Auer, Ivan Tišov, Tomislav Krizman, Robert Frangeš-Mihanović) hrvatsku umjetnost prvi put organizirano i povezano uzdigla na europsku kvalitativnu razinu. Stoga je u razvoju hrvatske umjetnosti Valdecov cjelokupan umjetnički, organizacijski i pedagoški rad od golemoga značenja i vrijednosti.

Glavnina Valdecovih skulptura nastala je u samoj Hrvatskoj. Neka su djela vremenom nestala, neka nisu poznata, jer nisu dokumentirana; tek se spominju u onodobnim tekstovima i osvrtima. U inozemstvu su njegovi radovi u Srbiji (Beogradu, Zemunu i Zrenjaninu) i Bosni i Hercegovini (Sarajevu i Bijeljini). Izvan bivše Jugoslavije zabilježena je samo njegova studentska suradnja profesoru Eberleu u Münchenu.

Rudolf Valdec rođen je 8. ožujka 1872. godine u Krapini, u kući u kojoj se nalazila stara apoteka, u istoj kući u kojoj se rodio Ljudevit Gaj. Otac Antun, kotarski liječnik, umro je kada je Rudolfu bilo pet godina. Majka Amalija, rođena Sajvert, kućanica, ostala je sama sa sinom jedincem. Zaposlila se, a sina predala na prehranu u župni dvor u sv. Križu Začretje te poslala u Zagreb stricu Đuri Valdecu kako bi završio u Zagrebu četvrti razred osnovne škole. Stric ga je odveo u nadbiskupski orfanotrofij te su ga uz pomoć krapinskoga župnika Herzla, koji je zamolio svoje prijatelje svećenike Franju Račkoga i Eduarda Suhina, primili u orfanotrofij. Tamo je završio dva razreda škole. Bio je osmogodišnjak kada se ministrirajući u katedrali pri misi kanonika dr. Franje Račkoga dogodio potres. Bilo je to 9. studenoga 1880. godine. U trećemu razredu morao je napustiti orfanotrofij. Upisali su ga u Obrtnu školu koja se tada nalazila u bivšemu cistercitskom samostanu. U jesen 1889. godine Valdecu i Frangešu stiže stipendija za nastavak školovanja u Beču. Upisuju se i studiraju na *K. K. Kunstgewerbeschule des Österreichischen Museums für Kunst und Industrie* u Beču, gdje dobivaju solidna tehnička i tehnološka znanja. Frangeš je upisao klasu profesora Otta Königa kod kojega je kasnije na pripremu za Akademiju dolazio Ivan Meštrović, a Valdec polazi klasu profesora Augusta Kühnea.

Iznimno važan izvor za razumijevanje okolnosti nastanka nekih Valdecovih, nažalost većinom danas nestalih, a nekih i nerealiziranih djela, pojedinačni su ugovori sastavljeni između Valdeca i naručitelja. Takvi dokumenti precizno sadržavaju teme, vrijeme izrade, cijenu koštanja i način plaćanja, uz neizostavne odredbe o vrsti i količini utrošenoga materijala te okviru čija je izrada iziskivala znatna sredstva (kompozicija južnoga zabata Nacionalne i sveučilišne knjižnice (danas Državni arhiv), figure za zgradu Jugobanke (danas Croatia osiguranje), nerealizirani ili nestao reljef za Medicinski fakultet, nerealizirani nadgrobni spomenik za glumca Zvonimira Strmca, i tako dalje. Detalji su varirali od slučaja do slučaja, a mnogo se toga i usmeno dogovaralo (primjerice, skulpturalni arhitektonski ukrasi za građevine koje je projektirali Hönigsberg i Deutsch: zgrada Trgovačko-obrtne komore (danas Etnografski muzej) i Zanatlijski dom ili Benedik i Baranyai: nerealizirana ili nestala kompozicija s kraljem Louisom IX. Svetim za sanatorij Brestovac. Samo se može pretpostaviti da su usmene narudžbe bile temeljene na preciznim dogovorima. Odredbu što bi djelo trebalo odražavati najbolje se vidi u realizaciji nekoliko nadgrobnih spomenika. Oni su većinom plodom usmenoga dogovora, a samo su rijetki dobiveni na natječaju. Nadgrobni spomenik Stjepanu pl. Miletiću izrazit je primjer oblikovanja po izravnim sugestijama 'budućeg' pokojnika, isto vrijedi i za nadgrobne spomenike Arko i Kugli (prizor gdje *Isus poziva Jairovu kći u život* narudžba je naručitelja), a u tome smislu ekletantni je primjer reljefna mramorna ploča kao nadgrobni spomenik biskupu Josipu Jurju Strossmayeru u kripti đakovačke katedrale, rađena izravno po biskupovu diktatu. Na natječaju je Valdec dobio izradu nadgrobnoga spomenika svojemu prijatelju pjesniku Silviju Strahimiru Kranjčeviću na koševskome groblju u Sarajevu.

36 Tome svjedoči činjenica da mu se profesor odazvao i došao u Zagreb prisustvovati svečanosti otkrivanja nadgrobnog spomenika dr. Franji Račkom u rujnu 1901. godine. *Stanovao je kod svojega đaka Rude Valdeca, kojega je cijenio* (Antonija Tkalčić-Koščević, *Sjećanja na prve generacije Umjetničke akademije u Zagrebu*, Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Zagreb, 2007., str. 19.).

Ostaje začudnim činjenica da za sobom Valdec nije ostavio nijedan crtež, nijednu skicu. Sve je skicirao direktno u materijal, u glinu. Isto je bitno zabilježiti kako je mnogobrojne svoje arhitektonske alegorije lijevao u umjetni kamen. Samo rijetko je klesao. Isklesani portreti kralja Petra I. Oskara Weiszmayera, Janka Grahora i posebno ostarjeloga biskupa Strossmayera iz 1902. godine, najautentičnija su svjedočanstva njegova klesarskog umijeća. U procesu izrade arhitektonskih skulptura, u lijevanju u umjetni kamen, pomagali su mu bivši učitelj na Obrtnoj školi, sudetski Nijemac Dragutin (Karlo) Morak te Davorin Hotko, student iz njegove kiparske klase na Privremenoj višoj školi za umjetnost i umjetni obrt, i do kraja života vjerni prijatelj. Crtež se oduvijek smatrao jedinim načinom da umjetnik zabilježi svoje ideje. Valdec u svojoj ostavštini pohranjenoj u Arhivu za likovne umjetnosti HAZU nije ostavio crteže. Oni postoje samo u jednom *skizzenbuchu* kao dekorativni uzorci za predavanje studentima. Nema nijednoga slobodnog crteža, nijednoga koji bi bio skica za kakvu skulpturu. Čak ni složenije kompozicije poput nadgrobnih spomenika ili reljefi na zabatima nisu crtani, nego direktno modelirani u glinu. O Valdecovu životu, razmišljanjima i djelima saznajemo najviše upravo iz privatne imovine koju je skupljao i ostavio u ladicama svojega radnog stola ili na svojemu radnom stolu u svojemu domu i atelijeru. Dragocjene su njegove bilješke u kojima otkrivamo njegove misli, njegova učenja, preokupacije, stavove, a možemo i rekonstruirati neke događaje iz njegovoga života, kao što je dnevnik s putovanja u Ameriku 1912. – 1914. godine. O izvornim okvirima mnogih ugovora i dogovora za različite skulpture dragocjen su dokument stare fotografije koje prikazuju neke od njegovih modeliranih djela prema tim ugovorima i dogovorima. Dragocjen su dokument tim više što tih radova danas više nema. 'Zub vremena' i tko zna koje sve okolnosti učinili su da su ta djela nepovratno zauvijek nestala. Osobitosti i značajke djela Rudolfa Valdeca i Roberta Frangeša-Mihanovića treba smatrati epicentričnim i zasebnim u europskim strujanjima i relacijama. Oni su samosvojni moderni kipari, u lancu kontinuiteta razvoja i trajanja moderne hrvatske skulpture. Valdec je doista znao misliti u skulpturi, ali nedostatak mu je što kada je trebalo, nije mogao ili znao u njoj biti. Nije imao kapaciteta za novu stilsku invenciju, kao što nije imao ni snage ni volje, a prije svega ni potrebe, da se dalje razvija. Postao je umoran, razočaran i rezigniran čovjek. Povukao se u sebe, odbio sudjelovati na izložbama i ostao bez snage i volje za daljnje plastičke poticaje. Radio je uvijek po narudžbi, ali nestalo je želje i htijenja. Izvodio je naručene radove od prilike do prilike, više zbog kakve-takve financijske isplativosti, posebno nakon strahovita razočarenja bankrotom 1920. godine, kada je ni kriv ni dužan opterećen za dug lista *Domovina*.[37]

U Valdecovu opusu, kao uostalom i u opusima mnogih drugih naših umjetnika, nema vidljive povezanosti ciklusa, nema jedinstvenog razvoja i evolucije stila. Jednom uspostavljena realističko-naturalistička stilska određenja nisu plastičkim rješenjima isključila realizam do kraja života. Naprotiv. Utvrđen u svojemu rukopisnome standardiziranom realističko-naturalističkom stilu, Valdec ispunjava sve svoje simbolističke nakane. Razlozi umoru, razočarenju i rezignaciji te odustajanju od istraživanja ne treba tražiti (samo) u osobnosti umjetnika. Treba ih tražiti u nedostatku poticajne klime i općenito uvjeta u kojima naši umjetnici žive i rade. Stoga nakon 1920. godine, baš kao i Frangeš-Mihanović iz istih razloga, kada se od jednoga kipara može najviše očekivati, Valdec radi, ali suzdržano i bez žara, ponavljajući formule ranije uspostavljene. Prilike u domaćoj sredini, recimo to još jednom, bile su nepoticajne i obeshrabrujuće kako po Valdeca, tako i po Frangeša. Pojedina djela koja su plodom zadaća i narudžbi, uvijek su bila dobro egzistencijalno rješenje. Izvodi radove isključivo kao izlaz iz egzistencijalne i duhovne krize koja ga je obuzela. Razočarao se u ljude kojima je uvijek slijepo i naivno vjerovao, posebno svojoj 'braći' masonima koji su mu okrenuli leđa, ako ne i kumovali prijevarom koja ga je koštala golemu sumu novca. Sumnjao je da je nasamaren od čovjeka kojemu je od mladosti vjerovao kao prijatelju: Dušanu Plavšiću, piscu i kritičaru, koji je u međuvremenu postao direktor Jugobanke i potpisao Valdecu račun za dug. Ipak, neka su kasnija Valdecova djela dobre skulpture, poput nadgrobnih spomenika Nadi Tomić i Smiljani Pribičević ili konjaničkih spomenika kralju Petru I. u Velikom Bečkereku i Bijeljini.

Životno djelo Rudolfa Valdeca ostvareno je u najodlučnijim i presudnim vremenima za obnovu i 'revival' hrvatskoga kiparstva. Ono se smješta uslijed rijetke, ali vrijedne tradicije kojoj pridonosi i koju bitno obogaćuje. Ponirao je u sve kiparske discipline. Nije ostvario puno posve slobodnih kompozicija, ali one koje je ostvario, dobra su ostvarenja kojima pripada zapaženo mjesto u našim i u europskim razmjerima, poput *Sputanog genija* i spomenika *Dositeju Obradoviću*. U svojoj najjačoj disciplini, portretu, postigao je najznačajnije rezultate, stvorivši nekoliko najboljih portreta u hrvatskom kiparstvu uopće koji se mogu usporediti s najboljim portretima europskoga kiparstva (Lunaček – *Cave criticum, Iso Kršnjavi, Stjepan Miletić*).

Život i djelo kipara Rudolfa Valdeca puno je paradoksa. U konačnici, njegov život i djelo dramatični su i tragični, jer nije doživio izvedbu svojega životnog sna: ostvarenja spomenika u Zagrebu dvojici ljudi kojima se najviše divio. Obojica su bili rimokatolički crkveni velikodostojnici: dr. Franjo Rački i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer. Kada su propali svi njegovi napori da podigne Strossmayeru spomenik u Zagrebu, koji je dobio izravno bez natječaja jedanaest godina mlađi Ivan Meštrović, propao je i pokušaj da podigne velikome biskupu spomenik u Osijeku. Iznimno je bitna činjenica

37 Veliki dug nije mogao isplatiti ni za deset života. Stavio je na hipoteku kuću i naslijeđenu zemlju na Varaždinbregu. Doživjevši egzistencijalni slom, akcelerirao je bolest, a djela koja je radio po narudžbi, osobito kasnije radnje, bez invencije su, pokazuju stilske devijacije, premda demonstriraju modelacijsku vještinu.

da je Valdec bio mason. Ne samo zbog toga što je izradio masonsku plaketu *Stvoritelj svjetova* te čekiće za njihove rituale kao svojevrsni amblem svoje pripadnosti i pripadnosti 'svojoj braći'. Članstvo u ložama nije utjecalo na razvoj stila u kiparstvu ovoga kipara, ali je bitno odredilo svjetonazor. Od 1907. godine, kada je iniciran u masonsku ložu *Ljubav bližnjeg*, do kraja života, dakle sljedeće 22 godine, masonstvo mu je određivalo put. I upravo u toj činjenici treba tražiti neke od paradoksa i po Valdecov intimni unutarnji svijet, ushite duha i duše, ali i tragične spoznaje. A kroz cijeli ga je život, nepopravljivog idealista kakav je već bio, vodila ljubav. Sve što je u životu radio, i za što je radio, bila je ljubav. Od djetinjstva kada je ostao bez oca i došao u orfanotrofij, svojevrsno sirotište na zagrebačkome Kaptolu, gdje je svoj prvi uzor zamjene preminuloga oca našao u liku dr. Franje Račkoga, preko prelaska na pravoslavlje da bi oženio u beogradskoj pravoslavnoj crkvi ženu svojega života, Helenu Čikoš-Sesiju, do ulaska u masonsku ložu simptomatičnoga naziva *Ljubav bližnjeg*, tražio je upravo to – ljubav bližnjega! Masonstvo mu je osim toga, pribavilo mnogobrojne kontakte, veze, poznanstva i prijateljstva, a ti su kontakti, poznanstva i prijateljstva često rezultirala i kakvom narudžbom.[38] Osim toga, u ključu masonske doktrine pročitali smo figure na južnome zabatu bivše Nacionalne i sveučilišne knjižnice (danas Državni arhiv), kao najeksplicitniji i najreprezentativniji, u enigmatskom ključu, realizirani skulpturalni spomenik u Zagrebu.[39]

Rudolf Valdec živio je i kiparski djelovao u nekoliko država. Portretirao je sve vladare u čijoj je epohi živio i njihove supruge. Portretirao je cara Franju Josipa I., srpskog kralja Petra I. Velikog Oslobodioca i njegovu suprugu Zorku, njegovoga nasljednika kao kralja države SHS Aleksandra Karađorđevića sa suprugom Marijom Hohenzollern, crnogorskoga kralja Nikolu I. sa suprugom Milenom. Od političara u Hrvatskoj nije želio portretirati omraženoga bana Khuena Héderváryja, ali njegovu suprugu groficu Margitu jest. Stjepanu Radiću modelirao je posmrtnu masku, kao i biskupu J. J. Strossmayeru, a dr. Milu Starčevića portretirao je na medalji. Rudolf Valdec imao je jasne, odlučne vizije o svrsi svojega kiparstva. Odnos skulpture i njezine okoline bitan je i njemu Valdec uvijek posvećuje pažnju. Taj odnos treba biti otvoren, iskren i uvažavajući. Priroda relacije s okolinom višeslojna je: prema zadatosti mjesta, mikrolokaciji i makrolokaciji Valdec se odnosi s velikim respektom. To pokazuje smještaj i prostorni raspored u javnome gradskom prostoru spomenika Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom i Ivanu Mažuraniću na Zrinjskom trgu u Zagrebu. Ovi su spomenici smješteni na uglove parka, flankirajući pritom spomenike Kloviću, Frankopanu, Jurišiću i Meduliću bračkoga kipara Ivana Rendića. S istom pažnjom prema prostoru u kojemu će obitavati njegova skulptura radi spomenike Antunu Nemčiću u Križevcima i Dositeju Obradoviću u Beogradu. Identično postupa i kada koncipira i modelira ostale spomenike: biskupu Strossmayeru u Zagrebu i Osijeku, generalu Hadži Dimitrievu za bugarski grad Sliven, a pomno pazi i kako će njegove skulpture/statue korespondirati s arhitekturom na koju su smještene. U njegovim je djelima vidljiv prilično koherentan izraz. Postoji stilska i rukopisna poveznica koja uvijek jasno daje do znanja o kojemu se autoru radi. Od nadgrobnih spomenika, spomenika, portreta u punoj plastici ili onih reljefnih, kao i na plaketama i medaljama, uočljive su ujednačenosti u secesijskoj stilistici te ujednačenost u kvaliteti pojedinih djela. Da je povjerenje u terminološku pouzdanost u odnosu na jedno živo umjetničko djelo upitno, svjedoči niz Valdecovih djela koje uključuju stilske reminiscencije i mogućnosti u rasponu od realizma do simbolizma, od naturalizma do secesije. Stoga simbolizam možemo odrediti kao pogled na svijet, u duhovnome metafizičkom smislu, a realizam pogledom na stvari i pojave u konkretiziranome materijalnom svijetu. Realizam se odnosi na tehniku modeliranja i fiziku djela, dok simbolizam predstavlja njegovu 'metafiziku'. Kao najizrazitija simbolistička djela možemo naglasiti Valdecove nadgrobne spomenike (osobito Stjepanu Miletiću i S. S. Kranjčeviću) te djela masonske provenijencije (plaketa *Stvoritelj svjetova* i reljef na južnom zabatu Nacionalne i sveučilišne knjižnice), uz uvjet da određenje simboličkoga ne apsolutiziramo do nekoga čistog principa, kao što i spomen realizma i naturalizma ostaje uvjetan: simbolistički se sadržaj uvijek ukazuje u realističkoj formi. Razdoblje u kojemu žive i djeluju naši umjetnici, brojnost i slojevitost tematskih i strukturalnih izraza nameću obavezu preciznijih usporedbi s pojavama oko 1900. bez kojih nema pravilnog razumijevanja mjesta i uloge Rudolfa Valdeca. Bez obzira na pionirsku ulogu u hrvatskome modernom kiparstvu, njegovo djelo u nekim svojim segmentima zadovoljava i najstrože kriterije i stoji na visokoj razini vrijednosne ljestvice s najboljim plastičarima njegova

38 Preko veze njegovih loža *Ljubav bližnjega* i Maksimilijan Vrhovec s beogradskom ložom *Pobratim*, odnosno njezinoga starješine Đorđa Vajferta, dobio narudžbu za plaketu povodom vjenčanja također masona, kralja Aleksandra Karađorđevića s Marijom Hohenzollern, a dobio je narudžbu i da portretira Nikolu Vajferta, mlađega brata Đorđa Vajferta, velikoga meštra srpske masonske lože *Pobratim*. Poznanstvo s velikim meštrom osječke lože *Budnost* Mirkom Hermannom donijelo mu je narudžbu za njegovu obiteljsku plaketu, sarkofag za nadgrobni spomenik njegove supruge, a možda i nadgrobni spomenik njegove obitelji.

39 Doduše, Valdec je svega 400 – 500 metara dalje imao prilike gledati skulpture na zgradi Glavnoga željezničkog kolodvora. Tu je građevinu projektirao i podigao mađarski arhitekt kolodvora Ferenc Pfaff (1851. – 1913.) u razdoblju od 1890. do 1892. godine, koji je projektirao i kolodvore u Pečuhu i u Rijeci. U neoklasicističkom ornamentalnom stilu skulpturalne je ukrase izvela kiparska radionica Vilima Maršenka iz Budimpešte 1891. – 1892. godine, a radove na zgradi segedinska tvrtka Iv. Milko. Skulpture prikazuju alegorije. U visini prvoga kata u punoj plastici stoje alegorije stočarstva i lova, na atici rizalita su alegorije poljodjelstva i industrije, no ono što je Valdec sigurno čitao u masonskome ključu jest skupina od sedam figura u zabatnoj kompoziciji. Središnji okomiti lik Valdec vidi kao 'svojega' Bakljonošu, a po tri lika s lijeve i desne strane čita kao simbolički prikaz antičkih bogova, odnosno planeta s heksagrama. Ovo tumačenje možda jest presmiono i može se prigovoriti da određena fiks-ideja masonstvom postaje opsesijom, ali činjenica je da je Valdec promatrao skulpturalnu dekoraciju zgrade željezničkoga kolodvora koja ima slično koncipirane figuralne elemente. Oni jesu, doduše, u neoklasicističkome duhu, postavljeni po zakonu kadra u zabatni format, imitirajući zabate antičkih hramova, dok će Valdec svoje figure na kompoziciji južnoga zabata Nacionalne i sveučilišne knjižnice koncipirati u sasvim novom, modernističkom, odnosno secesijskome duhu. Valdec svoju kompoziciju zabata radi dvadesetak godina nakon dovršenja zgrade Glavnog željezničkog kolodvora (kolodvor 1891. – 1892., zabat NSK 1911. – 1912.).

doba. Valdec nije ni najveće, ni prosječno, ni beznačajno ime europske umjetnosti na prijelazu stoljeća ili barem ne bi trebalo biti. Za hrvatsku umjetnost na prijelazu stoljeća sve je suprotno: natprosječan je majstor i svakako značajan koliko su značajni njegovi suvremenici, poput Roberta Frangeša-Mihanovića ili Ivana Meštrovića. Valdecovi najveći kiparski uspjesi poput *Sputanoga genija*, nadgrobnih spomenika dr. Franji Račkom i biskupu Strossmayeru, spomenik Dositeju Obradoviću, portreti Lunačeka, Kršnjavija i Miletića, alegorijske arhitektonske figure privrednih grana na zgradi Croatia osiguranja te medaljerski radovi, čine jednu od najkvalitetnijih dionica hrvatske i europske skulpture s prijelaza 19. na 20. stoljeće te u prva dva desetljeća 20. stoljeća. Ova djela izdvajaju Rudolfa Valdeca kao vjerodostojnoga tumača aktualnih europskih kiparskih strujanja. Usporedbe Valdecovih skulptura s djelima slavnih europskih kipara govore u prilog tezi o suvremenosti njegovih razmišljanja i senzibiliteta. Rudolf Valdec nije formativne godine proveo na nekoj od europskih kiparskih škola, kod slavnih i utjecajnih kipara, odakle potječe sloboda izbora uzora i stvaranje vlastitoga originalnog kiparskog rukopisa od samoga početka njegova djelovanja. Mogućim usporedbama treba dodati da prema broju realizacija, raznovrsnosti kiparskih zadaća i tipova i stalnom prvenstvu u donošenju različitih rješenja prema namjeni, Valdec stvara uvijek iznova svoj specifični oblikovni jezik u zagrebačku sredinu.

Na dragocjen način pokazuju njegov doseg invencije u rješenjima prema naručenoj temi (*Thalia meće lovorov vijenac na urnu*) ili njegovoj invenciji shodno zadaći koju ispunjava (*Higijeja i Eskulap* za Medicinski fakultet, *Louis IX. Sveti* za Brestovac). Fotografije s izgubljenim Valdecovom radovima pokazuju širok raspon tema s kojima se kipar bavio i problemima koje je kiparski rješavao. Znakovita su četiri reljefna akta koje je radio za izložbu prigodom dolaska cara Franje Josipa I. u Zagreb 1895. godine, i kasnije, pokazavši u njima temeljito kiparsko znanje, modelacijsku vještinu, invenciju i prirodnost.

Treba svakako reći kako je realizam žilav i postojan stil izražavanja. Kada bi se usporedili raznorazni segmenti suvremene umjetnosti, svi avangardni događaji kroz povijest umjetnosti 20. stoljeća te situacije i stanja u mnogostrukim recentnim i aktualnim umjetničkim događanjima, primijetit ćemo, prije svega, veliki povratak figuraciji, a i realizmu.

Realizam je, dakle, i u naše doba doživio svojevrsnu rehabilitaciju. Uporno ustrajanje kipara Rudolfa Valdeca na realističko-naturalističkim prosedeima bila je stvar svjetonazora, školovanja i pogleda na umjetnost. I danas je ovo kiparstvo živo, aktualno, tehnički dotjerano, narativno i uvjerljivo. Valdec ne zauzima samo zaslužen mjesto kao jedan od prvih pionirskih hrvatskih kiparskih modernista, nego i kao umjetnik čije je djelo svježe i aktualno danas, u doba kad realizam prevladava u umjetničkim promišljanjima i djelima mnogih svjetskih umjetnika, relevantnih u doba naše suvremenosti. Domišljena, precizna Valdecova skulptura odista tako sjedinjuje tradiciju, a s obzirom na mjesto i vrijeme svojega ostvarenja, i anticipira bitne postavke modernizma 20. stoljeća. Njihova posebnost u korpusu hrvatske skulpture jest u činjenici da su Valdecove skulpture i efikasne i komunikativne, i funkcionalne i reprezentativne. Kipar Rudolf Valdec umro je 1. veljače 1929. godine od embolije pluća u svojoj kući u Bosanskoj 37 u Zagrebu.

Rudolf Valdec: Magdalena, 1898., reljef, bronca, potpis lijevo dolje: R. Valdec, Gliptoteka HAZU, Zagreb.

Krunoslav Mrkoci[40]

Fran Krsto Frankopan ili Ferenac Krištof Frangopan, grof Teržački

Zaboravljeni barokni pjesnik

Pet stoljeća duga povijest obitelji knezova Krčkih (najstariji trag iz 1115. godine kada je u dokumentima zabilježen: Dujam I., knez Krčki) što se u 15. stoljeću prozvaše Frangipani ili Frankopani (kako je danas uobičajeno), završila se 1671. godine, smaknućem posljednjega muškog člana te loze, Ferenca Krištofa, nama poznatijega kao Fran ili Franjo Krsto Frankopan.

Premda prvenstveno poznat kao povijesna ličnost i sudionik Zrinsko-frankopanske velikaške urote protiv bečkoga dvora, Fran Krsto ili Ferenaz Kristof, groff Tersazki, kako se sam potpisivao, jedan je od, u javnosti malo znanih, značajnih hrvatskih baroknih pjesnika.

1. Život

a) Rođenje. Djetinjstvo i školovanje. (1641. – 1656.)

Datum, pa niti godina rođenja, nisu točno poznati. Najčešće se uzima da je rođen 1641. ili 1643. godine na temelju uvida u sačuvane dokumente vezane uz pjesnikovo školovanje kod zagrebačkih isusovaca (na budućemu zagrebačkom Sveučilištu) gdje je upisan u njihove matice 1654. godine tada službenim latinskim jezikom kao „D. Franciscus Christophorus Comes de Frangebamb a Tersaz" što znači: „Gospodin Franjo Kristofor Knez od Frankopana iz Tršca".

40 **Krunoslav Mrkoci** rođen je 1978. godine u Zaboku. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu pohađao je studij povijesti i slavistiku: poljski jezik i književnost, gdje je i diplomirao na temi iz antičke povijesti: „Podrijetlo Etruščana prema Herodotu". Radio je na više osnovnih i srednjih škola kao nastavnik povijesti. Godine 1998. objavio je početničku zbirku pjesama *Osluškivanje tišine*.
Autor je poezije i brojnih eseja objavljenih u elektroničkim časopisima za književnost: *Časopis Kvaka i Književnost uživo*. Piše osvrte, kritičke i stručne članke, kratke priče; autor je romana u nastajanju: *Mogućnost života*. Živi i radi u Zlatar Bistrici.

Radi pojašnjenja treba navesti da je Tržac mjesto, danas u Bosni i Hercegovini, u cazinsko-bihaćkom kraju, na samoj granici s Republikom Hrvatskom; u 15. stoljeću bio je to posjed obitelji Frankopana po kojoj je jedna njihova loza, kojoj je pripadao i naš pjesnik, dobila pridjevak „grofovi teržački" (u staroj grafiji: Tersazki). U 16. stoljeću taj posjed osvajaju Turci i otada ostaje u sastavu Bosne. Posjed Teržac ili Tržac ne treba brkati s riječkim Trsatom.

Isto tako, nije sasvim pouzdano poznato tko je bila Ferencova majka, budući da se njegov otac, karlovački general Vuk Krsto Frankopan (umro 1652.) ženio ukupno četiri puta. No, slijedom vijesti o pogrebima, smatra se da je pjesnikova majka bila Ursula Inkofer, plemkinja s područja današnje Slovenije. O svojoj majci podatak daje sam pjesnik, kada kaže: 'u kolipki majku zgubih'.

Nakon smrti oca Vuka (1652.), brigu o malome Ferencu kojeg su u obitelji zvali jednostavno 'bratac' preuzela su njegova starija braća: brat Gašpar (umro 1653.), a potom brat Juraj (umro 1661.) i polusestra Ana Katarina, udana za Petra Zrinskog.

b) Godine u Italiji (1656. – 1661.). Brak s Giulijom di Naro (1658.)

Mladi Ferenac Krištof nije se u Zagrebu kod isusovaca zadržao duže od dvije godine; već 1656. godine kao 15-godišnjak ili možda kao 13-godišnjak (prihvatimo li 1643. kao godinu rođenja) putuje u Italiju. Nakon hodočašća svetištu Bogorodice u Loretu, mladi F. K. Frankopan izdaje svoje prvo i za života mu jedino tiskom objavljeno djelo napisano na latinskome jeziku. Bila je to poduža (današnjih 8 – 9 tiskanih stranica) *Elegia* posvećena Majci Božjoj iz Loreta.

Upravo godina tiska Frankopanove latinske *Elegije* (1656.) sugerirala bi da je rođen ipak 1641. godine, jer bi to značilo da je svoju latinsku poemu sastavio u dobi od 15 godina što se čini, s obzirom na razinu umijeća baratanja latinskim jezikom, možda primjerenije nego mlađahnih 13 godina.

Nastavlja svoj put u Rim, gdje mu kardinal Barberini daruje u vlasništvo gradić Nemi što ga je Barberiniju pak darovao jedan rimski Frangipan (Mario). Godine 1658. naš pjesnik ženi se u Italiji Giulijom di Naro, nećakinjom kardinala Barberinija; dakle, u dobi od svojih 17 godina. U Italiji je naš pjesnik naučio i usavršio talijanski jezik uz latinski koji je kao temelj onodobnog obrazovanja poznavao i kojim se služio (*Elegia*) od ranije. Isto tako, tijekom pet godina boravka u Italiji, okružen visokim aristokratskim društvom, mladi Frankopan je, u što ne treba sumnjati, zasigurno usvojio mnoge od tadašnjih pomodnih društvenih običaja i navika, među kojima je bilo i poznavanje onodobne poezije. Sastavljanje stihova bila je jedna od omiljenih razbibriga i moda u visokim plemićkim krugovima.

Ženidbom s Giulijom di Naro mladi je Frankopan ušao u krug ugledne i utjecajne rimske obitelji Barberini koja je, između ostaloga, dala i jednoga papu (Urban VIII., 1623. – 1644.).

Nije potrebno niti naglašavati da su knezovi (grofovi) Frankopani i grofovi Zrinski bile dvije najbogatije i najutjecajnije hrvatske plemićke obitelji koje su u svojemu vlasništvu imale zajedno i više od polovice tadašnjih ukupnih 'reliquiae reliquiarum' (ostaci ostataka) kraljevstava Hrvatske i Slavonije.

Moć Frankopana utemeljena je u 15. stoljeću u vrijeme Nikole IV. Frankopana koji je naslijedio brojne i prostrane posjede. (Ne treba zaboraviti da su u to doba žene unosile u muževu obitelj svoj miraz, što je u slučaju plemstva značilo – zemljišne posjede.) Međutim, od 8 loza Frankopana sredinom 15. stoljeća do 1577. izumrle su sve, a ostala je samo jedna; loza brinjska ili tržačka čijim je posljednjim članom bio naš pjesnik. Pjesnikova sestra, Ana Katarina, udana je za Petra Zrinskoga koji je pored brojnih drugih posjeda naslijedio i cijelo Međimurje te posjed (utvrdu) Ozalj u Žumberku.

U to je doba (17. stoljeće) životni vijek ljudi bio kratak, jer su ljudima prijetile razne epidemije, poput kuge koja je poharala karlovački kraj 1645./1646. u doba pjesnikova djetinjstva, u vrijeme dok je njegov otac Vuk Frankopan tamo službovao kao carski general. Higijena je bila na sasvim drukčijemu stupnju nego danas, jer ljudi nisu poznavali mikroorganizme kao uzročnike bolesti pa prema tome nisu znali ni kako se zaštititi od njih. Svaku su godinu, skoro, bile uobičajene pustošeće provale turskih odreda iz Bosne te česte bitke plemstva protiv istih. U svemu tomu život je bio kratak i nestalan, a smrt sveprisutna.

c) Život mladoga velikaša u Hrvatskoj (1661. – 1669.). Geografija životnog i jezičnoga prostora F. K. Frankopana: od Jurjevih stijena kod Otočca, kapetana u Ogulinu preko Novigrada na Dobri do slovenskih Brežica i Zagreba.

Godine 1661. mladi Frankopan vratio se iz Italije i nakon bratove smrti preuzeo brigu o obiteljskim posjedima. Zime je često provodio u slovenskim Brežicama, posjedu što ga je kupio još njegov otac Vuk. Tamo je upoznao brežički slovenski dijalekt na koji je kasnije, tijekom boravka u tamnici (1670./1671.) započeo prevoditi jednu francusku Moliereovu komediju (*George Dandin*) od koje se sačuvao tek početak (Aktuš pervi: Scena perva, druga, treta, četerta) pod nazivom „Jarne bogati".

Međutim, kao svoje stalno sjedište Fran Krsto počinje uređivati i opremati (1666./1667.) utvrdu Novigrad na rijeci Dobri (nešto zapadnije od tadašnje vojne utvrde Karlovac); od Frankopanove utvrde Novigrad na Dobri danas su sačuvane tek

djelomično dvije-tri kule i zidine.

Od ostalih događaja u tom relativno kratkome životu (28 ili 30 godina) valja izdvojiti 16. listopada 1663. kada je sudjelovao, zajedno sa svakom Petrom Zrinskim, u bitci na Jurjevim Stijenama (blizu Otočca), gdje su s dvije i pol tisuće ljudi pod vodstvom Petra Zrinskog dočekali i porazili Ali-pašu Čengića i njegovih 10 tisuća vojnika, a vođu su zarobili.

Fran Krsto Frankopan stječe titulu i prihode ogulinskoga kapetana; Austrijanci ga sprječavaju u stjecanju položaja kapetana u Senju.

Godine 1664. (1. kolovoza) kršćanska vojska teško je porazila Turke na rijeci Rabi kod svetog Gottharda. Međutim austrijsko ratno vijeće sklapa s Turcima sramotni mir u Vasvaru kojim Osmanlije zadržavaju sva dotadašnja područja, a dobivaju još i 200 tisuća talira ratne odštete. Takvom politikom i razvojem događaja hrvatsko i ugarsko plemstvo je ogorčeno, naročito jer ne dolazi do povrata teritorija što su ih Turci ranije okupirali. Ugarsko-hrvatski velikaši (magnati), među kojima je i tadašnji hrvatski ban Nikola Zrinski te njegov brat Petar, započinju kovati urotu i pripreme s ciljem zbacivanja Habsburgovaca s ugarsko-hrvatskog prijestolja. Treba imati na umu da obitelj Zrinski, uz posjede na području tadašnje Hrvatske (ostaci ostataka) posjeduje i niz posjeda na području tadašnje Mađarske te Mađari u svojoj tradiciji i historiografiji svrstavaju obitelj Zrinski (kao Zriny) u red najvažnijih mađarskih velikaša, počevši još od slavnoga Nikole Šubića Zrinskog (sredina 16. stoljeća) koji je poginuo u obrani utvrde Siget u južnoj Mađarskoj.

d) Urota. Tamnica. Smrt. (1669. – 1671.)

Mladi Frankopan uroti ugarskih velikaša, na čelu sa svojim svakom Petrom Zrinskim, pristupa 1669. godine. Za urotu je saznao kada ga je Petar zamolio da prevede jedno pismo s uputama na talijanski za dominikanca imenom Bargigli koji je trebao obaviti tajnu misiju stjecanja potpore za urotu kod poljskoga kralja Mihaila Višnjovjeckog. Urotnici su također pokušali sklopiti saveze i s neprijateljima Habsburgovaca: s Venecijom, Lujem XIV. i s turskom Portom. Da je Frankopan bio oduševljen planovima za obračun s Austrijancima svjedoči i njegovo pismo kapetanu Gašparu Čolniću (9. ožujka 1670.) s izjavom: ,,komaj čekam da naše kape s čalmami (tj. s Turcima) pomešamo, a tako mi Boga da krilaki (njemačkih vojnika) budu ferkati po zraku''. Dana 20. ožujka 1670. Frankopan s trideset konjanika u Zagrebu na Markovu trgu poziva građane da podupru bana Petra Zrinskoga.

Međutim, car je dobro obaviješten o djelatnostima urotnika pa šalje carsku vojsku da zauzme Međimurje, jedan od najvažnijih posjeda Zrinskoga. Venecija, Luj XIV., Turci, ne poduzimaju nikakve međunarodne vojne akcije protiv Habsburga. Shvativši da bez potpore izvana oni sami ne mogu dalje, uz carsku vojsku koja je prodrla u Međimurje, Zrinski i Frankopan odlaze u Beč (travanj, 1670.) izmoliti oprost cara i kralja Leopolda. Međutim, u Beču su uhićeni i utamničeni; u listopadu prebačeni u tamnicu u Bečkome Novom Mjestu. Nakon višemjesečne istrage, posebni ih je sud osudio na smrt zbog veleizdaje. Diplomatske intervencije raznih prijatelja iz papinske Italije, kao i na dvorovima njemačkih knezova izbornika, s ciljem da se utječe na cara, nisu dali razultata.

F. K. Frankopan i Petar Zrinski, zajedno s još nekim mađarskim urotnicima, pogubljeni su mačem 30. travnja 1671. godine, prijepodne, u Bečkome Novom Mjestu (Wiener Neustadt).

2. Jezik

Ukupno, Frankopanovom književnom stvaralaštvu najznatnije obilježje, radi kojega nam je danas njegovo djelo posebno zanimljivo, daje jezik.

Iako su u svojim počecima Frankopani, s posjedima od otoka Krka (prodan Veneciji 1480.) i Novog Vinodolskog, Modruša i Brinja, od 12. do 15. stoljeća obiteljski vezani prvenstveno uz čakavsko jezično područje, postupno se, a naročito pod pritiskom turskih pustošenja u 16. stoljeću, njihovi posjedi, službe i sjedišta sve više premještaju na sjeverozapad (Novigrad na Dobri, šire područje Karlovca, slovenske Brežice, okolica Zagreba, i tako dalje) gdje dolaze u svakodnevni kontakt prvenstveno s kajkavskim narječjem, a na vojnoj granici oko Karlovca i sa štokavskim. U takvoj situaciji razumijevanje svih triju narječja i njihovih lokalnih dijalekata i govora, kao i aktivna primjena istih u govoru, bila je neizbježna pojava. Samim time i miješanje dijalekata, njihovih osnova i oblika, bilo je neizbježno. Spomenutu pojavu možemo uočiti kako u djelu F. K. Frankopana, tako i u pisanoj ostavštini ostalih pripadnika takozvanog ,,ozaljskoga književnoga kruga'', kamo pripadaju mahom članovi obitelji pjesnika Frankopana, njegova braća, sestra Katarina, njezin muž Petar Zrinski. Svi oni i u svojoj međusobnoj obiteljskoj komunikaciji i s drugim svojim hrvatskim rođacima, prijateljima, i naročito s podređenima (bilo vojnicima, bilo seljacima) služili su se tom osebujnom jezičnom slitinom, amalgamom što su ga sami u svojoj upotrebi pokušavali što bolje jezično ulaštiti i pretvoriti u funkcionalno sredstvo, kako za svakodnevne poslove i prilike, tako i za tankoćutno pjesničko izražavanje. O tome nam svjedoče sačuvana pisma, pisana tim živim, svakodnevnim, ali opet promišljenim i njegovanim jezikom.

Općenito se uočava, naročito prije sloma i pogubljenja Zrinskih i Frankopana (1671.) koji su bili i sami pjesnici i književni stvaraoci, ali i svjesno veliki podupiratelji kulture i mecene, tendencija stvaranja hrvatskoga književnog jezika koji bi bio zasnovan ne isključivo na jednome narječju, nego na uravnoteženoj mješavini elemenata svih triju narječja. Vezano uz pokroviteljstvo nad kulturnim naporima pojedinaca, svojih suvremenika, zabilježen je slučaj gdje Petar Zrinski pateru pavlinu Belostencu, leksikografu, tvorcu *Gazophylaciuma*, predaje na korištenje određene zemljišne posjede oko Svetica kako bi ovaj imao zajamčene prihode: „… zapovidamo ti, da taki ideš i poštovanomu patru fratru Ivanu Bilostincu, reda sv. Pavla pervoga puščenika, prioru svetičkom izručiti imaj zemlju onu vu Malom dugom ili Popovom verhu, vsu, koja je lani se za nas zavjeta i naš grad Ozal, i lozu, koja se imenuje Malo Bukovje takajše …„ (P. Zrinski svojem ozaljskomu dvorskom, 6. ožujka 1656.)

Međutim, nestankom ovih dviju velikaških obitelji s hrvatske političke i kulturne scene, nastaje određen vakuum i po pitanju razvoja standardnoga hrvatskog književnog jezika.

Razvoj nakon Zrinskih i Frankopana donio je daljnja podvajanja: tijekom 18. stoljeća sjeverozapadna Hrvatska od Varaždina do Zagreba razvija kajkavski kao književni jezik (objavljuju se kajkavske gramatike i rječnici; nastaju drame na kajkavskom, naprimjer Tituš Brezovački); Dubrovnik nastavlja svoje jezične i književne tradicije; na štokavštini se javlja Matija Antun Reljković (1732. – 1798.) u Slavoniji; Andrija Kačić Miošić (1704. – 1760.) u Dalmaciji (okolica Makarske, Zaostrog, Šibenik), Matija Petar Katančić (1750. – 1825.), i tako dalje. Jezičnoga jedinstva nema na vidiku.

A kada se u 19. stoljeću napokon javlja ideja stvaranja jedinstvenoga standardnog književnog jezika od Ljudevita Gaja (inače rođenoga kajkavca) pa nadalje, novi jezik bazira se na jednonarječnoj, štokavskoj osnovi, a kao književni jezični uzori uzimaju se dubrovački barokni pisci, naročito Ivan Gundulić (1589. – 1638.) i njegov ep *Osman*.

Naš pjesnik, koji je tema ovoga članka, Fran Krsto kako su ga istraživači prozvali koncem 19. stoljeća (naime, tako se sam nikada nije imenovao niti su ga drugi tako zvali u vrijeme njegovoga života) on, dakle, namjerno i svjesno, nasljedujući tradicije svoje obitelji (ali i takozvanog ozaljskog književnog kruga kojemu pripada i njegov šogor Petar Zrinski i sestra Ana Katarina Zrinska), odlučio za književni jezik baziran na principu upotrebe i kombiniranja elemenata svih triju hrvatskih dijalekata, kao što ga je zagovarao i leksikograf (tvorac velikog rječnika *Gazophylacium*) kajkavac, pavlin Ivan Belostenec. Tako ćemo u istoj pjesmi često naići na upitno-odnosnu zamjenicu kaj, ali i ča, a ponekad i na što. Ponekad se Frankopanov jezik karakterizira kao kajkavski s ikavskom osnovicom.

Ukupni književni opus F. K. Frankopana sadrži tekstove na tri jezika: latinskom, talijanskom i hrvatskom koji je predstavljen dijalektalnom mješavinom. Poseban slučaj čini dramski fragment *Jarne bogati* (prijevod početka jedne Moliereove komedije) napisan brežičkim dijalektom slovenskoga jezika.

Stariji hrvatski jezikoslovci iz druge polovice 19. stoljeća, poput Jagića, ocjenjivali su Frankopanov književni jezik kao 'miješani' i nisu ga baš naročito cijenili, pridajući veću važnost djelima pisanima na jeziku s jednonarječnom osnovom, kako smo gore istaknuli, prednost jeziku dubrovačkih baroknih pisaca koji je u svojoj osnovi ijekavski štokavski.

Za oblikovanje jezika F. K. Frankopana bio je, dakako, presudan geografski prostor na kojemu se njegov život u Hrvatskoj odvijao; njegovo djetinjstvo, ali i ostatak života nakon povratka iz Italije, od 1661. do 1671. godine. Taj je život obilježen prostorom, ali i jezikom kojim se govorilo između odredivih geografskih točaka, a te su točke: Bosiljevo, Karlovac, Ozalj, Brežice i zagrebački Gradec.

Važan doprinos razumijevanju problematike jezika u djelu F. K. Frankopana dali su istraživači Radoslav Lopašić (1895) i Stjepko Težak (1978). Oni su ustanovili postojanje specifičnoga govora na području Ozlja, Novigrada na Dobri, Bosiljeva i Barilovića (na lijevoj obali Korane), govora koji nazivaju brajsko-bosiljevački.

Glavna obilježja toga govora su: 1) ikavsko-ekavski refleks jata po pravilima Jakubinskoga; 2) akavski refleks starih poluglasova; 3) štokavski izgovor afrikata č,ć,đ; 4) kolebanje u upotrebi štokavskog i kajkavskog lika futura; 5) upitno-odnosna zamjenica kaj (kej) i brojni drugi leksemi.

Dakle, na našega je pjesnika snažno djelovao jezični izričaj ljudi koji su ga okruživali. Ne smije se zaboraviti niti smetnuti s uma primorsko-čakavsko podrijetlo njegove obitelji u čijemu su kućnome govoru vjerojatno ostali sačuvani i određeni čakavski elementi u leksiku. S treće strane, Frankopan se namjerno i promišljeno koristio mješavinom dijalekata:

„zato volih na sridnjem putu ostat, da znam kaj govorim i drugi razumit me more“ (drugi predgovor *Gartlicu*).

Iako nema sačuvanih podataka o tome, F. K. Frankopan je zacijelo koji put morao obići i svoje preostale primorsko-goranske posjede, među kojima je bila i tada gospodarski važna luka Bakar (otok Krk prodali su Frankopani Veneciji još u 15. stoljeću).

3. Djela

Redom navedena djela pjesnika Frankopana su sljedeća:

Elegia (1656.); poema – jedino za života tiskano djelo Frankopanovo; jezik djela: latinski.

Sva ostala djela F. K. Frankopana otkrivena su u bečkom Državnom arhivu pod oznakom *Frangepani croatice scripta* (Frankopanovi hrvatski spisi) prilikom istraživanja poduzetih od kraja 1860-ih pa nadalje.

Sastoje se od:

Gartlic za čas kratiti – sadrži pored kratkoga naslovnog uvoda, potpisanoga: Ditelina, također i kratak prozni autorov predgovor pod naslovom: Dragi prijatejl, poklon i pozdravlenje;

slijedi redom 109 pjesama.

Dijačke junačke – osam pjesma, od kojih prve dvije nose karakteristične naslove: Napojnice pri stolu (napojnice = napitnice; pjesme sročene za deklamacije uz vino); Poskočnica. Za ove pjesme stručnjaci ističu da su bliske ustrojstvom usmenim narodnim pjesmama.

Pobožne pjesme – osamnaest pjesama

Talijanske pjesme – pet pjesama na talijanskome jeziku

Zganke za vrime skratiti

Šentencije vsakojaške

Proza: *Trumbita sudnjega dneva*

Preljubljeno zlato i izabranice moga srca – oproštajno Frankopanovo pismo svojoj ženi, izvorno sročeno talijanskim jezikom

Drama: *Jarne bogati* – prijevod prvoga čina Molièreove drame na slovenski dijalekt brežičkoga kraja

GARTLIC ZA ČAS KRATITI

Gartlic je najvažniji dio Frankopanova opusa. Većina pjesama su ljubavnog i refleksivnoga karaktera (*Boježliv u ljubavi*; *Za ostajenje mojlba*; *Serce iz vuze Kupida uteklo*, i tako dalje); mnoge su intonirane i zamišljene kao šaljive i vesele doskočice (*Buhe nevojlno skončajnje*; *Buhe bantuju Zoricu*, i tako dalje). Premda trenutaka vedrine i veselja u *Gartlicu* ne nedostaje, treba imati na umu da je određen, vjerojatno i najveći dio pjesničkog opusa *Gartlica* nastao tijekom tamnovanja u Bečkome Novom Mjestu.

Naime, već u naslovnome kratkom uvodu pjesnik piše:

„Gartlic za čas kratiti v kojem cvitja vsakojačkih popivak nahode se. Ako bude komu drago va njem prošetat ter cvit sebi povoljan najde, slobodno naj utergne , al s korenom ne istergne. […] K tomu za sadit cvitja triba je vrime povojlno, serce zadovojlno. Ovi pako gartlic je zasađen v oblačnih dnevih, v urah nesričnih, sercem turobnim, mislih nepriličnih…“

I zaista, u mnogim pjesmama možemo osjetiti, unatoč arhaičnome jeziku, gotovo opipljivu tugu, bol, čežnju za zelenom, prolistalom prirodom, šumama, drvećem, slobodom, u konačnici: želju za životom (*Serce žaluje da vilu ne vidi*). Nailazimo na tešku tjeskobu i čežnju koju izaziva s jedne strane prisjećanje na trenutke radosti, slobode i uživanja što ih je pjesnik provodio u trenucima dokolice na svojim imanjima; prisjećanja na ljepotu mladih djevojaka kojih u ovoj zbirci ima (*Divojke spisanje od glave do nog*).

Sve to u čemu je pjesnik prije uživao, sada je u tamnici samo žarko prisjećanje iza kojega slijedi suočavanje sa sadašnjom tmurnom situacijom i još težim krajem i svršetkom za koji pjesnik zna da slijedi i da će doći… (*Cvitja razmišlenje i žalostno protuženje*).

Iz takvih pjesnikovih okolnosti izbijaju sve pjesme koje odjekuju osjećajem prolaznosti, tjeskobe kratkog i uskraćenoga života … Javljaju se misli i stihovi o trpljenju i nestalnosti (*Terpeče ništar ni na svitu*).

Javljaju se misli i uvjerenja kako postoje vrijednosti u ljudima koje su veće i trajnije od „lipoga lišca“ (*Človičstvo zove se prava lipota*).

I pored takvih tmurnih tonova i dubokih, ozbiljnih promišljanja ostaje činjenica da je oko petina od tih stotinjak pjesama erotskoga naboja i sadržaja što zapravo svjedoči o snazi poriva mladog i uzavrela pjesnikova tijela koje se našlo sputano životom u zatočeništvu.

Grofu Frankopanu, unatoč optužbama i službenim saslušanjima i istrazi koja je bila u tijeku, kao pripadniku najvišega staleža, nije bila u tamnici uskraćena određena udobnost te mu je bilo dopušteno da dobije određene knjige, pribor za pisanje i papir, (a vjerojatno i pisara) što mu je omogućilo da slobodno vrijeme, kojega je u zatočeništvu bilo i više nego dovoljno, prikrati čitanjem i pisanjem. Koliko je svojega napisanoga pjesničkog materijala pjesnik već donio sa sobom, a koliko je toga sastavio u samoj tamnici, teško je točno utvrditi. Tamnica je ipak bila mjesto u kojemu je književnik napravio konačan raspored pjesničkoga cvijeća u svojemu pjesničkom vrtu, jer riječ ,,gartlic'' (germanizam, deminutiv) upravo to znači: vrt, vrtić.

Vi loze zelene, vi polja cvatuča,
vi zdenci, potoki i voda tekuča,
deh, skaž' te smilenje
verh tužno, žalostno to moje živlenje.

Ni noči ni dneva prez suz polivanja,
vsaki hip, magnutje ronim zdihavanja
da b' se i pečine
mogle umehčati od takve godine.

Drugi se raduju u vašoj liposti,
ja pak vdil tugujem u strašnoj žalosti,
a pomoč ne vidim,
neg kot praznu maglu ufanje naslidim.

U vas što god živi, drago se raduje,
v meni pako misal nigdar ne miruje,
nit poznam veselje,
ar spodobno smerti je moje živlenje.

Deh, vi konči, vitri, glas moj pronosite
ter vili ljublenoj službu nazvestite.
Serce tak valuje:
gdi telo ne more, naj misal zveršuje.

(*Serce žaluje da vilu ne vidi*)

Pjesma *Serce žaluje da vilu ne vidi* jedna je od najljepših pjesama, tužaljki u cijeloj zbirci. Iako obrazovan na suvremenim baroknim talijanskim primjerima lirskoga pjesništva, F. Krsto je uspio u određenome dijelu svojega pjesničkog opusa nadići pjesničke konvencije davši poeziji svoj individualni, osobni glas jednoga života i jedne sudbine. U uvjerljivosti emocije koja dopire iz Frankopanove poezije, njezina je najveća vrijednost i snaga.

Prema Slobodanu Prosperovu Novaku (*Povijest hrvatske književnosti*, 2004.), on je ,,vjesnik novoga i modernijeg odnosa prema spolnosti''. Frankopan je pjesnik ,,spisanja divojke od glave do nog'', pjesnik kojemu je muško tijelo reducirano na spolni organ, na ono što on zove pticom bez perja, ali je u njega zato ženino tijelo panerotski topos, zbroj svih tjelesnih dijelova koji su izdvojeni i u stihovima fetišizirani.

Velik dio privlačnosti Frankopanovih stihova proizlazi iz toga što je pjesnik u njima jednostavan i prirodan, sklon humoru, pošalici i jednostavnim životnim užitcima, nepretenciozan, često lagan i okretan. I upravo pjesnikov okretan i živ karakter, njegova neposrednost i izravnost, opipljiva autentičnost emocija, zanimljiv rječnik i jezik, mada kadšto težina iskrene melankolije, čak i očajavanja, kvalitete su koje nas i danas uspijevaju zainteresirati za ovu poeziju.

Dodatak: Fran Krsto Frankopan (Ferenaz Frangopan Groff Tersazki, 1641. – 1671.) i Shakespeare (W. Shakespeare, 1564. – 1616.): analogije i paralele baroknog i kasnorenesansnoga pjesništva na primjerima dviju pjesama

U svojemu kratkom životu (koji je trajao 30 godina), mladi je Frankopan vidio i doživio svašta: majka mu je umrla dok je još bio u kolijevci, potom djetinjstvo u vojnoj utvrdi u Karlovcu i na obiteljskim posjedima u okolici; smrt oca, maćehe, smrt braće, boravak na školovanju kod isusovaca u onome što je tada postojalo od Zagreba; petogodišnji boravak i putovanja po Italiji, bitke protiv Turaka (bitka na Jurjevim Stijenama 1661.), upravljanje vlastelinskim posjedima, rano stupanje u brak (u dobi od 17 godina), slasti mladenačkoga bračnog života i mladosti te na kraju: jednogodišnje zatočenje kod Beča (1670./71.), osuda za veleizdaju i odsijecanje glave na pogubilištu, prijepodne 30. travnja 1671.

Kao pjesnika iskrenog i neposrednoga lirskog naboja, danas pojedini kritičari (među kojima Slobodan Prosperov Novak u svojemu djelu *Povijest hrvatske književnosti*) smatraju F. K. Frankopana najizvornijim i najsnažnijim hrvatskim baroknim lirskim pjesnikom. Naravno, poziciju najboljeg epskog pjesnika hrvatskoga baroka čvrsto drži Ivan Gundulić.

Evo jedne optimistične pjesme Krste Frankopana, posvećene čovještvu, odnosno ljudskosti:

Človičstvo zove se prava lipota

Ona lipost koja v dragom lišcu biva,
lilija i roža cvatuč nahodiva,
buduči nestalna, tinja se poziva,
ar vrime čalarno vsu diku skončiva.

Neg samo človičstvo vsedil je terpeče,
ono krunu nosi verhu vse liposti,
u vridnosti svojoj nigdar premineče,
ono je kinč slavni verhu vse dragosti.

Bar neka se trudi vsa svicka meštrija
vulja, farbe, vode najdičnije zmislit,
lasno če spoznati da je neg norija,
ar najmanji uzrok zna lipost preminit.

To vsakdašnja pelda čisto očituje
da lipoga lišca ništar je ljubeznost;
tako mudrih ljudih navuk nazvestuje:
človičstvo kraljuje kakot prava lipost.

Usporedimo li ovu Frankopanovu pjesmu Shakespeareovim sonetom 130:

SONNET CXXX
My mistress' eyes are nothing like the sun;
Coral is far more red than her lips' red;
If snow be white, why then her breasts are dun;
If hairs be wires, black wires grow on her head.
I have seen roses damask'd, red and white,
But no such roses see I in her cheeks;
And in some perfumes is there more delight
Than in the breath that from my mistress reeks.
I love to hear her speak, yet well I know
That music hath a far more pleasing sound;
I grant I never saw a goddess go;
My mistress, when she walks, treads on the ground:
And yet, by heaven, I think my love as rare
As any she belied with false compare.

,,Ona lipost koja v dragom lišcu biva,
lilija i roža cvatuč nahodiva''

nalazi ekvivalent u:

!I have seen roses damask'd, red and white,
But no such roses see I in her cheeks;''

ili: ,,ar najmanji uzrok zna lipost preminit''
usporediti sa sonet XVIII:

„And every fair from fair sometime declines,
By chance or nature's changing course untrimm'd;"

Usporedbe i slike koje se odnose na motive poput lica (uspoređeno cvijeću), očiju, grudi; i jedno i drugo nalazimo u pjesništvu i Shakespearea i Frankopana kao učestale motive i slike. Potom, i u jednom i u drugome pjesništvu nalazimo česta pozivanja i osvrtanja na Vrijeme (u smislu protoka vremena i prolaznosti života, tijela, mladosti, ljepote).

Frankopan koristi u pojedinim pjesmama žensko ime Lidija kojim imenuje imaginarnu žensku osobu kojoj se obraća. Korištenje tog istog imena pojava je svojstvena europskoj lirici. Ime Lidija koristili su: rimski pjesnik Horacije (začetak tradicije), potom, eto i naš Frankopan u 17. stoljeću te Fernando Pessoa u 1. polovici 20. stoljeća. U Frankopanovim pjesmama javljaju se još i ženska imena poput Klori, Fili, u vokativu, kojima se pjesnik svojim izjavama obraća kroz stihove.

Frankopan zaključuje: lijepoga lica ništa je lijepost; ljudskost kraljuje kao prava ljepota. Zanimljivo je i poučno primijetiti da i veliki Shakespeare i naš Frankopan na kraju svojih pjesama izvode vrijednosno slične zaključke: vanjskoj ljepoti daju kratak rok trajnosti:

„ar najmanji uzrok zna lipost preminit" (što bi Shakespeare rekao: Slučajno ili promjenjivim slijedom prirodnim: By chance or nature's changing course…).

I jedan i drugi pjesnik odbacuju ono idealno, umjetno, patvoreno:

//Bar neka se trudi vsa svicka meštrija/
vulja, farbe, vode najdičnije zmislit,/
lasno če spoznati da je neg norija, /

i prednost daju onom što je dubinski istinsko, iskreno i stvarno:

/And yet, by heaven, I think my love as rare/
As any she belied with false compare.//

Shakespeare tako daje prednost zemaljskom utjelovljenju ljubavi u svojoj stvarnosti u odnosu na nestvarni, lažni (false) ideal savršene tjelesne ljepote koji postoji tek u umišljaju; Frankopan pak ustvrđuje:

/da lipoga lišca ništar je ljubeznost;/
/tako mudrih ljudih navuk nazvestuje:/
/človičstvo kraljuje kakot prava lipost.//

dakle:
/lijepog lica umilnost je ništa;/
/tako mudrih ljudi nauk navješćuje:/
/ljudskost kraljuje kao prava ljepota./

Ili kako je to možda najbolje izraženo u 2. strofi:

„Neg samo človičstvo vsedil je terpeče,
ono krunu nosi verhu vse liposti,
u vridnosti svojoj nigdar premineče,
ono je kinč slavni verhu vse dragosti."

u prijevodu:

Ali sama ljudskost posvuda je trpeća,
ona krunu nosi vrh sve lijeposti,
u vrijednosti svojoj uminuti neće,
ona je ures slavni vrh sve dragosti.

Literatura:

1) Fran Krsto Frankopan: Djela (2. obnovljeno izdanje); Matica hrvatska, Zagreb 1999.
2) Slobodan Prosperov Novak: Povijest hrvatske književnosti: Raspeta domovina, svezak I.; Marjan tisak, Split 2004.

Karl Kerényi

Orfej i Euridika – Uzoriti mitologem

Bez Orfeja, čudotvornoga pjevača i svirača na liri, ne možemo si uopće predočiti lađu Argo. Antički umjetnici prikazivaše ga već među Argonautima. Ako je netko uopće mogao biti od koristi u toj četi junaka koja htjede prodrijeti u onostrani svijet, to je svakako mogao biti samo on. Upravo Orfej bijaše poznat po tome što se usudio posvema sam poduhvatiti opasna putovanja u podzemni svijet. U pričama o bogovima i herojima, Orfej nije bio prvi o komu se pričalo kao o onome koji je pjesmom i sviranjem na liri uspio ostvariti to čudo, ali unatoč tome njegovo pjevanje i sviranje na liri bijaše i ostaje zauvijek upamćeno kao izvanredno i nenadmašno umijeće.[41] Poznato je kako je Hermes pronašao liru i da je prvi pjevao uza zvuke njezinih žica. Među bogovima, on je liru darovao svojem bratu Apolonu, a među herojima drugome bratu Amfionu *(Ἀμφίων)* koji je potom došao u sukob s Apolonom. Kada se govori o Orfeju i pticama koje su u beskrajnim jatima kružile ponad pjevačeve glave te o ribama što su visoko iskakale iz tamnomodra mora njemu ususret, onda znamo da to bijaše ponajviše zbog zvukotvorne ljepote njegova pjeva. Vidjesmo ga kako s lirom u ruci plovi na lađi Argo *(Ἀργώ)*. A kada još čusmo kako njegov pjev pokretaše kamenje i drveće, onda se namah prisjetismo zidina Tebe koje se podizahu zvukovima Amfionove lire. Ono što uspje Orfeju sastojaše se prije svega u tomu što je svojim pjevom uspio podčiniti sebi sve divlje životinje, pače čak i divlje sile podzemlja e da bi dospio sve do Perzéfone. Zbog njegova djelovanja svrstaše ga među grčke heroje, pored Pérzeja i Hérakla, Tézeja i Jázona.

Orfejev ugled održao se zahvaljujući velikomu krugu njegovih poštovatelja koji su vjerovali da posjeduju knjige u čijim se otajstvenim sadržajima govori o Orfejevoj objavi i njegovu putovanju u podzemni svijet te o svemu onome što je on tamo naučio i čemu je potom druge učio te sve drugo što se od njega naslijedilo. Niti uz jedno pleme i rod nije bio tako usko vezan kao uz zajednicu svojih učenika i pristalica. Njegovo se ime u mitovima i predajama prije svega povezuje uz planinu Olimp, a tek potom za sjevernije predjele. U skladu sa svim mitovima Orfej bijaše sin muze, u većini priča sin muze Kalíope.

Njegovu sinu i učeniku ljudi nadjenuše ime Muzej (*Musaîos*) i kazivaše mit o Muzeju, *čovjeku muza*, kao sinu čiji je otac to već bio prije njega. Budući da bijaše *muzičan*, on je u skladu s takvim urođenim svojstvom bio *apolonskog* podrijetla. Apolon je priznat kao njegov božanski otac; tako je njegova utemeljujuća apolonska narav došla na dvostruki način do izražaja, posredstvom njegove majke i njegova oca. Oni, pak, koji htjedoše još više saznati o njegovu podrijetlu i rođenju nazvaše njegova oca Ojagar *(Οἴαγρος)*. Poznato je da je jedna rijeka sjeverno od Olimpa tako imenovana kao što je i Marsija bilo ime jedne druge rijeke, koja je naslijedila naziv od satira, šumskoga demona s ljudskim likom, koji boraveći u šumi, bijaše Apolonov suparnik ili takmac. Ime Ojagar označavaše *usamljenog lovca*, lovca koji lovi sam. Orfej je, pak, odrastao u Pijeriji, zemlji sjeverno od Olimpa, u zavičaju olimpijskih Muza. Apolon bijaše njegov učitelj. On je bio njegov bog koji ga podučavaše svirati na onoj istoj liri koju mu darovaše Hermo, a ovaj kasnije Orfeju. U šumovitim gudurama Olimpa mladić je svirajući na svojoj liri i pjevajući okupljao oko sebe mladiće, ponajviše drveće i divlje životinje. Tako se sin muze Kalíope pokazivaše kao Apolonov dvojnik, čuvajući Ádmetova stada, dok su se divlje životinje, ris, lav i srndać prepuštale glazbi istoga boga. Da Orfejevo ime nije posebno označeno, odnosno da nije dopisano na slikama koje ga predstavljaju kao svirača na liri, mi ne bismo posve pouzdano znali niti uopće saznali na koga se od njih dvojice mislilo na naslikanome prizoru.

Iako je oblast ili pokrajina Pijerija *(Νομός Πιερίας)* pripadala Makedoniji, za mnoge pripovjedače divlja zemlja Trakija *(Θράκη)* počinje već na padinama Olimpa. Oni proglasiše Pijeriju tračkom pokrajinom gdje Orfeju darovaše kraljevstvo. Tvrdili su, da ga je dotle pratilo drveće iz prave *Pijerije* zbog čega ga označiše kao Tračanina. Kasniji slikari na vazama su im vjerovali, dok su se oni raniji dosljedno pridržavali istine prikazivanja bez koje cjelovitost priče o Orfeju i sam junak ne bi imali nikakva osobita smisla. Bez obzira na to što se Orfej prikazuje kao Helena među Tračanima, on ipak ne nosi neko strano ime. Ime *Orfej* bi na tračkome dijalektu posve drugačije glasilo. Ono, doista, nije tako lako razumljivo kao Ojagar, koje također nije izvorno ime na tračkome jeziku. Zato nije nimalo čudno niti besmisleno zašto je jedan kasniji pjevačev učenik tamnu Orfejevu odjeću, u kojoj je on prinosio

41 I jedno i drugo činilo je jedinstveno umijeće. Kasnije se takva jedinstvena vrsta svirajućeg i pjevajućeg umijeća (τέχνη) nazivala lirodijom, to jest kućnim pjevanjem uz pratnju lire – nap. prev.

žrtve Hekati za Argonaute, označio riječju *ὄρφνη,* tmina. Njezino izvorno značenje zacijelo potječe iz onodobnoga misterija čiji su tajanstveni smisao stari Grci najprimjerenije slutili u tmini noći. S tminom se Orfej već družio kako tijekom njegova putovanja kroz podzemni svijet, tako i kasnije, kada se, kao što priliči, noću posvećivao.

Muzina sina vodila je čežnja za Euridikom u podzemni svijet. Upravo se po tome on razlikovao od Tezeja i Jasona, a da ne govorimo o Pérzeju i Héraklu, koji se svojih putovanja nisu poduhvatili iz ljubavi spram nekoga ženskog bića, bilo smrtnog ili božanskoga. U svakome slučaju Orfej je dijelio Tézejevu sudbinu isto onoliko koliko i Euridika, koja je jednako kao i Arijadna pratila svojega dragog do njegova zavičaja, bivajući zauvijek potpuno njegova. Premda se o njoj kazivaše da je bila pjevačeva supruga, ipak je i Orfej imao jednoga božanskog udvarača svoje supruge, jednako kao što ga je i Tezej imao u Dionizu. Upravo tomu Orfejevu suparniku možemo tobože zahvaliti na tako ranome Euridikinu prelasku u carstvo mrtvih. U skladu s njezina oba imena – prema predaji, junakinja ove poznate priče imala je dva imena kao i Arijádna koja se zvala Aridéla (*Ἀριδήλα*) – mogla je Euridika biti čak i vladarica podzemnoga svijeta. Ime Euridika označavaše *onu koja dalekosežno prosuđuje,* što je prvobitno pripadalo samo kraljici podzemnoga svijeta, a kasnije su ga nosile i mnoge druge otmjene žene među ostalim smrtnicima. O njezinu drugome imenu ne zna se posve pouzdano je li je ono glasilo Agriopa, *ona s divljim licem*, ili, pak, Argiopa, *ona sa svijetlim licem*, kao što zvahu majku pjevača Tamirida. O Argiopi se govori i to da su kasniji Orfejevi učenici koji Muzeja smatrahu sinom svojega učitelja, ovomu za majku odredili Selénu, božicu mjeseca. Orfejeva voljena žena bijaše slična mjesecu i za pripovjedače koji su je poznavali kao žrtvu, a ne kao kraljicu podzemnoga svijeta. Oboje u jednome, žrtva i kraljica, bijaše, dakako, i Perzéfona, koju je Had oteo i do koje je Orfej, gonjen ljubavlju, želio dospjeti, spustivši se dolje u prebivalište njezina supruga. Priča, kako nam je ispričana, počinje u Tesaliji gdje je vjerna žena Alkéstida, supruga kralja Ádmeta, već bila oslobođena iz kanđi smrti. Poznata je također Héraklova pustolovina koju on doživje na putu do Tračanina Diómeda. Isto kao i Apolon nešto ranije kod Ádmeta, tako je i Arístej vodio onodobni pastirski život u predivnoj dolini Tempe[42] podno Olimpa: nimfa Kirena rodila ga je sinu titanke Léto i od njega napravila maloga Zeusa i drugoga svetog Apolona. Poznato je da Arístej bijaše osobito ponosan na svoje pčele. U skladu sa svojim imenom, on bijaše *ono najbolje* što postoji na svijetu. *Medeni* Zeus mrtvih, odnosno onaj Zeus mrtvih koji se često preobražavao u zmiju te je zbog toga kod smrtnika izazivao poštovanje. On ne bijaše, dakako, nitko drugi nego Arístej, mada se o njegovim pčelama izrijekom nije ništa pričalo.

Upravo je taj božanski pčelar postavio Euridiki zamku. Mlada Orfejeva žena trčala je i u trku nehotice pala; u tome trenutku jedna zmija ugrizla ju je za gležanj na nozi. Njezine suputnice nimfe Driade dugo su oplakivale njezinu smrt po planinskim obroncima, sve tamo do Trakije. Kada Orfej dotrča, Hád je već odvukao njegovu mladu suprugu u svoje podzemno carstvo. Orfej je krenuo za njom, pjevajući pjesme pune tuge, kroz čitavu Grčku sve do najjužnijeg rta Peloponeza, Tenarona.

Pouzdajući se u svoju liru, stupio je na mračni put u podzemno carstvo mrtvih iz kojega se samo mali broj živih vratilo: dvojica prijatelja, Tézej i Pirit, koje je Perzéfona htjela oteti te Héraklo, koji je Kérbera izvukao napolje. Háron je njih itekako dobro upamtio. Pa ipak, niti on nije mogao odoljeti Orfejevoj liri. Kažu čak da je napustio svoj čamac te se zaputio za raspjevanim Orfejom da bi slušao njegov čudotvorni pjev pred vladarskim parom podzemnoga carstva. Dok je Orfej pjevao, Kérber nije lajao. Iksionov kotač je zastao. Títijeva jetra prestala su se raspadati. Danajeve kćeri prestale su uzaludno nositi vodu. Sízif je sjeo na svoj kamen. Tántal je zaboravio na glad i žeđ. Erínije su stajale zadivljene, a suci koji su sudili mrtvima odjednom zaplakaše. Također su plakale bezbrojne gomile duša koje se okupiše oko Orfeja. Samo Euridika nije bila prisutna. Nalazila se među novopridošlim sjenama. Polako se približavala, teško koračajući, zbog otekloga gležnja. Slika jednoga majstora iz Velike Grčke, gdje su vaze na grobovima često nosile slike podzemnoga svijeta, prikazuje Euridiku vođenu ljubavlju kako prilazi u obliku letećeg Érosa. Zapaža se i Perzéfona koja raznježena Orfejevim pjevom poziva Euridiku pokretom punim milosti. Pjevač stoji između njih dvije. Orfej već hvata ruku svoje drage, ali pritom ne gleda nikoga, niti na jednoj od spomenutih slika. To bijaše zakon za sve u podzemnome svijetu: nitko ih nije smio pogledati. Samo se okrenutim licem prinosi žrtva božanstvima mrtvih. Niti jedan pogled – samo glas bijaše dopušten u carstvu mrtvih. Iako je Orfejev glas činio čuda, on se ipak nije mogao oduprijeti smrti i podređenosti božanskoj vlasti onoga drugog carstva mrtvih. Zakon podzemnoga svijeta bijaše zakon Perzéfone. Njime se samo potvrđivalo kako se sve ono što je živo njemu protivi. Samo onda kada bi se prekršio, ovaj bi zakon počeo djelovati. Euridika je smjela poći za voljenim čovjekom: Orfej je to postigao svojim pjevom. Ali on na tome mučnom putu, koji je vodio iz smrti natrag u život, nije smio pogledati svoju dragu. Zašto je to pjevač ipak učinio? Što bijaše razlog tomu osim one neumitne podvojenosti koja razdvaja živo biće od mrtvoga? Nije li to bilo bezumlje? Tko zna, možda je želio Euridiku samo poljubiti? Ili je htio biti siguran da ga ona doista prati. Taj prizor može se vidjeti na jednome djelu visoke atičke reljefne umjetnosti. Tu ne bijahu više samo njih dvoje, nego troje: Orfej se okrenuo i pogledao za njom. Euridikina ruka u znak ljubavi i rastanka lagano dodiruje njegovo rame. Međutim, Euridiku već hvata za desnu ruku Hérmes, pratitelj duša mrtvih (*Ψυχοπομπός*) u podzemni svijet. Kao što se govorilo o

42 Dolina Tempe je naziv za klisuru u sjevernoj Tesaliji u Grčkoj, opjevanoj od drevnih grčkih pjesnika kao omiljeno boravište boga Apolona i Muza. Smještena je između Olimpa na sjeveru i planine Ose na jugu. Bila je također neko vrijeme dom Aristeja, Apolonova sina i Kirene, i on je tamo tjerao Euridiku, suprugu Orfejevu, koju je prilikom bijega ugrizla zmija.

Zeusovoj grmljavini pri iščeznuću Edipa, na pragu podzemnoga svijeta, tako kažu da je i tada, kada je Euridiku pozvao natrag u carstvo mrtvih, odjeknuo tri puta glas groma, glas neumitna usuda.

Uzalud je Orfej tražio iščezlu suprugu moleći Hárona da ga zbog toga ponovno vrati u podzemni svijet. Lađar Háron više ga nije htio ponovno prevesti prijeko rijeke Ahéront na drugu stranu. Orfeja su u staro doba odviše preuzetno uspoređivali s bogom Dionizijem koji je svoju majku Semélu uspio izbaviti iz Háda. No, ono što je on mogao, to nije mogao Orfej. Pa ipak, ne smijemo nipošto smetnuti s uma da je sjena koja je tada pala na njegovo apolonsko biće bila dionizovska. Orfej nije pripadao jednomu bogu manje nego drugomu. On nije bio niti Dionizov protivnik niti njegova žrtva, nego istodobno protivnik i žrtva one divlje raspuštenosti tračkih žena, u koju se moglo preobraziti neumjereno obožavanje boga vina. Priča se da je sedam mjeseci, posve sam, boravio ispod ogromne stijene u pećini na ušću makedonske rijeke Strimon, budući da je prije toga, kako drugi tvrde, sedam dana proveo nepomično, ne uzevši niti jedan zalogaj u usta, pokraj rijeke koja vodi u podzemni svijet. Otada je, zbog tuge za Euridikom, izbjegavao žene i svaku mogućnost da se ponovno oženi. U to doba dolazili su k njemu divlji stanovnici šume, ljudi iz Trakije, kako to pokazuju slike na vazama ili satiri, momci i dječaci, kao što se vidi na jednome kasnijem reljefu. To, dakako, nisu bili posve mali dječaci – koji još ne bijahu u godinama višega posvećivanja – nego mladići. Orfej ih je odgajao sukladno *orfejskom životu* (*Ὀρφικὸς βίος*), poglavito kako se trebaju suzdržavati od mesne hrane, pjevajući im pritom pjesme o postanku bogova i stvari, dopuštajući im da sudjeluju u posvećivanju svega onoga što je ponio sa sobom prilikom posjete kraljice podzemnoga svijeta. Kasnije se pričalo o tome kako ga je Zeus hotimice ubio svojom munjom, jer je neuke ljude nepotrebno upućivao u strogo čuvane misterije.

Stare priče također pričaju kako su Tračanke zamjerile Orfeju što se već tri godine suzdržavao od ljubavnih odnosa sa ženama. Učestalo se družio samo s mladićima, štoviše, čak se pričalo da je u Trakiji uveo ljubav s njima. Upravo zbog toga što se družio samo s mladićima, a ne sa ženama, kao Dioniz, sin Semélin, postade sličniji bogu Apolonu. Eshil ga prikazivaše u tragediji *Basaride*.[43]

Tako su se u Trakiji zvale bákhantice, koje su se, ustajući noću, uspinjale na goru Pángajon (*Πάγγαιον*) kako bi na njoj u praskozorje, pri izlasku sunca, slavile boga Apolona. Tamo su tračke menáde, prigodom noćnoga slavljenja Dioniza, tjerane od svojega boga, ushićeno hrlile u gomilama na planinu. One svakako nisu znale za otajstvo koje je Eshil izrekao u *Mladićima*, trećoj tragediji iste trilogije, u kojoj je prikazao kako zbor priziva samog Apolona kao Kiseja i Bákha, kao *Ovjenčanog bršljanovim vijencem* te *Bákhanta*. A možda je Orfej, prema mišljenju pjesnika Eshila, u svojemu jednostranom obožavanju Euridike otišao doista predaleko otkada se vratio iz carstva mrtvih, ljutit na bogove podzemnoga svijeta: među kojima je u ulozi Háda vladao Dioniz i podzemni Zeus. Lutajući planinom Pángajon pjevač je zalutao u tajne svetkovine tračkih bákhantica. Budući da su ga odmah prepoznale, nije više bilo dvojbe o mogućoj zabludi kao kod Tebanki koje su Penteja držale za lava. I baš zbog toga one hametice rastrgaše sina muze Kalíope.

Jedan pripovjedač saznao je za jednu veliku kuću koja bijaše uređena za tajanstvene obrede u makedonskome gradu Libetri, uvelike sličnu onoj koja je iskopana na Samotraki. Tamo su Orfeju u određene dane dolazili muškarci, Tračani i Makedonci. Svoje bi oružje obično ostavljali ispred vrata. Jednom prigodom bijesne žene zgrabiše oružje te poubijaše sve muškarce koji su im pali u ruke, a raskomadano tijelo obrednoga svećenika Orfeja baciše dio po dio u more. Prema ovoj priči, pjevačeva je glava otplivala do ušća rijeke Mel kod grada Smirne gdje se kasnije rodio Homer, pjesnik Trojanskoga rata, kao sin boga rijeke. Tamo je netko sakrio Orfejevu glavu te mu podigao spomenik koji kasnije postade svetište u koji nije smjela kročiti nijedna žena.

Prema drugoj priči, Orfej je putovao po čitavoj Trakiji kao što su to kasnije u Grčkoj činili orfejski obredni svećenici i muškarci koji su ga svugdje redovito posjećivali. Žene se u početku nisu previše uzbuđivale i zbog toga ga ne htjedoše napasti. Ali kada su hrabrost počele crpiti iz vina, tada su pijane Tračanke krenule u boj. Slike na vazama nam bjelodano pokazuju kako pijane Tračanke napadaju nježnoga pjevača kopljem i golemim kamenjem te svime što im bijaše pri ruci. Orfej imaše samo svoju liru kojom se, pavši na zemlju, uzalud branio. Dijelovi njegova tijela bijahu posvuda uokolo razbacani. Priča se da su ih muze ubrzo sakupile i sahranile svojega ljubimca u Libetri. Njegovo glazbalo, koje poslije Apolona i Orfeja više nitko nije mogao dostojno naslijediti, postavi Zeus visoko na nebo među zvijezde kao nebesku liru.

O Orfejevoj glavi i njegovoj liri kazuje nam još jedna posebna priča. Žene ubojice odsjekoše Orfeju glavu, potom je nataknuše na liru i baciše u more ili prema ranijem kazivanju u tračku rijeku Hébro (*Ἕβρος*), u kojoj je ona plivajući pjevala dok je lira svojim zvukom nadaleko odzvanjala. Rijeka sa sobom odnije Orfejevu glavu koja je pjevala sve do mora, a morska struja dalje do otoka Lezba koji potom postade poznat po najljepšim pjesmama i sviranju na liri. Glavu ljudi zakopaše u Bákheonu, svetištu boga Dioniza, a liru sačuvaše u Apolonovu hramu. Tako je i priličilo i odgovaralo Orfejevu dionizovskom usudu i njegovoj apolonskoj naravi. Nešto kasnije pričalo se i o njegovome proročištu na otoku Lezbu. Brojne slike na vazama i isklesanu kamenu svjedoče o tome kako se mladićima prikazivala pjevačeva glava te im otkrivala mnoga otajstva, sve dok joj Apolon nije osobno naredio da zašuti.

43 Naziv potječe od riječi bassaris *(βασσαρίς)* koja je označavala lisičju kožu koju je nosio bog Apolon – nap. prev.

Gdje je Orfej ležao zakopan, tu pjevahu slavuji koji načiniše gnijezdo na njegovome grobu, pjevajući ljepše i snažnije nego što su inače pjevali. U Makedoniji, u podnožju Olimpa, postoje dva Orfejeva groba: jedan u Libetri, a drugi kod Diona, *Zeusova grada*, kamo su zacijelo prenijeti njegovi posmrtni ostaci, jer se onaj drugi grob otvorio zbog rušenja stupova. Stupove i urnu nehotice srušiše ljudi koji su navalili u gomili kako bi mogli vlastitim ušima slušati čudotvorne zvuke što su se širili iz toga mjesta. Toga dana u podne na grobu zaspa jedan pastir koji je u snu započeo prekrasno i moćno pjevati Orfejeve pjesme, što se mnogima pričulo kao da je upravo to bio njegov nesmrtni glas koji danonoćno odjekivaše iz Háda ili iz carstva mrtvih.

Preveo s njemačkoga Krešimir Brlobuš

Ivan Sklizović[44]

Uporaba grčke filozofijske terminologije na prvim crkvenim saborima

Uvod

Na samim počecima tendencija kršćanstva bila je stvoriti čvrstu religiju koja će imati svoje utemeljenje u Božjoj objavi, ali i u racionalnim argumentima. Stoga je bilo potrebno načiniti određena pravila koja vrijede univerzalno i nisu podložna promjenama. Takva pravila zovu se dogme[45]. Dogma je sigurna crkvena istina u koju se ne sumnja, već se u nju bezuvjetno vjeruje. Iako se ne smije mijenjati, smije se nadopunjavati, ovisno o vremenu i novim saznanjima, no ta nadopuna smije utjecati na sadržaj dogme u njezinoj biti. Jedan od primjera je i Dogma o papinoj nepogrješivosti koja je uvjetovana vjerovanjem da papu u njegovome naučavanju izravno vodi Duh Sveti. Kasnije je dodan stavak da se ta dogma odnosi isključivo na slučaj kada Papa govori *ex cathedra*[46]. U ovome smislu takav govor znači da papa nije nepogrješiv kao osoba, već samo kada svečano proglašava neki nauk koji se izravno odnosi na službeno crkveno učenje. Ako bismo uspoređivali crkvene s civilnim zakonima, mogli bismo reći da dogme čine Ustav, a određene nadopune su svojevrsni amandmani.

Veliki broj dogmi rezultat je narodnog vjerovanja[47], kao i stava službene Crkve koja je pokušala donijeti određene „zakone" oslanjajući se na Bibliju, uglavnom Novi zavjet i Božju objavu koja je dana po Kristu i prorocima. No, ako je dogma i bila produkt čistoga konsenzusa crkvenog „vrha" i iako se vjeruje da su vođeni Duhom Svetim, pokušavalo se ne udaljiti previše od stajališta „običnog" čovjeka kako ne bi naišli na nerazumijevanje među pukom ili čak na njihovo neprihvaćanje određenoga nauka.

U većini slučajeva kršćanstvo se širilo među poganskim narodima koji su već bili upoznati s grčkom filozofskom misli te, dakako, s grčkim jezikom i njihovom terminologijom. Kako bi pokrštavanje i prelazak na kršćanstvo bilo što „bezbolnije", Sabori su preuzeli upravo tu njima poznatu terminologiju, prilagodili je Objavi te primijenili na svoja učenja. U daljnjem izlaganju napravit ćemo kratak pregled spomenute terminologije te prikazati kršćansku uporabu iste.

I. Općenito o Saborima

Prema važećem crkvenom pravu sveopći Sabori su zborovi biskupâ i određenih drugih nositelja crkvene jurisdikcije, koje saziva papa i koji pod njegovim predsjedanjem odlučuju o pitanjima kršćanske vjere i crkvene discipline, za koje je potrebna papina dozvola.[48]

44 **Ivan Sklizović** rođen je 1986 godine u Sisku. Osnovnu školu završio je u Sisku, a potom Nadbiskupsku klasičnu gimnaziju u Zagrebu (2005). Godine 2009. stječe zvanje sveučilišnog prvostupnika filozofije i religijskih znanosti na Filozofskom fakultetu Družbe Isusova u Zagrebu. Godine 2011. magistrira filozofiju na istome fakultetu, a 2012. magistrira filozofiju i nastavničku naobrazbu na Hrvatskim studijima. Od 2014. na Hrvatskim studijima pohađa doktorat iz filozofije. Nakon Državnog stručnog ispita radio je kao nastavnik u Gimnaziji Sisak i Srednjim školama u Novskoj i Topuskom.

45 Grč. *δόγμα* /dogma/ = nauk, zaključak, naredba.

46 Lat. „s kora".

47 Pritom se ne misli na neko praznovjerje, već se povodilo za izrekom *Vox populi, vox Dei*.

48 Usp. Hubert Jedin, *Crkveni sabori*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980.

Osim sveopćih Sabora, u Crkvi postoje još i provincijski sabori[49], plenarni sabori[50] te dijecezijske sinode[51]. No, oni nisu predmet našega zanimanja, već sveopći Sabori koji ,,imaju najvišu vlast nad cijelom Crkvom''[52].

Sam naziv ,,sveopći'' ne referira na podatak da okuplja sve biskupe cijeloga svijeta; na njima nisu zastupljene čak ni sve provincije. On kaže da je da je znatan dio episkopata bio prisutan na tim saborima te da je cjelokupna Crkva prihvatila njihove zaključke i da ih je papa potvrdio.

Porijeklo riječi

Grčki naziv za Opći sabor glasi *Οἰκουμενικὴ σύνοδος* /oikumenike sinodos/. To je spoj riječi *οἰκουμένη* /oikumene/, koja označava ,,naseljenu zemlju'', i *σύνοδος,* koja doslovno znači zbor, sabor, vijeće. Ta riječ upućuje na činjenicu da je prve sabore sazivao rimski car, dok se pojam ,,oikumene'' odnosio na prostor Rimskog Carstva. Kasnije se taj pojam počeo primjenjivati na čitav postojeći svijet te je dobio naziv ,,opći'' ili ,,sveopći''.

Nama je zasigurno bliži latinski naziv, *Concilium oecumenicum*, od čega dolazi i kroatizirani termin ,,ekumenski koncil''.

Osam Općih sabora staroga vijeka

Prvih osam Sabora sazvali su rimski, kasnije istočno-rimski carevi[53], a održali su se na području Istočnog Carstva, u razdoblju od IV. do IX. stoljeća. Ovi Sabori su na Zapadu toliko slavljeni da ih se promatra kao jedinstvo, iako oni vremenski zadiru u rani srednji vijek.

Prva se četiri od njih po svojemu značenju znatno izdvajaju od svih kasnijih. Nazvani još i ,,stari koncili'', papa Grgur Veliki[54] uspoređuje ih, po autoritetu, s četiri evanđelja, jer su oni formulirali osnovne dogme Crkve: pitanje trinitarnog misterija i kristološku problematiku. Isto tako, ove Sabore prihvaćaju sve kršćanske Crkve, uključujući i Anglikansku.

Popis Općih sabora staroga vijeka[55]

1. **Prvi nicejski sabor (325)**: osuda arijanizma, deklaracija o Kristovoj istobitnosti s Ocem, usvojeno Nicejsko vjerovanje, utemeljen datum Uskrsa;
2. **Prvi carigradski sabor (381)**: nova osuda arijanizma; osuda macedonijanizma, proglas da je Krist ,,rođen od Oca prije svih vjekova'', proširenje Vjerovanja (pitanje božanstva Duha Svetoga);
3. **Efeški sabor (431)**: osuda nestorijanizma, proglas o Djevici Mariji kao Bogorodici, osuda pelagijanizma, potvrda Nicejsko-carigradskog vjerovanja;
4. **Kalcedonski sabor (451)**: osuda Eutihova učenja (monofizitizam), usvojeno Kalcedonsko vjerovanje (dvije naravi u Kristu), problem ,,Razbojničkog sabora'' u Efezu (449), zadnji Sabor koji prihvaća Anglikanska zajednica;
5. **Drugi carigradski sabor (553)**: odbacivanje Tri poglavlja kao nestorijanizma, osuda Origena Aleksandrijskog, odbacivanje patripasionističke formule;
6. **Treći carigradski sabor (680-681)**: osuda monoteletizma i monoenergizma, potvrda nauka o dvije volje u Kristu;
7. **Drugi nicejski sabor (787)**: potvrda štovanja slika, okončanje ikonoklazma, osuda Sabora u Hieriji (754);
8. **Četvrti carigradski sabor (869-70/879-80)**: svrgavanje carigradskoga patrijarha Focija, vraćanje u službu Focija, izmjene u Nicejsko-carigradskom vjerovanju; problem *filioque.*

49 Sabor biskupâ neke crkvene provincije pod njezinim metropolitom.

50 Sabori koji obuhvaćaju više crkvenih provincija. Održavaju se pod predsjedanjem papinskog poslanika.

51 Nisu sabori u strogom smislu riječi, budući da je na njima biskup isključivi zakonodavac. Organiziraju ih biskupi te se još nazivaju i ,,biskupske konferencije''.

52 Hubert Jedin (nav. dj.)

53 Kasnije Sabore sazivao je papa.

54 Grgur I, pontifikat 590-604. Osnovao šest samostana na Siciliji i samostan sv. Andrije u Rimu. Poticao širenje Benediktinskog reda. Pokretao misionarsku djelatnost (pokrštenje Angla). Reformirao crkvene ceremonije i crkveno pjevanje. Prvi uporabio izraz *„servus servorum Dei".*

55 Usp. Philip Schaff, *The seven Ecumenical councils*, T&T Clark, Edinburgh, 2005.

II. Prvi nicejski sabor

Općenito

Prvi nicejski sabor prvi je Ekumenski sabor kršćanske Crkve, a održan je u Niceji[56] 325. godine, na saziv cara Konstantina I[57]. Sabor je najpoznatiji po činjenici što je ustanovio prvu crkvenu doktrinu koja se naziva *Nicejsko vjerovanje*.

Najveći problem Sabora bilo pitanje je odnosa Oca i Sina, odnosno je li Isus doslovno ili figurativno ,,Sin Božji''. Sveti Aleksandar aleksandrijski i Atanazije zagovarali su prvo, dok je aleksandrijski svećenik Arije bio glavni zagovornik drugoga stajališta.

Drugo važno pitanje bilo je određivanje datuma Uskrsa, u odnosu na židovsku Pashu[58]. Isto su tako važna pitanja bila vezana u Melecijevu shizmu[59], pitanje lapsa[60] te problem krštenja Pavlovih heretika. Osim riješavanja ovih pitanja, Sabor je donio ukupno 20 kanona koji su trebali biti pravac za daljnja učenja Crkve.

Prednicejska situacija

Nakon što je Konstantin Veliki Crkvi dao slobodu umjesto mira, Carstvo je postalo uznemireno sporom među kršćanima, i to zbog njihova osnivača, Isusa. Pracrkva je Isusa slavila kao Sina kojega je Bog posvjedočio i koji je uz bok Bogu. Pokrštavanje se vršilo po nalogu Krista u ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Problem koji se pojavio sastojao se u tomu kako spojiti trodjelni oblik kršenja s monoteizmom koje je kršćanstvo preuzelo od židovstva?

Kako bi barem djelomično razrješili to pitanje, prvi teolozi su preuzeli grčki model odnosa Demijurga i Logosa. Većina je zagovarala subordinacionizam, dok su neki, poput Sabelija, zagovarali modalizam.

a) Demijurg i logos

Pojam ,,demijurg'' (grč. *δημιουργός* /demiourgos/) doslovno znači ,,javni radnik''. Govoreći o uzrocima stvari, grčki filozof Platon (427. – 347. pr. Kr.) navodi Demijurga kao uzročnika svemira. Za razliku od judeo-kršćanske tradicije shvaćanja da Bog stvara svijet *ex nihilo*[61], Demijurg već postojeći svemirski kaos preoblikuje u smislenu cjelinu bića, odjeljujući pritom ovaj naš vidljivi, materijalni svijet od nevidljivoga duhovnog svijeta ideja. Drugim riječima, Demijurg nema ulogu stvaratelja, već samo uvoditelja reda, štoviše osebujnog ,,obrtnika''.[62] Na taj način Platon je dao svojevrsni pojam prvog uzroka, koji će kasnije razraditi Aristotel[63], a istodobno je sačuvao antičko tradicionalno stajalište o vječnosti kozmosa. Napomenimo još i to da pojam ,,kozmos'' (grč. *κόσμος* /kosmos/ = svemir) u antičkoj misli obuhvaća sav svijet, vidljivi i nevidljivi, a ne samo ,,nebeska prostranstva'' kako na taj pojam gledamo danas.

O demijurgu opširno govori i neoplatoničar Plotin (204. – 270.) kada govori o emanaciji[64], no on češće rabi pojam ,,Jedno'' (grč. *Tò "Ev* /To Hen/)[65]. Jedno je vječno, ono uvijek jest i jedino uistinu jest. Jedno je neizrecivo te nam je lakše reći što ono nije nego što jest. Ono je uzvišeno iznad svega, čista djelatnost, uzrok i izvor svega. Iako iz njega izviru sve stvari, ono ostaje nepromijenjeno i jedno, isto kao što iz sunca uvijek i iznova izvire svjetlost koja sve obasjava, a da pritom ostaje nepromijenjeno.

Prvi odsjev božanskoga bića jest um (grč. *νοῦς* /nous/), svjesna umnost, kao svjetska sila. Iako je i um vječan, u sebi jedan i jedinstven i po tome sličan Jednom, on nije savršen jer, budući da je svjestan, nosi u sebi princip dvojstva. Osim toga, um sadržava ideje pa u sebi nosi i mnoštvo. Ideje zamišljane od uma sačinjavaju zajedno umni (inteligibilni) svijet, a ujedno su uzroci svih pojava i stvari u tvarnome svijetu.

Slično Plotinovu shvaćanju, rani kršćanski teolozi gledali su na Oca kao ,,Demijurga'', ,,Jedno'', onaj koji stvara svijet. Isus je tumačen kao ,,Um'', ,,Logos'', onaj po kojemu je stvaran svijet, dakle jedno ,,međubiće'' između Boga i čovjeka.

56 Današnji Iznik u Turskoj.

57 Rimski car, najpoznatiji po izdavanju Milanskog edikta 313. godine kojom je kršćanstvo dobilo religijsku slobodu govora i činjenja obreda.

58 To je trebala biti prva nedjelja nakon prvoga punog mjeseca poslije proljetne ravnodnevice.

59 Grč. *σχίζμα* /shizma/ = rascjep, raskol.

60 Kršćani koji su otpali od vjere za vrijeme Dioklecijanovih i Licinijevih progona.

61 Lat. ,,iz ničega''.

62 Usp. D. Barbarić, *Skladba svijeta. Platonov* Timej. *Tekst izvornika s hrvatskim prijevodom, uvodom te filološkim i filozofskim komentarom*, MH, Zagreb, 2017.

63 Usp. Aristotel, *Metafizika* (knjiga *Lambda*), HSN, Zagreb, 1992.

64 Lat. *emanare* = istjecati, iscuriti, isijavati; nastajati, postajati.

65 Usp. Plotin, *Eneade*, Grafos, Beograd, 1982.

b) Subordinacionizam i modalizam

Ovakvo shvaćanje naziva se ,,subordinacionizam'' (lat. *sub* = ispod + *ordo* = red), što označava hijerarhiju božanskih bića. U toj hijerarhiji Otac je najviše biće i ima apsolutnu vlast. Sin je, kao što smo rekli, drugo hijerarhijsko biće i drugi po vlasti, veoma sličan ocu, no ipak podređen. Treći je, dakako, Duh Sveti koji također dijeli sličnost s Ocem i Sinom, ali je podređen obojici.

Ovakvome nauku suprotstavljao se Sabelije koji je naučavao ,,modalizam'' (lat. *modus* = način). On tvrdi da su Otac, Sin i Duh Sveti samo različiti oblici, odnosno drugačija manifestacija jednog te istoga Boga. Takvo tumačenje ,,iste bîtnosti'' bilo je previše slično s gnostičkim shvaćanjem te je osuđeno na sinodima u Antiohiji (264. – 268.).

c) Krist[66] i Kyrios[67]

Još dan-danas, kada se govori o Isusu najčešći je atribut ,,krist''. Taj pojam (grč. *χριστός* /hristos/) grčki je prijevod hebrejske riječi ,,mesija'' (hebr. *מָשִׁיחַ*/mešiah/), a znači ,,onaj koji je pomazan, namazan'', tako da se i u našemu jeziku ponekad koristi sintagma ,,Isus Pomazanik''. U židovskoj tradiciji pomazanje svetim uljem vršilo se nad svime što je trebalo biti posvećeno. Jednako tako su pomazivali kraljeve i proroke, ali i hramove te beskvasni kruh. No, nama je ovdje bitno eshatološko[68] poimanje mesijanstva.

Govoreći o Mesiji s velikim početnim slovom, Židovi misle na onoga kojega šalje sam Bog kako bi svijetu donio mir, blagostanje, ljubav i tako dalje. On će biti posljednji pomazani kralj Izraela, a doći će iz Davidove krvne loze. Okupit će sve Izraelce kojih u egzilu ima zaista puno te ujediniti sve izraelske pokrajine u jedinstveno Izraelsko Kraljevstvo. Poslanik će uništiti sve neprijatelje Židova i izraelskoga kraljevstva, a simbol svih tih događaja bit će podizanje trećega hrama, koji u biti označava obnovu. No, Pomazanik, iako ,,najveći od svih prorokâ'' i ,,najbolji od svih ljudi'', ipak je samo čovjek, a ne Sin Božji, a još manje Bog osobno. Za ortodoksnog[69] židovskog vjernika, kao čvrstog monoteista[70], ideja identificiranja bilo kojega čovjeka (ma koliko on ,,savršen'' bio) s Bogom, nezamisliva je, pa čak i blasfemična[71], do te mjere da se, u nekim slučajevima, za takva propovijedanja predviđala čak i smrtna kazna.

Drugi atribut koji se često pridodaje Isusu još od samih početaka kršćanstva jest ,,kyrios''. Naravno da je i taj pojam grčkoga porijekla (grč. κύριος /kirios/), a znači ,,gospodin'', ,,gospodar'', ,,onaj koji ima vlast''. Po prvome se prijevodu u našemu jeziku često može pronaći sintagma ,,Gospodin Isus''. No, ,,kyrios'' je najvjerojatnije prijevod hebrejske riječi ,,rabin'' (hebr. רַבִּי /rabbi/) koja znači učitelj, dok je korijen riječ ,,velik'' (hebr. רַב /rav/), u smislu velikoga čovjeka.

Jednostavno rečeno, rabini su bili (i još uvijek su) učitelji, koji su spoznali mudrost Tore, odnosno Zakona, koji je preko Mojsija Bog dao Izraelcima[72]. Rabin je vrhovni autoritet u židovskoj vjeri, a glavna im je uloga podučavanje Tore. U Isusovo vrijeme nisu postojale rabinske škole (kao danas), već je to bila titula koja se počasno davala najzaslužnijim ljudima[73]. Iako je u današnjemu svijetu zbog vladajućega sekularizma uloga rabina shvaćena identično ulozi katoličkih svećenika, razlika postoji. Naime, dok se u kršćanskome svijetu svećenik shvaća kao posrednik između Boga i čovjeka, u židovskoj je tradiciji rabin samo tumač božje riječi zapisane u svetim knjigama, štoviše jedinim se posrednicima između Boga i čovjeka smatraju starozavjetni proroci.

Arijanizam

Razmotrili smo neke osnovne pojmove i atribute s kojima se oslovljavalo Isusa iz Nazareta. S obzirom na razne varijacije grčkih pojmova, nije neobično da su nastale mnoge nedoumice među teolozima, vezane uz tumačenje Isusovih atributa. Jedan od važnijih problema bio je arijanizam nazvan prema Ariju iz Aleksandrije. Taj je svećenik naučavao subordinacionizam, oduzimajući Isusu atribut vječnosti. Smatrao je da je Logos ,,Stvorenje Oca'' i da je ,,bilo vrijeme kada ga nije bilo''[74].

66 Za detaljnije istraživanje mesijanstva usp. Aryeh Kaplan, *From Messiah to Christ*, Orthodox Union, New York, 2004 i Abraham Cohen, *Everyman's Talmud: The Major Teachings of the Rabbinic Sages*, Schocken Books, New York, 1995.

67 S. Schwarzfuchs, *A Concise History of the Rabbinate*, Oxford, 1993.

68 Grč. *ἔσχατος* /eshatos/ = najkrajnji, najudaljeniji, najzadnji, posljednji + *λόγος* /logos/ = u ovom smislu: znanost. Eshatologija je, najjednostavnije rečeno, učenje o onome konačnom, posljednjem. U religijskome smislu, govori se o ,,kraju daná'', odnosno o ,,sudnjem danu'' i ,,smaku svijeta'' te ulozi ,,Božjeg pomazanika" na zemlji, u to vrijeme.

69 Grč. *ὀρῐθός* /orthos/ = valjan, istinit, čestit, ispravan + *δόξα* /doksa/ = osvjedočenje, vjera.

70 Grč. *μόνος* /monos/ = jedan, sam, jedan jedini + *θεός* /theos/ = bog.

71 Grč. *βλασφημία* /blasfemia/ = hula, kleveta, psovka, pogrda.

72 Mojsijeva Tora je u kršćanskoj tradiciji poznata pod nazivom Petoknjižje, jer je čine prvih pet knjiga Biblije. To su: Knjiga postanka, Knjiga izlaska, Levitski zakonik, Knjiga brojeva i Ponovljeni zakon.

73 Svojevrsni pandan staroždidovskome naslovu rabina u svijetu znanosti bila bi titula akademika.

74 Hubert Jedin (op. cit.)

a) Odnos Oca i Sina

Glavna rasprava na Saboru nastala je između Arija i aleksandrijskoga biskupa Aleksandra. Aleksandar i njegovi sljedbenici vjerovali su da su Otac i Sin jednake supstancije i zato su se nazivali „homousijanci". Naziv dolazi od grčkih riječi *ὁμός* /homos/, što znači isti, jednaki i *οὐσία* /ousia/ = biće, bît, bitak, zbiljnost. Dakle, homousijanci su tvrdili da ne postoji nikakva razlika između Oca i Sina, da su oni potpuno jednaki i suvječni. Arijanci su negirali i jedno i drugo te zagovarali da je Sin prvo stvorenje Oca i jedini od njega izravno stvoren, sve drugo Otac stvara po Sinu. Ako je Sin stvoren, onda to znači da nije vječan i samim time ne mogu imati istu „ousiju". S druge, pak, strane, Aleksandar je tvrdio da ne postoji razlika između Oca i Sina, što znači da su njih dvojica zapravo jedno. Ne treba ni napominjati da je i jedna i druga skupina crpila svoje argumente iz Biblije.

b) Zlatna sredina

Tijekom rasprave postalo je poprilično burno pa je biskup Nikola iz Mire[75] u jednome trenutku ošamario Arija. Kako bi se smirila situacija, pojavila se i treća skupina koja je zagovarala svojevrsni kompromis. Oni su sami sebe nazivali „homousijanci" (grč. *ὁμοῖος* /homois/ = sličan, nalik) i predlagali da se Sina proglasi „sličnobitnim", a ne „istobitnim" s Ocem. Na taj bi se način istaknula Isusova božanstvena uzvišenost, a opet sačuvala određena razlika. No, taj je prijedlog odbijen s obje strane te potom i odbačen.

c) Zaključak rasprave

Dvadesetak biskupa isprva je podržavalo Arija, no nakon čitanja dijelova njegovih spisa potakli su ih da mu se usprotive. Euzebije Cezarejski nastojao je predložiti kompromisno rješenje. Na koncu su u potpunosti odnijeli prevagu protuarijanski biskupi te je nakon mjesec dana zasjedanja sabor donio tekst Nicejskog vjerovanja. Taj tekst nisu potpisala samo dvojica biskupa iz Libije koji su otpočetka bili usko povezani s Arijem. Unatoč razumijevanju za Arija, Euzebije Cezarejski prihvatio je tekst Vjerovanja. Arijeva su djela trebala biti spaljena, a biskupi koji su ga podržali, prognani su. Sam je Arije prognan u Ilirik.

Nicejsko vjerovanje je u svojemu tekstu kroz tri točke osudio Arijevo učenje:[76]

- Isusu je priznat status „Bog od Boga", „Svjetlo od Svjetla", „pravi Bog od pravoga Boga". Time je očitovano njegovo božanstvo.
- Za Isusa Krista je rečeno da je „rođen, ne stvoren", čime se aludiralo na njegovu suvječnost te potvrđivala njegova uloga u stvaranju. Drugim riječima, tvrdilo se da je Isus *i* Bog *i* Sin Božji, a ne samo njegovo stvorenje.
- Isto tako je rečeno da je Sin „istobitan s Ocem", što je bilo u bitnoj suprotnosti s arijanizmom.

Car je ovaj simbol objavio kao državni zakon.

III. Prvi carigradski sabor

Općenito

Prvi carigradski sabor ujedno je Drugi ekumenski sabor Crkve, a održan je u Carigradu. Sazvao ga je rimski car Teodozije I. Veliki 381. godine kako bi potvrdio Nicejsko vjerovanje i konačno razriješio pitanje arijanstva.

Prvi nicejski sabor, koji se ponajviše bavio Arijevom herezom, sukobe oko arijanstva nije priveo kraju. Naime, već 327. car Konstantin I. Veliki promijenio je svoju politiku prema Crkvi, pomilovao arijanske vođe, a svrgnuo i prognao Atanazija Aleksandrijskog i druge zagovornike Nicejskog vjerovanja. Progon nicejske stranke nastavio se i za Konstantinovih nasljednika, njegove sestre Konstancije, Konstancija II. i Valensa. S druge strane, jačao je otpor takvoj carskoj politici te su se svojim propovijedanjem osobito istakli Kapadočani: Bazilije Veliki, Grgur Nazijanski i Grgur Niški.

Kako Nicejskim vjerovanjem nije bila jasno određena uloga Duha Svetoga u odnosu na Oca i Sina, javila su se o tome različita učenja. Među njima su bili i macedonijevci nazvani prema carigradskome biskupu Macedoniju I. koji je nijekao božanstvo Duha Svetoga. Njegovi sljedbenici nazivali su se i pneumatomasi („duhoborci"). Uz njih su tu bili i Apolonarija iz Laodiceje koji su u Isusu priznavali ljudsko tijelo i dušu, a božanski um. Kasnije su nazvani apolinarijevci.

75 Ovaj je svetac najpopularniji među djecom, jer upravo njegov blagdan slavimo 6. prosinca.

76 Usp. Hubert Jedin (op. cit.)

Hereze

a) Pojašnjenje

Riječ ,,hereza'', kao i svi dosadašnji pojmovi, ima korijen u grčkoj riječi *αἵρεσις* /hairesis/ = naum, nakana; mišljenje; izbor. U ovome se smislu govori o pogrješnom izboru koji je osuđen kao krivovjerje zbog neprihvaćanja ili iskrivljenja određene dogme. Herezu ne smijemo miješati s apostazom (grč. *ἀπό* /apo/ = od; udaljiti + *στάσις* /stasis/ = stajati). Apostaza je otpadništvo od vjere, uslijed počinjenja nekoga težeg grijeha ili povrede crkvenoga zakona i dogme.

Na prethodnome saboru, osim arijanizma, herezom je proglašeno i učenje Pavla Samosatskog koji je zagovarao monarhizam i adopcionizam. Monarhizam (grč. *μόνος* /monos/ = jedan + *ἀρχή* /arhe/ = načelo, počelo; početak) je stajalište da je samo jedan začetnik svega, u ovome smislu Otac, što Pavlovo učenje čini sličnim Arijevom. Adopcionizam (lat. *adopto* = usvojiti, posvojiti) nadopunjuje to učenje, naučavajući da je Otac Sina prihvatio (posvojio) prilikom njegova krštenja na rijeci Jordan.

b) Apolinarijevci[77]

Apolinarijevci su preuzeli Aristotelovu podjelu čovjeka na duh (um), dušu i tijelo (grč. *νοῦς* /nous/, *ψυχή* /psihe/ i *σῶμα* /soma/), u kojemu umu pripada misleća uloga, a u duši je sjedište emocija. Već smo spomenuli da je Apolinarije priznavao Isusu ljudsku dušu i tijelo, dok je um bio božanski. Tijelo je moralo biti ljudsko kako bi patnja na križu bila istinska, dok je potvrdu za ljudske emocije pronalazio u biblijskim stihovima koji govore o Isusovoj iskrenoj potresenosti Lazarovom smrću[78].

S obzirom na to da je um ono što određuje narav, prema Apolinariju i njegovim sljedbenicima ta je narav bila isključivo božanska te su oni prozvani ,,monofiziti'' (grč. *μόνος* /monos/ = jedan + *φύσις* /fisis/ = priroda, narav). Ovakvo odbacivanje ljudskog uma u Isusu smatrano je pretjeranom reakcijom na Arijevo učenje. Apolinarijevci su optuženi da Kristovu osobu pokušavaju učiniti *tertium quid* (lat. ,,nešto treće''; ,,treća stvar''), jer nije u potpunosti ni Bog ni čovjek.

c) Macedonijanci[79]

Iako je već na Nicejskom saboru dotaknuta tema ,,Duh Sveti'', njegov status nije dokraja riješen. U nicejskom obrascu vjerovanja pojavljuje formulacija ,,vjerujem u Duha Svetoga'', carigradski biskup Macedonije I. i njegovi sljedbenici odbijali su mu priznavanje božanstva te su nazvani ,,pneumatomasi'' (grč. *πνεῦμα* /pneuma/ = život, duh, duša, dah ljubavi + *τομός* /tomos/ = oštar, koji reže; koji se bori protiv nečega), kako bi se prikazala njihova ,,borba protiv Duha''. Osim toga, macedonijanci su bili i poluarijanci, točnije kazano homoiusijanci.

Na saboru u Carigradu proglašen je dodatak Nicejskom vjerovanju kojim se potkrijepilo božanstvo Duha Svetoga: ,,Gospodina i Životvorca koji proizlazi od Oca, koji se s Ocem i Sinom skupa časti i zajedno slavi, koji je govorio po prorocima''[80]. Time je zaključeno pitanje Trojstva, obrazac poznat kao Nicejsko-carigradsko vjerovanje.

d) Zaključak rasprave i problemi

Na Carigradskom saboru još je jednom osuđen arijanizam i poluarijanizam. Macedonijanci i apolinarijanci proglašeni su hereticima, kao i sabelijanci, tako da je potpuno odbačen Sabelijev modalizam. Iako je vjerovanje brzo prihvaćeno i na Istoku i Zapadu, nije trebalo dugo čekati na prve probleme. Naime, Istočna crkva je obrazac ,,koji izlazi iz Oca'' shvaćala kao ,,iz Oca *kroz* Sina'', dok su zapadnjaci to tumačili ,,iz Oca *i* Sina''[81]. Ovaj dodatak *filioque* (lat. ,,i sina'') pojavio se prvo u Španjolskoj kao dodatno obrazloženje. No, Grci su na to gledali kao na izopačenje svetoga teksta i smatrali su nedopustivim pothvatom. Problem *filioque* i dan-danas je jedan od glavnih sporova Istoka i Zapada.

77 Usp. Philip Schaff (op. cit.)

78 Usp. Iv 11, 33-38.

79 Usp. Philip Schaff (op. cit.)

80 Hubert Jedin (op. cit.)

81 Usp. Hubert Jedin (op. cit.)

IV. Kristologija

Opća situacija

Teološko mišljenje vezano uz Sveto Trojstvo (lat. *Trinitas*) na kraju je ustaljeno u mišljenju da je jedan Bog (grč. *θεός* /theos/; lat. *deus*), tri su Božanske Osobe, to jest supstancije (grč. *ὑποστάσις* /hipostasis/; lat. *persona*), koje imaju zajedničku bit (grč. *οὐσία* /ousia/; lat. *essentia*), odnosno božansku narav (grč. *φύσις* /fisis/; lat. *natura*). Bilo je logično da će teolozi svoju pozornost usmjeriti ka kristološkim pitanjima. No, pokretač takve akcije nije bila logika, već dulje prisutna suprotnost dviju teoloških škola.

Aleksandrijska katehetska škola pri tumačenju Svetog pisma služila se alegorijskom metodom. Ona je razmišljala platonički, a snaga joj je ležala u teološkoj spekulaciji. Njezin glavni predstavnik Ćiril govorio je o ,,jednoj naravi utjelovljene riječi''[82]. Antiohijska se škola, naprotiv, odlikovala gramatično-povijesnim tumačenjem Biblije, razmišljajući aristotelovski. Prema najznačajnijemu predstavniku ove škole, carigradskome patrijarhu Nestoriju, božanski ,,Logos stanuje u čovjeku Isusu kao u jednom hramu''[83].

Efeški sabor (431)

a) Nestorijanizam

Prema Nestoriju, Isus Krist je jedna hipostaza koja ima samo jednu narav, ljudsku. On nije identificiran sa Sinom, neko u osobi ujedinjen s njim. Isus je zapravo inkarnirani Logos, pri čemu se dvije naravi spajaju (grč. *συνάφεια* /sinafeia/), no ostaju odijeljene. Upravo zbog toga se nestorijanizam naziva ,,dyofizitizam'' (grč. *δύο* /dio/ + *φύσις* /fisis/ = priroda, narav). I dyofizitizam i nestorijanizam osuđeni su kao hereze zbog prevelike sličnosti s adopcionizmom.

b) Mariološki problem

Zbog svojeg uvjerenja da je Sin inkarniran u čovjeku Isusu, Nestorije je odbijao prihvatiti Djevicu Mariju kao ,,bogorodicu'' (grč. *θεοτόκος* /theotokos/) te umjesto toga predlagao termin ,,kristorodica'' (grč. *χριστοτόκος* /hristotokos/). No, zbog ustaljenog narodnog naziva ,,Majka Božja'', sabor je odbio ovaj prijedlog[84].

Kalcedonski sabor (451)

a) Eutihijanizam

Učenje Eutiha carigradskog odgovor je na nestorijanski diofizitizam. On je smatrao da su u Isusu dvije naravi pomiješane (grč. *σύνκρασις* /sinkrasis/) te da je božanska narav preuzela ljudsku. Drugim riječima, božanska narav je apsorbirala ljudsku, kao što ,,ocean konzumira kap octa''[85]. Ako bi se takvo stajalište prihvatilo, onda bi to značilo da na križu nije patio čovjek već Bog. Dakle, ljudska žrtva gubi smisao. Suočivši se već kod apolinarijanizma s monofizitizmom sabor je žurno prihvatio dyofizitizam.

Ortodoksni sljedbenici Ćirila Aleksandrijskog nisu se mogli s time pomiriti ističući dva ključna Ćirilova nauka: ,,jedna narav utjelovljene riječi'' (grč. *μία φύσις τοῦ θεοῦ λόγου σεσαρκωμένη*/mia fisis tou theou logou sesarkomene/) i ,,zajedništvo po hipostazi'' (*ἕνωσις καθ› ὑπόστασιν/h*enosis kath› hipostasin/). Uzeli su si ime ,,miafiziti'' (grč. *μία* /mia/ = jedna + *φύσις* /fisis/ = priroda, narav), a ponekad su koristili i ,,henofiziti'' (grč. *ἕνωσις* /henosin/). Dyofizitizam je proglašen bizantskom dogmom, a miafiziti su to osudili kao nestorijanizam.[86]

b) Kalcedonsko vjerovanje

Kako bi se konačno definirala osoba Isusa Krista donesen je obrazac poznat kao Kalcedonsko vjerovanje:

„Slijedeći svete oce, jednim glasom svi naučavamo da se Sin i naš Gospodin Isus Krist ima priznavati jednim i istim, savršenim u

82 Hubert Jedin (op. cit.)

83 Ibid.

84 Usp. Philip Schaff (op. cit.)

85 Ibid.

86 Ibid.

božanstvu i savršenim u čovještvu, pravim Bogom i pravim čovjekom, te da se sastoji od razumne duše i od tijela, istobitan Ocu po božanstvu, istobitan nama po čovještvu, u svemu sličan nama osim u grijehu; rođen od Oca prije vjekova po svome božanstvu; ali u posljednjim danima, radi nas ljudi i radi našega spasenja, rođen od Djevice Marije, Bogorodice, po svome čovještvu.

Ovaj jedan te isti Isus Krist, jedinorođeni Sin mora se priznavati u dvije naravi, nepomiješane, neizmijenjene, nepodijeljene, nerazdvojive, i to bez da se išta od naravi oduzima tim sjedinjenjem, nego je vlastitost svake naravi očuvana i sjedinjena u jednoj osobi i biti, ne u dvije osobe odijeljena ili razlučena, nego u jednom jedinom Sinu i jedinorođenom Bogu Riječi, Gospodinu našem Isusu Kristu, kao što su o njemu od starine govorili proroci, i kao što nas je Gospodin Isus Krist poučio, i kao što što nam je predano u Vjerovanju otaca."[87]

Drugi carigradski sabor (553)

a) Origenizam

Origen aleksandrijski i njegovi sljedbenici naučavali su „docetizam" (grč. *δοκέω* /dokeo/ = činiti se). Taj nauk govori da je Kristovo tijelo samo privid, da nije postojalo. Tako je i sama patnja na križu iluzorna i samo figurativna. Origenizam je proglašen herezom.[88]

b) Patripasionizam

Neki teolozi su zagovarali „patripasionizam" (lat. *pater* = otac + *passio* = muka, patnja). Kao što i sama riječ kaže, patripasionisti tvrde da je Trojstvo toliko povezano da na križu nije patio samo Sin, već i Otac i Duh Sveti. S obzirom na učenje o Trinitarnom misteriju, po kojem su sve tri Osobe odvojene, i ovo učenje je odbačeno i proglašeno herezom[89].

Treći carigradski sabor (680-81)

Monoenergizam i monoteletizam

Jedan od pokušaja izmirenja službene Crkve s monofizitima bio je prijedlog učenja o monoenergizmu (grč. *μόνος* / monos/ = jedan + *ένέργεια* /energeia/ = djelovanje) i monoteletizmu (grč. *τελέω* /teleo/ = izvršiti, dovršiti; htjeti). Monoenergizam je učenje da u Isusu postoji samo božansko djelovanje, a monoteletizam tvrdi da u Isusu postoji isključivo božanska volja. Oba nauka su odbačena te potvrđen nauk o dvije volje i dva djelovanje[90].

Ovime su završene osnovne dogme Crkve i ustanovljeni fundamentalni kanoni (grč. *κανών* /kanon/ = pravilo, pravac; mjera). Riješena su trinitarna i kristološka pitanja te najvažnije mariološko. Napomenimo još i činjenicu da su svi koji su propagirali određenu herezu, ako se nisu pokajali, bili ekskomunicirani[91].

Zaključak

Na samome početku spomenuli smo dva glavna razloga za uporabu grčke filozofijske terminologije u prvim crkvenim saborima. Na prvome mjestu, grčki filozofijski instrumentarij bio je više-manje poznat među učenjacima toga vremena te su ga smatrali prikladnim za uporabu. Drugi, ništa manje važan, razlog sastojao se u činjenici da se većina rasprava vodila na Istoku, gdje je grčki bio zastupljen kao glavni jezik i samim time najdostupniji tamošnjim teolozima, ali i običnome puku.

No, problem je nastao kod razumijevanja određenih pojmova kao što su „*kyrios*", „*hristos*", „*logos*", „*ousia*", „*hypostasis*" i „*fysis*". Ti pojmovi u grčkome jeziku imaju višestruko značenje i svaki ih je filozof rabio na sebi svojstven način tako da im je smisao teško shvatljiv i govornicima grčkoga jezičnog područja, a još veće nedoumice izaziva među onima koji to nisu. Stvar se dodatno zakomplicirala latiniziranjem grčkih pojmova, jer latinski jezik nije bio toliko podoban za filozofiju. Najbolji primjer toga je riječ „*logos*" koja je prevedena na latinski kao „*ratio*" (lat. um, razum), dočim ta ista riječ kod Grka imala više od dvadeset(!) značenja.

Već u samoj uporabi pojma „*ousia*" prisutno je određeno nerazumijevanje. Oni su je, naime, rabili kao sinonim za latinski

87 Ibid.

88 Usp. ibid.

89 Usp. ibid.

90 Usp. Hubert Jedin (op. cit.)

91 Lat. ex = iz + communio = zajednica. Izopćenje nekoga čovjeka ili skupine ljudi iz crkvene zajednice.

pojam ,,*substantia*'', iako bi tomu više odgovarala kasnije uvrštena riječ ,,*hypostasis*''. *Ousia* bi se teško mogla shvatiti kao ,,bit'' s obzirom na to da je njezino značenje puno šire. Ispravnije bi se mogla prevesti kao ,,bitak'' ili ,,bivstvo''. Zato su se kasnije i okrenuli latinskome nazivlju, definirajući ,,jedna božanska narav (lat. *natura*), a tri božanske osobe (lat. *personae*)''. Riječ ,,*persona*'' preuzeta je opet iz grčkoga pojma (grč. *πρώσοπον* /prosopon/ = maska, koju su koristili glumci u kazalištu), a prvi ju je definirao Boecije: *rationalis naturae individua substantia* (lat. ,,individualna samostojnica racionalne naravi'').

Ovdje stoga možemo postaviti pitanje: je li kršćansko trojstvo istovjetno trojstvima u politeističkim religijama (*grč*. Zeus, Hera i Atena; *rim*. Jupiter, Junona i Minerva; *hind*. Brahma, Višnu i Šiva, i tako dalje), odnosno je li kršćansko klanjanje Bogu zapravo klanjanje božanskoj naravi kao jednoj specifičnoj *prirodi*? Nije li to ,,divinizirani naturalizam''?

Neslaganje oko tumačenja pojmova dovelo je do prvih neslaganja unutar teologije, kako u tumačenju trinitarnog misterija, tako i u razumijevanju Kristove naravi. Odluka koje tumačenje će biti prihvaćeno ovisila je isključivo o raspoloženju većine nazočnih na saboru i naklonosti cara koji je pojedine dogme proglašavao državnim zakonom. Mogli bismo reći da je na djelu bila demokracija kakvome je naprimjer, vidi John Stuart Mill: teror većine nad manjinom. To se najbolje vidi po prvotnoj osudi Sabelijeva modalizma 268. godine koji je u modificiranom izdanju ipak prihvaćen u Niceji 325., da bi potom već na sljedećemu saboru (381) sabelijance proglasili hereticima.

Isti problem postoji i u odnosu monofizitizma i dyofizitizma. Prvo je Apolinarije osuđen zbog monofizitizma, da bi potom monofizitizam koristili kao argument protiv Nestorijeva dyofizitizma 431. godine, kada su i osudili dyofizitizam. No, samo dvadeset godina poslije, uporabili su upravo dyofizitizam kao kontraargument Eutihovu monofizitizmu te ga na Istoku čak proglasili i dogmom, dok je na Zapadu prevladao Ćirilov monofizitizam, opet u izmijenjenom izdanju. Naime, nazvan je ,,hipostatska unija'' te okrunjen kalcedonskim obrascem vjerovanja.

Inače, u ono vrijeme najčešće rabljene riječi bile su ,,*hereza*'', ,,*ekskomunikacija*'' i ,,*shizma*''. Svatko tko je bio protiv promjena optužen je za herezu te je ekskomuniciran iz službene Crkve i optužen za shizmu. Ironično, danas je obratna situacija. Naime, heretik je onaj koji želi nešto promijeniti, jer ide protiv dogmi, tako da može biti ekskomuniciran iz Crkve, a ako osnuje svoju sektu, denominaciju ili crkvu biva optužen za shizmu.

Dogme su inače kompliciranе, jer se u njih mora bezuvjetno vjerovati tako da je danas nemoguće proglasiti dogmu zabludom onoga vremena, što uvelike koči promjene unutar Crkve, a to pak dovodi do sve većega nezadovoljstva među širokim masama zbog čega mladi sve više napuštaju Crkvu. Što bi se bitno promijenilo u slici o Kristu da je Marija proglašena ,,kristorodicom'', a ne ,,bogorodicom''? Bi li to zaista umanjilo njegovu ulogu i pitanje hipostatske unije? Bi li Djevica Marija izgubila na svojoj važnosti kada bi joj se ,,ukinuo'' atribut djevičanstva? Što bi se strašno dogodilo da se naučava kako je Isus začet prirodnim putom i da je božanski Logos u njega ušao naknadno? Na taj bi način ljudima bilo lakše prihvatiti neka učenja. No, ništa se od toga neće dogoditi, jer su dogme stalne i nepromjenjive, baš poput Platonove ideje. Rana Crkva je samu sebe ograničila određenim učenjima koja sputavaju slobodu kao samo bivstvo kršćanske religioznosti iz kojih više nema povratka.

Isto tako, običnim vjernicima potpuno je nerazumljivo poimanje ,,tri Osobe, a jedan Bog'', kao i ,,dvije nepomiješane, a nedjeljive naravi u Kristu''. Zato se to proglašava otajstvom koje je nama nemoguće spoznati razumom te je za to potrebna Objava. No, zašto je prošlo više od tri stoljeća od Objave da bi se to vjerovanje ustalilo i dogmatiziralo? I kako su neki kršćani (čak i biskupi!) vjerovali u jedno, a ostali u drugo? Različite objave ili nejasnoća same Objave? No, kao i na mnoštvo aporija, teologija ima odgovor i na ova pitanja: *Viae Dei mysterii sunt* (lat. neobični /tajnoviti/ su putovi Gospodnji /Božji/).

Jedno je sigurno: rabimo li grčku, latinsku, hrvatsku, njemačku, englesku i tako dalje, terminologiju, neke stvari i nadalje ostaju nejasne i zamagljene. Uvijek postoji mogućnost krivovjerja, proistekloga iz nerazumijevanja. Po svemu sudeći, Tertulijan je bio u pravu kada je rekao: ,,*Credo, quia absurdum est*'' (,,Vjerujem, jer je apsurdno'').

Literatura:

- Aristotel *Metafizika* (knjiga *Lambda*), HSN, Zagreb, 1992.
- Barbarić, Damir, *Skladba svijeta. Platonov* Timej. Tekst izvornika s hrvatskim prijevodom, uvodom te filološkim i filozofskim komentarom, MH, Zagreb, 2017.
- Cohen, Abraham, *Everyman's Talmud: The Major Teachings of the Rabbinic Sages*, Schocken Books, New York, 1995.
- Jedin, Hubert, *Crkveni sabori*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980.
- Kaplan, Aryeh, *From Messiah to Christ*, Orthodox Union, New York, 2004.
- Plotin, *Eneade*, Grafos, Beograd, 1982.
- Schaff, Philip, *The seven Ecumenical councils*, T&T Clark, Edinburgh, 2005.
- Schwarzfuchs, Simon, *A Concise History of the Rabbinate*, Oxford, 1993.
- Sironić, Milivoj (prir.), *Grčko-hrvatski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb, 2000.

Rudolf Valdec: Nadgrobni spomenik S. S. Kranjčeviću (Sputani genij), bronca, v. 1 m, d. 1,62 m, baza š. 50 cm, d. 2,30 m, Sarajevo, 1911/12.

Tatjana Gromača Vadanjel

Žarko Paić: Neiskazivost, O mišljenju kao pisanju

Litteris, Zagreb, 2019.

Nova knjiga eseja, u bogatome nizu naslova koje je filozof i teoretičar Žarko Paić objavio tijekom posljednjih godina nosi naslov *Neiskazivost*, a bavi se pitanjima vezanim uz temu pisanja kao čina svojevrsnog opredmećenja mišljenja, čiji postojaniji i autentičniji tragovi tvore povijest filozofije i književnosti. Suočen sa sveprisutnošću ere digitalizacije, s nadirućim vremenom *tehnosfere* kojega promišlja u svojim aktualnim filozofskim radovima, Paić je, kao pisac i mislilac visokoga ranga, prinuđen misliti o značenju pisanja danas, kada je opstojnost pisanoga ugrožena novim perspektivama kakve otvaraju prostore koje suvereno zaposjeda umjetna inteligencija, čija će učinkovitost i efektivnost i na polju takozvanoga misaonog i spisateljskog rada po svemu sudeći dovesti u upit postojanje, potrebu, smisao pisanja, kao svojevremeno ili ipak još i uvijek, odraza samosvijesti i oblikovanja misli čovjeka kao takvoga.

Kao netko tko se vlastitim djelovanjem i egzistencijom opire poništenju potrebe za pisanjem koje vidi kao ,,smisleni trag povijesnog događanja'', filozof, sociolog, politolog, poeta, sveučilišni profesor Žarko Paić u ovoj se knjizi okreće promišljanju i analizi pogleda i shvaćanja, onih temeljnih viđenja i motiva koji su duboko označili djela nekih modernih autora, pisaca koji su djelovali tijekom 20. stoljeća, a čija djela i danas predstavljaju vrstu područja ,,čuda'' na kojima je moguće – pokazuje autor svojim analizama – pronaći vrstu motivacije, smisla, nadahnuća, iznaći dublje odgovore koji čin pisanja izdižu iznad, kako opasnosti raznih društvenih i raznih totalitarnih ,,-izama'', tako i tehnologizacije i modernizacije, tehnološkoga zaposjedanja područja mišljenja. Baveći se, konkretno, u sedam poglavlja, sedam obimnih eseja pojedinim autorima eseja, proze, filozofske rasprave, poezije, u čijemu pristupu i djelu iznalazi ključne činjenice za podršku vlastitih spoznaja i teza, ali i vrijednosno, estetsko uporište; a to su Maurice Blanchot, Bruno Schulz, Fernando Pessoa, Jean Paul Sartre, Roland Barthes, Gilles Deleuze i Henri Bosco, Žarko Paić pokazuje kako problem, pitanje pisanja nije pitanje namijenjeno disciplinama filozofije, estetike, književnosti, već je ono, po svojoj suštini, upereno kao svojevrsni temelj čovjekove opstojnosti u svijetu, jer se u svojoj djelotvornosti, u svojem unutarnjem efektu uvijek iznova pokazuje i ostvaruje kao manifestacija prostora slobode.

Paić se okreće prethodnicima, jer u njihovome pismu prepoznaje znakove ,,neiskazivoga'', onoga tajnovitog i vječnoga, onoga životvornoga, preklapajućeg i nikada dovršenoga, nikada zatvorenog kao konačna i nedostupna forma u kojemu i sam kao stvaralac sudjeluje, u kojemu prepoznaje znamenje ,,višega'', tragove ili znakove na putu koji za punoću

ostvarene egzistencije koja ustrajava u djelovanju na područjima duha, jedini imaju smisla. Bogati, temeljiti, višeslojni eseji o navedenim autorima koje donosi knjiga *Neiskazivo* stoga su vrsta putokaza za sve koji uviđaju kako je danas, možda više nego ikada, potrebna iznimna snaga otpora koju usredotočen i discipliniran, aktivno djelatan, angažirano stvaralački duh može i mora pružiti takozvanim ,,mislećim strojevima'', banalizaciji mišljenja i općemu stvaranju utiska kako je potreba za autonomnim mišljenjem pa onda i originalnim, autonomnim rukopisima, suvišna i nepotrebna.

U tomu se smislu ova knjiga ne pokazuje samo kao teorijski i učenjački važno slovo koje će biti poprište razvoju shvaćanja kod mnogih mladih i nadolazećih naučnika i kod onih koji žele produbiti vlastito sjećanje i znanje, već i kao svojevrstan važan, gotovo pa neizostavan almanah, priručnik, uporište za održanje mišljenja, estetike, intuicije (dakle, upravo onoga Neiskazivog) i rafiniranoga, time i osjetljivijega, krhkijega, sklonijeg uništenju i raspadu slova, poetike, jezika, stila, pisanja, a uistinu složenijeg i bogatijega, dakako često i protuslovnijega mišljenja, u čemu su i vitalitet i snaga njegove opstojnosti, u vremenima kada se doima da sve teži tomu da od takvoga puta razuvjeri, u shvaćanjima da za nas sada misle drugi – u aktualnome slučaju i vremenu, strojevi.

Stoga i u ovoj knjizi, kao uostalom i u svojim prethodnim naslovima, među kojima se, kao jedan od važnijih, i kao svojevrsna uvertira ovome naslovu, koja pruža širi uvid, način društvenoga pristupa i analize konteksta koji tvori ovakvu trenutnu situaciju upitnosti opstojnosti pisma, može istaknuti njegov teorijski ogled objavljen 2017. godine, kod istoga izdavača, pod naslovom *Doba oligarhije: Od informacijske ekonomije do politike događaja*, Žarko Paić stoji na danas usamljeničkom, ali čvrstom, i kako sadržaj, ali i način tijeka njegova mišljenja pokazuje, utemeljenome mjestu obrane humaniteta. To je mjesto tim više ugroženije što se više, kako kaže sam autor, ,,približavamo trijumfu fetišizma stvari i transparencije pogleda.'' Jer pisanje, ,,u svojoj nužnoj neiskazivosti svjedoči o potrebi za svijetom s onu stranu varljivoga sjaja objekata.'' U činu pisanja autor ne prepoznaje samo, kako kaže, ,,događaj s kojim čak i iščezla dramatika povijesti iznova postaje živom i neprolaznom'', već i svojevrsno oživotvorenje mističnoga, ekstazu tijekom koje se onaj koji se pisanju kao vrsti posvećenićkog rada prepušta, sjedinjuje, dolazi u dodir s mitskim prethodnicima i neumrlim svjedocima činjenice da, prema riječima Žarka Paića, ,,svijet ima svoj smisao dvaput: prvi put kada se strastveno proživljava, a drugi put kada ga se oživljava u snovima i u blistavoj neiskazivosti teksta''.

Prvi esej u knjizi *Neiskazivo* nosi naslov *Samoća, sloboda, smrt* – tri ključna pojma u unutarnjem imaginariju posvećenih pisanju, a koja se pokazuju ključnim za promišljanje i analizu književno-esejističkog rada Mauricea Blanchota. Prema Blanchovu uvidu, shvaćanju kojega nas postepeno vodi ovaj temeljit rukopis, upozoravajući i objašnjavajući značaj Heideggerova ranog mišljenja, iz perioda *Bitka i vremena* i nešto kasnije rasprave *Izvor umjetničkoga djela*, za shvaćanja samoga Blanchota pisanje se ne shvaća kao rekonstrukcija već događenoga, niti kao prikaz ili predstava nečega u izvanjskoj zbilji, već je tu riječ o autonomnosti čina. Pravo je mjesto – odakle jezik oblikuje književnost kao pisanje – za Blanchota određeno riječju *nigdje*. Biti u književnome prostoru podrazumijeva slobodu ulaska, otpočinjanja djelovanja u tome svijetu, kao što pretpostavlja samoću i čovjekov susret sa smrti kao konačnom granicom. To su uvjeti, nužnosti koje podrazumijevaju susret s književnim jezikom čija je funkcija i uloga da bude više od komunikacijskoga sredstva. Razliku između riječi kao književnih i običnih riječi Paić naziva ,,tragičnim jazom svjetova'', jer književne riječi, prema Blanchotu, posjeduju ,,svjetotvorno poslanstvo''. Međutim, autor ovoga fundamentalnog djela moderne za razumijevanje biti književnosti, ,,*Književni prostor*'' iz 1955. godine, ističe važnu činjenicu na koju podsjeća i ovaj Paićev esej, a to je da ,,zahtjev književnosti ne treba poistovjećivati s nekom njoj izvana nametnutom zadaćom. Izvan književnosti ne postoji ništa, odnosno, sve smisleno za književnost nalazi se unutar književnog prostora, stoga se taj zahtjev izvodi iz imanentne biti jezika kao *poesisa*.'' Takav jezik posjeduje potrebu za dosezanjem druge stvarnosti koja na jedan način proizlazi iz negacije predmetnoga svijeta koja stvari čini fluidnima i njihovu egzistenciju iskorjenjuje iz običnosti prebivanja u svijetu… Promišljajući o Blanchotovu pismu, Paić prihvaća postojeća zapažanja da se radi o autoru koji nije ni filozof niti književnik u uobičajenome značenju tih riječi, napominjući kako on ,,samo postavlja pitanja filozofiji o uvjetima mogućnosti književnosti''. Ta pitanja, napominje on, ,,zahtijevaju od filozofije i pisanja da svoju pozornost usmjere na ono što se nalazi *nigdje,* a svojom moći duboko potresa ljudsku egzistenciju, svijet i njegove granice…''

U ovome eseju Paić se dotiče i drugih Blanchotovih radova, dospijevajući i do teme estetskoga angažmana i etičko-političkog razumijevanja zahtjeva književnosti, napominjući i podsjećajući kako između te dvije naizgled posve suprotstavljene ideje mora postojati razmak, inače, prema njegovim riječima, ,,sve pada u bezdan uzaludnosti same slobode''. Kada se danas pitamo o smislu i svrsi postojanja, stvaranja književnosti, ohrabrujuće mogu djelovati Blanchotove riječi: ,,Sve dok svijet ne postane sasvim svoj, umjetnost nesumnjivo može sačuvati svoje mjesto u njemu.''

Naredni esej u knjizi nosi naslov *Mi, s rubova Europe, sumorni jezik i slavenska duša*, a posvećen je radu poljskoga prozaika čiji rad predstavlja visokovrijedno mjesto u modernoj prozi 20. stoljeća, Witolda Gombrowitza. Paić ovdje kreće od ideje i shvaćanja pojma Europe, od povijesnoga smisla toga pojma koji je utjelovljen u pojmovima politike, filozofije i religije, kao i od promišljanja pojma ruba Europe. Tim putem dolazi do spoznaje kako su osjećaji prijetnja europskome poretku koji se temelji na umno spoznatim istinama. Racionalnost politike ne treba osjećaje, oni pripadaju domeni poezije ili poetskoga doživljaja svijeta kao temelju umjetnosti. To je ugao iz kojega autor stiže do djela Witolda Gombrowitza

koji u svojemu stvaralaštvu kreće kao protivnik okamenjenosti formi, autoriteta zadanih tradicijom, što podrazumijeva i kult ,,nacije i domovine''. Takve ideologeme Gombrowitz odbacuje i simbolički, svojim djelom, i doslovno apatridnim životom, napustivši sigurnost nacije i identiteta, ostajući samo unutar stvaralačke slobode jezika. A ,,bit se europskoga svijeta'', zaključit će Paić, ,,razotkriva upravo iz mogućnosti slobode pojedinca u njezinim duhovnim formama. Među njima filozofija ima povlašteno mjesto začetka i temelja.'' U Gombrowitzewu bezdomovinstvu, kao jednoj od nužnih posljedica europske političke povijesti 20. stoljeća, Paić vidi europsko iskustvo slobode koje podrazumijeva radikalnu egzistenciju nepripadnosti nikome i ničemu. A u potonjemu vidi istinsku sudbinu modernoga intelektualca na rubu Europe. Gombrowitzev jezik sam sebi određuje duhovne srodnike, napominje on, polazeći od ustrajnosti i dostojanstva slobode pojedinca, a prosvjedujući protiv logike čopora nacije – države – kulture…

Važno je napomenuti, pri ocrtavanju nekoliko obrisa ove interesantne i važne knjige i nešto o samome pristupu samoga autora koji ima svoje prepoznatljive karakteristike. Tako je za način elaboracije teza ili simptoma koje uspostavlja za Paića i u ovoj knjizi važno da unutar rasprave o određenome pojmu on smjesta poseže za analizama toga pojma, njegova značenja, krećući u temeljite i nepropusne analize, vežući se s filozofskim, psihoanalitičkim, teorijskim, književno-povijesnim i drugim autoritetima na, i misaono i jezično-stilski visoko elegantan, impresivan način koji ostavlja dojam velike upućenosti.

Paićevo je mišljenje dosljedno, unatoč kompleksnosti koja je izrazita i sklonosti ,,paralelnim otvaranjima'', ali i provođenjima, tumačenjima pa na koncu i zatvaranjima problema kojima se bavi. Iznenađuje nivo koncentracije koji posjeduje, a koji ne dopušta zaborav niti jedne usputne, sporedno otvorene teme, rukavca u koji misao zalazi. Dapače, Paićev rukopis, time i način mišljenja, nijednu od razmatranih tema ne vidi kao sporednu – svakoj se usredotočuje s nagnućem, težnjom da je razmotri (i čitatelja podsjeti ili pouči) u njezinim temeljima i u svim daljnjim važnim koncentričnim kružnicama rasta.

Paić nije samo filozof teoretičar, suvereni raspolagatelj i rasprostiratelj, tumač znanja – taloga povijesti filozofije, povijesti ljudske civilizacije, ljudske pismenosti, on je – kako to pokazuju njegove ranije knjige, a ova samo vjerodostojno i nadahnuto ustrajava na tome, i autentičan su – stvaratelj, jezikotvorac čiji je izraz istovremeno misaono i znanstveno utemeljen, divergentan i poetski rafiniran pa i poetski intuitivan, dakle spreman da se odrazom u ponore nepoznatosti kroz avanturu pisanja i mišljenja prodre do spoznaja i jezično-tvoračkih oblika koji su autorski autentični, jasno ocrtavaju unutarnju konfiguraciju jednoga – duhovno bogatoga, ali i zavidno slobodnog individuuma, jedne slobodne samosvijesti i rafiniranoga sebstva, sposobnoga da vlastitom misli i rukopisima otkriva, stvara i podastire čitatelju mnogobrojne univerzume i krajobraze, da nesputano, a utemeljeno i logički sustavno jedri, međusobno vremenski i prostorno udaljenim, naoko možda i nespojivim univerzumima.

Petra Sigur

Nasušna vodonoša divljine

(Ana Brnardić: Vuk i breza, Zagreb, Hena com, 2019.)

Uzeti kakvu zbirku pjesama u ruke porađa drugačiju čitateljsku dužnost nego odabirnim vezanjem uz tkivo prozne knjige, i to je poznata imanencija razlikovnosti forme. Iako se i proza može prožeti ili čak nakrcati nadahnutošću sugestivne, skokovite poetske simbolike, a pjesma razvodniti linearnim pripovjednim tonom, čitateljska 'spremnost' za poeziju u startu je pripremljena na svojevrsnu semantičku branu koja se prelazi temeljito, polako, zahtijeva punu koncentraciju usmjerenu gustoći liričke šifre u čijoj sapetosti oslobođene trenutnosti i iskre nužde dolazi do jezgrovitog razmatanja osobne, ali i opće postavljenosti. I to je trenutak gromovite unutranje naslade koji prodrmanošću osjećaja, pojmova i riječi umjesto u vlastitoj uspavanosti, paraliziranosti ili nemoći u njoj pronalazimo. Zato su takozvani poetski romani gotovo redovito relativno kratki, jer rečenica čije je temeljno svojstvo određen logičan tijek ne može podnijeti previše 'kratkih spojeva', električnih šokova kojima ljepota praska iz misaono 'izokrenutog' spajanja.

Kada sam prvi put za ovaj isti časopis, u svojim dvadesetima, dobila zadatak proanalizirati poeziju Ane Brnardić, našla sam se – u dubokome hladu hrasta u okrilju Staroga grada, kamo sam ponijela njezine dotad dvije tiskane knjige poezije, olovku i blok za bilješke – pogođenom i pomalo ljutom. Bila je to slojevita ljutnja, jednim dijelom proizašla iz starinske atmosfere njezina pjesničkoga sukna, koje me onako suvremeno angažiranu i energičnu povlačila dolje u neku praiskonsku, zakopanu prošlost, a drugim, iz ljubomore otkrivanja nadohvatnih, ali skrovitih veza između prirode, sebe, stvari i pojmova koje neka, doduše na književnoj sceni već poznata, za čitavu generaciju mlađa 'klinka', uspijeva vješto verbalizirati. U međuvremenu, ispunjavanje zadatka, njezin tih, ali ekscentričan hod u šlapama prirodnjačkoga senzibiliteta i senzorna preosjetljivost okrenuta unutra umjesto van, postala je prepoznata zajednička ruta, uzajamno uspješno prešanje i ispijanje bobica poimanja koje nam daruje ista mati.

Ana Brnardić poput starmaloga pjesničkog genija u rekordnom roku od izdavanja svoje prve zbirke pjesama *Pisaljka nekog mudraca* (SKUD IGK, Zagreb, 1998.), povodom osvajanja Goranove nagrade za mlade, a kojom potom osvaja i „Slavić" za najbolji izdavački prvijenac godine, postaje poznata i priznata, u očima javnosti mlada poetesa u koju su pune znatiželje i nade te iste brojne oči književne scene otada uprte. I iduća je zbirka pjesama *Valcer zmija* (Matica hrvatska Sisak, Sisak, 2005.) nagrađena Kvirinovim nagradom za mlade pjesnike. Do ove je zbirke, u tiskanom obliku, objavila još i *Postanak ptica* (HDP, Zagreb, 2009) te *Uzbrdo* (VBZ, Zagreb, 2015).

Svakih nekoliko godina izdana zbirka pjesama, uz samopromotivne mogućnosti na društvenim mrežama, sasvim dovoljno trajno zapečatiti svoju markantnost na pjesničkoj sceni. No, za Anu se nekako posebno, osim u uskim, stručnim književnim krugovima, ne zna. Nema puno njezinih slika, pojava na raznim svečanostima i nastupa u trendovskim klubovima ili *book caffeima*, ne postoji pretjerano dostupnih pjesama na popularnim internetskim književnim portalima. Prevođena, uvrštavana u antologije, sudionik domaćih i inozemnih skupova, promovirana u 'glavnim' kulturnim medijima pred izlazak knjige, da, ali prema vlastitom izboru, čini se, ne pretjerano eksponirana.

Ani je, kako sam pročitala u jednome njezinom intervjuu, i nakon brojnih, javno odanih zasluga inherentnom ostala mladenačka zatečenost vlastitim uspjehom prispjelim društveno stečenim statusom pjesnikinje. Smatrala je da joj primanje nagrada postavlja veliku dužnost održavanja autentičnosti stila inauguriranoga prvom zbirkom. Rani je dio svoje spisateljske karijere, suočena s tada aktualnom dominacijom stvarnosne poezije, provela u svojevrsnom otvaranju spram poetskoga hermetizma kojemu se u širem okviru priklonila te potrazi za glasom koji ne mora biti apsolutno autentičan kao u Anke Žagar ili Vesne Krmpotić, već 'opušteniji', oslonjen na utjecaje, protok suvremenosti kojoj pripada.

Sklonost blagoj agorafobiji, zatvorenosti, promišljajnoj zakukuljenosti u osoban unutarnji i stambeni prostor, inače većinski atmosferski sukus zbirke *Valcer zmija*, u potpunosti odudara od izvedbene, danas praktički estradne komponente poezije, pri kojoj je ritmičnost izvođenja uz glazbu nadopunila ili zamijenila afektivna sceničnost ili barem nastupna spremnost kojom svaki izgovoren, odnosno, izvikan stih prema prirodi ljudske pažnje dobiva

njezin, možda i nezaslužen komadić. Tu se početna Anina zapaženost zaokupljena dodijeljenim nagradama pomalo utapa, budući da njezinome spisateljskom talentu i mladim godinama nedostaje sve traženija ekspresivna agilnost koja bi joj uvelike pomogla zadržati titravu, nadaleko prepoznatljivu sliku karizmatike pjesničkog ega.

S druge strane, za očekivati je od autorice motivski naklonjene transponiranju vlastitih i inih međuljudskih svojstava u elemente žive te nežive prirode, daljnje njegovanje povučenoga, osamljeničkoga, kontemplativnoga načina obitavanja, poradi kojega se njezin pjesnički specifikum u prvom redu i manifestirao, vraćajući procesu nastanka književnoga teksta, pisanju samome, dignitet asocijalne, neugledne profesije.

I najnovija zbirka *Vuk i breza* u više navrata podvlači poštivanje introvertnoga stanja kao preduvjeta osobne ugode, komornosti kojom i nadalje izgrađuje podnošljivu, za sebe ultimativno pogodnu klimu: *To je, dakle, doba puževe kućice. / Od svijeta me dijeli porozna ljuska, / prozračni kalcij karbonat iz kojeg mi se ne da. // Ovdje ćemo prezimiti, preljetiti, ne zanima nas / gibanje kalendara i ljutina kronika. / Sve je jednako blago, oblo, uvaljano u šećer. (Doba puževe kućice*, str. 8).

Starenje te njime shodne pomirenost i blagost dodatno utkane u niti protjecanja to svojstvo utvrđuju: *Sad smo urezane u svoju osobnu koru / bez vrhova planina kojima se stabla penju / kad su bijesna, nama je to predivno / ništa više, / predivno. (Osobna kora*, str. 9). Ili: *Nova slabost: kos. Ne izlazim van, / umjesto toga otvorim muziku iz zvučnih kutija, / ima gustu pšeničnu kosu, / i od sjemenki koje se raspu po podu nahranim kosa. / On mi jamči tišinu, mir i zaključanost. // Mogu te jednom pozvati da vidiš / kako pečem kolače i kuham kavu / i sve to u oblom i ravnodušnom tijelu, / bez kušnji, / samo s malo perja, srdačnog. (Kosovi*, str. 56).

Naslov zbirke *Vuk i breza* nastavlja se, moglo bi se reći, na životinjski, šumski niz gdje je samo u prvoj zbirci u naslovu riječ o 'pisaljki nekog mudraca', zapravo autoopaski na buđenje opredmetive pjesničke rječitosti, dodijeljene sudbine ili profesionalne dužnosti koju ni dvadeset godina starija autorica nikada nije prestala opisivati i tematski očuđavati. Ona se jednako kao i u prvoj zbirci, kao i u reakcijama javnosti, prvim nastupima, intervjuima, internim druženjima i pripadnosti književničkim krugovima nije prestala izvanjski ogledati u onome što je iz spontane reakcije s ruba djetinjstva, primanjem te časne pisaljke, nečim dozvana postala. Dok svi ostali naslovi zbirki prizivaju sfere u kojima se autorska svijest naradije zadržava – životinjske i biljne vrste, organski aspekti divljine i glazbeni oblici… zmije, valcer, vuk, ptice, drveće, uzbrdo (U pjesmi *Šuma brdske bukve* autorica kaže: *Uputila sam se uzbrdo da je malo dragam*…) i njihova nerazdvojiva homoidna isprepletenost uslijed jedne iznimne receptivne poetike.

Promatrački subjekt što se u djetinjstvu pomalja postaje svjestan sebe tek kroz receptivnu iskru u odnosu na bića okoline, uzimajući posjedništvo tijela kao nešto također izvanjsko, spolno i vrsno neutralno. Njezin specifičan autorski odnos spram prirode, mogućnost pounutravanja svojstva vuka u brezi, smještanja svijenoga gnijezda između vrata i ramena ili na glavi probubrelih pupova prenosi se iz subjektne nepripadnosti ne samo ženskom, već i ljudskom obliču. Tako pjesnički subjekt postoji kao ono što jest tek egzorciran iz vlastitoga biološkog određenja i pridružen onom izvanjskom, divljem, iz čije jednote, uronjenom perceptivnom sviješću te izbrušenim mehanizmom svojega stvaralačkog aparata preuzima jedino što joj unutar vrste pripada.

Formativna gustoća autorskoga bića u ovoj je zbirci predstavljena unutar druge po redu, prema broju pjesama, jedne od opsežnijih cjelina nazvane Zavičaj. *Samoća je legitimno stanje, prvi je izustio Schubert / i lupio pečat u moju knjižicu, / dok su mi koljena bila još srebrna. / Rumen je kapala iz čvrsto skupljenog pupa u stih / koji je postao rozi i prelio se po večernjem nebu. // Zakopala sam zelene plodove u bakinom vrtu / u kojem je mirisala rijeka, iza nasipa. / Ti plodovi – moje ruke, stopala, uši, oči / -bili su, napokon, neljudski.* (*Schubert*, str. 33). Ili: *Vidjela sam žive, žute oči u lišću stabala: / povremeno su dolazili ljudi, / turisti, čitateljska publika. / Zauzeli bi mjesta, a ona bi zašla za šaš. / Kao zec povlačila se iza humka, / natopila bi dlanove vlagom. / Zrak iza hrasta vonjao je na nju. / Koliko god se trudili, / mi čitatelji nismo je uspjeli uljuditi.* (*Pjesnikinja*, str. 42). Ili: *Bila sam muško dijete, / djetinjstvo je bilo / otezanje s prelaskom / na drugu stranu, / gdje pupaju tijela u ulici / i sve se voće već čupa iz zemlje / radi udaje. / Meni se sviđalo u dječaku / pa sam otkrila da je glad / igra odgađanja, /* čudesno bijelo sredstvo / kotrljanja / *unatrag, u dvorište, / u koru oraha, u pticu i / u psa, ispod kore / ploda, tik uz košticu.* (*Dječak*, str. 90).

Zbirka je, dakle, podijeljena u pet nejednakih cjelina (Drveće, Zavičaj, Grad, Izlet u Jalšje, Kraj ljeta) od kojih su najopsežnije prve tri (cjelina Drveće okuplja jedanaest, a Zavičaj i Grad po dvanaest pjesama). Taj prvi dio okupljajućega niza ujedno sadrži pjesme koje se na prvo čitanje jasno mogu prispodobiti određenom pjesnikinjinom osjećaju ili životnome trenutku što se bez pretjerane 'muke' na poeziju ionako spremnoga čitatelja sa zadovoljstvom preslikavanjem dešifriraju. U njima autorica specifičnom simbiozom s organskim svijetom i alkemijom pojmova suptilno bilježi i rastače iskustvo majčinstva, ne samo svojega, već kroz proživljeno i nanovo doživljenog onoga vlastite majke (u prvoj cjelini prolazeći kroz pjesme varijacijama usporedbe domaćinskoga majčinskog tijela s deblima drveća, a njihove majčinske darove kao plodove voća), susrete i provođenje vremena s roditeljima, iznenađenje novim obiteljskim članom – kćeri (*Radostan čivjek na stanici / otkidao je svoje trpke listove iza ušiju, / podragao ružičasto paperje kćeri* (*Smrt*, str. 61)). Prepoznatljivi su njihovi zajednički odlasci na tržnicu, ispijanje čaja, ispraćanja na tramvajskim stanicama, apsorbiranje promjena u međusobnim odnosima, na tijelima i karakterima koje donosi protok vremena i umnažanje uloga. Ta

komorna, suvremena obiteljska stalnost u cjelini Zavičaj produbljena je uzročnim poniranjem u prošlost gdje se presudnost formulira u likovima bake i sestre (*I kad me upitaju za porodicu / sve je lako objasniti / osim tog zlatnog praha, koji sipi / iz lijepog noćurka negdje u svemiru. / Lijep cvijet koji je nekoć imao ulogu žarulje, / ali s vremenom svrhe se predaju. // Dobro je biti druga sestra. / Nepismena prelazi zelenim flomasterom / preko rukopisa školske zadaće, / više vitice mlade abecede / i vidi da je u stabljici kojom se penje u pup / netko već sagradio krhke ali korisne stube.* (*Druga sestra*, str. 27)), u glazbi, poznatim skladateljima, starim pjesnicima, ljudima od utjecaja na autoricu.

U cjelini Grad taj uzak, zatvoren krug stvarnih i fantomskih, međusobno isprepletenih protagonista pjesnikinjina života širi se na prijateljice, odlaske 'na kavu' i prijateljsku prisnost (*Izlazim iz auta / i za sobom vučem raspojasano srce / koje je potraži i zatim se njome ogrne, / škriljevcem i gorskom kosom, // pa ljubičastim jezikom / podijelimo kapljicu kave, / pa sklonimo glave / i jagodicama timarimo / dobroćudnu bolest, obiteljsku rutinu.* (*Rame*, str. 54)), no kod Ane je uvijek riječ o pretežito introspektivnome periskopu koji svakodnevne situacije promatra iz lonca sveprisutne sinestezije. Odlazak na posao, prevođenje i čitanje stihova, boravak u stanu i okruženost instrumentima, ispremiješani su i naslutivi tek s položajem sjene, ranojutarnjom orošenošću, drhtajem hladnoće, prhanjem u zrak, količinom perja, težinom kaputa, 'mliječnim umorom'.

Svaka je pjesma u ovoj zbirci manje ili više dokučiv kaleidoskop prepuštanja određenome stanju, ambijentu, atmosferi, elementima razgradnje i ponovne sinteze, koja ni iz jednoga kuta nije, a moglo bi reći, i najmanje je, isključivo ljudska. Anina je poezija odraz osjetilno naslutive drhturavosti prirode i harfe u nama. Struja koje snažnom neverbalnom simbolikom vrebaju zakržljali unutarnji auditorij. Kod nje su iskustva ilustrirana kljunovima, perjem, bacanjem prstiju u zrak, rojem šljokica. U nekim banalnim biološkim procesima prisutne su personificirane kozmološke i geološke silnice. I Brnardić je trenutno jedna od rijetko prijemljivih svećenica koje su u stanju prevesti, ispoljiti skrivenu prirodu i porijeklo čovjeka. Onoga koji ne misli o ptici, nego je ona sama, koji ne promatra učinak vjetra, već mijenja smjer, onaj koji ne hoda stijenom, već pada s njom u 'zelenim mlazovima'.

Možda sam pred kraj već napunjena, možda i s prva tri bloka pjesama dobivam dovoljno poticaja raskuštrati vlastita ograničenja, no čini mi se kako pojedine pjesme iz predzadnje cjeline mjestimice toliko urastaju u hermetizam autoričinih asocijacija da čak i konkretno moja spremnost na poeziji imanentne semantičke brane postaje preslaba na prvo čitanje probiti neke od njezinih sinestezijom zakukuljenih poruka. Dobivam zanimljive, pojedinačno jasno okinute dijelove patchworka, ali ne i čitave slike.

No, onda me ubrzo sustiže novi val koncentracije u maestralnoj završnici zbirke s pjesmama *Dječak* i *Sto godina*, nakon koje mogu samo izustiti: čitati Anu, svakako doživjeti skrivenu zemlju čudesa.

Skladno i nježno tvrdo ukoričenu svjetloplavu knjigu s danas tako rijetkom istobojnom trakicom za označivanje, obavijenu bijelo-sivim akvarelnim omotom i pod uredničkom palicom jedne slično senzibilizirane domaće pjesnikinje Dorte Jagić.

Za pisca se zna reći kako uvijek piše istu priču na različite načine, za pjesnika valjda da isprepreda slične motive u tematski različitim pjesmama. Za Anu je ovo sasvim logičan, mali iskorak u njezinome dosadašnjem pjesmotvornom nizu, ali zaista velik u ukupnoj pjesničkoj produkciji od zadnje knjige dok je nije bilo.

Rudolf Valdec: Plaketa Casino MCMXI, jednostrana lijevana plaketa, 1911., bronca, v. 6 cm, š. 4,7 cm, bez potpisa, Gliptoteka HAZU, zbirka Dragutina Mandla, i privatno vlasništvo, Zagreb.

EX PANNONIA

Kristian Županić

Opsada Segestike

Segestika je ponajviše imenom poznato predrimsko naselje na desnoj obali Kupe koje je zbog svojega povoljnog položaja što ga okružuju velike i plovne rijeke igralo vodeću i ključnu ulogu među plemenima predrimske Panonije u trgovini i obrani od stranih osvajača. Poput Siscije, ni Segestika ne uživa posebnu pažnju antičkih autora u onolikoj mjeri koliku imaju neki drugi gradovi i provincije toga vremena, ali se ipak pronalazi u par spomena. Spomen Siscije pojavljuje se u daleko većoj mjeri, što je i za očekivati, s obzirom da se Siscia drži za rimsku kolonijalnu tvorevinu s početkom od nekoliko godina prije principata te vodi puno značajniju ulogu za Rim nego susjedna joj predrimska Segestika. Usprkos tome, Segestika se ipak pronalazi u par kraćih opisa u historiografskim zapisima o rimskim vojnim pohodima u drugoj polovici 1. st. pr. Kr. u Panoniji.

U nastavku će se prikazati dva ulomka s prijevodom dvaju grčkih historiografa rimskog razdoblja, Kasija Diona i Apijana, koji iznose opis opsade i potom rimskog osvajanja Segestike čime se utemeljuje rimska uprava u Panoniji te će se na kraju iznijeti kratak osvrt na ulomke.[92]

> *„ἐπὶ οὖν τούτους ὁ Καῖσαρ τότε στρατεύσας τὸ μὲν πρῶτον οὔτε τι ἑδήου οὔτε τι ἥρπαζε, καίπερ καὶ τὰς κώμας αὐτῶν τὰς ἐν τοῖς πεδίοις ἐκλιπόντων: ἤλπιζε γὰρ ἑθελοντὰς αὐτοὺς ὑπάξεσθαι: ὡς δὲ καὶ προχωροῦντα αὐτὸν πρὸς Σισκίαν ἐλύπησαν, ὠργίσθη καὶ τήν τε χώραν σφῶν ἔκαιε καὶ πάνθ᾽ ὅσα ἐδύνατο λείαν ἐποιεῖτο. πλησιάσαντος δ᾽ αὐτοῦ τῇ πόλει οἱ ἐπιχώριοι παραυτίκα μὲν ὑπὸ τῶν δυνατῶν ἀναπεισθέντες ὠμολόγησάν τε αὐτῷ καὶ ὁμήρους ἔδοσαν, μετὰ δὲ τοῦτο τάς τε πύλας ἀπέκλεισαν καὶ ἐς πολιορκίαν κατέστησαν. εἶχον μὲν γὰρ καὶ τείχη ἰσχυρά, τὸ δ᾽ ὅλον ποταμοῖς δύο ναυσιπόροις ἐθάρσουν. ὁ γὰρ Κόλοψ ὀνομαζόμενος παρ᾽ αὐτὸν τὸν περίβολον παραρρέων ἐς τὸν Σάουον ὀλίγον ἀπέχοντα αὐτοῦ ἐμβάλλει καὶ νῦν πᾶσαν τὴν πόλιν ἐγκεκύκλωται, Τιβερίου τάφρῳ τινὶ μεγάλῃ ἐς τοῦτο αὐτὸν καταστήσαντος, δι' ἧς ἐς τὸ ἀρχαῖον αὖθις ῥεῖθρον ἐπανέρχεται. τότε δὲ τῇ μὲν τοῦ Κόλοπος παρ᾽ αὐτὰ τὰ τείχη παρεξιόντος, τῇ δὲ τοῦ Σάουου ὀλίγον ἄπωθεν παραρρέοντος διάκενόν τι κατελέλειπτο, ὃ καὶ σταυρώμασι καὶ ταφρεύμασιν ὠχύρωτο. ὁ οὖν Καῖσαρ πλοῖα παρὰ τῶν ταύτῃ συμμάχων ποιηθέντα λαβών, καὶ διά τε τοῦ Ἴστρου ἐς τὸν Σάουον καὶ δι᾽ ἐκείνου ἐς τὸν Κόλοπα αὐτὰ ἀγαγών, προσέβαλέ σφισι τῷ πεζῷ ἅμα καὶ ταῖς ναυσί, καί τινας καὶ ναυμαχίας ἐν αὐτῷ ἐποιήσατο. καὶ γὰρ οἱ βάρβαροι μονόξυλα πλοῖα ἀντικατασκευάσαντες διεκινδύνευον, καὶ ἕν τε τῷ ποταμῷ ἄλλους τε συχνοὺς καὶ τὸν Μηνᾶν τὸν τοῦ Σέξτου ἐξελεύθερον ἀπέκτειναν, καὶ ἐν τῇ γῇ ἰσχυρῶς αὐτὸν ἠμύνοντο, μέχρις οὗ τῶν συμμάχων τινὰς ἐνηδρεῦσθαί τε*

92 Glavni izvori: Appianus: *Historia Romana; Illyrica*, Cassius Dio Cocceianus: *Historiae Romanae*. Kasnije se usporedbe radi još spominju i Gaius Plinius Secundus: *Naturalis historia*, Gaius Velleius Paterculus: *Historia Romana* i Strabo: *Geographica*. Svi prijevodi su samostalno djelo autora rada.

καὶ ἐφθάρθαι ἐπύθοντο: τότε γὰρ ἀθυμήσαντες ἐνέδοσαν. καὶ οὕτως ἀλόντων ἐκείνων καὶ τὸ ἄλλο Παννονικὸν ὁμολογίᾳ προσηγάγετο.“ (Cass. Dio Hist. Rom., XLIX 37)

[Kada je protiv tih (naroda; Panonaca) Oktavijan zavojevao prvo nije razarao niti išta pljačkao, makar su (stanovnici) napustili svoja sela u dolinama, jer ih je želio sebi podložiti po njihovoj volji. No kako su ga uznemiravali dok je išao prema Sisciji, razljutio se i spalio im zemlju i učinio je svojim plijenom sve što je mogao. Kada se približio gradu, domaće je stanovništvo odmah poslušalo svoje poglavare te su se nagodili s njim i predali mu taoce, ali su nakon toga zatvorili gradska vrata i započeli opsadno stanje. Naime, imali su čvrste zidine, ali čitavo su pouzdanje pružali dvjema plovnim rijekama. Rijeka imenom Kolops teče pored samog zida i ulijeva se u od tog mjesta nedaleko udaljenu Savu. Danas (Kolops) okružuje čitav grad, jer ju je Tiberije tako postavo jednim vrlo velikim prokopom kroz kojeg ponovo odlazi u svoje staro korito. U to je vrijeme između Kolopsa s jedne strane koji prolazi pored samih zidina i Save s druge koja protječe malo niže, ostao prazan prostor utvrđen ogradom od kolja i rovovima. Oktavijan je uzeo lađe, koje su izgradili saveznici s tog područja, prethodno ih doveo Istrom do Save i njom do Kolopsa te izvršio u isto vrijeme napad na Segestane i pješadijom i lađama te na samoj rijeci (Kolops) izveo nekoliko riječnih bitaka. No barbari su zauzvrat pripremivši lađe od jednog komada debla odvažili se na boj. Na rijeci su pored mnogih drugih ubili i Mena, Sekstova oslobođenika, a i na kopnu su ga (Oktavijana) čvrsto odbijali, sve dok nisu saznali da su neki od njihovih saveznika upali u zasjedu i izginuli, a tada su klonuli duhom i predali se. I tek kada su tako bili svladani, ostatak je Panonije bio naveden na predaju.]

„ἐς δὲ τὴν Σεγεστικὴν γῆν οἱ Ῥωμαῖοι, δὶς πρότερον ἐμβαλόντες, οὔτε ὄμηρον οὔτε ἄλλο τι εἰλήφεσαν· ὅθεν ἦσαν ἐπὶ φρονήματος οἱ Σεγεστανοί. ὁ δὲ Καῖσαρ αὐτοῖς ἐπῄει διὰ τῆς Παιόνων γῆς, οὔπω Ῥωμαίοις οὐδὲ τῆσδε ὑπηκόου γενομένης. ὑλώδης δέ ἐστιν ἡ Παιόνων καὶ ἐπιμήκης ἐξ Ἰαπόδων ἐπὶ Δαρδάνους. καὶ οὐ πόλεις ᾤκουν οἱ Παίονες οἵδε, ἀλλ' ἀγροὺς ἢ κώμας κατὰ συγγένειαν· οὐδ' εἰς βουλευτήρια κοινὰ συνῄεσαν, οὐδ' ἄρχοντες αὐτοῖς ἦσαν ἐπὶ πᾶσιν. οἱ δ' ἐν ἡλικίᾳ μάχης ἐς δέκα μυριάδας συνετέλουν· ἀλλ' οὐδ' οὗτοι συνῄεσαν ἀθρόοι δι' ἀναρχίαν., προσιόντος δ' αὐτοῖς τοῦ Καίσαρος ἐς τὰς ὕλας ὑποφυγόντες τοὺς ἀποσκιδναμένους τῶν στρατιωτῶν ἀνῄρουν. ὁ δὲ Καῖσαρ, ἕως μὲν ἤλπιζεν αὐτοὺς ἀφίξεσθαι πρὸς αὐτόν, οὔτε τὰς κώμας οὔτε τοὺς ἀγροὺς ἐλυμαίνετο, οὐκ ἀπαντώντων δὲ πάντα ἐνεπίμπρη καὶ ἔκειρεν ἐπὶ ἡμέρας ὀκτώ,ἐς ὃ διῆλθεν ἐς τὴν Σεγεστανῶν καὶ τήνδε Παιόνων οὖσαν, ἐπὶ τοῦ Σάου ποταμοῦ, ἐν ᾧ καὶ πόλις ἔστιν ἐχυρά, τῷ τε ποταμῷ καὶ τάφρῳ μεγίστῃ διειλημμένη, διὸ καὶ μάλιστα αὐτῆς ἔχρῃζεν ὁ Καῖσαρ, ὡς ταμιείῳ χρησόμενος ἐς τὸν Δακῶν καὶ Βαστερνῶν πόλεμον, οἳ πέραν εἰσὶ τοῦ Ἴστρου, λεγομένου μὲν ἐνταῦθα Δανουβίου, γιγνομένου δὲ μετ› ὀλίγον Ἴστρου. ἐμβάλλει δ' ὁ Σάος ἐς τὸν Ἴστρον· καὶ αἱ νῆες ἐν τῷ Σάῳ Καίσαρι ἐγίγνοντο, αἳ ἐς τὸν Δανούβιον αὐτῷ τὴν ἀγορὰν διοίσειν ἔμελλον. διὰ μὲν δὴ ταῦτα τῆς Σεγέστης ἔχρῃζεν ὁ Καῖσαρ· προσιόντι δ' αὐτῷ οἱ Σεγεστανοὶ προσέπεμψαν, πυνθανόμενοι, τίνος χρῄζει. ὃ δὲ φρουρὰν ἐσαγαγεῖν ἔφη καὶ ὁμήρους ἑκατὸν λαβεῖν, ἵν' ἀσφαλῶς ταμιείῳ τῇ πόλει χρῷτο ἐπὶ Δᾶκας. ᾔτει δὲ καὶ σῖτον, ὅσον δύναιντο φέρειν· ταῦθ' οἱ μὲν πρωτεύοντες ἠξίουν δοῦναι· ὁ δὲ δῆμος ἐξαγριαίνων τὰ μὲν ὅμηρα διδόμενα περιεῖδεν, ὅτι ἴσως οὐ παρὰ σφῶν, ἀλλὰ τῶν πρωτευόντων παῖδες ἦσαν, προσιούσης δὲ τῆς φρουρᾶς τὴν ὅψιν οὐκ ἐνεγκόντες ὁρμῇ μανιώδει τὰς πύλας αὖθις ἀπέκλειον καὶ αὐτοὺς τοῖς τείχεσιν ἐπέστησαν. ὁ οὖν Καῖσαρ τόν τε ποταμὸν ἐγεφύρου καὶ χάρακας καὶ τάφρους πάντοθεν ἐποιεῖτο, ἀποτειχίσας δ' αὐτοὺς δύο χώματα ἔχου. οἷς ἐπέδραμον μὲν οἱ Σεγεστανοὶ πολλάκις, οὐ δυνηθέντες δ' ἐλεῖν λαμπάδας καὶ πῦρ πολὺ ἄνωθεν ἐπέβαλλον. προσιούσης δ' αὐτοῖς Παιόνων ἑτέρων βοηθείας ὁ Καῖσαρ ὑπαντήσας ἐνήδρευσεν αὐτήν· καὶ οἳ μὲν ἀνῃρέθησαν, οἳ δ' ἔφυγον, καὶ οὐδεὶς ἔτι Παιόνων ἐβοήθει. οἱ Σεγεστανοὶ δέ, πᾶσαν πολιορκίαν ὑποστάντες, ἡμέρᾳ τριακοστῇ κατὰ κράτος ἑλήφθησαν καὶ τότε πρῶτον ἤρξαντο ἱκετεύειν. καὶ αὐτοὺς ὁ Καῖσαρ ἐπαίνῳ τε τῆς ἀρετῆς καὶ ἐλέῳ τῆς ἱκεσίας οὔτε ἔκτεινεν οὔτε ἀνέστησεν, ἀλλὰ χρήμασιν ἐζημίωσε καὶ τῆς πόλεως μέρος διατειχίσας ἐσήγαγεν ἐς αὐτὸ φρουρὰν πέντε καὶ εἴκοσι σπειρῶν. καὶ ὃ μὲν τάδε ἐργασάμενος ἐς Ῥώμην ἀνέζευξεν, ὡς ἦρος ἐπανήξων ἐς τὴν Ἰλλυρίδα. φήμης δ' ἐπιδραμούσης, ὅτι τὴν φρουρὰν οἱ Σεγεστανοὶ διέφθειραν, ἐξέθορε χειμῶνος, καὶ τὸ μὲν τέλος τῆς φήμης ψευδὲς εὗρε, τὴν δὲ αἰτίαν ἀληθῆ. γεγόνεσαν γὰρ ἐν κινδύνῳ, τῶν Σεγεστανῶν αὐτοὺς ἄφνω περιστάντων, καὶ πολλοὺς τὸ αἰφνίδιον ἀπωλωλέκει, τῆς δ' ἐπιούσης προελθόντες ἐκράτουν τῶν Σεγεστανῶν. ὁ οὖν Καῖσαρ ἐπὶ Δαλμάτας μετῄει, γένος ἕτερον Ἰλλυριῶν, Ταυλαντίοις ὅμορον.“ (App. Hist. Rom.; Illyr. 62-71)

[Rimljani su već ranije u dva navrata napali zemlju Segestana, ali nisu uzeli taoce niti išta drugo zbog čega su Segestani bivali obijesni. Oktavijan je pošao k njima kroz zemlju Peonaca koja Rimljanima još nije bila podvrgnuta. Peonija je šumovita i duga od Japodije do Dardanije. Peonci nisu nastavali gradove, već polja ili sela po plemenima. Nisu se okupljali na zajedničkim vijećima niti su imali vladare za svako pleme. Onih u zreloj dobi za borbu je bilo do 100 000, ali se nisu skupljali u jedinstvenu cjelinu zbog bezvlađa. Kada je Oktavijan krenuo na njih, pobjegli su u šume i stali ubijati zaostale vojnike. No Oktavijan, sve dok se nadao neko vrijeme da će mu prići, nije pustošio ni sela ni polja, no kako nisu prilazili, osam je dana sve spaljivao i sjekao dok nije prešao na zemlju Segestana, koja je ujedno i teritorij Peonaca, uz rijeku Savu gdje se nalazi grad čvrsto utvrđen rijekom i vrlo velikim prokopanim opkopom, zbog čega ga je i sam Oktavijan toliko silno želio, u namjeri da se s njim posluži kao prikladnom postajom za rata protiv Dačana i Bastarna što se nalaze preko Istra, ondje nazivanog Dunav, a malo dalje postaje (imenom) Istar. Sava se ulijeva u Istar pa si je Oktavijan dao napraviti lađe koje će mu prevoziti robu na Dunav. Zbog toga je Oktavijan žudio za Segestom. Segestani su mu dok je prilazio ususret poslali izaslanike pitajući što želi. On je rekao da želi postaviti garnizon i uzeti 100 talaca kako bi se poslužio gradom kao vojnom postajom protiv Dačana. Tražio je i hranu, koliko mu je mogu pribaviti. Poglavari grada su mu te stvari odlučiti dati, no puk je bio bijesan, ali je dopustio predaju talaca, vjerojatno jer djeca nisu bila njihova, već od poglavara grada. No prilikom dolaska vojske ne izdržavši taj prizor u mahnitom metežu ponovo su zatvorili gradska vrata i postavili se na zidine. Oktavijan je premostio rijeku te posvuda postavio ogradu od kolja i rovove te opkolivši ih podigao dva nasipa. Segestani su često nasrtali na njih no ne mogavši ih nadvladati, odozgo su na njih bacali u velikoj količini baklje i vatru. Kada im je pristigla pomoć ostalih Peonaca, Oktavijan je presrevši ih postavio im zasjedu. Dio ih je bio uništen, a dio pobjegao te nitko od Peonaca više nije dolazio u pomoć. Segestani su, premda podnosili čitavu opsadu, nadvladani tridesetog dana i tada su po prvi puta počeli preklinjati. Oktavijan ih, zbog divljenja njihovoj vrlini i uslišivši njihove molbe za pomoć, nije dao ubiti niti protjerati, već kaznio globom te dao pregraditi dio grada i na to mjesto doveo vojsku od 25 četa. Učinivši te stvari zaputio se u Rim s namjerom da se u proljeće ponovo vrati u Iliriju. No kada je stigla vijest da su Segestani poubijali garnizon, brzo je za zime otišao i otkrio da je rezultat glasine lažnan, no istinit što se tiče povoda. Naime, zatekli su se u opasnosti jer su ih Segestani nenadano opkolili. Iznenadna ih je zasjeda dosta poubijala, ali idućeg je dana vojska napredovala dalje i nadjačala Segestane. Potom se Oktavijan usmjerio prema Dalmatima, drugom ilirskom plemenu, susjednom Taulantima.]

Kasije Dion i Apijan u svojim povijestima pružaju posebnu pažnju opsadi i osvajanju Segestike, s obzirom da se radi o ključnome činu za dobivanje premoći nad ostalim panonskim plemenima. Strateški bitan položaj grada među rijekama u obrani od neprijatelja stvara dodatnu motivaciju Rimljanima. Nezanemariva je i njegova pogodna pozicija za trgovinske odnose koji se provode i kopnenim i riječnim putem bilo nizvodno od Segestike Kupom, koju Kasije Dion naziva Kolaps, dok Apijan ne razlikujući je od Save naziva Savom te Savom i Dunavom, koji se još naziva i Istar, do Crnog mora, bilo uzvodno Savom do Ljubljane (rimske Emone) pa kopnenim putem preko slovenskoga dijela Alpa čime se ostvaruje direktna poveznica sjeverne Italije s Crnim morem. Taj put bio je poznat još i u puno ranije doba u mitu o Argonautima kod Apolonija. Takve pogodne okolnosti su vjerojatno utjecale na domorodačko stanovništvo Segestike, Segestane, da se uzdignu na veći razvojni nivo od ostalih panonskih plemena. Razliku među njima ističe i Apijan navodeći da Panonci, koje naziva Peonci, nastavaju sela i polja po plemenima te žive u bezvlađu, dok Segestani žive u gradu za koji se može naslutiti da je toliko velik, ukoliko bi se vjerovalo Apijanovim riječima, da u njega stane do 10000 vojnika koje je Oktavijan ostavio da prezime te imaju gradske poglavare. No unatoč razlikama, Panonci su međusobno bili povezani jer se navode kao saveznici Segestana.

Po Segestanima je vjerojatno i sama Segestika dobila ime. Prepoznaje se u grčkome nazivu *Σεγεστική, g*rčki pridjevski nastavak *–ικος* koji označava pripadnost. Pridjevska se funkcija vidi na početku Apijanova ulomka gdje se prostor koji pripada Segestanima naziva *ἡ Σεγεστικὴ γῆ* (zemlja Segestana, zemlja koja pripada Segestanima), a isto tako i Strabon na dva mjesta (*Geogr.* IV 6. 10; VII 5. 2) kaže *ἡ Σεγεστικὴ πόλις* (grad Segestana, grad koji pripada Segestanima). Na jednome je mjestu Apijan u ulomku naziva i Segestom, što bi bio daleko vjerojatniji izvorni naziv. Na drugim se mjestima u tekstu naziv pojavljuje u kombinaciji člana i pridjeva, gdje se vjerojatno podrazumijeva „grad" ili „zemlja". Također se i u opisu Plinija Starijeg (*Nat. Hist.* II 148) pronalazi ista situacija gdje Segestikom naziva teren smješten na (polu)otoku kojega stvaraju meandar Kupe i prokop. Prema Apijanu bi se moglo zaključiti da posjed Segestana prelazi Kupu, a vjerojatno i Savu. Kasnije takav vjerojatno poimeničen pridjev iz grčkoga prelazi u latinski kao uvriježeni naziv toga grada.

Unatoč brojnim sličnim motivima u opisu vojnih manevara kod Segestike, postoje i određene razlike. Ona najveća je u samome nazivu grada koji je pod opsadom. Kasije Dion taj grad naziva Siskijom, to jest Siscijom, dok Apijan Segestikom te samo jednom u tekstu Segestom. Isto tako, i sama ubikacija tih dvaju gradova slijedeći antičke opise predstavlja problem. Siscia je zasigurno na mjestu modernoga Siska, dok za položaj Segestike antički izvori miješajući joj ime i opise

nisu složni. Danas je usvojeno da se Segestika nalazi s desne strane toka Kupe, a Siscia s lijeve. Postojanje dvaju naselja potvrđuju i antički autori kao Strabon „*ἐγγὺς δὲ τῆς Σεγεστικῆς ἐστι καὶ ἡ Σισκία φρούριον...*" (*Geogr.*, VII 5. 2.)[93] te Plinije Stariji „…*Colapis in Saum influens iuxta Sisciam gemino alveo insulam ibi efficit quae Segestica appellantur.*" (*Natur. hist.* II 148)[94]. Siscia se kod Strabona opisuje kao utvrđenje, što može označavati prvotno utvrđeni vojni tabor gdje je smješten rimski garnizon, dok je Segestika nazvana *polisom*. Velej Paterkul uopće ne spominje postojanje Segestike, već kaže kako je vojska, pred sam kraj ratovanja u Panoniji, prezimila u Sisciji „…*et ipse asperrimae hiemis initio regressus Sisciam*…„ (*Hist. Rom.* II 113. 3)[95]. U drugim tekstovima iz kasnijega vremena koristi samo naziv Siscia, čime se referira na rimsku Sisciju. Stoga, moguće je da Kasije Dion naziva to mjesto modernim nazivom njegova vremena, ne znajući za postojanje dva različita mjesta različitoga postanka i smještaja što drugi pisci jasno razlikuju.

Druga bitna razlika koja ujedno stvara dodatnu komplikaciju ubikacije grada je prokop. Kasije Dion spominje da je prokop napravio Tiberije, kasnije poznatiji kao car Neron, dok Apijan tvrdi da je još otprije postojao tamo u obrambene svrhe. Postojanje prokopa potvrđuje i Plinije (*Natur. hist.* II 148) time što Segestiku naziva otokom kojega vjerojatno stvaraju tok Kupe i sam prokop. Problem nastaje što je i Siscia bila okružena opkopom koji je vjerojatno upravo onaj Tiberijev kojega spominje Kasije Dion. No, Apijan i Kasije Dion jednako navode kako su Rimljani podigli ogradu od kolja i iskopali rovove, dok Apijan dodaje u to i nasip, u svrhu opsade grada. Najvjerojatnije je da su oba grada imala opkop za obranu, a Kasije Dion miješa kako nazive gradova, tako i porijeklo opkopa.

Bitka koju Kasije Dion opisuje da je dijelom riječna, dijelom kopnena, a Apijan da je samo riječ o opsadi, završava nakon mjesec dana. Po svemu sudeći, Segestika je pala zbog poraza pridošlih panonskih saveznika te nemogućnosti prispijeća novih pomoćnih snaga Segestanima. Nakon još par pobuna i pokušaja ustanaka Panonaca, rimska se vlast čvrsto utemeljuje u Panoniji.

Premda oba autora u navedenim odlomcima prikazuju istu scenu, Apijanov opis djeluju manje bajkovit te, isključivši miješanje dviju rijeka, vjerodostojniji. No, bez obzira na to i dalje ostaju jedini sačuvani izvori bitnoga povijesnog događaja za čitavu Panoniju, a posebno Sisak, jer nakon pada Segestike, dotad Panoncima strateški zgodne pozicije, naselje se pretvara u strateški korisnu poziciju i razvijenu trgovačku rutu Rimljanima, što je na kraju uvjetovalo razvoj rimske Siscije od pretpostavljenog rimskog vojnog tabora do statusa glavnoga grada buduće provincije

93 Prijevod: Blizu Segestike je smješteno i utvrđenje Siscia…

94 Prijevod: …Kolapis (*Kupa*) utječući u Savu pored Siscije dvojnim koritom čini ondje otok koji se naziva Segestica.

95 Prijevod: …te i sam na početku vrlo oštre zime vrativši se u Sisciju…

Domagoj Sremić[96]

Postanak Državne realne gimnazije u Sisku, 1919. godine

Okolnosti oko osnivanja gimnazije

Potreba za osnivanjem gimnazije u Sisku osjećala se već na samome početku 20. stoljeća, ali društveno-političke okolnosti dopustile su to tek 1919. godine. Dotad je u gradu postojala Viša pučka škola, koja je otvorena 1. listopada 1874. godine, a imala je V., VI., VII. i VIII. razred. U nju su se upisivali učenici za završenom osnovnom (pučkom) četverorazrednom školom.[97] Već je na sjednici Gradskog zastupstva od 2. srpnja 1904. predloženo i prihvaćeno da se u Sisku ustroji niža gimnazija za koju će gradska općina godišnje izdvajati 12 000 kruna. Na temelju toga upućena je predstavka kraljevskoj Zemaljskoj vladi u Zagrebu da odobri njezino osnivanje, ali to tada nije odobreno. Sljedeća inicijativa pokrenuta je 1907. kada je Gradsko zastupstvo na svojoj sjednici zaključilo da se izvrši preustrojstvo Više pučke škole u srednji zavod, tj. realnu gimnaziju.[98] No, i taj je pokušaj ostao bez uspjeha, a na osnivanje gimnazije u Sisku trebalo je čekati sve do 1919. godine.

Nedugo nakon završetka Prvog svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije nastala je nova južnoslavenska država pod nazivom Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Nakon uspostave nove vlasti sa sjedištem u Beogradu, započele su i nove odgojno-obrazovne prilike i imperativi koji su postavljeni u smjeru njihovoga tendencioznog razvoja u skladu s državnom politikom centralizma i unitarizma. U takvim je okolnostima započela s radom i Državna realna gimnazija u Sisku, jer je dotadašnja građanska škola sa svojim tipom naobrazbe postala nezadovoljavajuća za sisačku intelektualnu sredinu. Zbog toga su mnogi ugledni Siščani svoju djecu slali na školovanje u Zagreb, a kako bi se ta praksa ukinula, pred sisačko Gradsko poglavarstvo postavljeno je pitanje osnivanja gimnazije u vlastitome gradu. Naredbom Povjereništva za prosvjetu i vjere kraljevske zemaljske vlade od 14. kolovoza 1919., br. 27 103, V., VI. i VII. razred sisačke više pučke škole pretvoren je u I., II. i III. razred privremene male realne gimnazije zagrebačkoga tipa. Škola je bila smještena u zgradi Više pučke škole u Kačićevoj ulici (danas Ulica dr. Ante Starčevića), gdje je ostala do preseljenja u novu zgradu, 1935. godine. Grad Sisak tako je nedugo nakon proglašenja nove države dobio odgojno-obrazovnu instituciju koja mu je osiguravala bolje i kvalitetnije školovanje za domaće građanstvo, ali i za darovite pojedince koji su dolazili iz okolnih ruralnih krajeva.

Vidovdanskim ustavom 1921. godine izvršena je nova teritorijalna reorganizacija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a vlasti su putem školskih nadzornika i kotarskih (sreskih) načelnika provodile unifikaciju školskoga sustava u duhu vladajuće

96 Domagoj Sremić rođen je 1979. u Sisku. Godine 2003. diplomirao je povijest i geografiju na Filozofskom i Prirodoslovno-matematičkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Otada je zaposlen u Gimnaziji Sisak na mjestu profesora zemljopisa i povijesti, a u razdoblju 2006. – 2012. godine predavao je povijest i u Osnovnoj školi Braća Radić u Martinskoj Vesi. Uz odgojno-obrazovni rad aktivno sudjeluje kao predavač na znanstvenim i stručnim skupovima te javnim predavanjima baveći se povijesnim istraživanjem svojega zavičaja. Dio tih rezultata objavio je 2007. godine u monografiji *Župa Martinska Ves*. Općina Martinska Ves dodijelila mu je 2008. godine javno priznanje za doprinos njenom razvitku na području kulture. Objavio je više od dvadeset znanstvenih i stručnih članaka, a glavni predmet njegova proučavanja je hrvatsko školstvo i kultura u 19. i 20. stoljeću. Sudjelovao je u projektu obilježavanja stote obljetnice Gimnazije Sisak 1919. – 2019., u sklopu kojega je istraživao povijest istoimene škole u razdoblju 1919. – 1945. i 1991. – 2019. godine, a te spoznaje objavio u monografiji *Gimnazija Sisak 1919. – 2019.*
Godine 2019. završio je poslijediplomski doktorski studij Moderne i suvremene hrvatske povijesti u europskom i svjetskom kontekstu na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu s temom "Školstvo u Martinskoj Vesi kao primjer strukturalnih promjena o osnovnom školstvu u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1874. – 1941".
Surađuje s Povijesnim društvom Križevci u čijemu časopisu *Cris* objavljuje svoje članke, kao i s drugim izdavačkim kućama i neovisnim nakladnicima. Služi se engleskim i njemačkim jezikom.

97 Ogrizović, Mihajlo (ur.): *Stota obljetnica II. opće hrvatske učiteljske skupštine, Školstvo i prosvjeta Banije i Siska*, Pedagoško-književni zbor i Pedagoška akademija Petrinja, Zagreb, 1976., str. 191.

98 Kraguljac, Božena (2001.): *220 godina škola u Sisku*, Gradski muzej Sisak, 2001., str. 53.

politike. Prema Ustavu, uprava se vršila putem oblasti koje su se dijelile na okruge, kotareve ili srezove, gradove i općine. Potonje su predstavljale najniže rangiranu upravno-političku vlast. Ovakvom hijerarhijskom podjelom vlasti centralnoj je vlasti u Beogradu omogućen lakši nadzor nad lokalnom upravom, što je bila garancija efektivnije primjene centralistički oblikovanih zakona i naredbi.

Funkcioniranje središnje uprave otežavala je činjenica što su nakon ujedinjenja 1918. godine zadržana međusobno različita prosvjetno-upravna područja. Osnovni zadatak škole bio je odgojiti i pripremiti mladež za narodno jedinstvo te vjernost i odanost kralju, dinastiji Karađorđević i novoj državi. Mladeži je tumačena parola o troimenome narodu Srbima, Hrvatima i Slovencima, a ta integrativna ideja jugoslavenstva trebala se putem školstva učvrstiti među mladim generacijama kao zalog dugotrajne opstojnosti nove države. Iza te se ideje u biti skrivala velikosrpska ideologija, a stvarne prosvjetne i školske potrebe poput opismenjavanja stanovništva potisnute su u drugi plan.

Slabome pomaku u razvoju školstva pridonosilo je postojanje dvaju međusobno suprotstavljenih školskih sustava. U Hrvatskoj je postojala tradicija i samostalnost u provođenju prosvjetne politike koju je nakon 1918. sputavalo srbijansko neorganizirano i stihijsko provođenje obrazovanja, čije se loše posljedice nastojalo prikriti unifikacijom i centralizacijom. Načelni napori u prevladavanju pokrajinskih razlika nisu provođeni zamišljenim tempom, a ideja integralnoga jugoslavenstva zbog nebrige i neefikasnosti državnoga vrha nije realizirana ni u prvoj, ni u drugoj fazi razvoja monarhističke Jugoslavije. Zamišljenoj unifikaciji prosvjete najveći problem predstavljali su česti prekidi rada Ministarstva prosvjete zbog učestalih smjena vlade i njihovih ministara. Naime, u razdoblju 1918. – 1929. izmijenilo se čak deset ministara prosvjete, od kojih su neki na položaju bili kratko vrijeme, a neki po dva ili tri puta.

Uspostavom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca trebao je biti donesen i novi školski zakon za srednje škole koji bi proveo reformne zahtjeve školskoga sustava, ali to se nije dogodilo sve do 1929. godine pa je hrvatski srednjoškolski sustav ostao nepromijenjen cijelo desetljeće. Više pučke škole ubrzo su u cijeloj Hrvatskoj pretvorene u građanske škole s četiri razreda. Tu je promjenu podržavalo i Udruženje nastavnika građanskih škola, jer su u drugim područjima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, primjerice, Sloveniji i Srbiji, takve škole već zaživjele. U pogledu nastavnoga plana i programa nije bilo jedinstvenosti, već su ga vlasti regulirale raznim privremenim propisima te brojnim nadopunama i izmjenama. Korjenitije reforme namjeravao je uvesti i provesti hrvatski političar Stjepan Radić, no njegov ministarski mandat ministra prosvjete trajao je prekratko da bi ih mogao provesti u djelo. Ipak, njegovim nastojanjem donesen je 26. lipnja 1926. privremeni nastavni plan i program, a nastavni plan i program za više razrede realnih gimnazija za cjelokupnu državu godinu dana kasnije.[99]

Iako su škole bile državne ustanove, školstvo je bilo pod znatnim utjecajem Crkava, od kojih je Srpska pravoslavna crkva imala najveći utjecaj na beogradsku središnju vlast. To je vidljivo iz nastavnoga plana u kojemu se Vjeronauk (nauk vjere) nalazio na prvome mjestu. Odmah iza njega po broju tjednih sati bio je Srpsko-hrvatsko-slovenački jezik, što je bilo očitovanje unitarističkih političkih nastojanja infiltriranih u školski sustav. I naziv dotadašnjega predmeta Povijest preimenovan je u *Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca* u duhu srpske terminološke tradicije s izraženim naglaskom nametanja srpske nacionalne povijesti svim nesrpskim narodima.[100] Međutim, raskorak između tendencija unifikacije prosvjete u cijeloj državi i stvarne materijalne mogućnosti njezina provođenja bila je velika zbog kroničnoga nedostatka financija. Učiteljstvo je zbog toga često, ali uzaludno, prosvjedovalo, neprestano stavljajući svoj materijalni položaj u prvi plan.

Položaj profesora kao državnoga službenika u monarhističkoj Jugoslaviji odvijao se na granici egzistencijalnoga minimuma s neprestanim traženjem i promišljanjem idealnoga modela nastave i poučavanja. Prosvjetne radnike mimo njihove volje imenovalo je i premještalo Ministarstvo prosvete u Beogradu, a povjereništva za prosvjetu pri pokrajinskim upravama, to jest odjeli pri oblastima te kotarski (sreski) školski nadzornici, vršili su stručni nadzor nad školama. Profesori su u Hrvatskoj bili organizirani u Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora, no s vremenom su nastojanja centralističko-unitarističke politike rezultirala njihovom podvojenošću i u političkom smislu. Tako je vlast vješto manipulirala i ignorirala profesorske zahtjeve te otupljivala otpor zbog niskih plaća i povišenog maksimuma obaveznog školskog rada.[101]

Minimalna ulaganja u školstvo u prvim godinama Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca sprečavala su bržu i efikasniju reformu cjelokupnih prosvjetnih nastojanja. Oko 90 % ukupnih izdvajanja za prosvjetu odlazilo je za učiteljske plaće, a samo 10 % za školsku infrastrukturu i materijalne potrebe škole, u čemu treba tražiti razlog civilizacijskoga zaostajanja jugoslavenskog društva. Smisao državne prosvjetne i kulturne politike bio je u ujednačavanju kulturnoga napretka cjelokupnoga jugoslavenskog društva, no minimalna ulaganja bila su nedovoljna da bi se ta nastojanja realizirala i pokrenula kompleksne modernizacijske i integracijske procese. Djelokrug Ministarstva prosvjete neprestano je prilagođavan potrebama dnevne politike, što je cijeloj instituciji davalo nepostojani karakter. Ministarstvo se već na samome početku moralo suočiti s čak trideset i sedam različitih državnih i pokrajinskih školskih zakona pa je trebalo proći cijelo desetljeće da se donese

99 Franković, Dragutin i ostali (1958.): *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, str. 313.

100 Perić, Ivo (gl. ur.): *Povijest Hrvata, Treća knjiga, Od 1918. do danas*, Školska knjiga, Zagreb, 2007., str. 124–125.

101 Franković, str. 313.

jedinstveni školski zakon, na čemu je radio *Glavni prosvetni savet* s trideset i pet članova, kao tijelo koje je davalo stručno mišljenje i koordiniralo cjelokupni rad. Do 1929. Glavni prosvetni savet radio je po odredbama preuzetoga zakona u *Glavnom prosvetnom savetu Kraljevine Srbije* od 1. studenoga 1886. godine. Prosvjetne vlasti nisu imale dovoljno snage ni mogućnosti da provedu organiziranu prosvjetnu politiku djelomično i zbog otpora njezinoj unifikaciji pa je privremenost bila glavna karakteristika cjelokupnoga prosvjetnog zakonodavstva u čiju su domenu ulazili nastavni planovi i programi, prosvjetne i kulturne ustanove te udžbenici i administracija. O toj privremenosti i diskontinuitetu svjedoči i brojan vladin birokratski aparat koji se u razdoblju 1918. – 1929. promijenio čak dvadeset i četiri puta, a dužnost ministra prosvjete obavljale osobe potpuno suprotnih političkih nazora.

Rad Državne realne gimnazije u Sisku u razdoblju 1919. – 1929. godine

Naredbom Povjereništva za prosvjetu i vjere od 14. kolovoza 1919. u Sisku odobreno je otvaranje I., II. i III. razreda realne gimnazije zagrebačkog tipa, a naredbom od 8. lipnja 1920. otvoren je IV. razred i ukinuta Viša pučka škola. Do školske godine 1924./1925. otvoreno je svih osam razreda. Nastava se odvijala u staroj zgradi nekadašnje Više pučke škole koja je bila u vlasništvu gradskog poglavarstva. Sve troškove za uzdržavanje zgrade, kao i nabavu potrebnih nastavnih sredstava i pomagala, snosila je gradska općina. Ovakav nagli preokret omogućavanja gimnazijskog obrazovanja u Sisku u stvari je omogućen zbog žustrih polemika koje su na nivou cijele Hrvatske vodili ugledni prosvjetni radnici poput dr. Stjepana Bosanca, dr. Stjepana Matičevića, dr. Petra Skoka, dr. Daneta Trbojevića, oglašavajući se u pedagoškim listovima *Jugoslavenska njiva* i *Nastavni vjesnik*. Veliku potporu davao im je i dr. Izidor Kršnjavi, bivši predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, ustavši u svojoj raspravi *Primjedbe na načela o uređenju srednjih škola* protiv klasičnih gimnazija i klasičnih jezika, zagovarajući 'realni', to jest prirodoslovni tip gimnazije. Stoga su u Hrvatskoj i nadalje djelovale klasične gimnazije uz sve veći broj novoosnovanih realnih gimnazija. Taj gimnazijski odgojno-obrazovni sustav stihijski će se oblikovati i konačno ozakoniti Zakonom o srednjim školama, donesenim 1929. godine.[102]

Prve 'gimnazijske' školske godine 1919./1920. sisačka realna gimnazija nije imala svojeg upravitelja ni profesora, nego su te dužnosti vršili upravitelj dotadašnje Više pučke škole Srećko Desput i tamošnje nastavno osoblje.[103] Odlukom Kraljevske zemaljske vlade, Povjereništva za prosvjetu i vjere u Hrvatskoj i Slavoniji od 6. rujna 1919. upraviteljem škole imenovan je dr. Slavoljub Kantoci, dotadašnji upravitelj banjalučke gimnazije. Nastavničko osoblje počelo se popunjavati profesorima pristiglim iz drugih gimnazija. Tako se navodi Tomo Lukšić-Čarić, profesor realne gimnazije u Tuzli, Fran Mihelić, profesor gimnazije u Bihaću te Nikola Bačić, namjesni učitelj realne gimnazije u Senju. Uz njih su poduku vršili nastavnici Više pučke škole: Antun Kett, Ladislav Zbožinek, Julije Novak, Hermina Gašparac, Olga Jakovčić i Matej Šturlić. U gimnaziju je bilo upisano ukupno 240 učenika, od toga 141 djevojka i 99 mladića. Prema vjerskome sastavu bilo je 179 katolika, 9 pravoslavaca i 13 židova ('izraelićana'). Od sljedeće školske godine 1920./1921. u spomenici škole uz spomenute profesore Lukšića i Mihelića, navode se i učitelji prema tadašnjoj učiteljskoj kategorizaciji: namjesni učitelji Nikola Bačić, Marko Tepeš i Mate Hraste, pravi učitelji Julije Novak i Hermina Gašparac, pomoćni učitelj Svetislav Badalić, učiteljica ženske i glasoviračke škole Olga Jakovčić, rimokatolički vjeroučitelj Matej Šturlić, vanjski učitelji dr. Ante Gutschy (liječnik), Radoljub Pajić (petrinjski paroh), dr. Beno Heisz (sisački kotarski rabin) i Franjo Medřicky (kapelnik).

Početkom školske godine 1921./1922. otvoren je V. razred realne gimnazije zagrebačkoga tipa, dopuštenjem Pokrajinske uprave, Povjereništva za prosvjetu i vjere u Hrvatskoj i Slavoniji od 30 srpnja 1921., br. 28 824. Gimnazija je tako imala pet razreda sa sedam odjeljenja (I. i II. razred imali su paralelke, dakle A i B razred). Budući da je prostor u dotadašnjoj zgradi u Kačićevoj ulici bio pretijesan za toliki broj učenika, nastava se izvodila i u školskoj zgradi na Šetalištu Kralja Aleksandra I. (danas Šetalište Vladimira Nazora), koja je također bila u vlasništvu sisačke gradske općine. Na profesorsku službu nastupio je dr. David Kovačević, a od novih učitelja kao namjesni učitelji navode se Milivoj Trstenjak, Josip Draganić i Ante Peruzović, pomoćni učitelji Petar Galović i Antonije Novicky te kao vanjski učitelj paroh Bogdan Matković.

Sljedeće školske godine 1922./1923. otvoren je VI. razred, a I., II. i III. razred imali su paralelke. Školske godine 1923./1924. po prvi je put u ovom obrazovnom zavodu održan niži tečajni ispit, takozvana 'mala matura'. Odlukom Ministarstva prosvete od 15. svibnja 1924. za ministarskog izaslanika na nižem tečajnom ispitu određen je dr. Kosta Georgević, profesor Visoke škole za trgovinu i promet u Zagrebu. Tomu nižem tečajnom ispitu u lipnju 1924. pristupilo je 32 učenika, od toga 12 djevojaka i 20 mladića. Narednih godina otvoren je VII. i VIII. razred pa je konačno školske godine 1924./1925. gimnazija imala svih osam razreda s ukupno 13 odjeljenja. Tada je prvi put održan i viši tečajni ispit, takozvana 'velika matura', kojemu je predsjedao dr. Rikard Županović, redoviti profesor Sveučilišta u Ljubljani. Za ispit zrelosti prijavilo se osamnaest kandidata, a s uspjehom je na prvo ispitnom roku položilo njih jedanaestero.[104]

102 Franković, str. 312.

103 Hraste, Mate (ur.): *Jubilarno izvješće Državne realne gimnazije u Sisku 1919. – 1944.*, Tiskara Vjekoslav Pelc, Sisak, 1944., str. 15–16.

104 Pojam *matura* izveden je iz latinskog pridjeva *maturus* („zreo"). Matura je po starom odgojno-obrazovnom konceptu predstavljala više od samog ispita znanja, naime ispit zrelosti. Prema staroj austro-ugarskoj shemi, matura se u realnoj gimnaziji polagala nakon završena prva četiri razreda gimnazije i to je predstavljao takozvani niži tečajni ispit ili malu maturu. Nakon završenih svih osam razreda kandidat je mogao pristupiti višemu tečajnom ispitu ili velikoj maturi. Na maturi se polagao narodni jezik, matematika i strani jezici.

Profesorsku komisiju činili su: ravnatelj Josip Nikšić, potpredsjednik, Nikola Bačić, ispitivač za povijest i zemljopis, Marko Tepeš, ispitivač za latinski jezik, Zinaida Rhode, ispitivačica za njemački jezik, Dragan Mutabdžija, ispitivač za deskriptivnu geometriju i Mate Hraste, ispitivač za hrvatski jezik.[105]

U prvome desetljeću postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca nastavni plan i program u hrvatskim realnim gimnazijama uglavnom se bazirao na staroj austro-ugarskoj nastavnoj osnovi zbog nagle promjene državne zajednice koja je zahvatila Hrvatsku i teško provedivog ujednačavanja školskog programa na nivou cijele države što ga je željela provesti središnja državna vlast u Beogradu. Nastavni plan i program za realne gimnazije u to se vrijeme postupno počeo oblikovati, obuhvativši sljedeće predmete: Vjeronauk, Hrvatsko-srpski jezik, Njemački jezik, Francuski jezik, Latinski jezik, Zemljopis, Istoriju (Povijest), Prirodopis, Fiziku, Kemiju, Matematiku, Nacrtnu geometriju, Filozofiju, Umjetnost, Pjevanje, Crtanje, Pisanje, Gimnastiku, Ručni rad i Higijenu. Vladanje je bila posebna kategorija za koju se također dobivala ocjena.

Gimnazija je još od školske godine 1921./1922. imala formirane dvije knjižnice: učiteljsku sa 624 i učeničku s ukupno 547 djela. Nastavna učila, odnosno sredstva i pomagala bila su organizirana u nekoliko zbirki: zemljopisno-povijesnoj, fizikalnoj, kemijskoj, prirodopisnoj i risalačkoj.[106]

Nastavničku službu na realnim gimnazijama pa tako i na sisačkoj, uz profesore su u početku većinom obavljali učitelji koji su imali status privremenog, namjesnog ili stalnog (definitivnog ili pravog) učitelja. Budući da su tretirani kao državni službenici, dekretom ih je postavljao, premještao i otpuštao oblasni školski nadzornik ili vladin opunomoćenik. S vremenom se nastavnički zbor sisačke realne gimnazije sve više popunjava pravim nastavnicima sa sveučilišnom naobrazbom koji su imali status srednjoškolskoga profesora. Najduže od svih učitelja Više pučke škole u Sisku na gimnaziji je ostao Julije Novak, koji je na toj funkciji ostao do školske godine 1924./1925.

Izgradnja odnosa između učenika i profesora otpočetka se očitovala u strogom, ali pozitivnome duhu ne samo kroz službenu nastavu, nego i kroz djelovanje raznih školskih društava, đačkih izleta i ekskurzija te organiziranja popularno-poučnih predavanja. Od školske godine 1921./1922. u sisačkoj gimnaziji počelo je s djelovanjem đačko literarno društvo *Polet* s ciljem njegovanja lijepe književnosti među učenicima. Članovi društva redovito su održavali sastanke na kojima su čitali svoje sastavke, raspravljali o književnim i općim pitanjima te se vježbali u govorništvu. Također su se isticali priređivanjem izložbi i predavanja, a društvo je posjedovalo i vlastitu knjižnicu. U okviru *Poleta* kasnije je osnovana glazbena i šahovska sekcija, koje su svojim nastupima postale poznate i omiljene među sisačkim građanstvom.[107] Školske godine 1923./1924. osnovano je društvo pod nazivom *Društvo za podupiranje siromašnih a vrijednih učenika i učenica Državne realne gimnazije u Sisku* na inicijativu direktora dr. Slavoljuba Kantocija i profesorskoga zbora te sudjelovanjem građanstva. Već sljedeće školske godine društvo je brojilo 36 članova, a narednih godina istaknulo se aktivnostima pribavljanja školskih knjiga učenicima i priređivanju dobrotvornih zabava u korist društvene blagajne.

U Izvještaju državne realne gimnazije u Sisku za školsku godinu 1927./1928. navode se još tri nova učenička („đačka") udruženja: Podmladak Crvenog Krsta, Podružnica Ferijalnog Saveza i Savez Trezvene mladeži kolo „Nada". Organizacija Podmlatka Crvenog Krsta osnovana je s ciljem razvijanja mladenačke svijesti ne samo o važnosti razvoja duševnih sposobnosti, nego i o zdravstvenim prilikama u odgojno-obrazovnom procesu. Iz dokumenta „Red u školi" donesenoga 1932. godine, koji je potpisao vršitelj dužnosti ravnatelja prof. Ivan Rubčić, vidljiv je već uređen stav o higijeni koji je uvršten u opća pravila o ponašanju u školi, nesumnjivo pod utjecajem ovoga društva.

Za vrijeme odmora svi učenici i učenice moraju izići iz svojih razreda, osim redara koji moraju prozračiti razrede…

Zabranjeno je bacanje otpadaka i papira po podu, pljuvanje, bacanje papira i otpadaka pred školskom zgradom i u dvorištu. U učionicama postoje pljuvačnice i košare za papir…

U zahodima treba da vlada najveći red i čistoća. Nakon uporabe zahodi se moraju isprati vodom. Svako crtanje i pisanje po zidovima u zahodima, hodnicima i razredima najstrože je zabranjeno. Oštećeni i nečisti zidovi na tim mjestima pobijeliće se i popraviti na račun onih razreda koji se služe dotičnom prostorijom. Bacanje raznih otpadaka u zahodske odvode najstrože je zabranjeno…

Pušenje je najstrože zabranjeno kako u zgradi, tako i izvan zgrade.[108]

105 Jubilarno izvješće, str. 18.

106 HR-DASK-123, Državna realna gimnazija u Sisku, kut. 1., *Izvještaj Državne realne gimnazije u Sisku za šk. god. 1921./1922.*

107 Isto

108 HR-DASK-123, Državna realna gimnazija u Sisku, kut. 1., *Red u školi*, 1932.

Unutar Društva Crvenog Krsta osnovane su 30-ih godina filatelistička, stolnoteniska i šahovska sekcija.[109]

Pri sisačkoj gimnaziji osnovana je i Podružnica Ferijalnog Saveza koja je propagirala organizacije đačkih izleta i ekskurzija kao nove tipove iskustvene nastave, povezane s tadašnjim dominantnim pedagoškim strujama, takozvane „Nove škole" i „Škole rada". Tijekom školske godine 1927./1928. u okviru gimnazije osnovan je i Savez Trezvene mladeži kolo „Nada". Iako je šturim izvještajem u školskoj spomenici za tu školsku godinu samo naveden podatak o njegovu osnivanju i predsjedniku te održanoj osnivačkoj sjednici, tek u spomeničkom izvještaju za školsku godinu 1928./1929. navodi se prava svrha društva, a to je bilo promicanje svijesti o suzbijanju alkoholizma među školskom mladeži.

Dne 23. aprila 1929. predstavljen je „Dan trezvenosti" predavanjem koje je održao dr. Rac, županijski fizik „O alkoholu i njegovom štetnom djelovanju".[110]

Učenički izleti i ekskurzije organizirani su praktički od samog osnutka gimnazije. U početku su ih učitelji i profesori organizirali na području grada Siska i njegove okolice, a potom u Zagrebu i drugim krajevima Hrvatske pa čak i u inozemstvu. Već školske godine 1921./1922. organizirane su ekskurzije u sisački Stari grad, tvornicu tanina i ciglane, a namjesni učitelj Mate Hraste odveo je učenike IV. i V. razreda u zagrebačku zvjezdarnicu i kazalište. U školskoj spomenici za školsku godinu 1924./1925. stoji zapisano:

Redovite ekskurzije organizirane su u okolicu Siska i u sisačke tvornice. Namjesni učitelj Mate Hraste poveo je za vrijeme uskršnjih praznika 1925. osamdeset učenika na izlet u Sušak, Trsat, Rijeku, Opatiju, Lovran i Kraljevicu. Direktor Josip Nikšić poveo je na veliku maturalnu ekskurziju maturante preko Trsta, Venecije i Firence u Rim te preko Ancone i Rijeke u Sisak. Sredstva za tu ekskurziju dobivena su donacijom gradske općine, darovima imućnijih građana i poduzeća u Sisku te od koncerata što su ga u tu svrhu maturanti sami priredili.[111]

Godinu dana kasnije ekskurzije su izvedene u: *Jazvenik, Odru, Sela, Zagreb (razgledavanje znamenitosti grada: prirodopisni muzej i zoološki vrt u Maksimiru), u bližu okolicu (u svrhu upoznavanja bilja), u Beograd u svrhu upoznavanja prijestolnice, u Teslićevu tvornicu likera i špirita, na Bled, Bohinj i Ljubljanu (razgled grada i njegovih kulturnih zavoda).*[112]

Neki su nastavnici tijekom školske godine, osim redovitih školskih predavanja, održavali i popularna predavanja iz astronomije, književnosti, povijesti i prirodopisa,[113] a školske godine 1924./1925. započeto je na sisačkoj gimnaziji s praksom organiziranja popularno-poučnih predavanja za građane i seljake pod nazivom „Srednjoškolska ekstenzija". Prve godine održavana su dvaput tjedno iz gotovo svih predmeta, a broj posjetitelja varirao je od 60 do 160. Mnoga predavanja bila su popraćena upotrebom projekcijskog aparata, takozvanog epidiaskopa, što ga je u obrazovne svrhe nabavila sisačka gradska općina koja je ujedno snosila i sve ostale troškove predavanja. Te 'ekstenzije' održale su se do početka 1932., a bile su zamišljene da se na njima iznese sve što će posjetitelje-slušače zanimati i donijeti im koristi s područja književnosti, umjetnosti, pedagogije, medicine, povijesti i drugo. Stoga ih se s današnjega gledišta i kritičkoga promišljanja može okarakterizirati kao preteče narodnog (pučkog) učilišta.

O živoj i organiziranoj školskoj djelatnosti u prvom razdoblju (1919. – 1929.) postojanja realne gimnazije u Sisku svjedoče i tiskani godišnji izvještaji o svim segmentima rada škole u pojedinoj školskoj godini koji danas predstavljaju prvorazredan i vrlo iscrpan izvor informacija o njoj.

Školske godine 1929./1930. na inicijativu ravnatelja škole Jurja Šušnjaka osnovano je školstvo društvo pod nazivom *Zajednica doma i škol*e s ciljem čvršćeg povezivanja učeničke obiteljske i privatne sredine sa školom kao odgojno-obrazovnom institucijom.[114] *Zajednica* je organizirala brojne roditeljske sastanke na kojima su roditelji i staratelji učenika davali i dobivali informacije o napretku i vladanju učenika, a bila je strukturirana od Upravnog (predsjednik, ostali odbornici i zamjenici odbornika) i Nadzornog odbora.[115] Osim praćenja obrazovnoga napretka i vladanja učenika, Zajednica je financijski pomagala đačko literarno društvo *Polet*, učiteljsku knjižnicu, olakšavala materijalne teškoće siromašnih učenika te izdašno pomagala izvođenje ekskurzija radi obrazovnih ciljeva i upoznavanja domovine.

Zajednica doma i škole prve je godine svojega djelovanja brojila 350 članova, a već sljedeće 1930./1931. školske godine taj se broj popeo na 400. Njezin prvi predsjednik bio je ravnatelj škole Juraj Šušnjak, tajnik profesor Dragan Mutabdžija, a blagajnik profesor Mate Hraste. Već prve godine svojega postojanja ovo je društvo preuzelo na sebe i brigu oko izgradnje nove gimnazijske zgrade, a 1935. iniciralo osnivanje *Saveza srednjoškolskih zajednica doma i škole* u Savskoj banovini sa sjedištem u Sisku.

109 Prpić-Zahirović, Josipa, „Devedeset godina Gimnazije Sisak", u: Bagarić, Miroslav (ur.): *Gimnazija Sisak 1919. – 2009.*, brošura, Sisak, 2009.

110 HR-DASK-123, Državna realna gimnazija u Sisku, kut. 1., *Izvještaj Državne realne gimnazije u Sisku za školsku godinu 1928./1929.*

111 HR-DASK-123, Državna realna gimnazija u Sisku, kut. 1., *Izvještaj Državne realne gimnazije u Sisku za školsku godinu 1924./1925.*

112 HR-DASK-123, Državna realna gimnazija u Sisku, kut. 1., *Izvještaj Državne realne gimnazije u Sisku za školsku godinu 1925./1926.*

113 HR-DASK-123, Državna realna gimnazija u Sisku, kut. 1., *Izvještaj Državne realne gimnazije u Sisku za školsku godinu 1921./1922.*

114 Kraguljac, str. 56.

115 HR-DASK-123, Državna realna gimnazija u Sisku, kut. 1., *Izvještaj Državne realne gimnazije u Sisku za šk. god. 1930./1931.*, str. 25–26.

Kulturno-prosvjetna politika Kraljevine Jugoslavije (1929. – 1939.)

Unatoč brojnim kulturno-civilizacijskim krugovima koji su utjecali na razvoj pojedinih jugoslavenskih regija, velikosrpska centralistička politika postavila je imperativ kulturne unifikacije cijeloga jugoslavenskog prostora. Dotad razdvojene regije pokazivale su velike razlike u međusobnome vrednovanju kulturnih dostignuća pa su kao takve bile nespojive. Posebnu pozornost unitaristi su posvetili jeziku budući da je on jedna od najvažnijih oznaka nacionalne samobitnosti. Treba napomenuti kako unitarističke tendencije nisu išle za kreiranjem novoga zajedničkog identiteta pa tako ni jezičnog izričaja, nego se zapravo radilo o postepenome nametanju srpske kulture i jezične tradicije. Otpor takvim kulturno-jezičnim tendencijama dolazio je i iz hrvatskog kulturnog kruga[116] jer je iz Beograda dolazilo dominantno uvjerenje o istovjetnosti srpskog i hrvatskoga jezika, iz čega je izveden naziv *srpsko-hrvatski jezik*.

Prema zamisli beogradskih vlastodržaca, kulturna, jezična i svaka druga unifikacija jugoslavenskoga prostora najefikasnije se mogla provoditi putem prosvjete i školstva. Stoga je i glavni zadatak Ministarstva prosvjete bio provoditi takvu unifikaciju bez stvarnog učinka i pitanja moralne opravdanosti za to. Budući da je ideja integralnoga jugoslavenstva unaprijed postavljena kao glavni cilj prosvjete i školstva, donošenje konkretnoga prosvjetnog programa od strane Ministarstva prosvjete gotovo je u potpunosti izostalo, a njegovo djelovanje postalo ispolitizirano i neučinkovito.

Nakon uvođenja diktature tendencije unifikacije svekolikoga života pa tako i prosvjete, bile su još izraženije. Kraljevom *Uredbom o uređenju Ministarstva prosvete* od 26. srpnja 1929. naznačen je prvi korak u provođenju tih ideja. Njome je utvrđeno obavljanje rada Ministarstva prosvete u tri odjeljenja: Općem odjeljenju, Odjeljenju za srednju nastavu i Odjeljenju za osnovnu nastavu, u okviru kojih su trebali djelovati odsjeci kao uže organizirane jedinice.

Odjeljenje za osnovnu nastavu dobilo je zadatak konačno dovršiti *Zakon o narodnim školama* koji je u glavnini bio priređen već 1928. godine. Njime je trebala biti provedena kompletna reforma osnovne škole u trajanju od osam godina s nelogičnom napomenom da bi obavezna osnovna škola trajala prve četiri godine, a sljedeće četiri viša narodna škola, koja je trebala biti neobavezna. Tim se Zakonom konačno pristupilo izjednačavanju obaveznog osnovnog školstva na području cijele države. Treba napomenuti kako je dinamika preuređenja Ministarstva prosvete u razdoblju 1929. – 1939. bila živa o čemu svjedoči već spomenuta Uredba. Uslijedilo je ustrojstvo *Glavnog prosvetnog saveta* 1931. godine[117] koje je obavljalo velik dio tekućih operativnih poslova Ministarstva prosvete. Ono je bilo stručno-savjetodavno tijelo zaduženo da nadležnom ministarstvu daje mišljenje o svim važnijim pitanjima škole i nastave, primjerice, zakonskim aktima, nastavnim planovima i programima, udžbenicima i drugim školskim knjigama. Članovi Glavnog prosvetnog saveta bili su ugledni profesori beogradskog sveučilišta, što je očito odavalo njegov jednoobrazni nacionalni karakter i namjere. Nakon toga, 31. ožujka 1937., konačno je donesena nova Uredba o uređenju Ministarstva prosvete koju je potpisao ministar Dobrivoje Stošović. Sve ove uredbe donesene su s jasnim ciljem djelovanja u duhu izgradnje narodnog zajedništva, to jest integralnoga jugoslavenstva. Školska politika na taj je način postala dio opće politike u kojoj su svi segmenti školstva i odgoja bili podređeni vladajućem režimu koji je očekivao njihovu bezrezervnu potporu u provođenju jugoslavenskog unitarizma.[118] To i ne čudi kada se analizira nacionalni identitet četrnaestorice ministara prosvjete u razdoblju 1929. – 1941. koji su većinom bili Srbi. U tome je kontekstu jasno forsiranje krilatice koju su sva školska djeca morala svakodnevno klicati: *„Hrvat, Srbin i Slovenac, to je slavni lovor-vijenac!"*[119] Do izražaja je dolazilo i veličanje kralja te dinastije Karađorđevića kao bitne komponente odgojno-obrazovne politike. Ministri prosvjete upućivali su školske nadzornike da naročitu pažnju posvete poučavanju nacionalnih predmeta, posebice Istorije Srba, Hrvata i Slovenaca i Srpsko-hrvatsko-slovenačkog jezika.[120]

Šestosiječanjskom diktaturom promijenjen je teritorijalno-administrativni ustroj države. Uprava je trebala biti strogo centralizirana i provođena 'odozgo', dakle, iz beogradskoga središta putem nižih instanci – banovina, kotareva (srezova) i općina. Dotadašnje oblasti prestale su postojati, a umjesto njih ustrojen je banovinski teritorijalno-administrativni upravni sustav. Na teritoriju Kraljevine Jugoslavije formirano je devet banovina: Savska, Primorska, Dunavska, Drinska, Vrbaska, Zetska, Moravska i Vardarska te Uprava grada Beograda.

116 U njemu se napose istaknuo književnik Miroslav Krleža koji je svoj otpor jezičnoj agresiji prema hrvatskom jeziku iskazao objavljivanjem djela *Balade Petrice Kerempuha* 1936. godine, pisanoga kajkavskim narječjem.

117 Vidi: „Zakon o Glavnom prosvetnom savetu od 2. jula 1931. godine", u: *Prosvetni glasnik*, Beograd, 1931.

118 Matković, Hrvoje (2003.): *Povijest Jugoslavije (1918. – 1991. – 2003.)*, Naklada Pavičić, Zagreb, str. 218.

119 Usmeno svjedočanstvo Katice Vrban iz Martinske Vesi Desne.

120 *Registar-indeks Prosvetnog glasnika za godinu 1930., ukazi, uredbe, pravilnici, pravila, rešenja, odluke i raspisi Ministarstva prosvete*, Štampa državne štamparije Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1930., str. 1322.

Kraljevska banska uprava Savske banovine ustrojena je 3. listopada 1929. u sedam odjeljenja. Jedno od njih bilo je i Prosvjetno odjeljenje s odsjecima za osnovnu, srednju, učiteljsku i stručnu nastavu te narodno prosvjećivanje. U njegovoj nadležnosti bili su, između ostalih, i poslovi koji su se odnosili na osnivanje i rad narodnih škola u što je spadao nadzor nad učiteljima (njihovo ocjenjivanje i kvaliteta rada) i učenicima (brojnost, zdravstveno stanje), provedba nastavnog plana i programa te analiza polugodišnjih i godišnjih izvješća o stanju svake škole.

Prema Zakonu o srednjim školama od 31. kolovoza 1929., koji je izmijenjen i nadopunjen 1931. godine, postojale su niže ili nepotpune (od I. do IV. razreda) i potpune (od I. do VIII. razreda) gimnazije, realne gimnazije i klasične gimnazije. Niži razredi završavali su polaganjem nižeg tečajnog ispita (tzv. 'mala matura'), a potpune srednje škole polaganjem višeg tečajnog ispita ili ispita zrelosti (tzv. 'velika matura').[121] Iz nižih gimnazija i realki prelazilo se u više razrede srednjih škola (gimnazije) ili u srednje stručne škole, a s položenim ispitom zrelosti stjecala se mogućnost pristupu prijemnom ispitu na fakultete. Treba naglasiti kako nisu svi učenici s položenim ispitom zrelosti odlazili na fakultete, nego su se zapošljavali u činovničkim zvanjima. Zakon je predviđao i najveći mogući broj učenika u pojedinom razrednom odjelu. Tako je u I. i II. razredu gimnazije moglo biti najviše po 50 učenika, u III. i IV. razredu najviše po 45, u V. i VI. razredu najviše po 40, a u VII. i VIII. razredu najviše po 30 učenika.[122] Jedino ako je broj upisanih učenika bio veći od maksimalno propisanoga za pojedine razrede, mogle su biti uvedene paralelke.

Prvi pokušaj da se gimnazije usmjeri u pravcu takozvane *radne škole* bilo je izdavanje programa i metodičkih uputstava za rad u srednjim školama 1936. godine. Nedugo nakon toga, točnije 1938. godine, u gimnazije su uvedene seminarske vježbe s ciljem većeg režimskog utjecaja na srednjoškolsku mladež. Općenito se u cijeloj Kraljevini Jugoslaviji osjećalo pomanjkanje srednjoškolskih obrazovnih zavoda. Primjerice, školske godine 1931./1932. na svakih 82 000 stanovnika dolazila je prosječno jedna srednja škola, a na području Savske banovine na svakih 75 000 stanovnika. To pak znači da je u toj banovini na svakih 1000 stanovnika dolazilo samo 6,37 učenika srednje škole.[123] Zbog slabih životnih perspektiva u poljoprivredi i industriji mnogi su roditelji nastojali što više i duže školovati svoju djecu za razna činovnička zvanja pa je pritisak u smislu omasovljenja upisa u gimnazije i ostale srednje škole iz godine u godinu postajao sve veći. Režim je ove navale na srednje škole nastojao na razne načine zaustaviti, a jedan je od načina bilo njihovo zatvaranje. Tako je 1929. godine u cijeloj državi zatvoreno 29 'nepotpunih' srednjih škola, a 19 potpunih pretvoreno je u nepotpune. Ovim reformama trebala je biti obuhvaćena i sisačka državna realna gimnazija pa je to bio jedan od glavnih razloga intenziviranja nastojanja oko izgradnje ove školske zgrade kako bi nastava postala adekvatnija i svrsishodnija te time otklonjena mogućnost njezinoga zatvaranja ili pak degradiranja na niži obrazovni nivo. O ukidanju gimnazija u javnosti se vodila žestoka polemika, no bez uspjeha. Selekcija učenika vršila se uvođenjem prijemnog ispita za I. razred te po završetku 1. polugodišta I. razreda. Zbog nemogućnosti i uskraćivanja stipendija mnogi su učenici ostajali bez materijalne potpore što je rezultiralo sve većim otporom mladeži prema režimu i njegovoj prosvjetnoj politici. O krizi tadašnje jugoslavenske srednje škole najbolje govori knjiga *Srednjoškolci govore*, izdana u Zagrebu, 1934. godine od strane Saveza komunističke omladine Jugoslavije i zagrebačke organizacije Komunisitčke partije Jugoslavije. Raspoloženje ondašnje srednjoškolske mladeži ocrtao je i Jože Horvat u svojoj knjizi *Sedmi b*, izdane u Zagrebu, 1939. godine. Vlasti su na te rastuće pokrete otpora srednjoškolaca reagirale raznim represalijama i zabranama, od ukora ravnatelja i nastavničkoga zbora sve do isključenja iz škole.

Djelatnost Državne realne gimnazije u Sisku u razdoblju 1929. – 1942. godine

Spomenute političke okolnosti uvođenja monarhističke diktature uskoro su se počele osjećati u svim dijelovima Kraljevine Jugoslavije pa tako i u Sisku. Osobito se to osjećalo u odgojno-obrazovnim zavodima gdje se učenike poučavalo u duhu integralnoga jugoslavenstva, istodobno potiskujući hrvatski duh i karakter škole. Tako se već školske godine 1929./1930. u sisačkoj državnoj realnoj gimnaziji osniva *Podmladak sokola Kraljevine Jugoslavije*, a uskoro i *Stijeg izvidnika i planinki* koji je djelovao u savezu s Jugoslavenskim skautskim savezom. Osim njih, interese jugoslavenskog unitarizma promicala su i dotad politički neutralna udruženja poput Crvenog križa i Ferijalnog saveza. Dodatan poticaj tome duhu davali su pozdravni govori, nastavnička predavanja i školski pjevački zbor gajeći simpatije prema jugoslavenski opredijeljenim skladateljima i njihovim djelima. To je kod većega dijela nastavničkog zbora bilo posve razumljivo, budući da je među njima prevladavao strah od mogućih posljedica nepoštivanja režima, jer su nastavnici i u tom razdoblju bili tretirani kao državni službenici od kojih se očekivala apsolutna poslušnost i suradnja. U protivnome bi se izvrgli različitim oblicima šikaniranja poput čestih premještaja na neželjena radna mjesta ili prisilno umirovljenje. Na taj je način onemogućen rad škole na hrvatskoj nacionalnoj bazi, a učenici su bili prisiljeni taj duh njegovati izvan nje.

Službena administracija, odnosno vođenje i izdavanje javnih dokumenata poput svjedodžbi također su očitovale unitarističke tendencije. Primjerice, svjedodžbe i ostali školski dokumenti bili su dvojezični (mješavina hrvatsko-srpskih ri-

121 Perić, str. 125.

122 Isto, str. 125.

123 Franković, str. 336.

ječi i termina) i dvopisamski (latinica i ćirilica). Međutim, apsolutno je prevladavao srpski jezični izričaj, jer osim ćirilice, srpskom su ekavicom bili otisnuti predmeti poučavanja, primjerice, *Veronauk, Srpsko-hrvatsko-slovenački jezik, Francuski jezik, Nemački jezik, Latinski jezik, Historija, Zemljopis, Prirodopis, Fizika, Hemija, Matematika, Nacrtna geometrija, Higijena, Umetnost, Osnovi filozofije, Crtanje, Pisanje, Pevanje, Gimnastika* i *Ručni rad*.

Već ranije spomenuto đačko literarno društvo *Polet* u ovome je razdoblju u postalo nositeljem revolucionarnih i socijalističkih ideja koje je širilo po gimnaziji i gradu Sisku radi čega je 1932. godine naredbom Ministarstva prosvete njegov rad i službeno zabranjen. No, unatoč zabranama i nasilnome prekidu rada, društvo je školske godine 1934./1935. obnovljeno, a članstvo omasovljeno pa nastavlja s djelovanjem u još revolucionarnijemu duhu, osnivajući organizacije po razredima. Tako je u okviru sisačke gimnazije osnovan i Komitet Saveza komunisitčke mladine Jugoslavije koji se povezao sa sisačkom i petrinjskom radničkom omladinom.

Zbog navedenih aktivnosti i otpora monarho-fašističkom režimu, sisačka realna gimnazija etiketirana je kao najrevolucionarnija gimnazija u Jugoslaviji. No, sve ove aktivnosti sisačkih gimnazijalaca pogodovale su beogradskom režimu koji je njihovo suzbijanje samo nominalno poduzimao prijetnjama raznim represalijama i zabranama, od ukora ravnatelja i nastavničkoga zbora sve do isključenja iz škole.

Izgradnja nove gimnazijske zgrade

Usred razmahane kraljeve diktature u Sisku se pristupilo izgradnji nove gimnazijske zgrade, jer su se dotadašnji uvjeti rada sisačke realne gimnazije u prvih desetak godina odvijali u dva međusobno odvojena objekta s neadekvatno opremljenim prostorijama. Takvo materijalno stanje naslijeđeno je od Više pučke škole, a financiranje troškova redovne djelatnosti nije riješeno na zadovoljavajući način. Stoga je sisačka gradska uprava morala podnositi taj teret sve do 1936. godine, kada je obavezu financiranja u potpunosti preuzela banska vlast.[124] Budući da tadašnje zgrade nisu odgovarale školskim potrebama ni s higijenskoga ni s pedagoškoga gledišta, osjećala se potreba za izgradnjom nove školske zgrade. Građanstvo je na roditeljskome sastanku održanom 21. siječnja 1927. jednoglasno zaključilo obratiti se Gradskoj upravi s odlukom da se što prije pristupi podizanju nove školske zgrade, jer je postojala ozbiljna prijetnja obustavi svih školskih aktivnosti zbog neadekvatnog i nehigijenskog prostora.[125] Iz toga je razloga 31. kolovoza 1927. u gradskoj vijećnici održana anketa profesorskoga zbora u pogledu određivanja mjesta za gradnju nove gimnazijske zgrade. Većina profesora i učitelja složila se s prijedlogom da se zgrada podigne u Novom Sisku na mjestu sadašnje zgrade osnovne škole i stražarnice, jer se zemljište nalazilo u gradskome vlasništvu, a lokacija je bila povoljna i zbog blizine pitke kupske vode te povoljnoga pada zemljišta za efikasan sustav kanalizacije. Međutim, unatoč brojnijih gradskih zastupnika koji su zagovarali gradnju u Sisku Novome ipak je prevladalo usamljeno mišljenje Petra Colussija o podizanju nove gimnazijske zgrade na području Siska Starog. S tim u vezi, on je zastupao Katarinu Colussi, vlasnicu povećega zemljišta u Sisku Starome te od gradske uprave ishodio povoljnu kupnju njezinoga zemljišta u iznosu od 850 000 dinara. Bilo je to presudno za daljnje inzistiranje na gradnji škole na toj lokaciji.

U siječnju 1928. održana je javna skupština građana na kojoj je usvojena rezolucija kojom se od Gradskog zastupstva tražilo da hitno poduzme sve mjere oko početka izgradnje gimnazijske školske zgrade, i to na gradskome zemljištu u Sisku Starom kako troškovi gradnje ne bi dodatno porasli. Iz zapisnika sjednice Gradskog zastupstva održane 11. lipnja 1929. vidljivo je kako je gradnja gimnazijske zgrade bila najprioritetniji predmet rasprave. Inženjer Štimac najprije je prisutne izvijestio o svojim konzultacijama sa šefom Građevinske direkcije u Zagrebu, koji je dozvolio inženjeru Stanku Kliski da preuzme izradu potrebnih nacrta i troškovnika. Nakon toga svi su se uputili na predio zvan Sajmište i na terenu odredili mjesto podizanja školske zgrade o čemu je arhitekt Kliska na koncu iznio svoje stajalište.[126]

Dana 23. ožujka 1930. upućena je deputacija u bansku upravu Savske banovine s ciljem upoznavanja izgradnje sisačke gimnazije. Uslijedila je odluka Ministarstva prosvete kojom je izdana građevinska dozvola za gradnju novogradnje gimnazije u Sisku u suglasju s Ministarstvom socijalne politike, Školom narodnog zdravlja iz Zagreba i Ministarstva građevina, a potpisao ju je Božidar Maksimović, tadašnji ministar prosvjete Kraljevine Jugoslavije. Država se obvezala preuzeti školu i financirati njezin rad, a sisačka gradska općina jedino je morala o vlastitome trošku izgraditi i opremiti školu potrebnim priborom i namještajem.

Na javnoj licitaciji za graditeljske radnje zgrade realne gimnazije izabrana je ponuda građevinskoga poduzeća *Mijo Popović* iz Siska, koju je 5. svibnja 1930. potpisao i licitirao poduzetnik Mijo Popović. S njime je konačno 15. srpnja 1930. sklopljen i građevinski ugovor.

124 Ogrizović, M. (ur.): Stota obljetnica II. opće hrvatske učiteljske skupštine, Školstvo i prosvjeta Banije i Siska, str. 191–192.

125 HR-DASK-123, Državna realna gimnazija u Sisku, kut. 1., Izvještaj državne realne gimnazije u Sisku za šk. god. 1928./1929., Tiskara Vjekoslav Pelc, Sisak

126 DASK, Gradsko poglavarstvo Sisak, *Zapisnici sjednica gradskog zastupstva u Sisku 1927. – 1929.*

Nakon brojnih administrativnih koraka inženjer Stanko Kliska mogao je pristupiti izradi projektne dokumentacije za novu gimnazijsku zgradu.

Kompletni radovi na zgradi završeni su u srpnju 1935. pa je već nove 1935./1936. školske godine gimnazija mogla početi sa svojim svakodnevnim radom. Uvidom u opis zgrade koji je napisan 9. srpnja 1935. godine, doznaje se sljedeće:

Novu zgradu državne realne gimnazije u Sisku svojim je troškom izgradila sisačka gradska općina. Zgrada je podignuta na katastarskim česticama broj 369 i broj 370, upisane u zemljoknjižni uložak 69. Zgrada je izvedena od tvrdog materijala, t.j. cigle i betona, te je pokrivena crijepom. Izgrađena površina zgrade jest 1 330 m², a njezine ulične fronte iznose 37 i 37,2 m. Pozadi zgrade prama istoku žičanom ogradom nalazi se ograđeno školsko drvorište 60 m duljine i 40 m širine, a pred zgradom je uređena javna površina kao park. Zgrada je dvokatna sa suterenom, te joj je prosječna visina od terena do okapa 15 m.[127]

U *Popisu prostorija* navodi se kako se u zgradi nalazi ukupno 35 prostorija namijenjenih za izvođenje nastave. Osim običnih razreda, za poučavanje su izvedeni i specijalizirani kabineti za fiziku, kemiju, prirodopis, zemljopis, prirodopisnu zbirku te risaona (crtaona), risaći kabinet i knjižnica. Prostorije posebne namjene činile su zbornica, ravnateljeva soba, predsoba, profesorska knjižnica i pet zahodskih prostorija. U podrumu su se na lijevome krilu nalazila dva podvornička stana, kotlovnica, prostorija za gorivo, radiona i drvarnica, a u desnome krilu poliklinika s devet prostorija. Na kraju popisa nalazi se podatak od ukupno petnaest hodnika, što bi skupa činilo 82 prostorije unutar nove gimnazijske školske zgrade.

Zgrada Državne realne gimnazije u Sisku 1938. godine

Organizacija prosvjetne vlasti i gimnazijskog obrazovanja u vrijeme Banovine Hrvatske

Padom vlade Milana Stojadinovića na izborima 1938. godine, knez Pavle odredio je Dragišu Cvetkovića za novoga predsjednika Jugoslavenske vlade sastavljene 5. veljače 1939., čime je rješavanje hrvatskoga pitanja ušlo u završnu, treću fazu razvoja u sklopu monarhističke Jugoslavije. Pregovori između Dragiše Cvetkovića i Vladka Mačeka rezultirali su dogovorom obiju strana 26. kolovoza 1939., poznatoga pod nazivom *Sporazum Cvetković – Maček*, što je rezultiralo osnivanjem *Banovine Hrvatske*. Donošenjem *Uredbe o Banovini Hrvatskoj*, 9. rujna 1939., konačno su stvoreni uvjeti za preuređenje Kraljevine Jugoslavije. Time je Banovina Hrvatska dobila znatnu autonomiju u sklopu Kraljevine Jugoslavije. Kako bi preduhitrili eventualno neprihvaćanje postignutoga sporazuma od strane Narodne skupštine, Namjesništvo ju je raspustilo. Tri dana kasnije, 29. kolovoza 1939., u Zagrebu je ratificiran postignuti Sporazum.[128] Prema spomenutoj *Uredbi o ustrojstvu Banske vlasti*, u nadležnost Banovine Hrvatske ubrajali su se poslovi poljoprivrede, industrije, trgovine, šuma, rudnika, socijalne politike, narodnog zdravlja, fizičkog odgoja, pravde, prosvjete i unutarnje uprave. Namjesništvo je za bana imenovalo dr. Ivana Šubašića koji je bio odgovoran vladaru i Saboru Banovine Hrvatske. Nakon definiranja autonomnih poslova banske vlasti, ustrojeni su njezini odjeli i imenovani odjelni predstojnici. Jedan od odjela bio je i *Odjel za prosvjetu* s odjelnim predstojnikom prof. Izidorom Škorjačem, čija je nadležnost bila organizacija školstva.[129] Kraljevsko je namjesništvo 28. studenoga 1939. donijelo *Uredbu o prenosu prosvete s države na Banovinu Hrvatsku* kojom je određeno da poslovi izrade zakonskih osnova o načelima prosvjetne politike za cijelu državu ostaju u nadležnosti Ministarstva prosvete Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije, a

127 Isto

128 Perić, Ivo (2007.): „Školski normativni akti i stanje školstva u Banovini Hrvatskoj 1939. – 1941.", u: *Anali za povijest odgoja*, vol. 6, Hrvatski školski muzej, Zagreb, str. 58.

129 Vidi: „Uredba o prijenosu poslova prosvjete sa države na Banovinu Hrvatsku", od 6. prosinca 1939., u: *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 1-2, Zagreb, 1940., str. 69–72.

ostali školsko-upravni poslovi i školski normativni akti poput naredbi, odluka, odobrenja, uputa, obavijesti i natječaja za sve odgojno-obrazovne ustanove ulaze u domenu nadležnosti Banovinske uprave.

Stvaranjem Banovine Hrvatske došlo je do objedinjavanja hrvatskoga nacionalnog prostora što je otvorilo mogućnost preglednog i točnoga statističkog izračuna broja svih vrsta škola na tome prostoru pa tako i gimnazija. Mnogi nastavnici koji su zbog potrebe službe dekretima premješteni izvan hrvatskoga prostora, sada su vraćeni u Hrvatsku. Osim toga, u školama Banovine Hrvatske slobodno su se mogli njegovati i razvijati hrvatski nacionalni osjećaji, pjevati domoljubne pjesme i isticati nacionalni simboli.[130] Povezano s time, imena većine obrazovnih predmeta u realnim gimnazijama ponovno su prihvaćena i primjenjivana u duhu tradicionalnoga hrvatskog izričaja i terminologije. Međutim, materinski jezik hrvatskih učenika nije interpretiran kao 'Hrvatski jezik', nego je i dalje inzistirano na prisilnome povezivanju i tumačenju tijesne i neraskidive povezanosti hrvatskog i srpskoga jezika, što je jasno razotkrivalo velikosrpski karakter jugoslavenske nominalno unitarističke politike vješto inkorporirane u odgojno-obrazovni sustav. Tako su realne gimnazije obuhvaćale sljedeće predmete: Nauk vjere, Hrvatski ili srpski jezik, Francuski jezik, Latinski jezik, Povijest, Zemljopis, Matematiku, Prirodopis, Fiziku, Kemiju, Osnove filozofije, Higijenu, Umjetnost, Crtanje, Pisanje, Pjevanje, Gimnastiku i Ručni rad.

Dio hrvatskih srednjoškolskih nastavnika uspostavom Banovine Hrvatske polagao je nade u povoljniju društveno-političku situaciju, a time i u prosvjetnu politiku s nacionalnim predznakom, no dvadesetgodišnja srbijanska hegemonija ostavila je negativne posljedice na hrvatsko školstvo, a prosvjetna politika na svim razinama vođena neefikasno i suprotno od stvarne potrebe hrvatskoga naroda.

Zbog oduševljenosti jugoslavenstvom većina učenika i djelatnika sisačke realne gimnazije uspostavu Banovine Hrvatske 1939. godine nije primila s osobitim simpatijama pa je njezin rad okarakteriziran kao ,,protuhrvatski'' i ,,protunarodni''.[131]

Hrvatsko školstvo i Državna realna gimnazija u Sisku u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske

Nezavisnu Državu Hrvatsku kao hrvatsku državu u razdoblju 1941. – 1945. treba promatrati u kontekstu ratnih zbivanja Drugog svjetskog rata, kao i položajem Hrvatske u međuratnom razdoblju 1918. – 1939. godine. Njezini tvorci, organizirani u ustaškome pokretu na čelu s poglavnikom dr. Antom Pavelićem, iskoristili su slamanje Kraljevine Jugoslavije od strane Italije i Njemačke, želeći pod svaku cijenu raskinuti spone s jugoslavenskom državnom zajednicom u kojoj je Hrvatska izgubila svoj povijesni identitet i stoljetnu državnost, a Hrvati bili tretirani kao drugorazredan narod nad kojim je provođena velikosrpska hegemonija i prisilna unitarizacija, odnosno suptilno odnarođivanje. Stoga su novu hrvatsku državu nastalu u jeku Drugog svjetskog rata otpočetka *a priori* odbijali radikalni srpski nacionalistički krugovi okupljeni u četnički pokret te anacionalni komunistički pokret, koji su imali isti cilj obnove jugoslavenske države i vraćanje Hrvatske u njezine okvire, samo s bitno drugačijim programom i državnim uređenjem.

Vlasti Nezavisne Države Hrvatske željele su, između ostaloga, školstvo i cjelokupni sustav obrazovanja osloboditi svih natruha prošloga režima. Već školske godine 1940./1941. postojeće škole na njezinu području odmah su dobile potrebne upute i uredno završile svoj rad u toj školskoj godini. Takva agilnost bila je omogućena samo zajedničkom suradnjom Ministarstva za bogoštovlje i nastavu Nezavisne Države Hrvatske i prosvjetnih organa bivše Banovine Hrvatske koje su se stavile na raspolaganje novoj hrvatskoj državi. Nadalje, neprekinutost odgojno-obrazovnih tendencija bila je vidljiva i u pogledu kreiranja udžbenika za osnovne i srednje škole te djelovanjem odgojno-obrazovnih ustanova za sve uzraste. Među 77 gimnazija (60 državnih i 17 privatnih) svoje je mjesto našla i Državna realna gimnazija u Sisku. U upotrebu je uveden korijenski pravopis, a imena pojedinih predmeta pohrvaćena su u tradicionalnome hrvatskom duhovnom i jezičnom izričaju. Primjerice, predmeti Zemljopis, Povijest i Tjelovježba su u razdoblju 1918. – 1941. preimenovani u Geografiju, Historiju i Gimnastiku, u skladu s klasičnom grčkom terminologijom, čemu je posebice bila sklona srpska jezikoslovna tradicija koja ju je u navedenom razdoblju hrvatskome školstvu i nametnula.

Nastavni plan i program realne gimnazije u razdoblju Nezavisne Države Hrvatske obuhvaćao je sljedeće predmete: Vjeronauk, Hrvatski jezik, Njemački jezik, Talijanski jezik, Latinski jezik, Grčki jezik, Povijest, Zemljopis, Prirodopis, Matematiku, Fiziku, Kemiju, Filozofiju, Nauk o zdravlju, Umjetnost, Crtanje, Pisanje, Pjevanje, Tjelovježbu i Ručni rad.

Istodobno s nastankom i razvojem Nezavisne Države Hrvatske, Komunistička partija Jugoslavije na čelu s Josipom Brozom Titom počela je smišljeno organizirati otpor njezinoj vlasti. Želeći u svoje redove pridobiti i srednjoškolsku mladež, komunisti su na hrvatskom teritoriju pod svojim nadzorom osnivali partizanske gimnazije,[132] uspostavljajući tako dvojnost i na odgojno-obrazovnom području. Za rad gimnazija pod partizanskom kontrolom Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske izradilo je poseban plan i program koji je obuhvaćao sljedeće predmete: Nauk vjere,

130 Perić, str. 125.

131 Jubilarno izvješće, str. 23.

132 Franković, str. 393–394.

Narodni jezik, Ruski jezik, Njemački ili Engleski jezik, Povijest, Zemljopis, Prirodopis, Fiziku, Kemiju, Matematiku, Higijenu, Risanje i Pjevanje. Vjeronauk je bio tretiran kao fakultativni predmet. Prema naputcima donesenima na II. zasjedanju ZAVNOH-a u Plaškome u listopadu 1943. ukinuta su četiri viša razreda gimnazije zbog ratnih prilika i vojne mobilizacije mladeži.[133] Situacija je vraćena na staro godinu dana kasnije kada je Odjel narodne prosvjete Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske 1. studenoga 1944. izdao nastavni plan i program za osam razreda gimnazije koji je obuhvaćao sljedeće predmete: Hrvatski ili srpski jezik, Ruski jezik, Engleski jezik, Povijest Narodnooslobodilačke borbe, Zemljopis, Prirodopis, Kemiju, Fiziku, Matematiku, Higijenu, Povijest filozofije, Crtanje i povijest likovne umjetnosti, Pjevanje i povijest muzike te Vjeronauk. U uputama priloženima uz nastavni plan i program naglašeno je da se ukidaju sve građanske škole i da se pretvaraju u niže razrede gimnazije. Isto je tako naglašeno da se ukidaju i zatvaraju sve privatne škole, a Vjeronauk proglašen fakultativnim predmetom samo u prva četiri razreda, dok u višim razredima nije predviđen.

Raspadom Kraljevine Jugoslavije i uspostavom Nezavisne Države Hrvatske rad sisačke državne realne gimnazije znatno je otežan zbog revolucionarno raspoloženih komunističkih članova, kako među učenicima, tako i među profesorima. Već spomenuta činjenica o masovnome broju članova Saveza komunističke omladine Jugoslavije među gimnazijalcima pridonijela je i znatnom otporu protiv nove hrvatske vlasti, koju su oni energično odbacivali napustivši školu i dobrovoljno otišavši u 'oslobodilačku revoluciju'. Time je Sisački antifašistički pokret svojom masovnošću dobio na većoj važnosti u odnosu na hrvatski prosjek.[134] U previranjima i kaotičnim odnosima Drugoga svjetskog rata 1941. – 1945. kojemu su komunisti svojim diverzantskim akcijama znatno pridonijeli, zgrada sisačke gimnazije služila je kao vojni stacionar pa je time održavanje nastave u tom razdoblju bilo znatno otežano pa čak i posve onemogućeno. Primjerice, gotovo čitave 1942./1943. školske godine nastava je održavana po raznim lokacijama u gradu, što je, naravno, negativno utjecalo na njenu slabiju kvalitetu.[135] Tako je nastava održavana u zgradi Starčevićeva doma, samostanu sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog, Malom Kaptolu i kinu Urania.[136] No, važno je naglasiti da je unatoč svim navedenim činjenicama Državna realna gimnazija u Sisku kroz cijelo vrijeme postojanja Nezavisne Države Hrvatske bila pod djelokrugom njene pravne vlasti u Zagrebu o čemu svjedoči niz činjenica i događaja. Primjerice, svi nastavnici gimnazije morali su uz dva svjedoka u ruke ravnatelja položiti prisegu Poglavniku i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a na sjednici nastavničkog zbora održanoj 16. svibnja 1941. ravnatelj Milan Milković prisjetio se svih koji su radili na njezinu oživotvorenju, napose poglavnika dr. Ante Pavelića.[137] Ponovno je oživljen i intenziviran rad vjerskih organizacija koje su u razdoblju Aleksandrove diktature bile proganjane i zabranjivane, jer su bile istinski nositelji hrvatske nacionalne svijesti. Na tom području posebno se istaknuo sisački svećenik i vjeroučitelj Petar Žagmeštar, osnovavši 1934. godine Đačko križarsko bratstvo koje je izvodilo igrokaze s hrvatskom povijesnom tematikom te njegovalo domoljubne pjesme.[138] Veliku ulogu u osvješćivanju sisačkih gimnazijalaca u hrvatskom duhu odigrao je i profesor matematike i fizike Zvonimir Škrnjug, potpomognut utjecajnim i uglednim sisačkim građanima.[139] U Sisku je 16. ožujka 1942. bilo posebno svečano, jer je grad i gimnaziju nenajavljeno posjetio poglavnik dr. Ante Pavelić, upoznavši se s njezinim učenicima i osobljem koji su mu predstavili svoj rad.

Unatoč ratnim uvjetima, gimnazijska je nastava održavana, a učenici i profesori na razne su načine sudjelovali u javnome životu grada Siska. Primjerice, dana 26. i 27. lipnja 1943. gimnazijalci su, uz cjelokupno sisačko građanstvo, sudjelovali na proslavi 350. obljetnice sisačke bitke nad Osmanlijama (1593. – 1943.), čijim je pokroviteljem bio sisački gradonačelnik Josip Stürmer.[140]

Godina 1944. bila je u znaku obilježavanja 25. godišnjice postojanja i rada sisačke realne gimnazije. Tom je prigodom izdano prigodno *Jubilarno izvješće Državne realne gimnazije u Sisku 1919. – 1944.* u kojemu je iscrpno iznesena i razložena cjelokupna sisačka povijest s naglaskom na razvoj sisačkoga školstva te postanak i rad gimnazije. Uredio ga je gimnazijski profesor dr. Mate Hraste, a tiskala Tiskara Vjekoslava Pelca u Sisku. U predgovoru i pogovoru upravitelj Ivo Petričević opetovano je istaknuo oduševljenje sisačke gimnazijske zajednice postankom Nezavisne Države Hrvatske te u kontekstu tadašnjih društveno-političkih zbivanja pozvao na poštivanje moralnih vrednota, osobito domoljublja i rodoljublja. Ova knjižica predstavlja prvi ozbiljni i sveobuhvatni prikaz rada gimnazije u prvih 25 godina njezina postojanja. Međutim, izrazita pa čak i pomalo pretjerana autoritarnost upravitelja Ive Petričevića te njegova stroga i isključiva percepcija škole i školske mladeži spram aktualne politike Nezavisne Države Hrvatske po čijem ih se političkome modelu nastojalo oblikovati, bila je i u ovome kratkom ratnom periodu iskaz izrazite političke instrumentalizacije školstva te uspostave Poglavnikova kulta ličnosti. To je ponovno vodilo u isključivost i rezultiralo otporom neistomišljenika, naročito komunista i komunističke mladeži. Ali u svojem izvješću o stanju sisačke gimnazije 1944. godine upravitelj Ivo Petričević negira

133 Isto, str. 394.

134 Ogrizović, M., *Stota obljetnica II. opće hrvatske učiteljske skupštine, Školstvo i prosvjeta Banije i Siska*, Pedagoško-književni zbor, 1971., str. 198.

135 Jubilarno izvješće, str. 25.

136 Prpić-Zahirović, Josipa, „Gimnazija u vihoru Drugog svjetskog rata", u: Bagarić, M. i ostali, *90 godina Gimnazije Sisak 1919. – 2019.*, brošura, Sisak, 2009., str. 14–15.

137 HR-DASK-123, Državna realna gimnazija u Sisku, *Zapisnik sjednica nastavničkog zbora od veljače 1939. do travnja 1943.*, str. 101.

138 Jubilarno izvješće, str. 33.

139 Isto, str. 34.

140 *Hrvatske novine*, godište XIX., br. 25, od 26. lipnja 1943., str. 1., Gradski muzej Sisak, Sisak

postojanje „problema komunizma“ u školi, nego ju prikazuje kao posve opredijeljenu za samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu.[141] Po svemu sudeći, to nije posve točno. jer su brojni učenici sudjelovali u osnivanju Sisačkog partizanskog odreda 1941. godine i bili uključeni u antifašistički pokret. Posvemašnjim slomom fašističko-nacističkih sila u prvoj polovici 1945. bilo je izgledno da će s njima propasti i Nezavisna Država Hrvatska budući da su joj one bile glavni vanjskopolitički oslonac. Sam hrvatski, odnosno jugoslavenski antifašistički pokret, koji je puni legitimitet i međunarodnu podršku dobio na Teheranskoj konferenciji u studenome 1943., sada je još više ojačao, što se napose osjetilo u sisačkoj sredini na čijemu je teritoriju najprije i osnovan. Komunisti su pripremali krvavi obračun sa svim društvenim elementima koji ih nisu podržavali, stigmatiziravši ih kao 'narodne neprijatelje'. U takvoj komunističkoj propagandi stradali su i brojni gimnazijalci, među kojima i profesori: Josipa Gojmerac,[142] Ivan Petričević, Zvonimir Škrnjug, Petar Žagmeštar,[143] Mladen Žepić i drugi.

Zaključak

Osnivanje Državne realne gimnazije u Sisku 1919. godine bilo je presudno za daljnju intelektualnu i građansku profilaciju sisačkoga društveno-političkog i gospodarskoga života u novim okolnostima zamjene apsolutistički raspoloženog austro-ugarskog jugoslavenskim prosrpskim režimom. Sisak se time izborio za veće mogućnosti školovanja vlastite mladeži na domaćemu terenu, pridonijevši porastu njegova općedruštvenog značenja u državi. Institucionalno osnivanje gimnazije, doduše, nije pratila izgradnja adekvatne školske zgrade, no i to je realizirano 1935. godine. Promjenom političkoga stanja centralizirane Kraljevine Jugoslavije 1939. godine i dobivanjem veće hrvatske autonomije uspostavom Banovine Hrvatske, sisačkoj Državnoj realnoj gimnaziji ukazala se veća mogućnost razvoja u skladu i opsegu prema tradicionalnim hrvatskim obrazovnim elementima i standardima, koje će nastaviti njegovati i u razdoblju Nezavisne Države Hrvatske do sredine svibnja 1945. godine.

Izvori

1. DASK, Gradsko poglavarstvo Sisak, *Zapisnici sjednica gradskog zastupstva u Sisku 1927. – 1929.*
2. HR-DASK-123, Državna realna gimnazija u Sisku, kut. 1., *Izvještaj Državne realne gimnazije u Sisku za školsku godinu 1921./1922.*
3. HR-DASK-123, Državna realna gimnazija u Sisku, kut. 1., *Izvještaj Državne realne gimnazije u Sisku za školsku godinu 1924./1925.*
4. HR-DASK-123, Državna realna gimnazija u Sisku, kut. 1., *Izvještaj Državne realne gimnazije u Sisku za školsku godinu 1925./1926.*
5. HR-DASK-123, Državna realna gimnazija u Sisku, kut. 1., Izvještaj državne realne gimnazije u Sisku za šk. god. 1928./1929., Tiskara Vjekoslav Pelc, Sisak
6. HR-DASK-123, Državna realna gimnazija u Sisku, kut. 1., *Izvještaj Državne realne gimnazije u Sisku za šk. god. 1930./1931.*
7. HR-DASK-123, Državna realna gimnazija u Sisku, *Zapisnik sjednica nastavničkog zbora od veljače 1939. do travnja 1943.*
8. HR-DASK-123, Državna realna gimnazija u Sisku, kut. 1., *Red u školi*, 1932. god.
9. *Hrvatske novine*, godište XIX., br. 25, od 26. lipnja 1943., str. 1., Gradski muzej Sisak, Sisak
10. *Prosvetni glasnik*, Beograd, 1931.
11. *Službeni glasnik Banske vlasti Banovine Hrvatske Odjela za prosvjetu*, I./1940., br. 1-2, Zagreb, 1940.

141 Isto, str. 35.

142 Zahirović, Adam (2005.): *Sisački žrtvoslov*, Merkur d. o. o., Sisak, str. 29.

143 Buturac, Lojzo (2006.): *Stoljeća Župe sv. križa u Sisku*, Ogranak Matice Hrvatske Petrinja, Petrinja, str. 278–279.

Literatura

1. Bagarić, Miroslav i ostali, *90 godina Gimnazije Sisak 1919. – 2019.*, brošura, Sisak, 2009.
2. Buturac, Lojzo, *Stoljeća Župe sv. križa u Sisku*, Ogranak Matice Hrvatske Petrinja, Petrinja, 2006.
3. Franković, Dragutin i ostali, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958.
4. Hraste, Mate i suradnici, *Jubilarno izvješće Državne realne gimnazije u Sisku 1919. – 1944.*, Tiskara Vjekoslav Pelc, Sisak, 1944.
5. Kraguljac, Božena, *220 godina škola u Sisku*, Gradski muzej Sisak, 2001.
6. Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije (1918. – 1991. – 2003.)*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2003.
7. Ogrizović, Mihajlo, *Stota obljetnica II. opće hrvatske učiteljske skupštine, Školstvo i prosvjeta Banije i Siska*, Pedagoško-književni zbor, 1971.
8. Perić, Ivo i suradnici, *Povijest Hrvata, Treća knjiga, Od 1918. do danas*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
9. Perić, Ivo, „Školski normativni akti i stanje školstva u Banovini Hrvatskoj 1939. – 1941.", *Anali za povijest odgoja*, vol. 6, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2007.
10. *Registar-indeks Prosvetnog glasnika za godinu 1930., ukazi, uredbe, pravilnici, pravila, rešenja, odluke i raspisi Ministarstva prosvete*, Štampa državne štamparije Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1930.
11. Zahirović, Adam, *Sisački žrtvoslov*, Merkur d. o. o., Sisak, 2006.

Rudolf Valdec: Palača Croatia osiguranja, alegorije privrednih grana: stočarstvo (marvogojstvo), ribarstvo, rudarstvo, umjetni obrt, šumarstvo i poljodjelstvo, 1920. – 1922., umjetni kamen, ugao Jelačićevog trga i Praške ulice, kipovi sa strane Praške ulice, (foto: Enes Quien)